

ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ

[નાયધર્મકહા]

અનુવાદક :
અધ્યાપક બેચરદાસ દોશી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

શ્રી પૂનભાઈ જૈન ગ્રંથમાલા-૩

ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ

[નાયઘરમકંઠા]

અનુવાદક :

અધ્યાપક બેચરહાસ દોશી

“ધર્મનો સંપૂર્ણપણે સાક્ષાત્કાર કરીને જે ઉપદેશ આપે છે, તે ભુક્ષ્ પુરુષ સંસારનો અંત કરાવી શકે છે. પેલાની તેમ જ ખીનની મુક્તિ સાધનારા તેઓ જીવન્મુક્તા પ્રાપ્તિનો નિવેડો લાવી શકે છે.

— સૂત્રકૃતાંગ, ૧, ૧૪

જૂનશત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

પ્રકાશક
વિનોદ દેવાશંકર ત્રિપાઠી
મંત્રી, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪

મુદ્રક
જિતેન્દ્ર ઠા. દેસાઈ
નવજીવન પ્રેસ
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪

પ્રથમ આવૃત્તિ સન ૧૯૩૧
દ્વિતીય આવૃત્તિ સન ૧૯૫૦
પ્રથમ પુનર્મુદ્રણ ૫૦૦ નકલ

કિ. રૂ. ૯૦

ડિસેમ્બર ૧૯૯૧

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રી પૂંજભાઈ જૈનગ્રંથમાળામાં આવશ્યક સહેજસાજ સંક્ષેપ સાથે જૈન આગમોના ગુજરાતી અનુવાદો પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઠરાવ્યા પછી તે મુજબ પહેલ પ્રથમ ઈ. સ. ૧૯૩૧માં 'જ્ઞાતાધર્મકથાસૂત્ર'ના આ અનુવાદ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર બાદ આ માળામાં એ મુજબ અગિયાર પ્રાચીન અંગ ગ્રંથોમાંથી ઘણાખરાના અનુવાદો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે. જે બાકી છે તેમને પણ છપાવા પૂરતી વાર છે. તે દરમિયાન આ પહેલપ્રથમ પ્રસિદ્ધ થયેલ અનુવાદની ખીલ આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવાની થાય છે. પંડિત એચરદાસજી તેના ઉપર ઊડતી નજર નાખી ગયા છે. એક રીતે મૂળ ગ્રંથનું એ પુનર્મુદ્રણ જ છે.

જૈન સાહિત્યમાં ધર્મકથાઓનું ડીકડીક ભંડોળ છે. તેમાંય લગવાન મહાવીરને મુખે મુકાયેલી આ ધર્મકથાઓનું એક રીતે વિશેષ મહત્ત્વ છે. શ્રી. કાકાસાહેબે 'દષ્ટિ અને બોધ' મથાળા નીચે તે અંગે પૂરતું નિરૂપણ કરેલું છે. કથાઓના વસ્તુને ધ્યાનમાં લઈ આ ખીલ આવૃત્તિ વખતે તેના ટાઈપ ફેરવીને મોટા કરી લેવામાં આવ્યા છે, જેથી નાનાં મોટાં સૌને તે વિશેષ સુવાચ્ય અને.

આશા છે કે, આ ખીલ અ : ત ગુજરાતનાં ધર્મકથા-પ્રેમી બાઈબહેનોને ઉપયોગી નીવડશે. °

अनुक्रमणिका

	पान
प्रकाशकनुं निवेदन	३
अनुवादकनुं निवेदन	७
दृष्टि अने आध	१०
प्रास्ताविक	३
१. पग ज्ञाना कुर्या	५
२. जे साथे जांध्या	३४
३. जे हंडां	४२
४. जे हाथला	४५
५. शैलक ऋषि	४८
६. पुंजडुं.	६३
७. शैलेश्वरी	६५
८. महिल	६६
९. भाकंटी	७५
१०. अंद्रभा	८२
११. हावदवनां आड	८४
१२. पाण्डी	८७
१३. हेडके	९४
१४. अमाल्य तेयलि	१०१
१५. नंहीकल	१०८
१६. अपरकंका नमरी	११२
१७. धाराओ	१३६
१८. सुंसुभा	१४४
१९. पुंडरीक	१५०

द्वितीय अृतसंघ

प्रास्ताविक	१५६
१. काशी	१५८

दिग्दर्शक

अध्ययन १	१६७
अध्ययन २	१६७
अध्ययन ३	१६८
अध्ययन ४	१६८
अध्ययन ५	१६६
अध्ययन ६	२०२
अध्ययन ७	२०२
अध्ययन ८	२०३
अध्ययन ९	२०७
अध्ययन १०	२०८
अध्ययन ११	२०८
अध्ययन १२	२०८
अध्ययन १३	२०९
अध्ययन १४	२१०
अध्ययन १५	२११
अध्ययन १६	२१४
अध्ययन १७	२२१
अध्ययन १८	२२४
अध्ययन १९	२२६

द्वितीय अृतसंघ

प्रास्ताविक	२२८
अध्ययन १	२२९
कुंश	२३१

અનુવાદકનું નિવેદન

શ્રી પૂંજભાઈ જૈન ગ્રંથમાળામાં પાકાંતર, આવશ્યક શબ્દોનો કોશ, ટિપ્પણીઓ અને મૂળના શુદ્ધ પાઠ સાથે પ્રત્યેક સૂત્ર યથાકાળે પ્રકાશિત થવાનું છે જ. તે પહેલાં આ અનુવાદ પ્રકાશિત થાય છે. બધા સંપ્રદાયવાળાઓ આ અનુવાદને સારી રીતે વાંચી શકે એ જાતનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. સૂત્રસાહિત્યમાં ભગવાન મહાવીર, આર્ય સુધર્મા, પરિષદ, ધર્મદેશના, રાજાઓ, રાણીઓ, સાર્થવાહો, સાર્થવાહીઓ, ઉપાસકો, ઉપાસિકાઓ, ઉપાસકોનાં વ્રતો તથા તપશ્ચર્યાઓ, ચૈત્ય, નગર, દીક્ષા, જન્મ, સોળ સંસ્કારો, કળાગ્રહણ, વરધોડાઓ ઇત્યં નું વર્ણન લગભગ બધે જ એકસરખું આવે છે. આ બધું ઉવવાપ્રય સૂત્રમાં ઘણુંખરું મળે છે. એ સૂત્રનો પણ અનુવાદ આ ગ્રંથમાળામાં પ્રકાશિત થવાનો છે. એટલે આ અનુવાદમાં તેવાં વર્ણુકો ઓછાં કરવામાં આવ્યાં છે ખરાં, પણ મૂળ વસ્તુમાં ક્યાંય ફેરફાર કરવામાં નથી આવ્યો. મહિની કથાની કેટલીક લાંબી હકીકત કથાના રસમાં ક્ષતિ ન થાય તે માટે પાછળ ટિપ્પણમાં લઈ જવામાં આવી છે.

આશા છે કે આ સંક્ષિપ્ત અનુવાદની પદ્ધતિ વાચકોને અનુકૂળ આવશે.

મૂળ સૂત્રમાં આવેલા ઐતિહાસિક, ભૌગોલિક અને જૈન આચારવિષયક શબ્દો ઉપર ખીજા સંપ્રદાયોનાં શાસ્ત્રો સાથેની તુલનાવાળાં વિસ્તૃત ટિપ્પણો પાછળ આપવામાં આવ્યાં છે. અનુવાદમાં આવેલા કહણુ શબ્દોનો અર્થ સાથેનો કોષ પણ મૂકેલો છે.

આપેલાં ટ્રિપ્પણો વિચારક વાચકોને વૈદિક, જૈન અને ઓદ્ધ સંસ્કૃતિની એકવાક્યતાનો ખ્યાલ જરૂર આપી શકે એવાં છે; તથા અહિંસામાંથી જન્મેલી અને અહિંસાને પોષે તેવી ત્યાગદમ્બલક સર્વધર્મસમભાવની વૃત્તિને જગાડનારાં છે.

આ રીતે અનુવાદ વાચકોને ઉપયોગી થઈ પડે તે માટે ખાસ કાળજી રાખવામાં આવી છે. છતાં રહી ગયેલી ખામીઓને તેઓ દરગુજર કરશે અને અનુવાદકના ધ્યાન ઉપર લાવશે એવી આશા છે. આંખ ખરાબ થઈ જવાને લીધે આ જ્ઞાતનું કામ હું કરી શકત નહિ; પણ વિદ્યાપીઠે શ્રી. ગોપાલદાસભાઈને મારા સહકારી નિમેલા છે તેથી જ આ ઉત્તમ કામ થઈ શક્યું છે. આ કામમાં તેમના અભ્યાસનો લીધેલો લાભ ભૂલી શકાય તેમ નથી.

એચરદાસ જી. દોશી

અર્પણ

જવલંત અહિંસા અને સત્યવ્રતમાં પરાયણ
પુરુષના મુખમાં મુકાયેલી ધર્મકથાઓનો આ
અનુવાદ, એવાં જ જવલંત અહિંસા અને સત્ય-
વ્રતમાં પરાયણ પૂજ્ય શ્રી ગાંધીજીને ચરણે ધરીને
કૃતકૃત્ય થાઉં છું.

સેવક
બેચરદાસ

દષ્ટિ અને યોધ

૧

શ્રી. પૂંજભાઈ એ જૈનસાહિત્યપ્રકાશન માટે વિદ્યાપીઠને જે સખાવત આપી છે, તેની યોજનાને અનુસરીને જૈન આગમોનો ગુજરાતી અનુવાદ પ્રસિદ્ધ કરવાનું પ્રકાશનસમિતિએ નક્કી કર્યું. તે પ્રમાણે આગમનું પ્રથમ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરતાં અમને આનંદ થાય છે. ભગવતીસૂત્રના અનુવાદમાં મૂળ અને ટીકા બન્નેના અનુવાદથી શરૂઆત કરી હતી. આગળ જતાં ટીકાનો અનુવાદ છોડી દેવો એ જ યોગ્ય લાગ્યું હતું. એ જૂના અનુભવને લીધે થોડું આગળ વધીને આ અનુવાદમાં મૂળનો પણ કંઈક સક્ષેપ કરવો એમ નક્કી કર્યું છે. કેમકે, મૂળમાં ઔદ્ધત્રંથ જેટલો વિસ્તાર ભલે ન હોય તોય કેટલાંક વર્ણનો તો ફરી ફરીને એ જ આવે છે. અનુવાદનો ઉદ્દેશ મૂળ ગ્રંથ આગળ રાખી તે શીખવામાં વિદ્યાર્થીઓને મદદ થાય એવો નથી; પણ સામાન્ય વાચકોને જૈન આગમમાં આવેલી વસ્તુ પ્રામાણિક અનુવાદમાં જ સીધી રીતે મળી શકે એવો છે. તેથી આ અનુવાદ સ્વતંત્ર રીતે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. પોતે કરેલો ગીતાનો અનુવાદ પણ મૂળ વગર સ્વતંત્ર રીતે પ્રસિદ્ધ કરવાનો આગ્રહ ગાંધીજીએ એ જ કારણે રાખ્યો છે. અનાસક્તિયોગને સ્વતંત્ર ઉપયોગ થાય, પારાયણ પણ સ્વતંત્ર થાય એવી એમની ઇચ્છા છે.

ધર્મતત્ત્વનું ગ્રહણ કરવાની દરેક જમાનાની ઢબ કંઈક જુદી હોય છે. થોડા દિવસ પહેલાં મૂળ જેવું હોય એવો જ એનો અનુવાદ

અભ્યાસકોના અધ્યયન માટે તૈયાર કરવાનો રિવાજ હતો. આને ન્યારે જનસમાજમાં આચરણની દૃષ્ટિએ ધર્મનિગ્રાસા વધી છે, ત્યારે લોકો દરેક અંતમાં આવેલી મતલબની વાતો પ્રામાણિક રીતે પોતાની આગળ રજૂ થાય એમ ઇચ્છે છે. જમાનાનું એ લક્ષણ ધ્યાનમાં લઈ આ અનુવાદમાળા ગોઠવી છે. લોકોને જરૂરનું જણાય એવું કશું અનુવાદમાં ખાતલ રાખ્યું નથી. આવા અંતેને લીધે જૈન આગમોનું મૌલિક અધ્યયન વધે અને આખા સમાજમાં ધર્મચર્યા અને ધર્મજગૃતિને ચાલન મળે એવી અપેક્ષા રાખેલી છે. અને એટલા જ ખજૂર, જેમણે આખો જમાનો જૈન ધર્મશાસ્ત્રોના અધ્યયન પાછળ ગાળ્યો છે એવા પંડિત ખેચરદાસની આ અનુવાદ માટે યોજના કરી છે. મૂળ શાસ્ત્રો પ્રત્યે અનન્ય શ્રદ્ધા અને સાંપ્રદાયિક સંકુચિતતાનો અભાવ આ એ ગુણોને લીધે તેમનું કામ હંમેશ આદરણીય ગણાયું છે.

આ પ્રથમ પુસ્તકમાં ભગવાન મહાવીરની વીસ ધર્મકથાઓ આવેલી છે. દરેક ધર્મના સંસ્થાપકો અથવા પ્રચારકોને જનસમુદાયના કષ્ટાણુને અર્થે જ બોધ કરવાની પ્રેરણા થયેલી હોવાથી એમને આવો બોધ ધર્મકથા દ્વારા આપવાની શૈલી પ્રિય થઈ પડી છે. વેદ, કુરાન, બાઈબલ અથવા ત્રિપિટક ગમે તે અંતમાં આપણે જોઈએ તોય સુભાષિતો, સંવાદો અને ધર્મકથાઓનું જ પ્રાધાન્ય આપણે જોઈએ છીએ. પ્રસ્તુત ધર્મકથાઓમાંની પહેલીને અંતે આર્ય સુધર્માએ કહ્યું છે કે, “શ્રમણુભગવાન મહાવીરે આ કથા દ્વારા શિષ્યને સમજાવવાની પદ્ધતિ આપણને બતાવી છે.” બીજે ઠેકાણે આર્ય સુધર્મા કહે છે, “શ્રમણુભગવાન મહાવીરે આ અધ્યયનમાં આત્માની ઉન્નતિ થવાનાં અને અધોગતિ થવાનાં કારણો ઉદાહરણ સાથે બતાવ્યાં છે.” વળી એક ઠેકાણે કહે છે, “શ્રમણુભગવાન મહાવીરે સ્ત્રીજીવનનો પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલ વિકાસ આ અધ્યયનમાં વર્ણવેલો છે.” બારમા અધ્યયનને અંતે આર્ય સુધર્મા કહે છે,

“ ભગવાને પોતાનું મંતવ્ય બીજને બરોબર સમજવવાની પદ્ધતિ આ અધ્યયનમાં વર્ણવી બતાવી છે.” સમભાવ કેળવવાની શિક્ષા, આહાર કરવાનો ઉદ્દેશ, સંયમની કઠોરતા અને સંયમનું શુભ પરિણામ, અનાસક્તિનું માહાત્મ્ય ઇત્યાદિ જીવનસાધનાને મહત્વના એવા વિષયો ઉપર ધર્મકથાઓ ગોઠવી. શ્રદ્ધાથી સાંભળનારને ધર્માભિમુખ કરવાનો ભગવાનનો પરમ કારુણિક અને મંગળ પ્રયત્ન આ કથાઓમાં આપણે જોઈએ છીએ. આ કથાઓ શાસ્ત્રીય વિવાદ માટે લખાયેલી નથી પણ જીવના કલ્યાણ માટે લખાયેલી છે. જેને પોતાની ઉન્નતિની અલ્પમાત્ર પણ ઇચ્છા હોય અને આમાં રસ પડ્યા વિના રહેવાનો નથી.

પ્રાચીન ગ્રંથોમાં દેશ, કાલ તથા પરિસ્થિતિ વિષે, રિવાજો અને માન્યતાઓ વિષે પ્રસંગ પરત્વે જે ઉલ્લેખ આવે છે, તેનું મહત્ત્વ ઐતિહાસિકોને અને સંશોધકોને અસાધારણ હોય છે. પ્રસંગ પરત્વે સહેજે કરેલા ઉલ્લેખો ખાસ લખાયેલા ઇતિહાસ કરતાં અનેક દષ્ટિએ વધારે પ્રામાણિક હોય છે. માત્ર એવા ઉલ્લેખોનું મૂલ્ય આંકવાની પદ્ધતિ હાથમાં આવવી જોઈએ.

એવા ઉલ્લેખોનું સ્પષ્ટીકરણ કરનાર ટિપ્પણીઓ આ ગ્રંથને અંતે આપેલી છે, તેથી અભ્યાસકોને આ ગ્રંથ વિશેષ ઉપયોગી થયો છે. તે વખતની કેળવણી પ્રમાણે જે વસ્તુઓ લોકોને માટે સર્વવિશ્રુત હતી, જેમકે વિદ્યાઓ, કળાઓ વગેરે, તે આજે સામાન્ય લોકો તો શું પણ પાંડિતો પણ જાણતા નથી. એવી વસ્તુઓનું વિવરણ કરવું આજના જમાનામાં વિશેષ આવશ્યક છે. એમાં કેવળ કુતૂહલની તૃપ્તિ નથી પણ પ્રાચીન કાળની સંસ્કારિતાનો આદર્શ કેવો હતો એનો આખો ચિતાર એમાં મળી જાય છે.

વિજ્ઞાનનો આજે આપણે કંઈક વધારે ઉપયોગ કરતાં શીખ્યા છીએ એટલા ઉપરથી આપણે એમ ન માની બેસીએ કે જૂના કાળ કરતાં આજનો જમાનો વધારે સંસ્કારી છે. ખરું જોતાં

છેલ્લાં સો-પચાસ વર્ષમાં - મનુષ્યજાતિનું જ્ઞાન અને સામર્થ્ય બલે વધ્યાં હોય, પણ સંસ્કારિતા અથવા ધર્મભુક્તિ સરવાળે કાંઈક ઘટ્યાં છે એમ જ કહેવું જોઈએ. નહિ તો વિશ્વશાંતિ આટલી જોખમમાં આવી ન પડત. માણસમાં માણસાઈ જે જમાનામાં વધારે હોય તે જમાનો સંસ્કારી એ આપણે ભૂલવું ન જોઈએ. ભોગ અને ઐશ્વર્ય બંને વાપરવાની યુક્તિઓનો વિસ્તાર કરે તે જમાનાને સમર્થ બલે કહીએ, પણ એને સંસ્કારી તો ન જ કહી શકાય. ભોગૈશ્વર્યની ઉપાસના આજે એટલી અધી વધી છે કે દુનિયાબરના વિચારક લોકોના મનમાં ચિંતા પેદા છે કે મનુષ્યજાતિનું ગાડું આગળ કેમ ચાલશે? ઇતિહાસ, સમાજશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્ર ત્રણે કહે છે કે મનુષ્યજીવનનો કાંઈક ઈલાજ કરવો જોઈએ. દરેક શાસ્ત્ર પોતાની મેળે ઈલાજો શોધી કાઢે છે; પણ અતે મને-કમને એ અધાને ધર્મશાસ્ત્રોના અસંકુચિત અને વ્યાપક, સર્વકલ્યાણકારી સિદ્ધાંતોનું જ શરણુ લેવું પડે છે.

આવો પશ્ચાત્તાપાભિમુખ અને અમુક અર્થમાં નિવૃત્તિપરાયણ જમાનો હવે નજીક આવ્યો છે. આ ધર્મકથાઓ એ જમાનાની મદદમાં અનેક રીતે આવશે અને મૂંઝાચેલા જનસમાજને અહિંસા-મૂલક વિશ્વકુટુંબવાદ સ્થાપિત કરવામાં મદદગાર થશે એવી શ્રદ્ધા છે.

આ કથાઓ દેખાવે બલે સાદી હોય પણ એમની અસર એમની સાદી, સીધી અને સચોટ શૈલી ઉપર જ કેવળ નથી; પણ વિશ્વહિતના સર્વમંગળકારી સંકલ્પથી કરેલી ઉગ્રમાં ઉગ્ર તપશ્ચર્યાનું બળ આ કથાઓ પાછળ છે. આ સાહિત્યસેવી કલાકારોનું લલિત લખાણુ નથી; પણ જીવનરહસ્યના પારગામી એવા મહાવીરે આખી મનુષ્યજાતિ માટે આપેલા ધર્માનુભવનો નિયોડ એમની પાછળ છે. પ્રાકૃતભુક્તિ, અભણુ અને ભોળા લોકોને માટે પણ પૂરતો બોધ મળે એ હેતુથી ભોળી શૈલીમાં આ કથાઓ લખી છે, એ જ એમની મહત્તા છે.

વાચકો શ્રદ્ધાભક્તિથી અને નત્ર અંતઃકરણથી શિષ્યભાવે એમનું સેવન કરશે.

૨

‘મહાવીર સ્વામીનું જીવનચરિત્ર ગમે તેટલું વિશુદ્ધ ઉદ્ધાત, અને ઉગ્ર તપવાળું હોય તોયે તેમાં કવિઓને અને કળારસિકોને રસ પડે એવા Romantic અંશો નથી’ એમ કેટલાકનું કહેવું છે. અને તેથી ‘ગૌતમ બુદ્ધ, શંકરાચાર્ય અથવા ઇશુખ્રિસ્તના જીવનપ્રસંગો લખતાં લેખકોને જેવો રસ છૂટે છે, તેવો રસ મહાવીરનું જીવન લખતાં છૂટતો નથી’ એવા ઉદ્ધારો કોક વાર સાહિત્યસેવીઓ પાસેથી સાંભળીએ છીએ. અમેરિકાની શોધ કરનાર કોલંબસ, વીજળીની શોધ કરનાર ફેરેડે, જીવનનું ઓસડ શોધનાર બુદ્ધ, તમામ વિકારો ઉપર વિજય મેળવવાનો રસ્તો શોધનાર ભગવાન મહાવીર, એ દરેકના જીવનમાં આપણને સરખો જ અદ્ભુત રસ મળવો જોઈએ. પણ બાહ્ય દુનિયામાં કરેલાં પરાક્રમો જેમ નગરે જેવાય છે અને શબ્દે વર્ણવાય છે, તેમ આંતરિક દુનિયામાં કરેલાં પરાક્રમો જેવાતાં કે વર્ણવાતાં નથી. એટલા જ ખાતર માર સાથેના યુદ્ધ જેવાં અદ્ભુત રસનાં રૂપકો તૈયાર કરવાં પડે છે.

જીવનમાં વિવિધ વિજય પ્રાપ્ત કરવાની તક મળવી એ જેમ એક ભાગ્યનો વિષય છે, તેમ માણસને સમર્થ ચરિત્રલેખક મળવો એ પણ એક ભાગ્યનો વિષય છે. જીવનમાં મહત્ત્વની ઘટનાઓ, જાતજાતનાં પરાક્રમો, વીતેલાં સંકટો અને સમાજ ઉપર પાડેલી અસરો એ જેટલો મહત્ત્વનો ભાગ બજવે છે, તેટલો જ મહત્ત્વનો ભાગ આર્થ પુરુષે કરેલા વિચારો, ચલાવેલી કદપનાઓ, આપેલા બોધો અને ગોઠવેલા સિદ્ધાંતો પણ બજવે છે. જીવનચરિત્રમાં આ બધી જ વસ્તુઓ આવવી જોઈએ. ચરિત્રની આ બાજુ ખીલવીને લખવાની કળા જૂના વખતમાં એટલી ખેડેલી ન હતી, એટલે જૂના

લોકો સંવાદોના સ્વતંત્ર સંગ્રહ કરતા હતા. સંતો તો ગાથા અને ભજનોમાં જ બોલે એટલે એમની વાણી એ રીતે અમર રહેતી. સંવાદોમાં પ્રામાણિક ઐતિહાસિક વાતાવરણ જળવડું જોઈએ અને બની શકે તો નાલ્યશૈલીનું અવગ્નન કરી પ્રત્યક્ષ વાતાવરણ ઊભું કરવું જોઈએ. પણ જૂના જમાનામાં એવો આગ્રહ કેળવેલો નહિ હોવાથી સંવાદો પણ વચમાં વચમાં વાતીશૈલી ધારણ કરે છે અને વચમાં વચમાં તાર્કિક વિવેચનનું રૂપ લે છે.

મૂળ ધર્મસંસ્થાપકો અને આધ્યાત્મવીરો સાધનાની ઉત્કટતામાં જીવન વ્યતીત કરે છે. પોતાની પાછળ રમણીય શૈલીનું સાહિત્ય મૂકવાને બદલે રમણીય આચરણવાળા જીવતા શિષ્યોને મૂકવાને એમનો આગ્રહ વધારે હોવાથી એમનો ઉપદેશ તેમજ એમના જીવનપ્રસંગો એમની પાછળ ઘણે વરસે નોંધાય છે. આવી નોંધો, બોધ આપનારની વિભૂતિ કરતાં તે ગ્રીષ્ણનારની પાત્રતા ઉપર જ અવલંબે છે. તેથી પહેલવહેલી નોંધો જે લોકો આપણે માટે મૂકી જાય છે તેમના સંજોગો, તેમની વૃત્તિઓ અને તેમની શક્તિ અને અભિરુચિ એ બધાની અસર ધર્મગ્રંથો ઉપર પડે છે.

આવી નોંધો ધર્મના આઘગ્રંથ હોવાથી એમના પ્રત્યે ભક્તિની પરાકાષ્ઠા હોવી એ તો સ્વાભાવિક છે; પણ કોકોક વાર તો આવી ભક્તિ ગ્રંથોની દુર્દશા પણ કરી મૂકે છે. ધર્મ એ વસ્તુ અનાદિ સનાતન છે, અપૌરુષેય છે, તે કોઈ કાળે કાળગ્રસ્ત ન થઈ શકે; માટે એવા ધર્મના મૂળ ઝરણાંરૂપ જે ગ્રંથો સ્વીકારાય છે તે ગ્રંથો, તેમની ભાષા, એમની વાક્યરચના બધું જ અનાદિ છે, અપૌરુષેય છે, એમ માનવા તરફ માણસનો ઉત્સાહ ઢળે છે. ધર્માનુભવ સનાતન છે, નિર્ગૂંત છે, ત્રિકાલાઆધિત છે એ વાત સાચી છે; પણ તે ઉપરથી જેમણે ધર્માનુભવ લીધો છે એમના ઉદ્ધારો અને એમની માન્યતાઓ એમના ભક્ત શિષ્યોએ જેવી નોંધો હશે તેવી પણ અપૌરુષેય છે એટલું જ નહીં પરંતુ તે પણ નિર્ગૂંત છે, એમાં આવેશ

ન્યોતિષના, સૃષ્ટિઉત્પત્તિના, ઇતિહાસબુગોળના, વૈદકના કે સામાજિક વ્યવસ્થાના જેટલા ઉદ્દેશો હોય તે બધા જેવાને તેવા જ સ્વીકારવા જોઈએ, એમાં જ નિષ્ઠા કે વફાદારી રહેલી છે એમ લોકો માની બેસે છે. અને એકવાર એ વસ્તુ માની લીધી કે પછી અંદર અંદરનો પરસ્પર વિરોધ હોય તો તેનો પરિહાર કરવાનું, પ્રત્યક્ષ અનુભવ વિરુદ્ધ જતો હોય તો એમાંથી આધ્યાત્મિક અર્થ કાઢવાનું, ઇતિહાસથી વિસંગત વાતો આવતી હોય તો કલ્પભેદની વ્યવસ્થા કરવાનું, નીતિ-વિરુદ્ધ કાંઈ દેખાતું હોય તો તેના પૂર્વજન્મના સંબંધોથી સમર્થન કરવાનું એક મોટું શાસ્ત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. એકાક્ષરી કોષ, વ્યાકરણ અને તર્કને જોરે શબ્દોમાંથી ઝમે તે અર્થ ખેંચી કાઢવાનું શાસ્ત્ર તો વળી જુદું. મૂળ એક ખોટી માન્યતાના આગ્રહને વળગવાથી આ બધી અનર્થપરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે. પાર્વતી-પરમેશ્વરીમાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને સંતોષ નથી એટલા ખાતર પાર્વતીપરમેશ્વરી એવો વિગ્રહ કરવા જે તૈયાર થાય છે, તેમની સત્યનિષ્ઠા અને સાહિત્યરસિકતા વિષે શું કહેવાય ?

એમાં વળી જૂના લેખકોને કોકકોક વાર ફૂટ શૈલીમાં લખવાની પરાક્ષપ્રિયતા થઈ આવતી; એટલે શાસ્ત્રનો અર્થ કરવાની મુસીબતોનો તો પાર ન મળે.

શાસ્ત્રનો જેમ જેમ વિસ્તાર થતો જાય છે, તેમ તેમ મૂળ એક ઠારે રહી જાય છે અને ટીકાકારો પોતાની માન્યતાઓમાં અને પોતાની તર્કપદ્ધતિમાં અટવાઈ જાય છે. આ કારણે પણ ધર્મશાસ્ત્રનું અધ્યયન કાંટાળું અને કંટાળાભરેલું થઈ ગયું છે. એમાંથી ઊગરી જવાનો રસ્તો એક જ છે કે મૂળ ઝરણાંરૂપ આલ ધર્મગ્રંથો સ્વાભાવિક ભુદ્ધિથી સરળ અર્થમાં જોઈ લેવા અને પોતાના જીવનને સદાયાર તરફ વાળવાના પ્રયત્નની દૃષ્ટિએ એમનો ભાવ ગ્રહણ કરવો. સદ્ભાગ્યે ધર્મસંસ્થાપકો આમપ્રજમાં રહી એમને જ દોરતા હોવાથી અત્યંત સાદી શૈલીમાં ખોલે છે અથવા લખે છે. જીવનની

અને શુદ્ધિની નવરાશ જેમની પાસે વધી પડે છે તેઓ કૃત્રિમતા બલે કેળવે. પારમાર્થિક સંતો કથાણીની ઉત્સુક એવી પ્રજ્ઞને સીધી રીતે જ કથાવાતાં અને દાખલાદલીલો દ્વારા ઉપદેશ કરે છે. દરેક જમાનાએ આવાં મૂળ લખાણો તરફ જ ફરીફરી ધ્યાન દેવું જોઈએ. સાધુજીવનનું શાસ્ત્ર પણ સાદું જ હોય છે, એ વિશ્વાસથી શાસ્ત્રગ્રંથો વાંચવા જોઈએ. શાસ્ત્રગ્રંથો આગળ આપણે ભક્તિનત્ર જરૂર થઈએ. પણ પગરખાં જેમ મંદિર બહાર રખાય છે, તેમ શાસ્ત્રના અધ્યયન વખતે સાદી સમજણ કોરે રાખવાની બૂલ આપણે કોઈ કાળે નહિ કરીએ.

આ ધર્મકથાઓમાં ઈશુખ્રિસ્તની બોધકથા (ચેરબ્લસ)ની પેઠે સહેલું લોકકાવ્ય છે. જીવનનો અધરો અનુભવ સહેલો કરવા પૂરતું જ એ કથાઓનું પ્રયોજન હોય છે. ધર્મજિજ્ઞાસુ અને ધર્મસાધક સહેલાઈથી એમાંથી જેટલું ગ્રહણ કરી શકે એટલો જ બોધ એમાં છે એમ માનીને આપણે આગળ ચાલવું જોઈએ. જીવન એ વસ્તુ જ ગહન રહસ્યવાળી છે. આધ્યાત્મિક અનુભવ તો ધંદ્રિયાતીન અને અનિર્વચનીય હોય છે એટલે એ વિશદ કરવા માટે રચેલી અથવા કહેલી ધર્મકથાઓમાં કાંઈક ગૂઢભાવ તો હોવો જ જોઈએ. પણ એ ગૂઢતા ભાષાની નથી હોતી એટલો વિશ્વાસ આપણે રાખવો જોઈએ.

આધુનિક કળારસિકોની દૃષ્ટિએ આ ધર્મકથાઓ આપણે તપાસવા એસીએ તો આપણને તે ન શોભે. મંદિરે દર્શન માટે ગયા હોઈએ તો તે વખતે આસપાસના યાંબઝાની કારીગરી ઉચ્ચ કોટિની છે કે સામાન્ય કોટિની એટલું જ તપાસનાર માણસ ભક્ત નથી, પારમાર્થિક નથી. આ ધર્મકથાઓમાં જે મુખ્ય વસ્તુ તરી આવે છે તે પાપ અને પ્રમાદમાં ડૂબી જનાર જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તત્ત્વસર્તું પરમકારુણિક હૃદય છે. સાંમળનારની રુચિ પ્રમાણે જાતજાતના રસ કે રંગ એમાં પૂર્ણ હોય, તોયે મૂળ ઉપદેશકનો તો

એ બધા રસો પ્રત્યે કેવળ વિરાગ જ છે એ આપણે ભૂલી જવું ન જોઈએ.

આત્માઅનાત્માનો ભેદ જાણ્યા પછી આપણી સંપૂર્ણ નિષ્ઠા આત્મતત્ત્વ પ્રત્યે જ હોય છતાં અનાત્મતત્ત્વને - શરીરને અનાસક્તપણે નભાવ્યે જ છૂટકા, એ વસ્તુ સાર્થવાહ ધન્ય અને વિજ્યચોર વાળી વાર્તામાં જેમ બતાવ્યું છે એટલું અસરકારક રીતે બતાવેલું આપણને બીજા ક્યાં મળે ?

રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા હતા કે દૂધમાં મોરવણુ નાખ્યા પછી એને અડાય નહિ. એને વારેઘડીએ હલાવાય નહિ તો જ સરસ દહીં જામે. તે જ રીતે એકવાર નિઃશંક ચર્ષ દીક્ષા લીધા પછી “ પોતાના વિશ્વાસનું જતન કરવું જોઈએ ” એ બોધ ‘ એ ઇંડાં ’ વાળી વાર્તામાં સુંદર રીતે આપ્યો છે. પોતે સિદ્ધ થયો છે, બયમુક્ત થયો છે એવી અંદરથી ખાતરી થાય તોયે ઉતાવળે સાધના ન છોડવી જોઈએ, એવી ચેતવણી આપવા ‘ એ કાચબા ’ વાળી વાર્તા આપેલી છે.

એક વાર વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો તોયે તે ટકશે જ એવી ખાતરી નથી હોતી. ત્યાગી પણ ભોગી થાય છે; લોપ્તા ચડીને પડ્યા છે; મુક્ત થયા પછી બદ્ધ થયા છે; માટે કોઈ અભિમાન ન કરે કે હું જીત્યો છું, અને જીત્યા પછી પણ માણસ સાધના છોડી સ્વચ્છંદે વર્તવા જાય તો એ ફરી પટકાવાનો જ, એ બોધ ‘ શૈલકઋષિ ’ ની વાર્તામાં આપેલો છે. એ વાર્તાની વિશેષ ખૂબી એ છે કે આવો ચડીને પડેલો માણસ પણ ફરી ન ચડે એમ નથી, એ બતાવવા ખાતર શિષ્યે પતિત ગુરુ પ્રત્યે કેવો સંબંધ રાખવો જોઈએ એ પણ અહીં બતાવ્યું છે. કેમકે પંચક ઋષિએ પોતાની જાગૃતિ અને ગુરુસેવા દ્વારા પોતાના ગુરુ શૈલક ઋષિનો ઉદ્ધાર કર્યો છે.

પણ કેટલાક તો એક વાર પડ્યા એટલે પડ્યા જ, ફરી ચડવાના નથી, એ અનુભવ પણ નોંધવા માટે છેલ્લા અધ્યયનમાં

‘પુંડરીક’ની વાર્તા આપી છે. અહીં કંડરીક સાચેસાચો વૈરાગ્ય કેળવીને પ્રવચ્ચા લે છે, પણ શરીરધર્મને વશ થઈ ભોગાર્થી બને છે. એનો મોટો ખાઈ એને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરી જુએ છે. એમાં ન કાવવાથી એ મુનિમહારાજને ભોગાર્થી જોઈ પોતાની રાજગાદી આપી દે છે અને પોતે એનું વ્રત સ્વીકારી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થવાનો રસ્તો લે છે. તુંખડાની વાર્તામાં તો હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, પરિગ્રહ, અશ્વહચર્ય, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ઇત્યાદિ સંસ્કારો માણસને કેમ કુખાવે છે અને એથી ઉદ્વેગ સત્યાદિ સંસ્કારો માણસને કેમ તારે છે એ બતાવ્યું છે.

‘રોહિણી’ની વાર્તા વાંચતાં એ જ જાતની ખીજ કેટલીયે વાતો યાદ આવે છે. સસરાએ આપેલા દાણા ફેંકી દેનાર ઉન્નિકકા, ખાઈ જનાર ભોગવતી, સાચવી રાખનાર રક્ષિતા અને વાવી વધારનાર રોહિણી, આ ચાર વહુમાં રોહિણી શ્રેષ્ઠ છે એ તો સહેજે સિદ્ધ થાય છે. ગુરુના શિષ્યો પણ આ ચાર પ્રકારના હોય છે એ બોધ પણ સ્પષ્ટ છે. પણ સામાન્ય લોકવાર્તાની પેઠે સસરાએ રોહિણીને ઘર સોંપી બાકીની વહુઓને હાંકી નથી કાઢી. રોહિણીને ઘર સોંપ્યા પછી રક્ષિકાને સંપત્તિની રખેવાળી સોંપી, ભોગવતીને રસોડાની અધિષ્ઠાત્રી નીમી અને ઉન્નિકકાને ઘરની સફાઈની જવાબદારી આપી. ચોજક હોય તો દરેકને એને લાયક સ્થાન આપી જ દે.

‘મસ્તિ’ વાળી વાર્તામાં બાજી સૌંદર્યવાળા શરીરમાં કેટલી દુર્ગંધ રહેલી હોય છે એનું દર્શન કરાવી વૈરાગ્યની પ્રેરણા કરી જ છે; પણ આર્ય મુધર્મ કહે છે તેમ એ વાર્તામાં શ્રમણબગવાન મહાવીરે સ્ત્રીજીવનનો પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલો વિકાસ બતાવ્યો છે. કેમકે રૂપવતી રાજકન્યા મસ્તિએ ખોતાના પર આશક થયેલા અને પોતાના પિતા સામે રણે ચડેલા રાજકુમારને યુદ્ધમાંથી તે ઉગારી જ પણ તે ઉપરાંત તે રાજપુત્રને ભોગવિલાસમાંથી બચાવી

અજરામરતાના માર્ગમાં પોતાના આજીવન સહચારી બનાવ્યા. સ્ત્રીઓનું રૂપલાવણ્ય અને એમની કામળતા માણસને ભોગવિલાસ તરફ લલચાવી પાડે છે. પણ જો એ સ્ત્રીહૃદય પોતે શુદ્ધ અને ઉન્નત હોય, તો એ જ કામળતાને લીધે દયાભાવ કેળવી પુરુષને વિષયનિમ્મૂળ કરી શકે છે અને સદાચાર તરફ દોરી શકે છે. તેમ કરવા ખાતર શરીરની અંદર રહેલી ગંદકીનું સ્મરણ કરાવવું જોઈએ એવું નથી.

પોતાની સુંદર આંખો ઉપર આશક થયેલા એક કામુકને પોતાના નખ વતી પોતાનો ડોળો કાઢી આપનાર બૌદ્ધ બિશુણી શુભાનું અહીં સ્મરણ થયા વિના કેમ રહે?

‘માકંદી’ ની વાર્તા તો દુનિયાના બધા જ દેશમાં એક યા બીજે રૂપે પ્રચલિત છે. ચંદ્રના શુક્રપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષનો ભેદ પણ એટલો જ સાર્વભૌમ છે.

‘દાવદ્વનાં ઝાડ’વાળી વાર્તા અત્યંત મહત્ત્વની છે, જો કે એમાં વાર્તા જેવું કાંઈ જ નથી. અહિં સાના મહાપ્રચારક મહાવીરે પોતાના સંપ્રદાયના તેમજ બિન્ન સંપ્રદાયના કે બિન્ન ધર્મના બધા લોકો જોડે સમભાવ રાખવાનો કરેલો ઉપદેશ આજના જમાનામાં કેવળ દિગંચર સ્વેતાંચર જોનો માટે જ નહિ પણ બધા જ ધર્મના લોકો માટે ઉપયોગી છે.

સાધના કરવાથી પતિતમાં પતિત માણસ પણ શુદ્ધ થઈ શકે છે; સુસ્થિતિ અને દુઃસ્થિતિ સંસ્કાર ઉપર જ આધાર રાખે છે, એ બતાવવા માટે જિતશત્રુ રાજા અને એના સુભૃદ્ધ અમાત્યની વાર્તા અને એમાં આવેલો પાણીનો દાખલો એક વાર વાંચ્યા પછી ધ્યાનમાંથી ખસે એવો નથી. કેવળ પ્રસિદ્ધિ અને કીર્તિ માટે દાનધર્મ કરનાર કે સમાજસેવા કરનાર આજકાલના ઢગલાબંધ લોકોને દેડકાની વાર્તા જરૂર ભેટ આપવા જેવી છે. સંસારભયથી ત્રાસેલાનું શરણુ પ્રવ્રજ્યા છે, અભય એવો તો એક દાન્ત અને

નિતેન્દ્રિય જ હોઈ શકે છે, એ બોધ આપવા માટે અને એ રીતે માણસોને ધર્મોભિમુખ કરવા માટે 'અમાત્ય તેયલિ' ની વાર્તા છે. માણસને ચેતવણી આપવા માટે અત્યંત દયાભાવથી દેવો કોકકોક વાર માણસને આક્રમકમાં નાખે છે એ વસ્તુનું સૂચન આ વાર્તામાં છે. એ તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચાવું જોઈએ. પૂરેપૂરા એકરાગ એવા રાજા અને અમાત્ય વચ્ચે વિરોધ ઉત્પન્ન કરવા પાછળ પોદ્દિલ દેવનો શુભ હેતુ જ હતો. આ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખીને પણ માણસે આવી અસહ્ય વિપત્તિને વધાવી લેવી જોઈએ. સાર્થવાહ ધન્યે સર્વ ધર્મ અને પંથના લોકોને જેમ સરખા જ ભાવથી સાથે રાખ્યા હતા અને બધાની સેવા કરવાનો એને જેમ સરખો ઉત્સાહ હતો, તેવી વૃત્તિ હિંદુસ્તાનના લોકો જે આજે રાખે, તે આપણી બધી જ મુશ્કેલીઓ ટળી જવાની છે. પોતાની જ ન્યાતના લોકોને મદદ કરવાની વૃત્તિ અથવા પોતાના ધર્મ અને સંપ્રદાયના લોકોનો જ પક્ષ તાણવાની સંકુચિતતા મહાવીર સ્વામીને પસંદ ન હતી, એટલું જ નહિ, પણ જેમ નંદીકળ સામે ધન્ય સાર્થવાહે લોકોને પોકારી પોકારીને ચેતવ્યા હતા, તેમ સંકુચિતતા સામે ભગવાન મહાવીર માણસમાત્રને પોકારીને ચેતવે છે.

'અપરકંકા નગરી' વાળી વાર્તા અને તેમાં આવેલો દ્રૌપદીને ઉલ્લેખ વાંચીને અનેક જાતના વિચારો મનમાં આવે છે. તપની પાછળ જે આસક્તિ હોય તે તે ગમે તેવું ઉગ્ર હોય છતાં ચિત્તશુદ્ધિ કરી શકતું નથી, એ મુખ્ય બોધ તો છે જ; પણ દ્રૌપદીની વાર્તા આ રૂપમાં જોઈને વિચાર થાય છે; કે મહાભારત લખાયા પહેલાંની જ આ હોવી જોઈએ. મહાભારત જેવું મહાકાવ્ય અને વિરાટ ઇતિહાસ લખાયા પછી દ્રૌપદીની વાર્તામાં આટલો ફેરફાર કરવાનું કોઈને મન થાય નહિ. મહાભારત પહેલાં પાંડવોની વાર્તા અહીં જેટલી સાદી હશે અને એ વાર્તાનાં પાઠાંતરો પણ ઘણાં હશે. મહાભારતકારને એનું જે રૂપ પસંદ આવ્યું એ લઈને એણે પોતાની

પદ્ધૈકિક અને અપ્રતિમ કાવ્યશક્તિ એના ઉપર અજભાવી હશે. મહીં આપેલી વાર્તા તો ‘બ્હીકિંગ’ લોકોની ‘સગા’ એા જેવી જ લાગે છે. અરેમિયન નાર્વટ્સવાળી વાર્તાઓ પણ આવી જ જૂની વાર્તાઓ ભેગી કરીને ગોઠવી હશે.

ધોડાએને પકડવા માટે જેવી લાલચો ‘આઇપ્સ્યુ’ નામની વાર્તામાં ઊભી કરી છે, એવી જ લાલચો બિચારા ઋષ્યશૃંગ સામે પણ પથરાયેલી હતી. બન્નેમાં બોધ તો એક જ છે, — ‘અમણે મધુર કે અમધુર શબ્દોને કાનમાં પ્રવેશ કરતા અટકાવવા કાનમાં પૂમડાં ન નાખતાં સમભાવ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.’

માણસ ખોરાક ખાય તે કેવળ મોક્ષનું સાધન શરીર ટકાવવા પૂરતો જ ખાય, એ બોધ ઠસાવવા ઉપનિષદના ઋષિઓએ અને એ પરંપરાના આચાર્યોએ કહ્યું કે આહાર તો ઔષધ સમજીને જ લેવો. પણ આપણે તો મરી, મરચાં, તજ, લવિંગ જેવાં ઔષધને ખોરાક કરી મૂક્યો છે. ભગવાન મહાવીરે આહાર કરવાનો ઉદ્દેશ સમજાવવા ‘સુંસુમા’ની વાર્તા એના રોમાંચકારી ભયાનક રસ સાથે આપણને કહી છે.

વાર્તાઓમાં અનેક ઠેકાણે શ્રાવકો અને શ્રવિકાઓ પ્રવચિત થયા પછી પરતાય છે. શ્રાવકદશામાં સ્વાતંત્ર્ય હતું; આકરા આદર્શ પ્રમાણે કોઈ કસોટી કરતું ન હતું, ઊલટી જ્યાં ત્યાં સ્તુતિ થતી હતી; દીક્ષા લીધા પછી બધું બદલાય છે, દૂરથી જે રૂપાણું લાગતું હતું તેની કડિનતા નજરે પડે છે અને પછી પરતાવો થાય છે કે આપણે ક્યાંથી આવી કેદમાં પડ્યા છીએ. આ મનોવૃત્તિ ભગવાને પડેલી વાર્તામાં પણ ઉઘાડી પાડી છે અને ‘કાલી’ વાળી છેલ્લી વાર્તામાં પણ ઉઘાડી પાડી છે. છેલ્લી વાર્તા જેવી એક જ જાતની અનેક વાર્તાઓ રચી કરી, સ્ત્રીજાતિનો વૈરાગ્ય ક્રેલો કાચો હોય છે એ જ જાણે બતાવવા માગતા હોય એમ લાગે છે. એ દોષ સ્ત્રીસ્વભાવનો નથી પણ સ્ત્રીના ભાગ્યમાં રહેલા સંકુચિત જીવનનો

છે, સંસ્કારના અભાવનો છે. માણસ બાહ્ય અંકુશ સ્વેચ્છાએ સ્વીકારે ત્યારે એણે સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો હોવો જોઈએ. દીક્ષા લેનાર અને દેનાર બન્નેએ જો નરકમાંથી બચી જવું હોય, તો ભગવાને અનેક દાખલાઓ આપી જે ચેતવણી આપી છે તે બરાબર ધ્યાનમાં લાવવી જોઈએ.

આ વાર્તાઓ અનેક વાર વાંચવા છતાં એમાં કોઈ પણ ઠેકાણે સાંપ્રદાયિકતા કે સંકુચિતતા જણાતી નથી. આ ઉપદેશ ભલે જૈન સાધુઓ અથવા શ્રાવકોને માટે આપેલો હોય, પણ એની સાર્વભૌમિકતાને લીધે એ દરેક ધર્મના અને પંથના માણસને માટે સરખો જ ગ્રાહ્ય અને લાભદાયક છે. કોઈપણ સંપ્રદાયમાં જ્યારે સંકીર્ણતા કે મક્ષિનતા આવે છે, ત્યારે મૂળ ઝરણા તરફ તરત દોડી જવું જોઈએ. સુધારા માટે જોઈતી ધણી ખરી પ્રેરણા ત્યાં જ મળી આવે છે.

ધર્મસાધના સાથે મોટા મોટા સંઘ નિર્માણ કરવાનું કામ આપણા દેશમાં બુદ્ધ, મહાવીર અને શંકરાચાર્ય એ ત્રણ જણે પ્રથમ કર્યું જણાય છે. યુરોપમાં ઈશ્વરના સંપ્રદાયમાં પણ જગત્પ્રસ્થ સંઘો સ્થપાયા છે. આ બે તદ્દન નિરાળા પ્રયોગો વચ્ચે તુલના કરવી અત્યંત આવશ્યક છે. બન્નેમાં વિશિષ્ટ તત્ત્વો અને વિશિષ્ટ ખામીઓ રહેલાં છે. ધરલાભના ફકીરોનો જીવનક્રમ પણ એની સાથે જ તપાસવો જોઈએ.

જૈન ધાર્મિક ગ્રંથોમાં અને વાર્તાઓમાં જ્યારે સંખ્યાનો સંબંધ આવે છે ત્યારે લેખક બહુ જ ઉદાર હોય છે. હજાર લાખ અને કરોડો વગર એમને સંતોષ થતો જ નથી. આમાં દેખીતી અતિશયોક્તિ કોરે મુકીએ તોયે હજારોની સંખ્યામાં સાધુઓ વહોરતા ફરે અને એમના ઉપર સંઘનો, આચાર્યોનો અથવા સમાજનો કશો અંકુશ ન રહે એ સ્થિતિ ઇષ્ટ છે કે કેમ એ તપાસવા જેવું તો છે જ. સાધુઓ ઉચ્ચ, મધ્યમ, નીચ બધા લોકો પાસેથી પોતાનો ખોરાક લે એ બરાબર છે; પણ પુંડરીક જેવા આદર્શ સાધુ નીરસ,

વિરસ, કંડુ, લૂખું અને અનાયાસે મળે તેટલું જ ખાઈને ચલાવે, એમને અજીર્ણથી પિત્તજ્વર થાય અને એમાં જ એમનો દેહ પડે, એ સ્થિતિ સાધુઓ માટે કે સમાજ માટે સારી નથી જ. સાધુઓ પરિચિત સમાજમાં જ ફરે અથવા જો પતિતોના ઉદ્ધારને અર્થે દૂરદૂરના અગ્નિયા મુલકમાં જાય, તો એમની વ્યવસ્થા પરિચિત સમાજ મારફતે થાય એ જાતની પ્રથા ખ્રિસ્તી સમાજે પાડી છે. સંપ્રતિ રાજ્યે પણ એવી જ ગોડવણુ કરેલી. એ નિયમ સર્વવ્યાપક કરવાથી લાલહાનિ શાં શાં છે એનો પણ વિચાર કરવો ઘટે છે. સમાજનું ધર્મજીવન અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ આદર્શ રીતે ચલાવવા માટે શું શું કરવું ઘટે છે એનો ફરીફરી જિહાપોહ થવો જોઈએ અને તે માટે બધા જ ધર્મોનો અને તે તે ધર્મની સંસ્થાઓનો અનુભવ તપાસવો જોઈએ.

પણ સંઘની વ્યવસ્થા કરતી વખતે એટલું તો કોઈ કાળે નહિ ભૂલી જઈએ કે સંઘ અને એની વ્યવસ્થા એ બહારનું જોખું છે. પર્સિપુ સામે ઝૂઝવાની ધગશ, મોક્ષની તીવ્ર તાલાવેલી, ભોગ અને અશ્વર્ય પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ઈંદ્રિયોનું દમન કરવા વિષેનું શૌર્ય એ જ મુખ્ય છે. એ બોધ આપવા માટે જ આ ધર્મકથાઓ છે. આ ધર્મકથાઓનું વાચન અને ચિંતન જીવનયાત્રાનું ઉત્તમ પાથેય છે.

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ [નાયધમ્મકહા]

પ્રાર્થનાવિક

અંગદેશની^૧ રાજધાની ચંપાનગરીમાં^૨ કૌણિક^૩ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે સમયે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરના^૪ અંતેવાસી, આર્ય સુધર્મા^૫ નામે સ્થવિર, જંબુ^૬ પ્રમુખ પાંચસો શિષ્ય સાથે ગામેગામ આનુપૂર્વીએ પગપાળા ફરતાફરતા અને તપ તથા સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા, ચંપા નગરીની બહાર ઇશાનખૂણામાં આવેલા પૂર્ણ-ભદ્ર ચૈત્યમાં^૭ આવીને ઊતર્યાં.

સુધર્મા સ્વામીને આવ્યા જાણીને રાજા કૌણિક તથા ચંપાની સમસ્ત પ્રજા તેમની પાસે ધર્મ સાંભળવા આવી.

તે બધાંના ચાલ્યા ગયા બાદ આર્ય સુધર્મા અનગારના મુખ્ય શિષ્ય આર્ય જંબુ નામે અનગારે શ્રદ્ધા, સંશય અને કુતૂહલથી પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું :-

“નિર્વાણને પામેલા શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે નાયા-ધમ્મકહા^૮ નામના છઠ્ઠા અંગનો શો અર્થ કહ્યો છે તે મને કૃપા કરીને કહો.”

આર્ય સુધર્માએ પોતાના શિષ્ય જંબુને એનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો:-

“હે જંબુ ! નિર્વાણને પામેલા તે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે આ નાયાધર્મકહા નામના છઠ્ઠા અંગના બે શ્રુત-સ્કંધ કહ્યા છે. તેમાં પ્રથમ સ્કંધમાં જ્ઞાતો-ઉદ્ઘાહરણો છે અને બીજામાં ધર્મકથાઓ છે.”

જંબુએ આર્થ સુધર્માને ફરીવાર પૂછ્યું:-

“જેમાં ઉદ્ઘાહરણો આવે છે તે પ્રથમ સ્કંધમાં કેટલાં અધ્યયનો છે?” સુધર્મા સ્થવિર બોલ્યા:-

“હે જંબુ ! ઉદ્ઘાહરણપ્રધાન પ્રથમ સ્કંધમાં ૧૯ અધ્યયનો છે. તે બધાં અધ્યયનોનાં નામ ક્રમવાર આ પ્રમાણે છે:-

૧ ઉકિખત્ત-ણાય	૬ તુંબ	૧૧ દાવદવ	૧૬ અવરકંકા
૨ સંઘાડ	૭ રોહિણી	૧૨ ઉદ્દગ-ણાય	૧૭ આઈન્ન
૩ અંડ	૮ મલ્લી	૧૩ મંડુક્ક	૧૮ સુંસુમા
૪ કુમ્મ	૯ માયંદી	૧૪ તેયલિ	૧૯ પુંડરિય-ણાય
૫ સેલગ	૧૦ ચંદિમા	૧૫ નંદીક્લ	

વળી જંબુએ પૂછ્યું:-

“એ ૧૯ અધ્યયનોમાં પહેલા અધ્યયનનો શો અર્થ છે?”

સુધર્માએ કહ્યું:-

“એ પહેલા અધ્યયનનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:-

પગ ભંચો કથો

[ઉકિખત-છાચ૯]

આ જંબુદ્રીપના ભારતવર્ષમાં, દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં રાજગૃહ^{૧૦} નામે મગધદેશનું^{૧૧} પાટનગર હતું. તેમાં શ્રેણિક^{૧૨} નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે જનપદનો પાલક, જનપદનો પિતા, જનપદનો પુરોહિત, દાની, દયાશીલ અને મર્યાદાશીલ હતો. તેને નંદાદેવી નામની રાણી તથા અભયકુમાર નામે ઘણો ચંચળ, હાજરજવાબી અને પ્રતિભાશાળી પુત્ર હતો. શ્રેણિક રાજા પોતાનાં અગત્યનાં કામોમાં અભયકુમારની જ સલાહ લેતો.

એ અભયકુમાર પોતાના આખા કુટુંબમાં સૌનો સલાહકાર અને પૂછવાભેગ હતો એટલું જ નહિ પણ પિતાના સમગ્ર રાજ્યની, તેને અધીન ખીબાં રાષ્ટ્રોની, ખળનાની, રાજ્યના અન્નભંડારની, સેનાની, વાહનોની, પ્રત્યેક નગર અને ગ્રામની તથા શ્રેણિકના અંત:પુરની પણ જાતે વ્યવસ્થા કરતો.

રાજા શ્રેણિકને ધારિણી નામે એક ખીલ પણ અતિ-પ્રિય રાણી હતી. તે રાજાએ પોતાની સર્વ રાણીઓ માટે અલગઅલગ મહેલો બંધાવ્યા હતા. તે બધા મહેલો અંદરથી અને બહારથી અત્યંત ઉજ્જવલ હતા. તેમની તલભૂમિ સારી રીતે બાંધેલી અને છોયેલી હતી તથા તેમના દરવાજા, બારણાં, બારીઓ, અરૂખા અને ગોખલાઓ વગેરે ઉપર

અનેક પ્રકારનું ચિત્રકામ અને કોતરકામ હતું. તે મહેલોના દરેક ઓરડાની છતોએ ચંદરવા બાંધેલા હતા અને તે દરેક અનેક પ્રકારના સુગંધિત અને રોગહર ધૂપોથી નિરંતર સુવાસિત રહેતા. તેમનાં સર્વ બારીબારણાં ઉપર અનેક પ્રકારનાં ચિત્રોવાળા, સુશોભિત, ગુદીગુદી ભાતોની છાપવાળા તથા અનેક તરેહની ગૂંથણીવાળા પડદાઓ બાંધેલા હતા.

આવા એક મહેલમાં ધારિણી દેવી પણ રહેતી હતી. એકવાર રાત્રે તે મચ્છરદાનીથી ઠંકાયેલા પલંગ ઉપર નરમ સુંવાળા અને સુવાસિત ઓછાડથી આચ્છાદિત બિછાનામાં અર્ધજગૃત અવસ્થામાં સૂતી હતી. તે વખતે રાત્રીના પૂર્વ ભાગના અંતમાં અને અપર ભાગની શરૂઆતમાં મધરાતે તેણે એક સર્વલક્ષણસંપન્ન, રૂપાના ઢગલા જેવો સફેદ અને સાત હાથ ઊંચો એવો ગજરાજ પોતાના મુખમાં પેસતો હોય તેવું સ્વપ્ન જોયું^{૧૩}.

તે સ્વપ્ન જોઈને જાગી ઊઠેલી ધારિણી દેવી હર્ષિત થઈને જ્યાં રાજ સૂતો હતો ત્યાં ગઈ તથા મધુર વાણીથી તેને જાગૃત કરી, તેની સામે બેસી, બે હાથ બેડી પોતાના સ્વપ્નનું વૃત્તાંત કહેવા લાગી.

રાજ સ્વપ્નની વાત સાંભળી ઘણો ખુશ થયો, તથા મનમાં વિચાર કરીને બોલ્યો :-

“હે દેવાનુપ્રિયે ! તારું સ્વપ્ન આરોગ્ય, સંતોષ અને આયુષ્ય વધારનારું છે તથા તેનાથી આપણને અર્થલાલ, પુત્રલાલ, રાજ્યલાલ અને ભોગસૌખ્યલાલ થશે એવું સૂચિત થાય છે. પૂરા નવ મહિના અને સાડાસાત દિવસ પૂરા થયે તારી કૂબે કુળદીપક એવા પુત્રરત્નનો જન્મ થશે. તે યુવાન અને શૂરવીર થઈ આખા રાજ્યનો સ્વામી થશે.”

રાજાએ કહેલી વાત સાંભળી રાણી ઘણી પ્રસન્ન થઈને પોતાને મહેલ ચાલી ગઈ તથા પોતાનું શુભ સ્વપ્ન ખીજાં દુષ્ટ સ્વપ્નોથી ન હણાય માટે સવાર થતા સુધી ધાર્મિક વાતો કરતી કરતી જાગ્રત રહી.

આણીબાબુ રાજા શ્રેણિકે પોતાના કૌટુંબિક^{૧૪} પુરુષોને બોલાવીને પોતાની ઉપસ્થાનશાળા (ઝેઠક) ને સુગંધિત પાણી છાંટી, પાંચ વર્ણનાં પુષ્પોથી સુવાસિત કરી, યોગ્ય સ્થળે પુષ્પોની માળા લટકાવી, તથા સુગંધી ધૂપોથી ભરેલાં ધૂપધાણાં મૂકી, સુસન્નિજ્જત કરવાની આજ્ઞા આપી.

સવાર થતાં રાજા શ્રેણિકે પણ અદૃશ્યશાળામાં જઈ અનેક પ્રકારના વ્યાયામો કર્યા અને કુશળ તૈલમર્દકો દ્વારા હાડના, માંસના, ચામડીના અને રોમના સુખ તેમજ આરોગ્ય માટે અનેક પ્રકારનાં સુગંધિત તેલોનું મર્દન કરાવ્યું. ત્યારબાદ મજ્જણધરમાં જઈને સુવાસિત, સમશીતોષ્ણ પાણી દ્વારા સ્નાન કરીને અંગલૂછણદ્વારા શરીરને. સારી રીતે લૂછ્યું, તથા યોગ્ય વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કરી, તે બહારની ઝેઠકમાં આવી, સિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેઠો.

ત્યાં તેણે પોતાની પાસે ઈશાનખૂણામાં ઘોળા કપડાથી ઢંકાયેલાં આઠ ભદ્રાસન મુકાવ્યાં તથા ખીજી બાબુ જવનિકા^{૧૫} બંધાવીને તેની પાછળ રાણી માટે ભદ્રાસન મુકાવ્યું. ત્યાર બાદ તેણે અષ્ટાંગનિમિત્તવેદી^{૧૬} સ્વપ્નપાઠકોને બોલાવવાનો હુકમ કર્યો.

થોડી વારમાં તે બધા આવી પહોંચ્યા અને રાજાએ કરેલા સત્કારનો સ્વીકાર કરી, તેને આશીર્વાદ આપી. તેમને માટે તૈયાર રાખેલાં આસનો ઉપર બેઠા. રાણી પણ આવીને જવનિકા પાછળ ગોઠવેલા આસન ઉપર બેઠી. ત્યારબાદ

રાજાએ હાથમાં પુષ્પ તથા ફળ લઈને વિનયસાથે તે સ્વપ્ન-પાઠકોને ધારિણી રાણીનું સ્વપ્ન કહી બતાવી તેનું ફળ પૂછ્યું.

સ્વપ્નપાઠકોએ એ વિશે, પરસ્પર ઊહાપોહ કરીને શાસ્ત્રની ગાથાઓ સાથે રાજાને જણાવ્યું:-

“હે રાજા! અમારા સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં ^{૧૭} ૪૨ સ્વપ્ન તથા ૩૦ મહાસ્વપ્નો ગણાવેલાં છે. તે ૩૦ મહાસ્વપ્નમાં મહારાણીએ જણાવેલું સ્વપ્ન આવે છે. તેનાથી તમને અર્થલાભ, પુત્રલાભ, રાજ્યલાભ અને લોગસૌખ્યલાભ થશે એવું સૂચિત થાય છે. તેમજ પૂરા નવ માસ અને સાડાસાત દિવસ વીત્યા બાદ રાણીની કૂખે કુળદીપક પુત્રનો જન્મ થશે. તે યુવાન અને શૂરવીર થઈ કાંતો રાજ્યનો સ્વામી થશે, અથવા ભાવિતાત્મા અનગાર થશે.”

આ હકીકત સાંભળીને રાજા તેમજ રાણી ખૂબ જ ખુશી થયાં. તેમણે તે સ્વપ્નપાઠકોનો વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ તથા વસ્ત્ર, ગંધ, માલ્ય અને અલંકાર વડે સત્કાર કર્યો તથા તેઓને જિંદગીપર્યંત ચાલે તેટલું પ્રીતિદાન આપી વિદાય કર્યાં. ત્યાર બાદ તે બંને પોતપોતાના આવાસમાં ચાલ્યાં ગયાં.

ત્યાર પછી ત્રીજે મહિને ધારિણી રાણીને એવો દોહદ ^{૧૮} થયો કે ઝીણો ઝીણો વરસાદ પડતો હોય, વીજળી ઝબૂકતી હોય, આકાશ ઝાજતું હોય, મોર ટહૂકતા હોય, અને દેડકાં ડૂં ડૂં કરતાં હોય એવે વખતે, હું રાજા શ્રેણિકની સાથે હાથી ઉપર બેસીને રાજગૃહ પાસેના વૈભાર ^{૧૯} વગેરે પહાડોમાં ફરું તથા તે પહાડો પાસેનાં ઉદ્યાનોમાંથી ફરો વીણું તો કેવું સારું!

પરંતુ તે વખતે વર્ષાઋતુ ચાલતી ન હોવાથી વરસાદ આવવાનો સંભવ ન હતો. એટલે દોહદ ન પૂરો થવાને કારણે રાણી દિવસે દિવસે સુકાતી ચાલી. તેને ખાવુંપીવું ભાવે નહિ, રાત્રે ઊંઘ ન આવે તથા દોહદની ચિંતામાં દિવસે પણ જરાયે ચેન ન પડે.

રાણીને દિવસે દિવસે દુઃખળી પડતી જોઈ તેની સખીઓ અને પરિચારિકાઓએ તેને પૂછ્યું:—

“હે દેવી ! તમે હમણાં દુઃખળાં કેમ દેખાઓ છો ?”

એ ત્રણ વાર પૂછ્યા છતાં રાણીએ જ્યારે કશો જવાબ ન આપ્યો ત્યારે તેમણે રાજા પાસે જઈને તે વાત કહી સંભળાવી.

તે વાત સાંભળીને રાજા પણ તુરત ઊઠીને રાણી પાસે ગયો અને તેની તબિયત દિવસે દિવસે નબળી પડતી જવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. પરંતુ તેણે તેમ બેત્રણ વાર પૂછ્યા છતાં રાણીએ જ્યારે કશો જવાબ ન આપ્યો ત્યારે રાજાએ તેને શપથ આપીને ભારપૂર્વક પૂછ્યું. એટલે રાણીએ પોતાને થયેલા દોહદની વાત તેને કહી સંભળાવી. તે સાંભળી રાજાએ રાણીને ધીરજ આપતાં કહ્યું:—

“તું કશી ચિંતા ન કર, તારો એ દોહદ સત્વર પૂર્ણ થાય એમ હું અવશ્ય કરીશ.”

આમ કહી રાજા રાણી પાસેથી જીઠી પોતાની ઉપસ્થાનશાળામાં આંચો અને તે દોહદ પૂરો કરવાનો રસ્તો શોધવા લાગ્યો. પરંતુ ઘણુંઘણું વિચાર્યા છતાં જ્યારે તેને એક પણ માર્ગ ન જડ્યો ત્યારે તે અત્યંત દિલગીર થઈ, લમણે હાથ દઈ શૂન્યમનસ્ક થઈને બેઠો.

એવામાં તેનો પુત્ર અને મંત્રી અભયકુમાર ત્યાં આવ્યો. પહેલાં બ્યારે અભયકુમાર રાજા પાસે આવતો ત્યારે રાજા હંમેશાં તેના કુશળસમાચાર પૂછતો અને મંત્રીપણાને યોગ્ય એવું તેનું સ્વાગત કરતો. પરંતુ આજે તેમ કરવાને બદલે રાજાને કાંઈ બોલ્યા વિના ઉઠાસ બેસી રહેલો. બેઈ અભયકુમારે તેની ઉઠાસીનતાનું કારણ જાણવા જાંચે સ્વરે “નમસ્કાર” કહી તેને તેની વિચારનિદ્રામાંથી જાગૃત કર્યો અને પૂછ્યું:—

“હે પિતાજી! તમે આજે આટલા ઉઠાસ કેમ જણાવ્યો છો?”

રાજાએ તેને તેની યુદ્ધ (નાની) માતાના દોહદની વાત કહી સંભળાવી અને કહ્યું:—

“આ વર્ષાઋતુ નથી એટલે વરસાદ આવે શી રીતે અને તેનો દોહદ પૂરો થાય શી રીતે? તેમજ એનો દોહદ પૂરો નથી થતો ત્યાં સુધી તે ચિંતામાં ને ચિંતામાં દિવસે દિવસે દૂબળી પડતી જાય છે તથા સુકાતી જાય છે.”

અભયકુમારે જવાબ આપ્યો:—

“હે પિતાજી! તમે તે વાતની કશી ફિકર ન કરશો. હું તેમનો તે દોહદ પૂરો કરી આપીશ. તેમ જ તેને લગતી બધી તૈયારી પૂરી કર્યા બાદ તમને તથા યુદ્ધ માતાને ખબર આપીશ.”

અભયકુમારે પછી પોતાના આવાસમાં આવીને વિચાર કર્યો કે મનુષ્યપ્રયત્નથી આ દોહદ પૂરો થવો કઠણ છે. કોઈ વિદ્યાસિદ્ધની સહાયતા હોય તો જ આ કામ સાધી શકાય તેવું છે. એમ વિચારી તેણે સૌધર્મકલ્પમાં રહેતા પોતાના એક દેવમિત્રને બોલાવવાનું નક્કી કર્યું. તે માટે તેણે શુદ્ધ

બ્રહ્મચર્ય સાથે અકૃમનો તપ સ્વીકાર્યો તથા શરીર ઉપરનાં આભરણો, માલા, વિકેપનો અને શસ્ત્રમુશળનો ત્યાગ કરી, પોતે એકલો, ત્રણ દિવસ દર્ભની પધારી ઉપર મનમાં તેને જોલાવવાનો તીવ્ર સંકલ્પ કરી, પૌષ્ઠશાળામાં ગેઠો.

તપની પૂર્ણાહુતિ સાથે તેના સંકલ્પનું બળ પરાકાષ્ટાએ પહોંચતાં જ તે દેવમિત્રનું આસન ચલિત થયું. પોતાનો મિત્ર અભયકુમાર તેને યાદ કરે છે તેવું લાગતાં જ તેણે સૌધર્મકલ્પથી ઈશાનપૂણામાં જઈ વૈક્રિયસમુદ્ધાત^{૨૦} વડે સ્થૂલ પુદ્ગલો છોડી દર્ભ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોનો સ્વીકાર કર્યો, અને ધૂધરિયાળાં પચરંગી વસ્ત્રો ધારણ કરી, પોતાની વેગવતી ગતિથી માર્ગમાં આવતા અસંખ્ય દ્વીપોને અપાટાબંધ ઓળંગતો ઓળંગતો તે, રાજગૃહમાં અભયકુમારની પૌષ્ઠશાળામાં આવી પહોંચ્યો. આવતાં વેંત જ તેણે અભયકુમારને, પોતાને યાદ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. અભયકુમારે જવાબ આપ્યો :-

“હે સુહૃદ ! મારી ચુલ્લમાતા ધારિણી સગર્ભા છે. તેને વરસતા વરસાદમાં ફરવાનો દોહદ થયો છે. પરંતુ આ અકાળે વરસાદ ક્યાંથી હોય ? એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં તે દિનપ્રતિદિન ઘણી સુકાતી જાય છે. તે જોઈને મારા પિતા શ્રેણિકરાજ પણ અત્યંત ઉદાસ રહે છે. મને પણ લાગ્યું કે માનુષપ્રયત્નથી આ કામ પાર પડવું સંભવિત નથી, એટલે મેં તારું સ્મરણ કર્યું. માટે હવે તું જેમ અને તેમ જલદીથી તેમ કરવાનો પ્રયત્ન કર.”

અભયકુમારની વાત સાંભળી તે દેવે પોતાના સામર્થ્યને બળે વૈભાર પર્વત ઉપર તેમ જ તેની આસપાસ પાણીથી ભરેલાં વાદળોનો દેખાવ કરી દીધો. થોડી વારમાં વીજળી

ચમકવા લાગી અને મેઘગર્જના શરૂ થઈ. તે સાંભળતાં જ મોર ટહુકાર કરવા લાગ્યા અને ઝરમર ઝરમર પડતા વરસાદમાં દેડકાં ડૌ ડૌ કરવા લાગ્યાં.

આ જોઈ અભયકુમારે પોતાની ચુદ્ધમાતા તેમ જ શ્રેણિક રાજા પાસે જઈને ખબર આપી કે વૈભાર પર્વત ઉપર વાદળાં ચડેલાં છે તથા વરસાદ વરસે છે.

આ સમાચાર સાંભળતાં જ ધારિણી દેવી ખૂબ પ્રસન્ન થઈ અને શ્રેણિક રાજા પણ ઉદ્દેગરહિત થયો. તેણે તરત જ પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને ચતુરંગ સેના તૈયાર કરવાનો, સેનક^{૨૧} હાથીને શણગારી મહેલ પાસે લાવવાનો, તથા આખા નગરને સુશોભિત કરવાનો હુકમ આપ્યો.

એ પ્રમાણે થતાં જ ક્ષણવારમાં હબરો નગરવાસી જનો રાજામહેલ પાસે એકઠા થયા, અનેક પ્રકારનાં વાદ્યોના મધુર સ્વર સંભળાવા લાગ્યા અને શ્રેણિક રાજા વ્યવસ્થિતરૂપમાં ગોઠવાયેલી સવારી સાથે વૈભાર પર્વત તરફ જવા નીકળ્યો. રાણી રાજા સાથે હાથી ઉપર મોખરાના ભાગમાં બેઠી હતી અને રાજાએ તેના માથા ઉપર છત્ર ધર્યું હતું.

સવારી વૈભાર પર્વત પાસે પહોંચતાં જ જોરથી વરસાદ વરસવા લાગ્યો અને રાણી હાથી ઉપરથી ઊતરીને, અતિ-પ્રસન્નતાથી વૈભારગિરિ ઉપર તેમ જ તેની આસપાસનાં સ્થાનો ઉપર ત્વરિત ગતિથી ફરવા લાગી. ત્યાર બાદ તેણે પાસેનાં ઉદ્યાનોમાંથી ઘણાં સુંદર અને સુગંધિ પુષ્પો એકત્રિત કર્યાં. તે બધાંને સૂંઘતી, ભોગવતી, તથા ચારેબાજુ વહેંચતી, જેવી ધામધૂમથી આવી હતી તેવી જ ધામધૂમથી આખા રાજગૃહમાં ફરતી ફરતી તે પોતાના આવાસમાં પાછી આવી પહોંચી.

ધારિણી રાણીનો દોહદ આમ પૂરો થયો એટલે અભયકુમારે પૌષ્ઠશાળામાં આવી પોતાના દેવમિત્રનો સત્કાર કરી તેને વિદાય આપી. તે દેવમિત્ર પણ પર્વત ઉપરની પોતાની મેઘબળ સમેટી લઈ પોતાને સ્થાને પાછો ગયો. ધારિણી દેવી પણ દોહદ પૂરો થવાને કારણે ઉત્પન્ન થયેલી પ્રસન્નતા સાથે ગર્ભનું સાવધાનીથી પાલન કરવા લાગી.

હવે ગર્ભની રક્ષાને અર્થે^{૨૨} તે ખાવાપીવામાં, ઊંઘવામાં અને બીજી બધી શારીરિક ક્રિયાઓમાં ઘણી જ સંભાળપૂર્વક રહે છે. તેણે અતિઉષ્ણ, અતિશીત, અતિમિષ્ટ, અતિતિક્ત, અતિક્ષાર એવાં શરીરને બાધાકારક સર્વ કુલોજનોનો તેમ જ અતિચિંતા, અતિશોક, અતિદેન્ય, અતિમોહ, અતિભય અને અતિપરિત્રાસ વગેરે કુવૃત્તિઓનો ત્યાગ કર્યો છે.

આ રીતે સમય જતાં તેનો પ્રસવકાળ નજીક આવી પહોંચ્યો અને બરાબર નવ મહિના ઉપર સાડાસાત દિવસ પૂરા થયે, મધરાતે તેણે એક સર્વાંગસુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો.

પુત્રનો પ્રસવ થતાં જ, “ધારિણી દેવીએ નિર્વિઘ્ને પુત્રને જન્મ આપ્યો છે” એવી વધામણી દેવા તેની પરિચારિકાઓ શ્રેણિકરાજા પાસે દોડી. રાજાએ પણ તેમની વધામણી સાંભળતાં જ ખૂબ પ્રસન્ન થઈ તે બધીને અનેક આભૂષણો, અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા પેઢીઓ સુધી ચાલે તેટલી આજીવિકા આપીને હાથે માટે દાસીપણાથી મુક્ત કરી.

ત્યાર બાદ તે શ્રેણિક રાજાએ પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને રસ્તાઓ સ્વચ્છ કરી દરેક ચોકમાં સુગંધિત ધૂપ-ધાણાં મૂકી, તથા સર્વ ઠેકાણે તોરણો તેમ જ કૂલની માળાઓ બાંધી આખા રાજગૃહ નગરને સુશોભિત કરવાની આજ્ઞા

આપી. અને જેલખાનામાંથી સર્વ કેદીઓ છોડી મૂકવાનું, તથા તોળવાનાં સાધનોનાં વજન અને માપવાનાં સાધનોનાં માપ, હોય તેનાથી વધારી મૂકવાનું કહ્યું.

આટલું કર્યા બાદ તે રાજ્યએ અઠારે વર્ષ^{૨૩} અને ઉપવર્ણના લોકોને ખોલાવીને આખા રાજ્યમાં દશ દિવસ સુધી જાહેર ઉત્સવ કરવાનું જણાવ્યું. તેમ જ તમામ પ્રજા તે દિવસે આનંદથી પસાર કરે તે માટે તે ઉત્સવ ચાલે ત્યાં સુધી રાજગૃહ અને તેની હકૂમત નીચેના પ્રદેશોમાં જતા-આવતા માલનું દાણ માફ કરવાનો, તમામ પ્રકારના કર ઉઘરાવવાનું, જપ્તીઓ કરવાનું કે દંડ કરવાનું કામ બંધ કરવાનો, તથા આખી પ્રજાનું હેલું રાજ્ય તરફથી ભરપાઈ કરવાનો હુકમ આપ્યો.

ત્યાર બાદ તે રાજા બહારની ઉપસ્થાનશાળામાં બેસી દસ દિવસ સેંકડો, હજારો અને લાખોના ખર્ચથી યાગો^{૨૪} કરાવવા લાગ્યો, તથા પુષ્કળ દાન દેવા લાગ્યો. તે વખતે રાજ્યના મોટા અધિકારીઓએ અને નગરવાસીઓએ તેને પુષ્કળ નજરાણાં ભેટ કર્યાં.

ઉત્સવના દશ દિવસોમાંથી પ્રથમ દિવસે કુમારનો જાતકર્મ સંસ્કાર થયો, બીજે દિવસે જાગરણનો ઉત્સવ થયો અને ત્રીજે દિવસે કુમારને સૂર્યચંદ્રનાં દર્શન કરાવવામાં આવ્યાં. ત્યાર બાદ બાકીના સાત દિવસ સુધી આખા શહેરમાં સંગીત, નૃત્ય, વાદ્ય, ખેલ, નાટક વગેરે દ્વારા આનંદની હેલી મચી રહી.

એ ઉત્સવ પૂરો થતાં રાજા શ્રેણિકે પોતાના મિત્રો, શાતિજનો, આત્મીયો, સ્વજનો, સંબંધીઓ, પરિજનો, ગણનાયકો^{૨૫}, દંડનાયકો, સેનાના માણસો, રાજ્યના બીજા

તમામ પ્રકારના કર્મચારીઓ, મોટામોટા શેઠશાહુકારો, અનેક પ્રકારના કળાકોવિદો—એમ અનેક પ્રકારના લોકોને આમંત્રણ આપી પોતાને ત્યાં જોલાવ્યા, તથા ખારમે દિવસે તે બધાનો ઉત્તમ ખાનપાન, અને ઔચિત્ય પ્રમાણે ધનવસ્ત્રાદિથી સત્કાર કર્યો.

તે દિવસે જ્યારે બધા મહેમાનો રાજસભામાં બેઠા હતા ત્યારે રાજાએ કુમારના નામકરણસંસ્કારની ચર્ચા તેમની આગળ રજૂ કરી, તથા રાણીને કુમાર ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારે મેઘવૃષ્ટિમાં ફરવાનો દોહદ થયો હતો એથી કરીને કુમારનું નામ મેઘકુમાર રાખવામાં આવે તો કેમ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો. આખી સભાએ એ પ્રશ્નનો જવાબ હકારમાં આપ્યો. સભાના હર્ષનાદ વચ્ચે કુમારનું નામ ‘મેઘકુમાર’ જાહેર કરવામાં આવ્યું. ત્યાર બાદ સભા બરખાસ્ત થઈ અને સર્વ મહેમાનો રાજાની વિદાયગીરી લઈ પોતપોતાનાં સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

રાજાએ નવજાતે કુમારની રક્ષા માટે મહારાણીની દેખરેખ નીચે પાંચ ધાત્રીઓને મૂકવાની આજ્ઞા કરી. તે પ્રમાણે કુમારના દૂધની વ્યવસ્થા માટે ક્ષીરધાત્રીની, અંગ પ્રત્યંગના યોગ્ય શણગાર માટે મંડનધાત્રીની, સ્નાન વગેરેની વ્યવસ્થા માટે મજ્જનધાત્રીની, રમાડવા માટે ખેલનધાત્રીની અને જોળામાં રાખવા માટે અંકધાત્રીની યોજના કરવામાં આવી.

એ પાંચ ધાત્રીઓની નીચે ખીજી પછુ દેશદેશાંતરની અનેક દાસીઓ હતી તેમાંની કેટલીક બખર, દ્રમિલ, સિહલ, અરબ, પુલિંદ, બહલ, શબર અને પારસ વગેરે દેશની^{૨૬} હતી. પોતપોતાના દેશનો જ વેશ ધારણ કરનારી તે બધી

ધાત્રીઓ બાળકના મનને પારખવામાં અત્યંત કુશળ હતી તથા બાળકની ચેષ્ટાઓ, ઈંગિત, ચિંતિત, અને આકાંક્ષાઓને સમજી શકે તેવી ચતુર હતી. એ બધી, દેશ દેશાંતરની ભાષાઓમાં, અનેક પ્રકારની કળાઓમાં અને બાળકને પ્રસન્ન રાખવાના કામમાં સુદક્ષ હતી. આ ઉપરાંત તે અંત:પુરમાં બીજા અનેક વર્ષધરો, કંચુકીઓ અને મહત્તરો પણ રાખવામાં આવ્યા હતા.

દિવસે દિવસે, પર્વતની કંદરામાં ચંપાનું વૃક્ષ વધે તેમ, મેઘકુમાર અનેક પ્રકારે કાળજીપૂર્વક રક્ષાતો મોટો થવા લાગ્યો. યોગ્ય સમય થતાં તેને અન્નપ્રાશન, ચંકમણ તથા ચોલાપનયન વગેરે સંસ્કારો^{૨૭} ખૂબ ધામધૂમથી કરવામાં આવ્યા. એમ અનેક પ્રકારના સંસ્કારથી સંસ્કારાતો મેઘકુમાર દિનપ્રતિદિન મોટો થવા લાગ્યો.

જ્યારે તે આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે, યોગ્ય વયનો બાણીને તેને શુભ તિથિ, કરણ અને મુહૂર્તનો યોગ થયે કલાચાર્ય પાસે ૮૨ કળાઓ^{૨૮} શીખના મોકલવામાં આવ્યો. તે કલાચાર્યે મેઘકુમારને પ્રત્યેક કળા તેના પાઠ, અર્થ, અને પ્રયોગ સાથે^{૨૯} શીખવી. તેમાંની મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે:-

(૧) લેખન (૨) ગણિત (૩) રૂપ (૪) નાટ્ય (૫) ગીત (૬) વાદ્ય (૭) સ્વરગત (૮) અન્નવિધિ (૯) પાન-વિધિ (૧૦) વસ્ત્રવિધિ (૧૧) વિલેપનવિધિ (૧૨) શયનવિધિ (૧૩) છંદશાસ્ત્ર (૧૪) હિરણ્યયુક્તિ (૧૫) સુવર્ણયુક્તિ (૧૬) ચૂર્ણયુક્તિ (૧૭) આલરણ્યવિધિ (૧૮) તરુણીપ્રતિકર્મ (૧૯) સ્ત્રી, પુરુષ, હય, ગજ, ગો, કુકુટ અને અસિ વગેરેનાં લક્ષણોની પરીક્ષા (૨૦) વાસ્તુવિદ્યા (૨૧) વ્યૂહ (૨૨) ગરુડવ્યૂહ (૨૩) મુષ્ટિયુદ્ધ (૨૪) બાહુયુદ્ધ (૨૫)

લતાયુદ્ધ (૨૬) ઇંધુ અને અક્ષની વિદ્યા (૨૭) ધનુર્વેદ (૨૮) શકુનવિદ્યા.

મેઘકુમાર જોતેર કળાઓમાં નિપુણ થયો એટલે તેને લઈને તે કલાચાર્ય શ્રેણિક રાજા પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો:—

“હે રાજા! તમારો પુત્ર મેઘકુમાર જોતેર કળાઓમાં નિપુણ થઈ ચૂક્યો છે.”

એ સાંભળી રાજા શ્રેણિકે તે કલાચાર્યનો ઘણાં મીઠાં વચનોથી આદરસત્કાર કર્યો તથા વિપુલ વસ્ત્ર, ગંધ, માલ્ય અને અલંકાર તેમજ આખી જિંદગી સુધી પહોંચે તેટલું પ્રીતિદાન આપી તેને માનપૂર્વક વિદાય કર્યો.

આમ મેઘકુમારને અઠાર પ્રકારની દેશી ભાષાઓ^{૩૦} તથા સર્વ પ્રકારનાં કળાહુન્નરમાં વિશારદ, બળવાન, સાહસિક તથા લોગસમર્થ થયેલો બાળીને રાજાએ તેને માટે તેના સરખી યેઝ્ય ઉમરની, સરખાં રૂપ, લાવણ્ય અને ચૌરનવાળી, અનેક ગુણસમુદાયથી યુક્ત તથા ખાનદાન રાજકુળની આઠ રાજકન્યાઓ પસંદ કરી. તથા તેમને દરેકને માટે તેમજ મેઘકુમાર માટે અંદર અને બહારથી ઉજ્જવળ, ખૂબ ઊંચા, સર્વ પ્રકારે દર્શનીય તથા બધી ઋતુઓને અનુકૂળ એવા નવ મહેલો બનાવરાવ્યા. ત્યારબાદ શુભ તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ અને મુહૂર્તનો યોગ આવ્યે મેઘકુમારનું તે કન્યાઓ સાથે પાણિગ્રહણ કરાવ્યું.

પાણિગ્રહણ સમયે તેનાં માતાપિતાએ તેને હિરણ્યની તેમજ સુવર્ણની આઠ આઠ કોટી તેમજ અનેક વાહનો અને દાસદાસીઓ પ્રીતિદાનમાં આપ્યાં. તે પ્રીતિદાન સાત પેઠી સુધી ખર્ચાં કરે તો પણ ખૂટે નહિ તેવું હતું.

મેઘકુમારે તેના આઠ વિભાગ કરી એક એક ભાગ પોતાની આઠે સ્ત્રીઓને વહેંચી આપ્યો.

આ રીતે તે મેઘકુમાર પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે ગાન-તાન અને વિલાસમાં રહે છે તથા મનુષ્યલોગ્ય સર્વ પ્રકારનાં સુખો આનંદથી લોગવે છે.

તે સમયે એકવાર, ગામેગામ પગપાળા કરતા, અને સુખે વિહરતા વિહરતા શ્રમણુલગવાન મહાવીર, રાજગૃહ નગરના ગુણશિલ^{૩૧} ચૈત્યમાં આવી ઊતર્યા.

લગવાન મહાવીર આબ્યાની વાત ફેલાતાં જ લોકોનાં ટોળેટોળાં તેમના દર્શન માટે જવા ઊલટ્યાં. અને અનેક ઉગ્રો,^{૩૨} ઉગ્રપુત્રો, ભોગો,^{૩૩} ભોગપુત્રો, રાજન્યો,^{૩૪} ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણો, ભટો, યોદ્ધાઓ, પ્રશાસ્તારો,^{૩૫} મલ્લ-કીઓ,^{૩૬} લેચ્છકીઓ^{૩૭} તથા ખીજા રાજાઓ,^{૩૮} ઇશ્વરો,^{૩૯} તલવરો,^{૪૦} માડંખિકો,^{૪૧} કૌટુંખિકો,^{૪૨} ઇભ્યો,^{૪૩} શ્રેષ્ઠીઓ,^{૪૪} સેનાપતિઓ, સાર્થવાહો વગેરે આય^{૪૫} તેમજ અનાય^{૪૬} લોકો મહાવીર સ્વામીને ઉતારે તેમનાં દર્શન માટે આવી પહોંચ્યા. તે વખતે રાજગૃહના તરભેટાઓમાં, ત્રણ રસ્તાઓમાં, ચાર રસ્તાઓમાં, ચત્વરોમાં, ચોકોમાં તથા શેરીઓ શેરીઓ જ્યાં જુઓ ત્યાં, શ્રમણુલગવાન મહાવીર આબ્યાની વાત ચાલી રહી છે અને લોકોની મેદની સર્વત્ર જામી છે.

મેઘકુમારે પોતાના વિલાસગૃહમાંથી લોકોની એ મેદની જોઈને પોતાના કંચુકીને પૂછ્યું:-

“આને રાજગૃહમાં એવું શું થયું છે જેથી લોકોનાં ટોળેટોળાં ખહારના ઉપવન તરફ દોડાદોડી કરી રહ્યાં છે? આને નગરમાં ઇદ્રનો, સ્કંદનો, રુદ્રનો, શિવનો, વૈશ્રમણુનો,

નાગનો, ચક્ષુનો, ભૂતનો, નદીનો, તળાવનો, વૃક્ષનો, ચૈત્યનો કે પર્વતનો ઉત્સવ છે या કોઈ ઉદ્યાનયાત્રા છે કે ગિરિ-યાત્રા છે?”

તપાસ કરીને કંચુકીએ મેઘકુમારને કહ્યું:—

“આજે રાજગૃહનગરની બહાર શ્રમણુભગવાન મહાવીર પધાર્યા છે. તેથી એમનાં દર્શન કરવા ઉત્સુક થયેલા લોકોની આમ મેદની જામી છે.”

આ સમાચાર સાંભળી મેઘકુમાર પણ તેમના દર્શન માટે ઉત્સુક થયો અને પોતાનો ચાર ઘંટાવાળો અશ્વરથ તૈયાર કરાવી, ભગવાન મહાવીર જ્યાં ઊતર્યા હતા તે તરફ ત્વરાથી જવા લાગ્યો.

રથ જ્યારે ગુણશિલ પહોંચ્યો ત્યારે દૂરથી તેણે શિલાપદ ઉપર ઝેઠેલા ભગવાન મહાવીરને જોયા. તેમને જોતાં જ તે રથ ઉપરથી ઊતરી પડ્યો અને પોતાનાં સર્વ રાજચિહ્નો—ખડ્ગ, છત્ર, મુકુટ, જોડા અને ચામર—ઉતારી નાખ્યાં. ત્યાર બાદ યજ્ઞોપવીતની પેઠે ઉત્તરાસંગ કરીને, ખંને હાથ જોડી, વિનયપૂર્વક મનની એકાગ્રતા સાથે તે ભગવાન મહાવીરની પાસે જઈ પહોંચ્યો; તથા તેમના ફરતી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને, વંદન તથા નમસ્કાર કર્યા બાદ, તેમની સામે હાથ જોડીને ઝેઠો. શ્રમણુભગવાન મહાવીરે ત્યાં આવેલા મેઘકુમારને અને શ્રોતાઓની મોટી સભાને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારનો ધર્મ^{૪૭} કહ્યો:—

“જીવિત કોઈ પણ ઉપાયે જરા, વ્યાધિ અને મૃત્યુથી રહિત થઈ શકતું નથી; માટે કલ્યાણને ઇચ્છનારા મનુષ્યે જરા પણ પ્રમાદ ન કરવો. જરાથી ઘેરાયેલાનું રક્ષણ નથી.

એમ અવશ્ય જાણવું. પ્રમત્ત, અસંયમશીલ અને હિંસક લોકો કેવી રીતે રક્ષણ મેળવી શકે?

જે માણસો દુર્બુદ્ધિથી પાપકર્મ કરીને ધન પેદા કરે છે, તેઓ વૈરયુક્ત થઈને નરકને માર્ગે જાય છે.

પોતે જ પાડેલા બાકામાં સપડાયેલા ચોરની જેમ પાપકારી મનુષ્ય પોતે કરેલાં કર્મોમાં જ બંધાય છે. આ લોક અને પરલોકમાં સમસ્ત પ્રજા પાપ કરીને પીડાય છે. કારણ કે કરેલાં કર્મોને લોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી.

પોતાને કે પરને માટે જે માણસ પાપકર્મો કરે છે, તેનાં ફળ તેને એકલાને જ લોગવવાં પડે છે. તે વખતે બંધુઓ બંધુતા દાખવી શકતા નથી.

મોહવશ થયેલો પ્રાણી, જ્યેષ્ઠી ખરી વસ્તુને પણ અવગણી, ધનાદિમાં આસક્ત થાય છે. પરંતુ તે પ્રમત્ત માણસ પાપકર્મનાં ફળોમાંથી ધનાદિ વડે બચી શકતો નથી.

સૂતેલાઓની વચ્ચે પણ જાગતા રહેવું. આશુપ્રજ્ઞ પંડિતે સૂતેલાઓનો વિશ્વાસ ન કરવો. કાળ નિર્દય છે અને શરીર અબળ છે. માટે અપ્રમત્ત રહીને સદાચરણ કરવું.

બંધનવાળા સ્થાનમાં સાવચેતીથી રહેવું. સંયમનો લાભ થતો હોય ત્યાં સુધી જ જીવિતને પોષવું. જ્યારે તે અસંયમનું કારણ થાય, ત્યારે તેનો નાશ કરવો.

સારી રીતે કેળવેલો તેમ જ બખ્તરવાળો ઘોડો જેમ રણક્ષેત્રમાં પાછો હઠતો નથી, તેમ સ્વચ્છંદ રોકનારો મનુષ્ય જ નિર્વાણમાર્ગથી પાછો હઠતો નથી.

શાશ્વતવાદી કલ્પના કરે છે કે, 'પહેલાં ન સધાયું તો પછી સધાશે.' પણ જ્યારે આયુષ્ય શિથિલ થઈ જાય

છે, શરીર તૂટવા માંડે છે અને મોત નજીક આવે છે, ત્યારે તે ખિન્ન થાય છે.

કોઈ સહેજમાં જ વિવેકને પામી શકતું નથી. માટે બગ્ગત થાઓ ! કામનાઓ છોડી દો ! તથા સંસારનું સ્વરૂપ સમજી, સમભાવ કેળવી, અસંયમથી આત્માનું રક્ષણ કરતા અપ્રમત્તપણે વિચરો.

મોહ જીતવા પ્રયત્ન કરનારને વચ્ચે વચ્ચે ઘણા પાશો આવે છે. તેમાં ન ક્ષાતાં સાવધાનતાથી અદ્વૈત-ભાવે પ્રવૃત્તિ કરવી.

લલચાવનારા તે પાશો તરફ મનને જતું રોકવું, ક્રોધને અંકુશમાં રાખવો, માન દૂર કરવું, માયાનું સેવન ન કરવું અને લોભનો ત્યાગ કરવો.”

ભગવાનનો આ પ્રકારનો ઉપદેશ સાંભળીને મેઘકુમાર ઘણો પ્રસન્ન થયો, સંતોષ પામ્યો અને બાણે પોતાનું અંતર ઊઘડી ગયું હોય તેવી પ્રસન્નતા અનુભવવા લાગ્યો. તે ફરીફરી ભગવાન મહાવીરને નમ્યો અને તેમની ઉપાસના કરતો આ પ્રમાણે બોલ્યો :—

“હે ભગવાન ! તમારું કથન મને ગમ્યું છે, તેમાં રુચિ થઈ છે, વિશ્વાસ થયો છે, અને તે પ્રમાણે પુરુષાર્થ-પૂર્વક પ્રયત્ન કરીને હું બંધનમુક્ત થાઉં એમ ધરજી હું હે ભગવાન ! તમે જે કહ્યું છે તે ખરેખરું જ કહ્યું છે. હે દેવાનુપ્રિય ! હું મારાં માતાપિતાની સંમતિ લઈ આવું અને પછી તમારા સહવાસમાં રહી તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વતું.”

ભગવાને જવાબ આપ્યો, “હે દેવાનુપ્રિય ! તને સુખ થાય તેમ કર અને તેમ કરતાં અટકી ન જઈશ.”

આ પ્રમાણે વાતચીત કર્યા પછી મેઘકુમાર રથમાં બેસીને પોતાને આવાસે ઉતાવળો ઉતાવળો આવ્યો, તથા પોતાનાં માતાપિતાને નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યો :—

“હે માતાપિતા ! હું આજે ભગવાન મહાવીર પાસે જઈને તેમનો ઉપદેશ સાંભળી આવ્યો. તે મને ખૂબ ગમ્યો છે.”

માતાપિતા તે વાત સાંભળી ઘણાં ખુશી થયાં અને બોલ્યાં :—

“તું તો ધન્ય છે, સંપૂર્ણ છે, કૃતાર્થ છે, ચતુર છે, જેથી તે ભગવાન મહાવીરનો ધર્મ સાંભળ્યો અને તેમાં શ્રદ્ધા કરી.”

પછી મેઘકુમારે કહ્યું :—“હે માતાપિતા ! મને ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાની અને તેમના સહવાસમાં રહેવાની પ્રબળ ઇચ્છા છે. તો હું તમારી અનુમતિથી તેમ કરવા ઇચ્છું છું.”

કોઈ વાર નહિ સાંભળેતું એવું આ વચન સાંભળતાં જ ધારિણીમાતા મૂર્છિત થઈને જમીન ઉપર ઢળી પડી તથા તેનું શરીર પરસેવાથી રેખઝેખ થઈ ગયું. અનેક પ્રકારના શીતોપચારોથી થોડી વારમાં મૂર્છા વળતાં જ તે રોતી રોતી, શોક કરતી અને વિલાપ કરતી બોલી :—

“હે બાપા ! તું મારો એકનો એક વહાલો પુત્ર છે, મારા વિશ્વાસનું સ્થાન છે, અને ઘરમાં રતન જેવો છે. હે બાપા ! તારો વિયોગ એક ક્ષણ વાર પણ સહન કરવો એ મારે માટે મુશ્કેલ વાત છે. હે બાપા ! માટે મારા તરફ નજર કરીને, અમે બંને જીવીએ ત્યાં સુધી, એવું કાંઈ કરવાની મરજી છોડી દઈ, વિપુલ એવા માનુષિક કામભોગોને

ચથેરછ લોગવ્યા કર; અમારું અવસાન થયા બાદ, જ્યારે તું પરિપક્વ વયનો થાય અને તારો વંશવેલો સારી રીતે વધ્યો હોય, ત્યારે સર્વથા નિરપેક્ષ બનીને, તું શ્રમણલગવાન મહાવીર પાસે મુંડ થઈ અનગારિતાનો સ્વીકાર કરેને.”

મેઘકુમાર જોડ્યો :—“ હે માતાપિતા ! તમે જે કહ્યું છે તે ખરાખર છે. પણ મનુષ્યનો દેહ પાણીના પરપોટાની જેમ અધ્રુવ છે, વીજળીના ચમકારાની જેમ અશાશ્વત છે, ફર્લાની આણી ઉપર રહેલા પાણીના ઝિંદુની જેમ સદા અનિચત છે, અનેક ઉપદ્રવોથી ઘેરાયેલો છે, રોગ વગેરે અનેક વિકારો પામનારો છે, અંતે નાશવંત છે તથા પહેલાં કે પછી તેને અવશ્ય છોડવાનો જ છે. આપણા બધામાંથી પહેલું કોણ જશે અને પછી કોણ જશે તેની પણ કોઈને ખબર નથી. માટે હે માતાપિતા ! તમે અનુમતિ આપો તો મળેલા મનુષ્યલવને સાર્થક કરવા હું પ્રયત્નશીલ થાઉં.”

“ તમે વળી જે કહ્યું કે અમારા જીવતાં સુધી તું માનુષિક કામલોગોને જ લોગવ, તો હે માતાપિતા ! તે કામલોગો પણ અશુચિ, અશાશ્વત, ધૃષ્ટાસ્પદ, અધ્રુવ, અનિચત, નાશવંત તથા પહેલાં કે પછી અવશ્ય ત્યાજ્ય છે.

“ તમારા મનમાં વળી એમ છે કે આપણી પાસે સાત પેઠી ચલે તેટલી વિપુલ લોગસામગ્રી તેમજ ધનસંપત્તિ છે. પરંતુ તમે નથી જાણતાં કે તે ધન પણ નાશવંત છે, તેમજ તેને હરઘડી અગ્નિ, ચોર, રાજા અને દાયાદનો ભય રહેલો છે, તેમજ પહેલાં કે પછી તે અવશ્ય ત્યાજ્ય છે. વળી પહેલાં હું જઈશ કે તે જશે તે પણ કહી શકાતું નથી.”

આ સાંભળી મેઘકુમારનાં માતાપિતાએ નિશ્ચય કર્યો કે લાલચથી આ દીકરો ફેરવાય તેમ નથી, માટે તેને થોડો ભય ખતાવવો જોઈએ. એમ ધારી તેઓ આ પ્રમાણે બોલ્યાં :—

“હે બચા ! તને ખબર નથી કે ભગવાનના પ્રવચન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી એ લોહાના ચણા ચાવવા જેવું છે. એટલાં એ તો વેળુના કોળિયા છે, ધસી આવતી ગંગાના પૂરમાં સામે વહેણે તરવાનું છે, અને ખાંડાની ધારે ચાલવા જેવું છે. હે બચા ! ત્યાં લૂપ્તસૂકું ખાવાનું છે અને ફાટ્યાંતૂટ્યાં કપડાં પહેરવાનાં છે. અરણ્યમાં, મસાણમાં, ખંડેરમાં, કોઠમાં, કે એવા જ કોઈ ખીજા ભાંગ્યાતૂટ્યા મકાનમાં રહેવાનું છે, ટાઢ અને તડકો સહેવાનાં છે, ભૂખ અને તરસ વેઠવાનાં છે, વાત, પિત્ત અને કફનાં વિકારોથી થયેલા અનેક રોગોને સમભાવે સહેવાના છે. આહાર માટે પણ ઘેરઘેર ભટકીને ભિક્ષા માગવાની છે અને વધ્યુંઘટ્યું માગી લાવી એક વાર ખાવાનું છે. તું તો રાજકુમાર છે, સુખમાં જિજ્ઞેસુ છે, તારાથી આ બધું શી રીતે સહન થશે ?”

માતાપિતાએ દેખાડેલો ભય સાંભળીને મેઘકુમારે ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો :—“હે માતાપિતા ! તમે કહ્યું તે ખરાખર છે પણ એ ભય તો કાયરને માટે છે. જે આ લોકમાં આસક્ત છે અને જેને પરલોકની દરકાર નથી, તે એવા ભયોથી હતાશ થઈ પોતાના નિશ્ચયનો ત્યાગ કરે. પણ જે ભગવાનના પ્રવચનમાં શ્રદ્ધાયુક્ત, વિશ્વાસયુક્ત અને આદરબુદ્ધિવાળો છે, તેવો સ્થિર, નિશ્ચિત અને પ્રયત્નશીલ પુરુષ એવા ભયોથી જરા પણ ન ડરતાં ગમે તેવી દુષ્કર

વસ્તુ પણ સાધ્ય કરી શકે છે. માટે હે માતાપિતા ! તમે મને અશક્તિ હૃદયે શ્રમણુલગ્નવાન મહાવીર પાસે જઈ પ્રવ્રજ્યા લેવાની અનુમતિ આપો.”

માતાપિતાએ આટઆટલું સમજાવ્યા છતાં જ્યારે મેઘકુમાર પોતાના દૃઢ સંકલ્પથી ન ચળ્યો, ત્યારે છેવટે તેમણે પોતેને એમ જણાવ્યું, “હે પુત્ર ! ખીણું તો કાંઈ નહિ પણ અમે તારી એક દિવસની રાજ્યશ્રી નજરે જોઈ લેવા ઇચ્છીએ છીએ.”

મેઘકુમારે માતાપિતાની ત આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો. રાજ્યએ તરત જ રાજ્યાલિષેક માટે જોઈતી સામગ્રી—જેવી કે, બધા પ્રકારનાં પાણીથી ભરેલા કાગણો, બધા પ્રકારની માટી, પુષ્પ, ગંધ, માલ્ય, ઔષધિ અને સરસવ વગેરે—એકઠી કરવા માંડી. તથા સર્વ પ્રકારની તૈયારી પૂરી થઈ રહેતાં, દેવી ધારિણી વગેરે મહારાણીઓ, અમાત્યો, ગણનાયકો, દંડનાયકો, વેપારીઓ અને અન્ય પ્રજાજનોની સાથે મળીને રાજા શ્રેણિકે હુંડુભિના નાદ વચ્ચે મોટી ધામધૂમથી મેઘકુમારનો રાજ્યાલિષેક કર્યો.

પછી ભરદરખારમાં રાજા શ્રેણિકે પુત્રને અભિનંદતાં કહ્યું કે, “હે નંદ તારો વિજય થાયો ! તારો જય થાયો ! જે નહિ જિતાયેલા છે તેઓને તું જીત; અને જિતાયેલાઓનું રક્ષણ કર. તથા સમસ્ત મગધનું આધિપત્ય લોગવતો રાજા ભરતની પેઠે રાજ્ય કરતો રહે.” આ અભિનંદન પછી દરખારમાં જયજય ઘોષ થયો.

ત્યારબાદ રાજા શ્રેણિકે તથા ધારિણીએ મેઘકુમારને પૂછ્યું:—

“હે બચા! અમે તને શું આપીએ? તારા હૃદયની શી ઇચ્છા છે?”

રાબ મેઘકુમાર બોલ્યો:—“હે માતાપિતા! મને કુત્રિકાપણથી એક રત્નેહરણ અને પાત્ર એ બે વસ્તુઓ મંગાવી આપો, અને મારા કેશ કાપવાને માટે એક કાશ્યપ (હબમ) ને બોલાવો.”

રાબ શ્રેણિકે તુરત જ શ્રીગૃહથી પૈસા આપીને રત્નેહરણ તથા પાત્ર મંગાવી આપ્યાં અને હબમને બોલાવી મંગાવ્યાં.

હબમ નાહીઘોઈ, શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી, “આપની શી આજ્ઞા છે?” એમ કહેતો રાબ શ્રેણિક પાસે હાજર થયો.

રાબ શ્રેણિકે તેને સુગંધી અને સ્વચ્છ પાણીથી હાથ-પગ ઘોઈ, મોંઠા આડું ચોવડું ઘોળું કપડું બાંધી, મેઘકુમારના કેશ શ્રમણોને છાબે તેવી રીતે કાપવાનું કહ્યું.

મેઘકુમારનું રાબ તરીકેનું આ છેલ્લું દર્શન છે એમ સમજીને તેની માતાએ રોતાં રોતાં તે કેશો ઘણી માનવૃત્તિથી લઈ લીધા અને તેમને સુગંધી પાણીથી ઘોઈ, ગોશીર્ષચંદનમાં રગદોળી, ઘોળા કપડામાં બાંધી, રત્નના દાબડામાં બંધ કરી એક પેટીમાં મૂક્યા અને તે પેટી મેઘકુમારની હંમેશની યાદગીરી માટે પોતાના ઓશિકા નીચે રાખી.

ત્યારબાદ મેઘકુમાર સ્નાન કરી, નાસિકાના નિઃશ્વાસથી પણ બીડી બચ તેવું હંસલક્ષણ વસ્ત્ર તેમ જ યોગ્ય આભૂષણો પહેરી, શિબિકામાં બેસી, માતાપિતા, કુટુંબ અને પુરજનોના સમુદાય સાથે, ભગવાન મહાવીર બ્યાં હતા તે ગુણશિલ ચૈત્ય તરફ જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં માગધો વગેરેએ જય જયકાર શબ્દ સાથે તેને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ આપ્યો:—

“નહિ જિતાયેલી ઇંદ્રિયોને જીતવે, શ્રમણધર્મને પાળવે, ધૈર્યરૂપી કચ્છ બાંધીને તપથી રાગદ્વેષરૂપ મલ્લને હણવે, ઉત્તમ શુક્લધ્યાનથી આઠ કર્મોને મસળી નાખવે, અને નિર્ભય રહીને વિક્રોની સેનાનો નાશ કરવે. તારા માર્ગમાં વિદ્ધ ન આવો.”

ગુણશિલ ચૈત્યમાં પહોંચ્યા બાદ રાજરાણી મેઘકુમારને આગળ કરી ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યાં, તથા તેમની ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી, વંદન અને નમસ્કારપૂર્વક બોલ્યાં:—

“હે દેવાનુપ્રિય ! આ મેઘકુમાર અમારો એકનો એક પુત્ર છે, અમારા પ્રાણ સમો છે, તથા અમારે માટે ઉંબરના પુષ્પ સમો દુર્લભ છે. હે દેવાનુપ્રિય ! જેમ ઉત્પલ, પદ્મ અને કુમુદ પંકમાં થાય છે અને પાણીમાં વધે છે, પણ પંકની રજથી કે પાણીના બિંદુથી લેપાતાં નથી; તેમ કામોમાં થયેલો અને ભોગોમાં વધેલો આ મેઘકુમાર આપનું પ્રવચન સાંભળીને હવે કામ અને ભોગરસથી ખરડાવા ઇચ્છતો નથી. સંસારના ભયથી તેને ઉદ્દેગ થયો છે, જન્મ, જરા અને મરણથી તે ભય પામ્યો છે અને આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે રહી, મુંડ થઈ, ઘર છોડી, તે અનગારિતા લેવા ઇચ્છે છે. હે દેવાનુપ્રિય ! અમે આપને તેની શિષ્યભિક્ષા^{૪૯} આપીએ છીએ તે આપ સ્વીકારો.”

મેઘકુમારનાં માતાપિતાએ આમ કહ્યા પછી શ્રમણ-ભગવાન મહાવીરે તે વાતનો સારી રીતે સ્વીકાર કર્યો.

ત્યારબાદ મેઘકુમારે ભગવાન મહાવીરની પાસેથી ઈશાન ખૂણામાં જઈને પોતાનાં પહેરેલાં વસ્ત્રાભૂષણ ઉતારી નાખ્યાં. તે લેતી વખતે ગળગળી થઈને તેની માતા બોલી :—

“હે બાપા ! તું ચત્ન કરજે, પરાક્રમ કરજે. અને આ કામમાં લેશ પણ પ્રમાદ ન કરીશ. અમે પણ આ માર્ગે વિચરીએ.”

ત્યારબાદ કુમારનાં માતાપિતા લગવાનને વાંદીને પાછાં ફર્યાં.

પછી મેઘકુમારે બાકી રહેલા કેશોનો પોતાને હાથે પંચમુષ્ટિલોચ કર્યો. અને શ્રમણલગવાન મહાવીરની ત્રણ પ્રદક્ષિણા લઈ, વંદન અને પ્રણામપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું :—

“હે લગવાન ! આ સંસાર સળગી રહ્યો છે, ભડભડ બળી રહ્યો છે, અને જરા તથા મરણથી ત્રાસી રહ્યો છે. જેમ કોઈ ગૃહપતિ પોતાની એકની એક અમૂલ્ય ચીજને બળતા ઘરમાંથી બહાર કાઢી લે છે, તેમ હે લગવાન ! આ બળતા સંસારમાંથી મારા પ્રિય અને ઇષ્ટ આત્માને ઉગારવા હું આપની પાસે આવ્યો છું. હે દેવાનુપ્રિય ! હું આપની પાસે પ્રવ્રજિત, અંડ અને શિષ્ય થઈને રહીશ; તથા આચાર ગોચર,^{૫૦} વિનય, વૈનયિક, ચરણકરણ, યાત્રા^{૫૧} અને માત્રા^{૫૨} શીખીશ.”

શ્રમણલગવાન મહાવીરે મેઘકુમારનું કહ્યું સાંભળીને તેને જાતે જ પ્રવ્રજ્યા આપીને કહ્યું :— “હે દેવાનુપ્રિય ! સંચમથી ચાલવું, ખેસવું, ખાવું, ખોલવું; અને સર્વ પ્રાણુ, ભૂત, જીવ તથા સત્ત્વો સાથે સંચમથી વર્તવું. આ વિષયમાં લેશ પણ પ્રમાદ ન કરવો.”

મેઘકુમારે લગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ સારી રીતે સાંભળ્યો અને સ્વીકાર્યો. હવે તે સર્વત્ર સંચમથી રહે છે.

ગુણશિલ ચૈત્યમાં લગવાન મહાવીર મોટા સમુદાય સાથે ઊતર્યા હતા તેથી ત્યાં અનેક શ્રમણોની ખેઠકો હતી.

તેમાં મેઘકુમારની ઝેઠક સૌથી છેલ્લી, છેક ઝાંપા પાસે હતી. ત્યાં થઈને, ઝેઠકમાંથી ઊઠીઝીઠીને વાંચન માટે, પ્રશ્નો પૂછવા માટે, સૂત્રો ગણવા માટે, ધર્મના વિચાર માટે, અને લઘુશંકા તથા શૈય માટે શ્રમણનિર્થયો વારંવાર આવળ કરતા હતા. તે વખતે અબ્જામાં મેઘકુમારને તેમના પગ કે હાથની ઠેસો વાગતી તથા તેમના પગની ધૂળથી તેની ઝેઠક ભરાઈ જતી. રાત્રે પણ તેમજ ચાલતું હોવાથી તેને ક્ષણ પણ નિદ્રા આવી નહિ. તેથી તેને આ પ્રમાણે વિચાર આવ્યો:—

“હું રાજપુત્ર છું; જ્યારે હું રાજભુવનમાં હતો ત્યારે આ જ શ્રમણો મારો આદર કરતા, સત્કાર કરતા, સન્માન કરતા અને મને સારી રીતે યોલાવતા. પણ જ્યારથી હું મુંડ થયો છું, ત્યારથી આ શ્રમણો મારો આદર કરતા નથી, મારી સાથે સારી રીતે યોલતા નથી, એટલું જ નહિ પણ દિવસરાત મારી ઝેઠક આગળથી આવળ કરી મને જરાપણ ઝંપવા દેતા નથી. માટે સવાર થતાં જ શ્રમણ-ભગવાન મહાવીરને પૂછીને હું મારે ઘેર ચાલ્યો જઈશ.”

આ રીતે વિચાર કરીને તેણે જેમતેમ કરીને તે રાત્રી પસાર કરી, અને સવાર થતાં જ તે, ભગવાન મહાવીર પાસે જઈ, ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી, તથા વંદન અને નમસ્કાર કરી તેમની પાસે ઝેઠો.

મેઘકુમારની ખિન્ન આકૃતિથી જ તેના વિચારો કળી જઈ શ્રમણભગવાન મહાવીરે તેને કહ્યું:—

“હે મેઘ! રાત્રે તને નિદ્રા નથી આવી કે શું? આટલા મોટા સમુદાયને છેડે તારી ઝેઠક હોવાથી, તથા શ્રમણોની ત્યાં થઈને વારંવાર આવળ થતી હોવાથી તને ઊંઘ ન

આવે તે બનવાબોગ છે. પણ તેથી તારે મૂંઝાવાનું કે ખેદ કરવાનું કારણ નથી.

“હે મેઘ! તને તો ચાહ નહિ હોય, પણ હું બરાબર બાણું છું કે, તું આબજી ત્રીજા ભવમાં, સુમેરુપ્રભ નામે હાથીઓના રાબના અવતારમાં, વૈતાલ્ય પર્વતની તળેટી આગળ રહેતો હતો. ત્યાં તારી સાથે તારી અનેક પ્રિય હાથણીઓ અને બચ્ચાં હતાં. તે જન્મમાં તું અત્યંત કંઠર્પશીલ અને કામબોગમાં આસક્ત હોઈ, નિરંતર તારી પ્રિય હાથણીઓ સહિત પહાડોમાં, નદીઓમાં, વનરાજીઓમાં અને પુષ્કરણીઓમાં અનેક પ્રકારના વિલાસો કરતો ક્ર્યા કરતો હતો.

“એક વાર જેઠ મહિનામાં, અકસ્માત એક મોટી આંધી ચડી આવી અને મહાવેગથી પવન કૂંકાવો શરૂ થયો. તેના ઝપાટાથી ઝાડો પરસ્પર ઘસાઈ-અથડાઈને તૂટવા લાગ્યાં અને આખા વનમાં ભયંકર દાવાનળ સળગ્યો. એ વખતે અંધકારથી ચારે દિશાઓ વ્યાપ્ત થતાં, તારા ટોળાની બધી હાથણીઓ અને હાથીઓ ગભરાટથી ચારે દિશામાં નાસતા તારાથી છૂટા પડી ગયા. તું પણ દિહ્મૂઠ થઈને નાસતો નાસતો એક કીચડવાળા તળાવમાં કળી ગયો. જેમ જેમ તું તારા શરીરને બહાર કાઢવા વધારે ને વધારે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ તું તેમાં વધારે ને વધારે ઊંડો ઊતરવા લાગ્યો. એવી અવસ્થામાં તારા કેટલાય દિવસો ચાલ્યા ગયા. તળાવનું પાણી પણ તારી સૂંઠ ન પહોંચે તેટલું ઢૂર હોવાથી તને પાણી પણ પીવા ન મળ્યું. એવામાં એક દિવસ તારા વૈરી હાથીએ તને એ અસહાય સ્થિતિમાં ક્રસાઈ પડેલો જોઈ, પોતાના તીક્ષ્ણ દંતુશળો વડે તારા ઉપર વેગથી હલ્લો

કર્યો. ભૂખેતરસે અધમૂઓ થઈ ગયેલો તું તેના તીક્ષ્ણ પ્રહારોથી રાતદિવસ તીવ્રવેદના ભોગવીને તેના ઉપર વેર લેવાના વિચારો કરતો કરતો મરણ પામ્યો. હે મેઘ ! તે તીવ્રવેદના તને યાદ છે ?

“ બીજે જન્મે તું ગંગાને દક્ષિણ કિનારે વિંધ્યગિરિની તળેટીમાં ફરી વાર હાથીઓનો રાજ થયો. તે જન્મમાં પણ તું તેવો જ કામોન્મત્ત હતો. એક વાર એ વિંધ્યાટવીમાં ભયંકર દાવાનળ સળગતાં, સઘળાં વનચર પ્રાણીઓ ભયથી ચારે દિશામાં નાસવા લાગ્યાં. તું પણ નાસતો નાસતો એક સુરક્ષિત સ્થાને જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં ગયા બાદ તને આગળ જોયેલા દાવાનળનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તે ઉપરથી તેં વિચાર કર્યો કે જંગલોમાં વારંવાર દવ લાગ્યા કરે છે, માટે તેવે પ્રસંગે કામ આવે તેવું એક સુરક્ષિત સ્થાન તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ. પછી તેં ગંગા નદીના દક્ષિણ કાંડાના એક થોજન જેટલા વિસ્તારવાળા ભાગને ઝાડ, પાન, લાકડાં, કાંટા, વેલ અને રોપા વગેરે ખોદી કાઢીને દાવાનળથી સુરક્ષિત બનાવ્યો. અને ત્યારપછી તું તે સ્થાનની નજીકમાં રહેવા લાગ્યો.

“ તું જ્યાં રહેતો હતો ત્યાં પણ થોડા દિવસ બાદ એક ભીષણ દાવાનળ સળગી ઊઠ્યો. તેં તૈયાર કરેલા સુરક્ષિત સ્થાનમાં નાસી જવાનો તું વિચાર કરતો હતો તેટલામાં તો સિંહ, વાઘ, વરુ વગેરે અનેક જંગલી પ્રાણીઓથી તે આખું સ્થાન ગીચોગીચ ભરાઈ ગયું. તું ત્યાં ગયો ત્યારે ઘણી સાંકડી જગામાં મહા મુશ્કેલીથી માંડમાંડ ઊભો રહી શક્યો.

“થોડી વાર તેમ ઊભા રહ્યા બાદ તને શરીરે ખંજવાળ આવી. તે મટાડવા તે તારો એક પગ ઊંચો કર્યો. એટલામાં ભીડથી હડસેલો ખાઈને એક સસલો તે પગની જગાએ ગખડીને ઊંચી ગયો. ન્યારે તું તારો પગ પાછો નીચે મૂકવા ગયો ત્યારે તે તે સસલાને ળેચો. તેને દેખી તારા ચિત્તમાં મૈત્રી-ભાવનાનો આવિર્ભાવ થયો અને તને વિચાર આવ્યો કે જો હું મારો પગ નીચે મૂકીશ તો આ સસલો અવશ્ય છૂંદાઈને મરી જશે. આમ વિચારી તું તારો પગ એમ ને એમ ઊંચો રાખીને જ ઊભો રહ્યો.

“વનનો દાવાનળ અઢી દિવસ સુધી સળગ્યો. તેટલો વખત તું પણ ત્રણ પગે જ અખંડ ઊભો રહ્યો. ન્યારે દાવાનળ શમ્યો ત્યારે બધાં પ્રાણીઓ ત્યાંથી આસપાસના જંગલમાં ચાલ્યાં ગયાં. તું પણ ત્યાંથી જવાનો વિચાર કરીને જેવો વેગથી પગ ઉપાડવા બંધ છે તેવોજ, અઢી દિવસથી ત્રણ પગે જ ઊભો રહી આખા શરીરે અકડાઈ ગયેલો હોવાથી, પૃથ્વી ઉપર જોસથી ગખડી પડ્યો અને ત્રણ દિવસ તીવ્ર વેદના ભોગવી મરણ પામ્યો.

“હે મેઘ! કરુણાવૃત્તિ અને સમભાવવાળી સહનશક્તિને લીધે ત્યાંથી ચ્યવીને આ જન્મમાં તું મગધના રાજા શ્રેણિકનેા પુત્ર થયો. હવે તો તું આત્માનો ઘાત કરનારા ભોગવિલાસો છોડીને મારી પાસે શ્રમણ થયો છે. તારામાં હવે બલ, વીર્ય, પુરુષાર્થ, પરાક્રમ, અને વિવેક છે. તો પછી પશુ-ચોનિમાં પણ આટલો સમભાવ અને સહનશક્તિ બતાવ્યા પછી આ વખતે અધ્યયન વગેરે પ્રવૃત્તિ અર્થે જ આવતા જતા શ્રમણોની અજાણતાં જ વાગતી ઠેસોથી કેમ આટલો બધો વ્યાકુળ થઈ બંધ છે? તને આ દીનતા હવે શોભે ખરી?”

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલી એ વાત સાંભળીને મેઘનું ચિત્ત વળી વધુ પ્રસન્ન બન્યું, તથા તેના ચિત્તમાં વિશેષતર પ્રમોદવૃત્તિ, મૈત્રીવૃત્તિ અને સમભાવનો આવિર્ભાવ થયો. પોતાના પૂર્વભવની વાત સાંભળતાં જ તેને તે બધી વાતનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, આંખમાં હૃષીંશ્રુ આવ્યાં, આખા શરીરે રોમાંચ થયાં અને તેના સંવેગમાં બમણો વધારો થયો. પછી લગવાન મહાવીરને વંદન તથા નમસ્કાર કરીને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું :-

“ હે લગવાન ! આજથી માંડીને હું મારા આ શરીરને બધા જ સંતશ્રમણોની સેવામાં સમર્પી દઉં છું.” એમ કહીને લગવાન મહાવીરને ફરીવાર વંદન કરી આ પ્રમાણે બોલ્યો :-

“ હે લગવાન ! શ્રમણોની આશાતનાના દોષમાંથી નિવૃત્ત થયેલા મને આપ ફરીવાર દીક્ષા આપો અને ધર્મોપદેશ કરો.”

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે તેને ફરીવાર દીક્ષા આપી અને ધર્મોપદેશ કરતાં કહ્યું કે, “ હે દેવાનુપ્રિય ! સંયમથી ચાલવું, ખેસવું, ઊડવું, ખાવું, પીવું, બોલવું, અને સર્વ પ્રાણ, ભૂત, જીવો અને સર્વો સાથે સંયમથી વર્તવું.”

હવે મેઘકુમાર સમભાવથી રહે છે, સંયમથી વર્તે છે, લગવાનના સ્થવિરો પાસે સામાયિક વગેરે અગિયાર અંગોનું અધ્યયન કરે છે, ઉચ્ચ સંયમ તથા તપથી મન, વચન અને કાયાને પોતાનાં વશવર્તી કરે છે, દિવસે સૂર્યાભિમુખ આતાપના-ભૂમિમાં ઊભો રહીને તથા રાત્રે ઓઢયા વિના વીરાસને બેસીને ધ્યાન કરે છે અને આમ ઊંડે ઊંડે રહેલા કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરેના સંસ્કારોનો નાશ

કરવા ઉચ્ચ પ્રયત્ન કરે છે; તથા પોતાનું તપોમય અંતિમ જીવન ભગવાન મહાવીરની અનુમતિથી રાજગૃહના વિપુલ-પર્વત^{૫૩} ઉપર વિતાવે છે.

હે જંબુ ! શ્રમણભગવાન મહાવીરે આ પ્રમાણે શિષ્યને સમજાવવાની પદ્ધતિ આપણને બતાવી છે. એ હું તને કહું છું.” એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

૨

બે સાથે પાંદ્યા

[સંધાડ^૧]

શ્રમણભગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધર્મકહાના પ્રથમ અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તે હવે તેના બીજા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જાણાવો, એમ આર્યજંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા:—

“રાજગૃહમાં શ્રેણિક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે નગરની બહાર ગુણશિલ નામે ચૈત્ય હતું. તેની પાસે ઉજ્જડ થઈ ગયેલું એક મોટું ઉદ્યાન હતું. તેની પાસે અનેક જૂનાં દેવળોનાં ખંડેરાં હતાં. તેમાં અનેક હિંસ્ર જાનવરોના રહેઠાણવાળી અનેક જાતની ગીચ આડીઓ ઠેરઠેર ભિગેલી હતી. તેની વચ્ચેવચ્ચે એક જૂનો ભાંગેલો કૂવો હતો અને તેની પાસે જ એક મોટો માલુકાકચ્છ^૨ હતો. તે અંદરથી પોલો, બહારથી વિસ્તારવાળો તથા અનેક પ્રકારની વેલીઓ, ઘાસ અને ઠૂઠાંથી ઘેરાયેલો હતો.

તે નગરમાં વેપારીઓ શ્રેષ્ઠ, અદારે વર્ણોનો સલાહકાર અને બજારના નાક જેવો ધન્ય નામે એક સાર્થવાહ રહેતો હતો. તેને ભદ્રા નામે ભાર્યા હતી. પણ સંતતિ ન હતી. ભાર્યા ઘરમાં માત્ર એ જ જણ જ રહેતાં હતાં. તેમને પંથક નામે એક દેખાવડો, ખાળકો રમાડવામાં કુશળ અને હુષ્ટપુષ્ટ નોકર હતો.

તે જ નગરમાં વિજય નામનો અંડાળ જેવો નિર્દય, ભયંકર, વિશ્વાસઘાતી અને જુગારી ચોર રહેતો હતો. તે ગીધની પેઠે માંસલોલુપ, અગ્નિપેઠે સર્વભક્ષી, અને પાણીપેઠે સર્વચાહી હતો. તીર્થસ્થાનો લૂંટતાં પણ તે અચકાતો નહિ.

તે વિજયચોર ચોરી માટે નગરની બહાર અને અંદર ઠામેઠામ કર્યા કરતો. દેવળોમાં, પરળોમાં, ઉજ્જડ ઘરોમાં અને વેશ્યાઓને ત્યાં તે વારંવાર રખડયા કરતો. કોઈનો યજ્ઞ હોય, ઉત્સવ હોય, પર્વનો દિવસ હોય, જમણવાર હોય, તિથિઓની ઉજવણી હોય, કે ઘણા દારૂડિયા એકઠા મળ્યા હોય એવી જગાઓ તે શોધ્યા જ કરતો તથા ગામ બહારના બગીચા, ઉદ્યાનો, વાવો, પુંકરણીઓ, જંગલો, ભાગેલા કૂવા અને શ્મશાનોમાં પણ તે ભક્ષ્યની શોધમાં ભમ્યા કરતો.

ભદ્રાશેઠાણીને ધન અને વૈળવ અઢળક હોવા છતાં પાછળ કોઈ જ પાણી મૂકનાર ન હોવાનું અત્યંત દુઃખ હતું. પુત્ર વિના મરતાં પોતાની શી અવગતિ થશે તે ચિંતામાં જ તે હંમેશાં ગરક રહેતાં.

“ ધાવતાં, ખોળામાં રમતાં, અને કાલુંકાલું ઝાલતાં ખાળકોનાં માખાપોને ધન્ય છે, તેમનો જન્મ સફળ છે. હું એકઠી જ અધન્ય છું, અપુણ્ય છું. મારું વાંઝિયામહેણું શે ટળે ? ”

“નાગ, ભૂત, ચક્ષુ, ઈંદ્ર, સ્કંદ, રુદ્ર, શૈવ, અને વૈશ્રમણ્ય વગેરેનો યાગ કરું, તેમની માનતા માનું અને ગમે તેવી આકરી બાધા રાખું, પણ આ મહેલું તો ટાળું જ” - એવો શેઠાણીએ દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. શેઠ પણ તેમાં સંમત થયા.

ત્યારબાદ ભદ્રા સાર્થવાહીએ વિવિધ પ્રકારનું નૈવેદ્ય તૈયાર કરાવ્યું, ભારે પૂજાપો મંગાવ્યો, અને પુષ્કરણીએ ઉજાણીમાં આવવા સગાંસંબંધીમાં નોતરાં ફેરવ્યાં. વખતસર સૌ ભેગાં થઈને પુષ્કરણીએ ગયાં. ભદ્રા સાર્થવાહીએ નાહી-ઘોઈને, ભીને કપડે, નૈવેદ્ય, પૂજાપો અને પુષ્કરણીનાં ફૂલ વડે નાગ વગેરેની પ્રતિમાઓની પૂજા કરી અને પગે પડી માનતા માની કે, “હે દેવો! જો મને પુત્ર કે પુત્રી થશે તો દર માસની ચૌદશ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમે^૩ હું તમારો યાગ કરીશ.”

સમય જતાં ભદ્રાનો કોડ પૂરો થયો અને તેણે એક સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો. પુત્રજન્મથી ખુશી થઈને તેણે માનેલી માનતા પ્રમાણે સર્વ પ્રકારના યાગો કર્યા, દાન દીધાં તથા અક્ષયનિધિમાં ખૂબ વધારો કર્યો.

દેવનો દીધેલો હોવાથી શેઠશેઠાણીએ પોતાના પુત્રનું નામ દેવદત્ત પાડ્યું. શેઠાણીએ હવે દેવદત્ત પંથકને સોંપ્યો. તે તેને કેડે તેડી કર્યા કરતો અને નાનાં છોકરાંછોકરી સાથે રમતો. એકવાર તેને તેડીને પંથક રાજમાર્ગ ઉપર આવ્યો. ત્યાં દેવદત્તને જવરઅવર વિનાના એકાંત ભાગમાં ખેસાડીને પોતે ખીજાં છોકરાં સાથે રમતે વળંગ્યો. પંથકનું ધ્યાન રમતમાં હતું, એવામાં લાગ શોધતો વિજયચૌર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ઘરેણાંથી મઢેલા દેવદત્તને એકલો જોતાં જ તેને કાખે લઈ, ખેસથી ઢાંકી, તે ઝમાટાબંધ પેલા ઉજાણડ ઉદ્યાનમાંના કૂવા પાસે આવી પહોંચ્યો.

ત્યાં આવી દેવદત્તનાં સર્વ ઘરેણાં ઉતારી લઈ તેને મારી નાખી, તેના શખને તેણે તે કૂવામાં ફેંકી દીધું અને પોતે માલુકાકચ્છની ઝાડીમાં ભરાઈ ગયો.

પંથક થોડી વારમાં રોતો રોતો અને ચીસો નાખતો ઘેર આવી કહેવા લાગ્યો:—

“હૈ સ્વામી! હું દેવદત્તને રમાડવા લઈ ગયેલો પણ તે એકાએક ગૂમ થયો છે, અને ઘણી તપાસ કરવા છતાં મળતો નથી.

પંથકનું કહેવું સાંભળતાં જ શેઠ મૂર્ચ્છિત થઈને જમીન ઉપર ઢળી પડયા. થોડીવાર પછી જાગૃત થઈ તેમણે દેવદત્તની ચારેકોર તપાસ કરવા માંડી પરંતુ કયાંય તેનો પત્તો ન લાગ્યો. તેથી તે મોટી ભેટ લઈ કોટવાળ પાસે ગયા અને તેને પોતાના છોકરાની તપાસ કરવાનું ઘણી આજીજી સાથે કહ્યું.

કોટવાળ પોતાના સૈનિકોને લઈને શેઠ સાથે દેવદત્તની શોધમાં નીકળી પડ્યો. ફરતાં ફરતાં તે પેલા જૂના કૂવા પાસે આવ્યો. તેમાં તેણે એક મુડદું તરતું જોયું. કોટવાળે તરત તેને ખહાર કઢાવ્યું અને ખેદ સાથે ધન્યના હાથમાં આપ્યું. ત્યારબાદ તે ત્યાંથી ચોરને પગલે ચાલતો માલુકાકચ્છમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં સંતાઈ રહેલો વિજયચોર તેના હાથમાં સપડાયો. કોટવાળે તેની પાસેનાં ઘરેણાં લઈ લીધાં અને “વિજય ખાળકોનો ચોર છે, ખાળકોનો ઘાતક છે”—એવો ઉદ્ઘોષ કરતો કરતો તે, તેને સારીપેઠે મારતો મારતો રાજગૃહની વચ્ચેવચ્ચ થઈ જેલખાનામાં લાવ્યો.

ત્યાં તે વિજયચોરને હેડમાં નાખવામાં આવ્યો, તેનું ખાવાપીવાનું બંધ કરવામાં આવ્યું અને તેને સવાર, બપોર અને સાંજ માર મારવાનો હુકમ થયો.

વખત જતાં ભદ્રા અને ધન્વનો પુત્રશોક વિસારે પડ્યો અને તેઓ પહેલાંની જેમ શાંતિથી રહેવા લાગ્યાં.

તે જ અરસામાં ધન્ય સાર્થવાહ રાજના કેઈ અપરાધમાં આવી ગયો. રાજ્યે તેને વિજયચોરની સાથે એક જ હેડમાં બાંધી જેલમાં પૂરવાનો હુકમ કર્યો.

શેઠાણીએ ધન્ય માટે જેલમાં મોકલવા સારુ વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ તયાર કર્યાં. તેનાં ભાજનોને ભોજનપિટકમાં ભરી, મહોરમુદ્રા કરી, પાણીના ઘડા સાથે તે બધું ધન્યને આપવા તેણે પંથકને જેલખાનામાં મોકલ્યો.

વિજયે ધન્યને કહ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિય ! હું ઘણા દિવસનો ભૂખ્યો છું. તમારા ભોજનમાંથી કૃપા કરીને મને થોડું આપો”.

ધન્યે જવાબ દીધો, “આમાંથી જો કાંઈ વધશે તો હું કાગડા કે કૂતરાંને આપી ઠઈશ અથવા છેવટે ઉકરડે ફેંકાવી ઠઈશ; પણ હે પુત્રઘાતી વિજય ! તને તો તેમાંથી એક દાણેા પણ આપવાનો નથી.”

ભોજન વગેરેથી પરવાર્યા બાદ ધન્યને શૌચ તથા લઘુશંકાની હાજત થઈ. પરંતુ તેને વિજયચોર સાથે એક જ હેડમાં બાંધેલો હોવાથી એકલો ધન્ય ક્યાંય જઈ શકે તેમ ન હતું. તેથી તેણે વિજય ચોરને ઊઠીને પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું. પરંતુ વિજયચોરે જ્યાં સુધી તે તેને રોજ ખાવાનું આપવાનું કબૂલ ન કરે ત્યાં સુધી ઊઠવાની ના પાડી. છેવટે હાજતથી અત્યંત પીડાયેલા શેઠે કમનથી તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો.

તે દિવસથી શેઠ વિજયચૌરને પોતાના લોજનમાંથી ભાગ આપે છે અને બાધારહિત થઈને વિજયચૌર સાથે રહે છે.

શેઠ વિજયચૌરને ખાવાનું આપે છે એ વાત પંથક પાસેથી જાણી, શેઠાણી ધન્ય ઉપર અત્યંત નાખુશ થયાં.

થોડા દિવસ બાદ લાગવગ અને પૈસાને બળે શેઠ જ્વેલખાનામાંથી છૂટયા અને આલંકારિક સલા (હજમતખાના)માં જઈ, તળાવે નાહી, ચોખ્ખા થઈ ઘેર આવ્યા. ત્યાં તેમનાં માતાપિતા અને બહેન વગેરેએ તેમનું પ્રેમથી ઘણું સ્વાગત કર્યું. માત્ર ભદ્રાશેઠાણી ઉદાસ થઈ એક એક બાબુ બેસી રહ્યાં.

શેઠે ભદ્રાને પૂછ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયે ! મારા આવવા છતાં તું ઉદાસીન કેમ છે ?”

ભદ્રા બોલી, “મારા પુત્રના ઘાતક વિજયચૌરને તમે ખવરાવતા તેથી મને ખોટું લાગ્યું છે.”

શેઠે તેનો ખુલાસો કરતાં કહ્યું કે, “હે ભદ્રે ! મેં મિત્રભાવે ખુશીથી તેને કર્યું જ આખ્યું નથી. પરંતુ હું અને તે બંને એક જ હેડમાં બંધાયેલા હોવાને લીધે મારું સ્વાસ્થ્ય સંભાળવાની ગરજે તેને ખાવાનું આપવું પડ્યું છે. તે જો ઊઠવા કબૂલ ન થાય, તો મારાથી લઘુશંકા કરવા પણ ન જઈ શકાય; એટલે હું તેને ખાવાનું આપવા કબૂલ ન થયો હોત, તો આજે જીવતો પણ પાછો ન આવી શકત.”

આ ખુલાસો સાંભળીને ભદ્રાનું મન શાંત થયું અને તે પ્રસન્ન થઈને શેઠ સાથે રહેવા લાગી. વખત જતાં ત્યાં આવેલા ધર્મઘોષ સ્થવિર પાસે ધન્યે ત્યાગધર્મનો સ્વીકાર કર્યો અને કાળ કરીને તે દેવચોનિમાં ગયો. ત્યાંથી મહાવિદેહવાસ પામીને તે સિદ્ધ, ખુદ્ધ અને મુક્ત થશે.

આણ્ડીખાણુ ભૂખ્યો, તરસ્યો, અને અનેક પ્રકારના માર ખાતો વિજયચૌર પણ મરણ પામીને વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખોથી ઘેરાયેલી યોનિમાં ઉત્પન્ન થયો.

એ પ્રમાણે હે જંબુ ! ઘર છોડીને ભિક્ષુ થયેલાં આપણાં જે નિર્ઘ્રંથનિર્ઘ્રંથીઓ, વિપુલ મણિ, મોતી, ધન, કનક વગેરેમાં લોભાય છે, તે બધાં વિજયચૌરની જેમ અનેક દુઃખોથી ઘેરાયેલી યોનિમાં જન્મીને અસહ્ય વેદનાઓ સહન કરે છે.

વળી હે જંબુ ! ધન્ય સાર્થવાહે માત્ર શરીરની રક્ષા માટે જ વિજય જેવા પોતાના વિરોધીને પણ પોતાનું લોભન આપ્યું હતું, તે જ પ્રમાણે સ્નાન, મર્દન, માલ્ય અને અલંકારોનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરનારાં આપણાં નિર્ઘ્રંથનિર્ઘ્રંથીઓ આત્માથી વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા શરીરને, તે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યનું વાહન છે એમ માનીને જ તેને ખોરાક આપે છે; વર્ણુ માટે, રૂપ માટે નથી આપતા. એવું આચરણુ રાખનારાં નિર્ઘ્રંથ અને નિર્ઘ્રંથીઓ જ શ્રમણશ્રમણીઓમાં તથા શ્રાવકશ્રાવિકાઓમાં આદરને પામે છે અને કચ્છે કચ્છે સંસારના દુઃખથી પર થઈ નિવાર્ણુપદને પામે છે. એમ શ્રમણુભગવાન મહાવીરે કહેલું છે, તે હું તને કહું છું.”

સાર :— વિજયચૌર ધન્યનો કાર્યસાધક હતો તેથી જ તેણે તેને ખવરાવેલું. તે પ્રમાણે આ શરીર સંયમ, અહિંસા, સત્ય, ત્યાગ અને તપ વગેરેની સાધનામાં અનિવાર્ય કારણુ-ભૂત છે માટે જ તેને ખવરાવવું યોગ્ય છે. કેટલાક લોકો સંયમ કે અહિંસા વગેરેની દરકાર રાખ્યા વિના માત્ર એકલા તપથી જ શરીરને ક્ષીણુ કરી નાખે છે, જ્યારે

બીજા કેટલાક વિલાસની દૃષ્ટિથી શરીરને ખવરાવ્યા જ કરે છે. આ બંનેનો માર્ગ નિર્વિદ્ધ નથી. મધ્યમમાર્ગ એ છે કે, સંયમાદિના પાલનનું કારણભૂત છે એ સિવાય બીજા કોઈ ઉદ્દેશથી શરીરને પોષવું નહિ.

સમુદ્રને પાર કરવાની ઈચ્છાવાળા લોકો જે પોતાની હોડી સાચવે નહિ, કાણાંવાળી કે જીર્ણશીર્ણ થવા દે, તો તે અધવચે જ ખૂડી જાય; તેમ જે લોકો વિષયકષાયાદિના પ્રચંડ સમુદ્રને તરવા ઉજમાળ થયા છે, તેઓએ પોતાની શરીરરૂપી નૌકાને અવશ્ય સાચવવી જોઈ એ. જે તેઓ તેમ ન કરે અને શરીરને વગરવિચાર્યે ક્ષીણ થવા દે, તો તેમની હોડી ભરસમુદ્રમાં જ ડૂબી જવાની.

અલબત્ત શરીર વિજયચોર જેવું મહાભયંકર છે; પરંતુ ધન્ય સાર્થવાહે પોતાના પુત્રઘાતક એ ચોરનો પોતાના કાર્ય માટે ખાવાનું આપીને ઉપયોગ કરી લીધો, તેમ સંયમાદિ માટે આ શરીરનો પણ ઉચિત પોષણ આપીને સદુપયોગ કરી લેવો જોઈ એ.

આહારથી પોષ્યા વિનાનો દેહ સંયમનો સાધક થઈ શકતો નથી. તેથી સંયમની દૃષ્ટિએ જ મુમુક્ષુઓએ શરીર તરફ લક્ષ્ય રાખવું જોઈ એ.

જયં ચરે જયં ચિદ્દે જયમાસે જયં સપ્ ।

જયં મુંજંતો માસંતો પાવં કમ્મં ન વંધઈ ॥

“સંયમપૂર્વક ચાલે, સંયમપૂર્વક રહે, સંયમપૂર્વક જાસે અને સંયમપૂર્વક સુવે.

“સંયમપૂર્વક જોજન કરતો અને જોલતો (પુરુષ) પાપકર્મને બાંધતો નથી.”

ઝે ઈંડ

[અંડ ૧]

શ્રમણુભગવાન મહાવીરે કહલ્લા નાયાધમ્મકહાના દ્વિતીય અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તે હવે ત્રીજા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્યજંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા:—

“અંપા નગરીની બહાર ઈંધાનપૂણામાં સુભૂમિભાગ નામે નંદનવન જેવું એક ઉદ્યાન હતું. તેની ઉત્તરે એક મોટો માલુકાકચ્છ હતો. ત્યાં એક ઢેલડી ઝે ઈંડાં મૂકીને તેમને સેવતી હતી. ઈંડાં મૂકી જેવડાં, મોટાં, છિદ્ર વગરનાં અને શ્વેત વર્ણનાં હતાં.

એ નગરીમાં જિનદત્ત અને સાગરદત્ત નામે બે સાર્થવાહ રહેતા હતા. તે બંનેને એકએક પુત્ર હતો. તે બંને પુત્રો સાથે જન્મેલા, સાથે ઊછરેલા, સાથે પરણેલા અને પરસ્પર અત્યંત અનુરક્ત હતા. એક બીજાની ઇચ્છાને સંપૂર્ણ રીતે અનુસરતા, અને પરસ્પર સહકાર કરતા તે બંને પોતપોતાના કામમાં અત્યંત પ્રવીણ હતા.

એક વખત તેઓ બંને રાજમાન્ય દેવદત્તા ગણિકાને સાથે લઈને સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં વિહાર કરવા ગયા. ત્યાં ફરતા ફરતા તેઓ માલુકાકચ્છ પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમના આવવાના અવાજથી પેટ્રી ઢેલડી લય અને ત્રાસથી

મોટી ચીસો નાખતી ત્યાંથી નીકળી ગઈ, અને તેમને તથા પોતાનાં ઈંડાંના સ્થાનને એકીટસે શંકા અને ભયથી ભેટી સામેના ઝાડની ડાળ ઉપર બેઠી.

પેલા બે મિત્રોએ પણ તે માલુકાકચ્છમાં ઢેલડીનાં બે સુંદર ઈંડાં બેચાં.

‘આ બે ઈંડાં ઘેર લઈ જઈએ તો આપણને રમવાના મોર થશે’ એમ વિચારી, તેમણે પોતાના નોકરો દ્વારા તે બે ઈંડાં ઉપાડાવીને પોતાને ત્યાંની ઉત્તમ કૂકડીઓનાં ઈંડાંની ભેળાં મુકાવ્યાં.

આમ એક ઈંડું સાગરદત્તને ત્યાં અને બીજું જિનહત્તને ત્યાં સેવાવા લાગ્યું. કૂકડીનાં ઈંડાં ભેળા રાખેલા તે ઈંડાંમાંથી મોર થશે કે નહિ તે જોવાને સાગરદત્તનો પુત્ર વારંવાર તેને ખખડાવવા લાગ્યો, વારંવાર હલાવવા લાગ્યો તથા આમથી તેમ ફેરવીફેરવીને જોવા લાગ્યો. આમ ઘણીવાર થવાથી તે ઈંડું નિર્જીવ થઈ ગયું. પોતાના ઈંડાને નિર્જીવ થઈ ગયેલું જોઈ તે ઘણું ખેદ પામ્યો તથા મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે આ ઈંડામાંથી મોરે રમવાને મોર ન થયો.

આણીબાણુ જિનહત્તના પુત્રે કૂકડીનાં ઈંડાં ભેળા રહેલા તે ઈંડાને, એમાંથી ચોગ્ય સમયે મોર અવશ્ય થવાનો છે એવી ચોક્કસ ધારણાથી તેને કદી ખખડાવ્યું નહિ, ફેરવ્યું નહિ અને જોયું સરખું પણ નહિ. પરંતુ તેને એમનું એમ રહેવા દીધું. કાળે કરીને તે ઈંડામાંથી મોરનું બચ્ચુ થયું.

જિનહત્તના પુત્રે પછી મયૂરપોષકોને^૨ જોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો! તમે આ બચ્ચાને ઉછેરો, મોડું કરો, સાચવો અને નૃત્યકળા શીખવો.”

મયૂરપોષકોએ તે બન્યાને લઈ જઈને મોટું કયું અને તેને નૃત્યકળા શીખવીને પાછુ આણ્યું. તેને જોઈને જિનદત્તનો પુત્ર ઘણો પ્રસન્ન થયો અને મયૂરપોષકોને ઘણું મોટું પારિતોષિક આપ્યું.

હવે તે મોર જિનદત્તને ઘેર કળા કરીને રોજ નાચે છે, ટહુકા કરે છે અને ચંદ્રકળાવાળાં પોતાનાં પોંછાંથી સૌને પ્રસન્ન કરે છે. જિનદત્તનો પુત્ર પણ તેના વડે લાખોની શરતોમાં વિજય મેળવે છે.

એ પ્રમાણે હે જંબુ! જે શ્રમણનિગ્રંથો અહિંસા, સત્ય, ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ વગેરે સંયમોની આબતમાં સાગરદત્તના પુત્રની જેમ શંકાશીલ રહે છે, તેમનું ખરાખર આચરણ ન કરતાં તેમના ક્ષણ વિશે વિવાદ કર્યા કરે છે, પક્ષાપક્ષી માંડે છે કે કદાચહ કરીને ભારે ધમસાણુ મચાવે છે, તે લિક્ષુઓ અને લિક્ષુણીઓ સાગરદત્તના પુત્રની જેમ પસ્તાય છે અને છેવટે કકળાટમાં ને કકળાટમાં જ પોતાનું જીવન પૂરું કરે છે.

પરંતુ હે જંબુ! જે શ્રમણો અને શ્રમણીઓ જિનદત્તના પુત્રની જેમ અહિંસા, સત્ય, ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ વગેરે સંયમોની આબતમાં શંકાશીલ ન રહેતાં તેમનું અશંકલાવે આચરણ કર્યા કરે છે, તેમને વિષે કશો વિવાદ કે પક્ષાપક્ષી માંડતાં નથી, કે કદાચહ કરીને ભારે ધમસાણુ નથી મચાવતાં, તે શ્રમણો અને શ્રમણીઓ ચોક્કસ આ સંસારસમુદ્રને તરી બાય છે.”

બે કાચબા

[કુમ્મ ૧]

શ્રમણુભગવાન મહાવીરે કહેલા નાયાધમ્મકહાના ત્રીજા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો, તો હવે તેના ચોથા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્યજંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા :—

“કાશીદેશમાં વારાણસી^૨ નામનું પાટનગર હતું. તેની પાસે ગંગા નદીમાં મયંગતીર^૩ નામનો એક મોટો ધરો હતો. એ ધરો અનેક જાતનાં સુંદર અને સુગંધી પુષ્પોથી સુશોભિત તથા દર્શનીય હતો. તેમાં અનેક માછલાં, કાચબા, ગ્રાહ, મગર, અને સુંસુમાર નામે જલચર પ્રાણીઓ નિર્ભય રીતે સુખથી રહેતાં હતાં. તે ધરાની પાસે જ એક મોટો માલુકાકચ્છ હતો. તેમાં કૂર, લુચ્યાં, અને ખીજનઃ લોહીનાં તરસ્યાં એવાં બે શિયાળ રહેતાં હતાં તે બંને દિવસે છુપાઈ રહેતાં; પણ રાત પડ્યે જળચરોને પકડવા ધરા પાસે આવતાં.

એકવાર મનુષ્યોનો પગરવ બંધ થયો અને બધું જળ જંપી ગયું એટલે રાતને વખતે એ ધરામાંથી બે કાચબા બહાર નીકળ્યા અને ખાવાનું શોધવા આમતેમ ફરવા લાગ્યા. પેલાં લુચ્યાં શિયાળ તે બંને કાચબાને જોતાંવેંત જ તેમને પકડવા માટે તેમની પાસે આવી પહોંચ્યાં.

શિયાળોના પગનો અવાજ સાંભળતાં જ ભય અને ત્રાસથી તે કાચબાઓએ પોતાના બે હાથ, બે પગ, અને ડોક એમ પાંચે અંગ પોતાની ઢાલ નીચે છુપાવી દીધાં અને હાલ્યાચાલ્યા વિના જ એક જગાએ પડી રહ્યા.

પેલાં શિયાળોએ આવીને તેમને વારંવાર હલાવ્યા, ખચકાં ભચાં અને નખ માર્યા પરંતુ કાંઈ જ વળ્યું નહિ. છેવટે થાકીને તેઓ કાચબાઓ ફરી હાલેચાલે તેની રાહ જોતાં થોડે છેટે એકાંતમાં છુપાઈને બેસી રહ્યાં.

શિયાળ ચાલ્યાં ગયાં એમ સમજીને બેમાંના એક કાચબાએ પોતાનો એક પગ ધીરેધીરે બહાર કાઢ્યો. તે જોતાં જ એક શિયાળે એકદમ આવીને તેનો પગ કરડી ખાધો. એ જ રીતે તે મૂઠ કાચબાના બીજા અવયવો પણ કરડી ખાઈને તે શિયાળોએ તેનો નાશ કર્યો.

એક કાચબાથી ન ધરાતાં તે લુચ્યાં શિયાળ બીજા કાચબાને પણ તે પ્રમાણે જ પૂરો કરવાની આશાથી દૂર સંતાઈ રહ્યાં. પરંતુ તે બીજા કાચબો તો પોતાનો અંકે અવયવ બહાર ન કાઢતાં કેટલોય વખત ત્યાં ને ત્યાં નિશ્ચેષ્ટ થઈને પડી રહ્યો. તે શિયાળોએ તે જગાએ બે ત્રણ વાર ફેરા ખાધા પરંતુ તેમનું કાંઈ વળ્યું નહિ. છેવટે કંટાળીને, હતાશ થઈને તેઓ ચાલ્યાં ગયાં.

શિયાળો ચાલ્યાં ગયાં ત્યારબાદ પણ કેટલોક વખત જવા દઈને તે ચતુર કાચબાએ પોતાની ડોક ધીરે ધીરે ઊંચી કરીને ચારકોર જોયું. આસપાસ કોઈને ન જોવાથી તે અપાટાખંધ દોડીને પોતાના ધરામાં પેસી ગયો અને પોતાનાં સગાંસંબંધીઓને મળીને સુખેથી રહેવા લાગ્યો.

એ જ પ્રમાણે હે જ'ણુ! જે શ્રમણો અને શ્રમણીઓ પોતાની પાંચ ઈંદ્રિયોને તાબામાં ન રાખતાં સ્વચ્છંદથી વર્તે છે, અતિશય મિષ્ટ અને સ્નિગ્ધ પદાર્થોને જ શોધ્યા કરે છે, વિગઈઓ (વિકૃતિઓ)ને લેવામાં વિવેક રાખતાં નથી, તથા કાંઈ પણ શ્રમ ન કરતાં આખો દિવસ અને રાત પ્રમાદમાં જ ગાળે છે, તેવાં શ્રમણુ અને શ્રમણીઓનો પહેલા કાચખાની પેઠે બૂરે હાલે નાશ થાય છે.

તેથી ઊલટું જે શ્રમણો અને શ્રમણીઓ પોતાની પાંચ ઈંદ્રિયો તાબામાં રાખે છે, સંયમથી વર્તે છે, આહારનું પ્રમાણ બરાબર સમજી લૂખાસૂકા લોજનનો પણ શરીરના પોષણ પૂરતો જ ઉપયોગ કરે છે, સ્વાધ્યાય અને પરહિતની પ્રવૃત્તિમાં જ પોતાનો સમય ગાળે છે, સતત વિચરતા રહીને માધુકરી કરીને જ શરીરનું પોષણ કરે છે અને સ્વીકારેલા પાંચ મહાયામોને પાળવામાં નિરંતર તત્પર રહે છે, તેવાં શ્રમણુ અને શ્રમણીઓ ખીબા કાચખાની પેઠે સુખેથી પોતે તરે છે અને ખીબાને પણ તારે છે, એમ શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલું છે, તે હું તને કહું છું.” એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

જે કેદ પત્તરૂં નિદાસીલે પગામસો ।

મુચ્ચા પિચ્ચા સુદ સુઅદ પાવવમણે ત્તિ વુચ્ચઈ ॥

“ પ્રવ્રજ્યા લીધેલો એટલે લિક્ષુ થયેલો જે કોઈ ખૂબ ઊંઘણુશી હોય, તથા ખાઈપીને સુખે સુચા કરે તે પાપ શ્રમણુ કહેવાય છે.”

શૈલક ઋષિ

[સેલગ^૨]

શ્રમણલગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધમ્કહાના ચોથા અધ્યયનનો અર્થ બહુયો; તે હવે તેના પાંચમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્યજાણુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા જોડ્યા:—

“ઇંદ્રની અમરાવતી જેવી દારિકા^૨ નગરી સૌરાષ્ટ્ર દેશની રાજધાની હતી. તેની બહાર ઈશાન ખૂણામાં, બિયાં શિખરોવાળો, વિવિધ વૃક્ષો, પશુપક્ષીઓ, ઝરણાં, ગુફાઓ અને અનેક પ્રપાતોથી સુશોભિત રૈવતક^૩ નામે પર્વત હતો. તે પર્વતની પાસે સ્વર્ગના નંદનવન જેવું જ, બધી ઋતુઓનાં પુષ્પ અને ફળોથી સમૃદ્ધ અને પ્રસન્નતા આપનારું નંદનવન નામનું ઉદ્યાન હતું. તેની વચ્ચેવચ સુરપ્રિય નામનું ચક્ષાયતન આવેલું હતું.

તે નગરીમાં વસુદેવનો પુત્ર કૃષ્ણ રાજ્ય કરતો હતો. તેને રુકિમણીપ્રમુખ ૩૨૦૦૦ સ્ત્રીઓ હતી તથા *વૈતાલ્ય ગિરિના અંત સુધીનું આખું દક્ષિણાર્ધ ભરત તેનું રાજ્ય ગણાતું હતું. તેના વખતમાં ત્યાં થાવચ્યા નામે એક સમૃદ્ધ અને ખુદ્દિશાળી સાર્થવાહી રહેતી હતી. તેને થાવચ્યાપુત્ર નામે રૂપાળો અને તેજસ્વી પુત્ર હતો. તે આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે તેને કળાચાર્ય પાસે બધી કળાઓ શીખવા મોકલ્યો.

તેની પાસે રહી બધી કળાઓમાં પ્રવીણ થઈ પાછો આવતાં જ તેને ઇલ્યકુળની ઊર કન્યાઓ સાથે પરણાવવામાં આવ્યો. તેમની સાથે તે અનેક સુખોપભોગ ભોગવતો આનંદથી રહે છે.

એ અરસામાં અરિષ્ટનેમિ નામે અહંત કરતા કરતા દારિકા આવ્યા અને તે નગરની બહાર આવેલા સુરપ્રિય નામના યજ્ઞાયતનમાં અશોક વૃક્ષની નીચે ઊતર્યા.

તેમના આવ્યાના સમાચાર જાણીને કૃષ્ણવાસુદેવે પોતાનો પરિવાર, સૈનિકો અને પ્રજાજનોને ભેગાં કરવા કૌમુદીલેરી વગાડવી. એ બધો સમુદાય લઈને વિજયગંધ હસ્તી ઉપર બેસી કૃષ્ણવાસુદેવ અહંતનાં દર્શને આવ્યા. તેમની સાથે થાવડ્યા સાર્થવાહી અને થાવડ્યાપુત્ર પણ હતાં.

લગવાનનું પ્રવચન સાંભળીને થાવડ્યાપુત્રની ભોગ-લાલસા શાંત થઈ અને તેને જીવમાત્ર ઉપર સમભાવની વૃત્તિ ઊપજી. ઘેર આવીને તેણે પોતાની માતાને કહ્યું:—

“હે માતા! જો તમારી અનુમતિ હોય તો હું કાયમને માટે અરિષ્ટનેમિ અહંત પાસે તેમનો શિષ્ય થઈને રહું; અને તેમની પાસે સદાચાર, વિનય, સેવાવૃત્તિ અને સમભાવ શીખીને મારા ચિત્તની શુદ્ધિ તથા રાગદ્વેષાદિ મલનો નાશ કરું.”

આ વાત સાંભળી ધારિણી રાણીએ જેમ મેઘકુમારને પ્રવચન લેતો અટકાવવા અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ વાણીથી સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તેમ થાવડ્યાએ પણ પોતાના પુત્રને ઘણુંઘણું સમજાવ્યો, પણ બ્યારે તે કોઈ પણ ઉપાયે પોતાના નિશ્ચયથી ન ચળ્યો, ત્યારે અનિચ્છાએ તેણે તેને રજા આપી અને તેના નિબંકમણ્ણાલિપેકની તૈયારીઓ કરવા માંડી.

થાવચ્ચા સાર્થવાહી વાસુદેવપાસે આવી કહેવા લાગી:—

“હે દેવાનુપ્રિય! મારો એકનો એક પુત્ર અહંતની પાસે પ્રવ્રજિત થવાને તૈયાર થયો છે. મારે તેનો આ છેલ્લો સત્કાર કરવાનો છે. તો તેને માટે ચામર, છત્ર અને મુગટ આપવાની મહેરબાની કરો.”

તે સાંભળીને વાસુદેવે કહ્યું:— “હે દેવાનુપ્રિયે! તું નિશ્ચિંત રહે. હું પોતે જ થાવચ્ચાપુત્રનો નિષ્કમણ્ણસત્કાર કરીશ.”

પછી કૃષ્ણવાસુદેવ ચતુરંગ સેના સાથે વિજયગંધ હસ્તીરાજ ઉપર ખેડીને સાર્થવાહીને ઘેર આવ્યા અને થાવચ્ચાપુત્રને કહેવા લાગ્યા:—

“હે દેવાનુપ્રિય! તું ભોગોને ત્યાગ શા માટે રે છે? મારી છાયામાં રહીને તું નિરાંતે ભોગો ભોગવ. તને જે કંઈ તકલીફ હોય તે મને કહી દે. હું તે બધીનું નિવારણ કરી આપીશ.”

થાવચ્ચાપુત્રે જવાબમાં વાસુદેવને કહ્યું:— “હે દેવાનુપ્રિય! જે તમે મારા જીવિતનો નાશ કરનારા મૃત્યુને રોકી શકતા હો, કે શરીરના સૌંદર્યનો વિનાશ કરનારી જરાને અટકાવી શકતા હો, તો હું જરૂર તમારી છાયામાં રહીને આ કામભોગોને ભોગવ્યા કરું.”

કૃષ્ણ બોલ્યા:— “હે દેવાનુપ્રિય! મૃત્યુ કોઈથી રોકી શકાય તેવું નથી. દેવ અને દાનવ પણ તેને રોકી શકતા નથી. કષાયના સંસ્કારોની હયાતી સુધી મૃત્યુનો ભય રહેવાનો જ.”

ત્યારે થાવચ્ચાપુત્ર બોલ્યો:—

“હે દેવાનુપ્રિય! હું મૃત્યુભય ઇચ્છતો નથી તેથી જ તેને વધારનારા વિકાસના સંસ્કારોનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છું છું.”

આ સાંભળીને વાસુદેવે આખી નાગરીમાં ઘોષણા કરાવી કે, જે લોકો મૃત્યુભયનો નાશ ઇચ્છતા હોય અને તે માટે વિષયકષાયોનો ત્યાગ કરવા ઉજ્જમાળ થવા તૈયાર હોય, પરંતુ માત્ર મિત્ર, જ્ઞાતિ કે સંબંધી માણસોના યોગક્ષેમની ચિંતાથી જ અટકી રહ્યા હોય, તેઓએ ખુશીથી થાવડ્યાપુત્રની જેમ પ્રવ્રજ્યા લેવા તૈયાર થવું; કારણ કે તેમનાં સંબંધીઓના વર્તમાન યોગક્ષેમનો પાછળથી હું નિર્વાહ કરીશ.

આ ઘોષણાથી ખીજ અનેક વિચારક યુવાનો પણ થાવડ્યાપુત્ર સાથે અહિંત અરિષ્ટનેમિ પાસે ગયા. ત્યાં ગયા બાદ થાવડ્યાપુત્ર વગેરે યુવાનોને આગળ કરીને કૃષ્ણવાસુદેવે અહિંત અરિષ્ટનેમિને કહ્યું:— “ હે દેવાનુપ્રિય ! આ થાવડ્યાપુત્ર તેની માનો એકનો એક છે. તેની માતાના સ્નેહનું પાત્ર છે, અને તેના ખીજ હૃદય જેવો છે. પણ તમારું પ્રવચન સાંભળ્યા બાદ તેની વૃત્તિ વિષયવિક્લાસાદિથી ઊઠી ગઈ છે. તે તમારી સાથે રહીને અહિંસાદિની પાંચ પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારવા ઇચ્છે છે, તે માટે તેની માતાએ તેને આપની પાસે મોકલ્યો છે. તો હું તેની માતાની વતી આપને આ શિષ્યલિક્ષા સ્વીકારવા વિનંતી કરું છું.”

તે વખતે ખીજ બધા યુવાનો માટે પણ તેમનાં માતાપિતાએ આપેલી અનુમતિ વાસુદેવે અહિંત પાસે પ્રગટ કરી. અહિંતે તે બધાને પણ શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર્યા.

પછી થાવડ્યાપુત્ર વગેરે યુવાનોએ ઈશાનપૂજામાં જઈ પોતાનાં કપડાંલત્તાં ઉતાર્યાં. પોતાના દીકરાએ ઉતારેલાં કપડાં લેતી અને સ્નેહથી આંસુ સારતી થાવડ્યા સાર્થવાહી

બાલી:— “હે બંધા! આ માર્ગમાં ચત્ન કરજે, પરાક્રમ કરજે, કદી પ્રમાદ ન કરીશ.”

ત્યારબાદ સાર્થવાહી વગેરે બીજા લોકો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

આમ થાવચ્યાપુત્ર વગેરે બધા યુવાનો અહીં ત અરિષ્ટનેમિના અંતેવાસી થયા. તેમને અહીં તે કહ્યું:—
“સંચમથી ચાલવું, બેસવું, ખાવું, પીવું, બોલવું અને સર્વ પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સર્વો સાથે સંચમથી વર્તવું. આમાં લેશ પણ પ્રમાદ ન કરવો.”

થાવચ્યાપુત્ર વગેરે યુવાનો અહીં તના આદેશ પ્રમાણે હંમેશાં સંચમથી વર્તવા લાગ્યા. થાવચ્યાપુત્રે અહીં તના સ્થવિરો પાસે સામાયિક વગેરે ચૌદે પૂર્વોનું અધ્યયન કર્યું. તથા ઈંદ્રિયદમન અને તપની સવિશેષ સાધના કરી. તેની સાથે અંતેવાસી થયેલા બધા કુમારોને અરિષ્ટનેમિ અહીં તેના શિષ્ય તરીકે તેને સોંપી દીધા. પછી અહીં તની અનુમતિથી તે બધાને સાથે લઈને, લોકોને સંચમાદિનો ઉપદેશ કરતો થાવચ્યાપુત્ર ગામેગામ વિહરવા વાગ્યો.

સેલકપુરમાં સેલક નામે રાજા હતો. તેને પદ્માવતી રાણી અને મંદૂક નામે યુવરાજા હતો. તેની રાજસભામાં અભયકુમાર જેવા પંચક વગેરે પાંચસો મંત્રીઓ હતા.

એક વાર, શિષ્યસમુદાય સાથે ફરતા ફરતા થાવચ્યાપુત્ર અનગાર તે નગરના સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા. તેમના આબ્યાની વાત સાંભળી નગરજનો તેમજ રાજા વગેરે તેમનું ધર્મપ્રવચન સાંભળવા ગયા. ધર્મપ્રવચન પૂરું થયા બાદ રાજાએ થાવચ્યાપુત્ર અનગારને કહ્યું:—

“હે દેવાનુપ્રિય! બીજા અનેક લોકોની જેમ વિષય-વિલાસાદિથી સર્વથા વિરકત થઈ પ્રવચ્ચા લેવાને હું શક્તિમાન નથી. પરંતુ શ્રમણોપાસકની મર્યાદામાં આવતો સંયમ હું સ્વીકારવા ઇચ્છું છું.”

રાજાની સાથે તેના પાંચસો મંત્રીઓએ પણ થાવચ્ચાપુત્ર પાસે તેટલા મર્યાદિત સંયમની પ્રતિજ્ઞા લીધી. ત્યારબાદ થાવચ્ચાપુત્ર ત્યાંથી અન્યત્ર વિહરવા લાગ્યા.

સૌગંધિકા નગરીમાં સુદર્શન નામે નગરશેઠ રહેતો હતો. એક વખત પોતાના પરિવાર સાથે અનેક ઠેકાણે ફરતો ફરતો તથા સાંખ્યપ્રક્રિયાથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો શુક નામે પરિવ્રાજક તે નગરમાં આવ્યો, અને પરિવ્રાજકોના ઉતારામાં ઊતર્યો. તે શુક પરિવ્રાજક ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અને અથર્વવેદ તેમજ ષષ્ટિતંત્ર અને સાંખ્યના સિદ્ધાંતમાં નિપુણ હતો. તે જ્યાં જ્યાં જતો ત્યાં શૌચમૂલક પાંચ યમ અને પાંચ નિયમવાળા દશ પ્રકારના પરિવ્રાજક ધર્મને ઉપદેશ કરતો. દાનધર્મ, શૌચધર્મ અને તીર્થાલિષેકની પ્રફૂલ્લા કરતો, ગેરુવારંગનાં વસ્ત્રો પહેરતો, અને હાથમાં ત્રિદંડ, કુંડિકા, છત્રક, છત્રાલિક, અંકુશ, પવિત્રી અને કેસરી (પૂંજણી) રાખતો.

તેને આવેલો બાણીને સુદર્શન નગરશેઠ તથા સૌગંધિકાના લોકો તેનું પ્રવચન સાંભળવા ગયા. પ્રવચન કરતાં શુક પરિવ્રાજક આ પ્રમાણે બોલ્યો:—

“હે સુદર્શન! અમારા ધર્મમાં શૌચશુદ્ધિની મુખ્યતા છે. તે શુદ્ધિ બે પ્રકારની છે. (૧) દ્રવ્યશુદ્ધિ અને (૨) ભાવશુદ્ધિ. પાણી અને માટી વડે થતી શુદ્ધિ તે દ્રવ્યશુદ્ધિ; અને દર્ભ તથા મંત્રો વડે થતી શુદ્ધિ તે ભાવશુદ્ધિ.

“કંઈ પણ અશુચિ થતાં જ તેને કુંવારી માટીથી હીંપવામાં આવે અને પછી શુદ્ધ પાણીથી ધોવામાં આવે તો તે અશુચિ શુચિ થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે પાણીના અભિષેકથી પવિત્ર થયેલા જીવો નિર્વિઘ્ને સ્વર્ગે જાય છે.”

શુકનું આ શૌચમૂલક પ્રવચન સુદર્શનને ગમ્યું અને તેણે તે સ્વીકાર્યું. ત્યારબાદ તે શેઠે તે બધા પરિત્રાજકોનો ખાનપાન અને વસ્ત્રો વડે ઘણો સત્કાર કર્યો. શુક પરિત્રાજક પણ પછી પોતાના પરિવાર સાથે જનપદવિહારે વિહરવા લાગ્યો.

તે અરસામાં જ પોતાના અંતેવાસીઓ સાથે ફરતા ફરતા અને સંયમપ્રધાન ધર્મની આરાધના કરતા થાવચ્યાપુત્ર અનગાર તે નગરીમાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાંના નીલાશોક ઉદ્યાનમાં ઊતર્યા. શેઠ સુદર્શન અને અન્ય નગરજનો તેમનું ધર્મપ્રવચન સાંભળવા ગયા.

પ્રવચન પૂરું થયા બાદ સુદર્શન શેઠે થાવચ્યાપુત્રને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું:—

“હે અનગાર! તમારા ધર્મમાં મુખ્ય તત્ત્વ શું છે?”
થાવચ્યાપુત્રે કહ્યું:—

“હે સુદર્શન! અમારા ધર્મમાં વિનય (આચારશુદ્ધિ) મુખ્ય છે. તેના અગારવિનય અને અનગારવિનય એવા બે પ્રકાર છે. પાંચ આણુવ્રત, સાત શિક્ષાવ્રત તથા ઉપાસકોની અગિયાર પ્રતિમાઓ એ અગારવિનય છે. અને અહિંસા, સત્ય, અસ્તોય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ એ પાંચ મહાવ્રતો અને રાત્રિભોજનનો સર્વથા ત્યાગ, કષાયોથી વિરક્તિ, દશ પ્રકારનું પ્રત્યાખ્યાન, તથા લિશ્તુની ૧૨ પ્રતિમાઓ^{૧૦} એ અનગારવિનય છે. આ બંને પ્રકારના વિનયપ્રધાન ધર્મ દ્વારા

આચારશુદ્ધિ કરતો પ્રાણી પરિણામે સર્વ દુઃખથી વિમુક્ત થાય છે.”

આટલું કહ્યા બાદ થાવચ્યાપુત્રે સામું સુદર્શનને પૂછ્યું:— “હે દેવાનુપ્રિય! તમારા ધર્મમાં શું મુખ્ય છે?”

સુદર્શનને જવાબ આપ્યો :—

“હે દેવાનુપ્રિય! અમારા ધર્મમાં શૌચ મુખ્ય છે.” આટલું કહીને તેણે શુક પરિત્રાજકે કહેલો શૌચપ્રધાન ધર્મ કહી સાંભળાવ્યો. તે સાંભળીને થાવચ્યાપુત્ર બોલ્યા:—

“હે સુદર્શન! કેઈ માણસ રુધિરથી ખરડાયેલા કપડને રુધિરથી ધુએ તો તે સાફ થાય ખરું?”

સુદર્શનને જવાબ આપ્યો “ના તે સાફ ન થાય.”

થાવચ્યાપુત્ર :— “એ જ પ્રમાણે હે સુદર્શન! હિંસા, અસત્ય અને ચૌર્ય વગેરે દોષોથી યુક્ત મનુષ્યની શુદ્ધિ હિંસા, અસત્ય અને ચૌર્યની પ્રવૃત્તિથી થતી નથી. હે સુદર્શન! કેઈ માણસ રુધિરથી ખરડાયેલા કપડને સાજાખારમાં ચોળે અને બાફે તથા પછી શુદ્ધ પાણીથી ધુએ તો તે કપડું સાફ થાય ખરું?”

સુદર્શન :— “હા. તે કપડું શુદ્ધ થાય ખરું.”

થાવચ્યાપુત્ર :— “એ જ પ્રમાણે, હે સુદર્શન! હિંસા, અસત્ય અને ચૌર્ય વગેરે દોષોથી યુક્ત મનુષ્યની શુદ્ધિ અહિંસા, સત્ય અને અસ્તેય વગેરે ગુણોને આચરવાથી થાય છે.”

આ સાંભળીને સુદર્શન ઘણો હર્ષિત થયો. તેણે થાવચ્યાપુત્રને નમસ્કાર કરીને કહ્યું :—

“હે ભગવાન ! હું આપના ધર્મને સાંભળીને, તેને વિગતથી જાણવાની ઇચ્છાવાળો થયો છું તથા આપનો શ્રમણોપાસક થાઉં છું.”

સુદર્શન શ્રમણોપાસક થયાની વાત શુકની પાસે આવી. તેથી તેણે વિચાર્યું કે હું તેની પાસે જઈ તેને શૌચમૂલક ધર્મની ફરીથી સમજ આપું અને તેનો સ્વીકાર કરાવું. તેથી તે સુદર્શનને ઘેર આવ્યો. પરંતુ સુદર્શન તો મૌન જ રહ્યો. શુકે સુદર્શનને કહ્યું:—

“હે સુદર્શન ! શૌચમૂલક ધર્મ ત્યજીને તે વિનયમૂલક ધર્મ કેની પાસે સ્વીકાર્યો ?”

સુદર્શને આસન ઉપરથી ઊઠીને, હાથ જોડીને શુક પરિવ્રાજકને આ પ્રમાણે કહ્યું:—

“હે દેવાનુપ્રિય ! અરિષ્ટનેમિ અહંતના અંતેવાસી થાવચ્ચાપુત્ર અનગાર અહીં નીલાશોક ઉદ્યાનમાં આવ્યા છે, તેમની પાસે મેં વિનયમૂલક ધર્મને સ્વીકાર્યો છે.”

શુકે સુદર્શનને કહ્યું:—

“હે સુદર્શન ! આપણે તારા ધર્માચાર્ય પાસે જઈએ અને તેને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછીએ. જો તે એ પ્રશ્નોના ખરાખર ઉત્તર આપશે તો તેનો હું આદર કરીશ, નહિ તો તેને એ પ્રશ્નો દ્વારા જ નિરુત્તર કરીશ.”

આવું નક્કી કરીને હજાર તાપસો અને સુદર્શન શેક સાથે શુક પરિવ્રાજક નીલાશોક ઉદ્યાનમાં થાવચ્ચાપુત્ર પાસે ગયો. અને તેમને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યો:—

“હે ભગવન્ ! તમને યાત્રા છે ! તમને ચાપનીય છે ? તમને અવ્યાખાધપણું છે ? તથા તમારે પ્રાસુકવિહાર છે !”

થાવચ્ચાપુત્ર ઝોલ્યા :—

“હે શુક! મને યાત્રા છે, યાપનીય છે, અવ્યાબાધ છે, અને પ્રાસુકવિહાર પણ છે.”

શુક :— “હે ભગવન! યાત્રા એટલે શું?”

થાવચ્ચાપુત્ર :— “હે શુક! જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને સંયમ વગેરે યોગોમાં તત્પરતા તે યાત્રા.”

શુક :— “હે ભગવન! યાપનીય એટલે શું?”

થાવચ્ચાપુત્ર :— “હે શુક! ઇન્દ્રિયયાપનીય અને નોઇન્દ્રિયયાપનીય એમ યાપનીયના બે પ્રકાર છે. શ્રોત્ર, ચક્ષુ, શ્રાણુ, બિહ્વા અને સ્પર્શ એ પાંચે કોઈ પણ જાતના ઉપદ્રવ વિનાની ઇન્દ્રિયો મારા વશમાં છે તે મારું ઇન્દ્રિયયાપનીય છે. તથા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયોના મારા સંસ્કારો કેટલાક તો ક્ષીણ થઈ ગયા છે અને કેટલાક શમી ગયા છે તે મારું નોઇન્દ્રિયયાપનીય છે.”

શુક :— “હે ભગવન! અવ્યાબાધ એટલે શું?”

થાવચ્ચાપુત્ર :— “હે શુક (વાત, પિત્ત કે કફ તથા તે ત્રણેના સન્નિપાત (મિશ્રણ) થી થતા વિવિધ રોગો મને ત્રાસ નથી આપતા એ મારું અવ્યાબાધ (-પણું) છે.”

શુક :— “હે ભગવન! પ્રાસુકવિહાર એટલે શું?”

થાવચ્ચાપુત્ર :— “હે શુક! બગીચાઓમાં, ઉદ્યાનોમાં, દેવળોમાં, પરળોમાં, અને સ્ત્રી, પશુ તથા નપુંસકૌથી રહિત વસ્તીઓમાં હું રહું છું એ મારો પ્રાસુકવિહાર છે.”

શુક :— “હે ભગવન! સરિસવયા ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય ?”

થાવચ્ચાપુત્ર :— “હે શુક! તે ભક્ષ્ય છે તેમ જ અભક્ષ્ય પણ છે. જ્યારે તેનો અર્થ સદશવચ (સરખી

ઉમરવાળા) થાય ત્યારે તે અલક્ષ્ય છે. પરંતુ જ્યારે તેનો અર્થ સર્ષપ (સરસવ) થાય ત્યારે જો નિર્દોષ રીતે પ્રાપ્ય હોય તો લક્ષ્ય છે, નહિ તો અલક્ષ્ય છે.

“ એ જ પ્રમાણે કુલથ્ય વિષે સમજવું. જ્યારે તેનો અર્થ કુલસ્થ એટલે કે કુલવધૂ, કુલમાતા કે કુલપુત્રી થાય ત્યારે તે અલક્ષ્ય છે. પરંતુ જ્યારે તેનો અર્થ કળથી હોય ત્યારે જો તે નિર્દોષ રીતે પ્રાપ્ય હોય તો લક્ષ્ય છે.

“ એ જ પ્રમાણે માસનું પણ સમજવું. જ્યારે તેનો અર્થ કાલમાસ એટલે કે શ્રાવણથી અષાઠ સુધીના મહિના થાય અથવા તો માસાનું માપ થાય ત્યારે તે અલક્ષ્ય છે. પણ જ્યારે તેનો અર્થ માષ (અડઠ) થાય ત્યારે જો તે નિર્દોષ રીતે પ્રાપ્ય હોય તો લક્ષ્ય છે.”

શુક : — “ તમે એક છો, બે છો, અનેક છો, અક્ષત છો, અબ્યય છો, અવસ્થિત છો કે અનેક, ભૂત અને ભવિષ્યત્-રૂપ છો ? ”

થાવચ્ચાપુત્ર : — “ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ હું એક છું તથા જ્ઞાન અને દર્શનની અપેક્ષાએ હું બે છું. મારે અનેક અવયવો છે માટે હું અનેક છું. પ્રદેશની અપેક્ષાએ અક્ષત છું, અબ્યય છું અને અવસ્થિત છું. ઉપયોગની અપેક્ષાએ ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્યનો જ્ઞાતા હોવાથી હું ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યત્-રૂપ પણ છું.”

આ સાંભળીને શુક સંતુષ્ટ થયો અને થાવચ્ચાપુત્રને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો —

“ હે ભગવન્ ! જ્ઞાનીએ કહેલો ધર્મ આપ મને સાંભળાવો. એવી મારી વિનંતિ છે.”

ત્યારબાદ ધાવચ્ચાપુત્રે તેને અહિંસા, સત્ય, અને અસ્તેચાહિ સદાચારપ્રધાન ધર્મ કહી સાંભળાવ્યો. તે પણ પોતાના પરિવાર સાથે તેમનો અંતેવાસી થયો. ધાવચ્ચાપુત્રે તેના તે હબ્બર તાપસોને તેના શિષ્ય તરીકે સોંપ્યા.

શુક અનગાર સામાયિક વગેરે ચૌદ પૂર્વનો અભ્યાસ પૂરો કરી સંચમપૂર્વક ગામેગામ વિહરવા લાગ્યા. ધાવચ્ચાપુત્ર પણ નીલાશોક ઉદાનથી નીકળી, પોતાના પરિવાર સાથે પુડરીક પર્વત ઉપર ગયા તથા ત્યાં પોતાનું શેષ જીવન પૂરું કરી, સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા.

શુક અનગાર ફરતા ફરતા સેલકપુર નગરના સુભૂમિ-ભાગ ઉદાનમાં આવીને ઊતર્યાં. તેમના આંખ્યાની વાત સાંભળીને રાજા સેલક તથા અન્ય નગરજનો તેમનું ધર્મ-પ્રવચન સાંભળવા ગયા. ધર્મપ્રવચન સાંભળ્યા બાદ તે રાજા બોલ્યો :—

“હે દેવાનુપ્રિય ! હું આપનો અંતેવાસી થઈ વિષય-કષાયોથી મુક્ત થવા ઇચ્છું છું. પરંતુ તે પહેલાં મંડૂક કુમારનો રાજ્યાભિષેક કરી મારા ૫૦૦ મંત્રીઓની સંમતિ લઈ લઉં.”

શુક બોલ્યા :— “હે દેવાનુપ્રિય ! તને જેમ સુખ થાય તેમ કર.”

સેલક રાજાએ જઈને પોતાના પાંચસો મંત્રીઓ સમક્ષ પોતાનો સંકલ્પ વ્યક્ત કર્યો. તે મંત્રીઓએ પણ રાજાની સાથે જ પ્રવ્રજ્યા લેવાની ઇચ્છા બતાવી. પછી મંડૂકનો રાજ્યાભિષેક કરી રાજા સેલક નીકળ્યો એટલે પોતાના કુટુંબનો કારભાર પોતાના પુત્રોને સોંપીને તેના ૫૦૦ મંત્રીઓ પણ ઘર છોડીને તેની સાથે નીકળ્યા.

સેલક મુનિ સામાયિક વગેરે ૧૧ અંગો લખ્યા અને સંયમપૂર્વક પોતાનું જીવન વિતાવતા વિહરવા લાગ્યા. શુક મુનિએ તેમને પંચક વગેરે પાંચસો શિષ્યોના ગુરુ નીમ્યા.

ત્યારબાદ શુક મુનિ પોતાના પરિવાર સાથે સેલકપુરના સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાંથી નીકળી ગામેગામ ફરતા ફરતા પુડરીક પર્વત ઉપર આવીને રહેવા લાગ્યા.

સેલક મુનિ ઉગ્ર સંયમનું આચરણ કરતા અને વધ્યું-ઘટ્યું, લૂખુંકું, હલસૂકું, વિરસ તથા જેવું મળે તેવું ભોજન લેતા. તે પણ તેમને ઘણીવાર તો વખતસર પેટપૂરતું પણ મળતું ન હતું. આ પ્રકારના આહારથી સેલક ઋષિનું સુકુમાર શરીર પિત્તજ્વરની પીડાથી સુકાવા લાગ્યું.

ગામેગામ ફરતા ફરતા સેલક ઋષિ એક વખત સેલકપુર આવીને ત્યાંના સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં ઊતર્યા. તેમને આંચા જાણીને નગરજનો તેમ જ મંડૂક રાજા તેમનું પ્રવચન સાંભળવા ગયા.

સેલક ઋષિનું સુકાયેલું નિસ્તેજ શરીર જોઈને મંડૂક રાજાએ તેમને કહ્યું : — “ હે ભગવન્ ! તમે મારી ચાન-શાલામાં આવીને ઊતરો તો શ્રમણોને યોગ્ય ઔષધોદ્ધારા કુશળ ચિકિત્સકો મારફત તમારી ચિકિત્સા કરાવું. ”

સેલક ઋષિએ મંડૂકની વિનંતિ માન્ય કરી અને પોતાના પરિવાર સાથે તેની ચાનશાળામાં જઈને રહ્યા. રાજાએ મોકલેલા વૈદ્યોએ તેમના રોગનું નિદાન કરીને યોગ્ય ઔષધ અને પથ્યની વ્યવસ્થા કરી. તેમાં મદ્ય પણ આપવાનું હતું.

યોગ્ય ઔષધ, પથ્ય, અને મદ્યપાનદ્વારા સેલકનો રોગ શમી ગયો, તથા તે શરીરે હૃષ્ટપુષ્ટ અને બલવાન બન્યો.

રૌંગ શમ્યા પછી પણ સ્વાહમાં લુપ્થ થયેલો સેલક ઋષિ પૌષ્ટિક ખાનપાન અને મદ્યપાન તજવાને બદલે શ્રમણત્વથી ભ્રષ્ટ, પ્રમત્ત અને કુશીલ થઈને ત્યાં ને ત્યાં જ પડ્યો રહ્યો.

તેની સાથેના ૫૦૦ શિષ્યોએ વિચાર્યું કે આ સેલક ઋષિ વિષયવિલાસો તણ શ્રમણ થયા પરંતુ નીરાગી થયા છતાં ખાનપાન અને મદ્યનું સેવન કરતા રહી એક જગ્યાએ પડી રહે છે. પણ નીરાગી શ્રમણે એક જગ્યાએ પડી રહેવું એ ઉચિત નથી. માટે આપણે બધા તો તેમની અનુમતિ લઈને અહીંથી વિહાર કરીએ અને તેમની સેવાને માટે આ પંથક ઋષિને મૂકતા જઈએ.

બીજા બધા શિષ્યોના ચાલ્યા ગયા બાદ પંથક પોતાના ગુરુની ખૂબ ભક્તિથી સેવા કરવા લાગ્યો. એક વાર ચોમાસાના અંતે કાર્તિકીને દિવસે સેલક ઋષિ સારી રીતે ખાઈને તથા ખૂબ મદ્ય પીને બપોર પછી સૂતા હતા. તે વખતે ધ્યાન અને દૈવસિક પ્રતિક્રમણ કરીને, ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ કરતા પંથકે પોતાના અવિનયની માફી માગતાં ગુરુના ચરણમાં માથું નમાવ્યું. પગને માથું અડતાં જ સેલક ગુસ્સે થયા અને બોલ્યા :—

“એ કોણ હુષ્ટ છે જે મને સૂતેલાને જગાડે છે ?”

ગુરુના વાક્યથી ભય પામેલા પંથકે કહ્યું :—“હે ભગવન ! એ તો હું આપનો પંથક છું. ચોમાસું વીતી ગયું છે તેથી આ ચોમાસામાં મારાથી કંઈ અવિનય થયો હોય તેની માફી માગવા મેં આપના ચરણમાં માથું મૂકેલું. તેથી આપની નિદ્રાને ભંગ થયો, તો હે દેવાનુપ્રિય ! મારા અપરાધની માફી આપો.”

પંથકનું વચન સાંભળતાં જ સેલક સચેત થયો અને વિચારવા લાગ્યો કે જે વિષયવિલાસોને છોડવા હું કટીબદ્ધ થયેલો તેમાં જ હું પાછો સપડાયો છું. અને શિથિલ થઈને એક સ્થાને જ પડી રહ્યો છું. મારું તીવ્ર તપ કે સ્વાદેન્દ્રિયના જ્યની મારી ઉચ્ચ સાધના ક્યાં ગયાં? અરેરે! આ શું થયું? આમ વિચારી સેલકે, વાપરવા આણેલાં સેજ, સંથારો, પીઠ અને ફલક તેમના માલિકને પાછાં સોંપી દઈ, બીજે દિવસે જ એ સ્થાન છોડી પંથક સાથે વિહાર કરી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. બહાર ગયેલા શિષ્યોએ સેલકનો આ સંકલ્પ જાણ્યો એટલે તેઓ પણ તેની સાથે રહેવા પાછા આવ્યા. તે બધાએ પુડરીક પર્વત ઉપર જઈને પોતાનું શેષ જીવન વ્યતીત કર્યું.

એ પ્રમાણે હે જંબુ! જે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ સેલકની પેઠે કુશીલ થશે, શિથિલ થશે અને શ્રમણત્વથી બ્રષ્ઠ થશે તે બધાં સર્વ પ્રકારે નિંદનીય અને તિરસ્કારને પાત્ર થઈને ચોરાશીના ફેરામાં જ ફર્યા કરશે. પરંતુ જેઓ તેની પેઠે પાછાં ફરી સુશીલ થશે, તપ અને સંયમમાં ઉદ્યત થશે અને સ્વીકારેલા શ્રમણત્વની પૂરેપૂરી રક્ષા કરશે, તેઓ એની પેઠે કલ્યાણનું ભાજન થઈ નિર્વાણને પામશે.

હે જંબુ! આ પ્રમાણે શ્રમણબલગવાન મહાવીરે આ પાંચમા અધ્યયનમાં વણુવેલું સેલકનું મનોબળ મેં તને કહી સંભળાવ્યું.” એમ આર્ચ સુધર્મા બોલ્યા.

તુંબડું

[૩૦૧]

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહલ્લા નાયાધમ્મકહાના પાંચમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો. તો હવે તેના છઠ્ઠા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જાણાવો, એમ આર્થ જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્થ સુધર્માને કહ્યું.

આર્થ સુધર્મા બોલ્યા :—

“ ગામેગામ ફરતા ફરતા અને તપ તથા સંયમથી આત્માને વાસિત કરતા શ્રમણુલગવાન મહાવીર રાજગૃહના ગુણશિલક નામના ચૈત્યમાં આવીને ઊતર્યા. તેમને આઠ્યા જાણીને રાજા શ્રેણિક તથા અન્ય પ્રજાજનો તેમનાં દર્શને આઠ્યા અને તેમનું ધર્મપ્રવચન સાંભળ્યું.

એક વખત તેમના મોટા શિષ્ય, શુકલધ્યાની ઇંદ્રભૂતિ અનગારે લગવાન મહાવીરને પૂછ્યું :—

“ હે ભગવન્ ! જીવો કયા પ્રકારે ગુરુત્વને પામે છે અને કયા પ્રકારે લઘુત્વને પામે છે ? ”

ભગવાન બોલ્યા :—

“ હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ પુરુષ એક મોટા સૂકા, કાષ્ટા વિનાના, આખા તુંબડાને ઢાલથી વીંટે, તેના ઉપર માટીનો લેપ લગાવે, પછી તેને તડકે સૂકવે તથા એવી જ રીતે ઉપરાઉપરી આઠ વાર કરે અને ત્યારબાદ તેને ઊંડા પાણીમાં ફેંકે, તો હે ગૌતમ ! માટીના આઠ લેપોથી ભારે

થયેલું તે તુંબડું પાણીની સપાટીની નીચે ચાલ્યું જાય છે; એ જ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! જીવો હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, પરિગ્રહ, અબ્રહ્મચર્ય, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરેના કુસંસ્કારોને લીધે ભારે થાય છે. તેવા જીવો મરણ પામીને અધોગતિએ જાય છે.

“ હવે હે ગૌતમ ! પાણીમાં પડેલા તે તુંબડા ઉપરના લેપનો પહેલો થર કોહાઈને ઊખડી જાય છે, ત્યારે તે નીચેથી જરાક ઉપર આવે છે. એ રીતે જ્યારે તેની ઉપરના બધા જ થરો ઊખડી જાય છે ત્યારે તે પોતાના મૂળ સ્વભાવને એટલે કે હલકાપણને પામીને સપાટી ઉપર આવી જાય છે. એ જ પ્રમાણે જીવો અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અપરિગ્રહ, બ્રહ્મચર્ય, ક્ષમા, મૃદુતા, સરળતા અને નિર્લોભતા વગેરેના આચરણથી હિંસા વગેરેના કુસંસ્કારોને ધીરેધીરે ઓછા કરે છે. તે રીતે જ્યારે તે સંસ્કારો છેક નિર્મૂળ થઈ જાય છે, ત્યારે આત્મા પોતાના અસલ સ્વભાવમાં આવી જાય છે અને અજરામરણ્યું પામે છે.”

“ હે જંબુ ! શ્રમણુભગવાન - મહાવીરે આ પ્રમાણે આ છટ્ટા અધ્યયનમાં આત્માની ઉન્નતિ થવાનાં અને અધોગતિ થવાનાં કારણો ઉઠાડરણ સાથે બતાવ્યાં છે, જે હું તને કહું છું.” એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

રોહિણી

[રોહિણી ૧]

શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધમ્મકહાના છઠ્ઠા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તે હવે તેના સાતમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જાણવો, એમ આર્ય-જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા:—

રાજગૃહ નગરમાં ધન્ય નામે સમૃદ્ધ અને બુદ્ધિમાન સાર્થવાહ રહેતો હતો. તેને ભદ્રા નામે ભાર્યા તથા ધનપાળ, ધનદેવ, ધનગોપ અને ધનરક્ષિત નામે ચાર પુત્રો હતા. તે પુત્રોને અનુક્રમે ઉજ્જિઝકા, ભોગવતી, રક્ષિકા અને રોહિણી નામે ચાર સ્ત્રીઓ હતી.

ધન્ય સાર્થવાહને એકવાર વિચાર થયો કે મારા કુટુંબના કામકાજમાં હું વડેરો છું, સૌને સલાહ આપું છું, બધા મને પૂછવા આવે છે, અને બધાં કાર્યોનો પ્રવર્તક પણ હું જ છું. પરંતુ કદાચ હું ગ્રામાંતરે ગયો હોઉં, કામ કરવાને અસમર્થ થયો હોઉં, માંદો પડ્યો હોઉં, વિદેશ ગયો હોઉં, વિદેશમાં જ જઈને રહ્યો હોઉં, અથવા મરી ગયો હોઉં, તો મારા કુટુંબનો આધાર કોણ થાય તે હું જાણતો નથી. માટે મારે તેની ખાતરી કરી લેવી જોઈએ.

આમ વિચાર કરી પોતાની ચારે પુત્રવધૂઓની પરીક્ષા કરવા માટે તેણે બીજે દિવસે વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ તૈયાર કરાવીને પોતાનાં તેમ જ તે પુત્રવધૂ-

ઓનાં સર્વ સગાંને જમવા તેડાવ્યાં. જમણુ થઈ રહ્યા બાદ બધાની સમક્ષ તેણે પોતાની એક એક પુત્રવધૂને બોલાવી, અને તે દરેકને શાળના પાંચ પાંચ દાણા આપીને કહ્યું કે, “તમ આ દાણા સાચવજો તથા જ્યારે હું માયું ત્યારે મને પાછા આપજો.”

મોટી પુત્રવધૂ ઉજ્જકાએ તે પાંચ દાણા લીધા અને “સસરાજીના કોઠારમાં શાળનાં ઘણાંય પાલાં ભરેલાં છે, એટલે જ્યારે તે દાણા પાછા માગશે ત્યારે તેમાંથી પાંચ દાણા લઈને આપી દઈશ” એમ વિચારીને, કોઈ ન જાણે તેમ બહાર ફેંકી દીધા.^૨

ખીજી પુત્રવધૂ ભોગવતીએ એ દાણા લીધા અને “સસરા માગશે ત્યારે કોઠારમાંથી અપાશે” એમ ધારી, તે દાણા સાફ કરીને તે ખાઈ ગઈ.^૩

ત્રીજી પુત્રવધૂ રક્ષિકાએ તે દાણા એક ચોખ્ખા કપડામાં બાંધ્યા અને રત્નના કરંડિયામાં મૂકી, ઓશિકા નીચે સાચવી રાખ્યા^૪; તથા દિવસમાં ત્રણ વાર તેમને સંભાળવા લાગી.

સૌથી નાની રોહિણીએ^૫ તે દાણા લીધા. આ પ્રમાણે પાંચ પાંચ દાણા આપવાનો મર્મ તે સમજી ગઈ. તેણે પોતાનાં પિયરિયાંને બોલાવીને કહ્યું કે, વર્ષાઋતુની શરૂઆતમાં જ તમે એક નાના ક્યારામાં આ દાણાને વાવીને વાડ કરી સંભાળજો.

પાકનો સમય થતાં જ એના પાંચે છોડ ખૂબ ફૂલ્યા ફૂલ્યા; અને તેમાંથી નવ ઘડા ભરાય તેટલી ડાંગર થઈ.

ખીજે વર્ષે પણ તેણે તે બધી ડાંગર પહેલાંની માફક વવરાવી; અને તેમાંથી અનેક કુડવ^૬ ડાંગર નીપજી. એ

રીતે તેણે લાગલગાટ પાંચ વર્ષ સુધી તે દાણાનું વાવેતર કરાવ્યું. તેમાંથી અનેક ગાડાં ભરાય તેટલી ડાંગર નીપજી. તે તેણે પોતાનાં પિયરિયાંને ત્યાં કોઠારમાં ભરાવી રખાવી.

પાંચ વર્ષ પૂરાં થયે ધન્ય સાર્થવાહે પોતાનું કુટુંબ ફરીવાર એકઠું કર્યું; અને સૌને વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમથી સંતુષ્ટ કર્યાં. ત્યાર બાદ તેણે બધાંની સમક્ષ પોતાની સૌથી મોટી પુત્રવધૂ ઉજ્જિઝકાને બોલાવી અને કહ્યું:—

“હે પુત્રી ! પાંચ વર્ષ પૂર્વે આ કુટુંબ સમક્ષ મેં તને શાળના પાંચ દાણા આપેલા તે તું મને પાછા આપ.”

સસરાનું વચન સાંભળી, ઉજ્જિઝકાએ કોઠારમાંથી શાળના પાંચ દાણા લાવીને આપ્યા.

શેઠે તેને સોગંદ દઈને પૂછ્યું કે, “આ દાણા મેં આપેલા તે જ છે કે બીજા” ? ઉજ્જિઝકા બોલી:— ‘હે તાત ! તમારા કોઠારમાં ઘણી શાળ ભરી છે એમ માની, મેં તે પાંચે દાણા ફેંકી દીધેલા, અને આ તો નવા દાણા હું લાવી છું.”

બીજી ભોગવતીએ તે પ્રમાણે પૂછતાં જણાવ્યું કે, “હે તાત ! તમે આપેલા દાણા તો હું ખાઈ ગઈ હતી; આ દાણા હું કોઠારમાંથી નવા લાવી છું.”

ત્રીજી રક્ષિકાએ ઘરમાંથી કરંડિયો આણી, તેમાં મૂકેલી દાણાની પોટલી સસરાને આપતાં કહ્યું કે, “હે તાત ! આપે આપ્યા હતા તે જ આ દાણા છે.”

છેલ્લી રોહિણીએ કહ્યું:— “હે તાત એ દાણા એમ નહિ આવે. આપ ગાડાં મોકલાવો તો આણી શકાશે.”

શેઠે હસીને પૂછ્યું:— “એ પાંચ દાણા માટે તે ગાડાં જોઈએ ?” ત્યારે તેણે તે પાંચ દાણા પોતાને પિયર મોકલાવીને પાંચ વર્ષ સુધી કરાવેલા વાવેતરની વાત કરી.

આ વાત સાંભળી અતિ સંતુષ્ટ થઈને શેઠે આખા કુટુંબની સમક્ષ કહ્યું કે, “આ રાહિણીને હું ધરનો બધો કારભાર સોંપું છું; તથા આજથી તેને જ હું કુટુંબનાં બધાં કામકાજમાં સલાહકાર નીમું છું. આ રક્ષિકાને હું ધર અને કુટુંબની બધી સંપત્તિની રખેવાળી સોંપું છું, ભોગવતીને રસોડાની અધિષ્ઠાત્રી નીમું છું, અને ઉલ્લિઝકાને ધરની સફાઈની જવાબદારી સોંપું છું.”

હે જંબુ ! જે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ પોતે સ્વીકારેલી અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપન્નિહની પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓને ઉલ્લિઝકાની જેમ ફેંકી દે છે, તેઓ સંઘના તિરસ્કારને પાત્ર છે; અને તેઓ અધોગતિએ જાય છે એમ જાણવું.

હે જંબુ ! જે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ પોતે સ્વીકારેલી પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓને ભોગવતીની જેમ ગળી જાય છે, એટલે કે તે પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓ ગ્રહણ કરી તેમનું માત્ર આજીવિકાને માટે જ પાલન કરે છે, અને તેથી મળતા આહારાદિકમાં જ આસક્ત રહે છે, તે પણ મોક્ષક્ષણથી વંચિત થઈ પરલોકમાં દુઃખનાં ભાગી થાય છે.

હે જંબુ ! જે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ રક્ષિકાની ચેઠે પોતે સ્વીકારેલી પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓને કાળજીપૂર્વક સાચવે છે અને સંભાળે છે, તેઓ સંઘમાં પૂજનીય અને વંદનીય થાય છે તથા પોતાના મનુષ્યજીવનને સાર્થક કરે છે.

હે જંબુ ! જે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ પોતાની પાંચે પ્રતિજ્ઞાઓને શહિદીની પેઠે સારી રીતે સાચવે છે તેમ જ ખીલવે છે, તેઓ જ સૌથી ઉચ્ચ કેટીનાં હોઈ અલભ્ય જીવદને પામે છે.

આ પ્રમાણે હે જંબુ ! શ્રમણુલગવાન મહાવીરે આ સાતમા^૭ અધ્યયનમાં શ્રમણોની જે ચાર કેટી બતાવી છે, તે મેં તને કહી, એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

૮

મલ્લિક

[મલ્લિક^૧]

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધમ્મકહાના સાતમા અધ્યયનનો અર્થ જણાવ્યો; તે હવે, તેના આઠમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્ય જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા :—

વિદ્દેહની રાજધાની મિથિલામાં^૨ કુંભ નામે રાજા હતો. તેને પ્રભાવતી રાણી તથા મલ્લિક નામની પુત્રી અને મલ્લકદિન્ન નામે પુત્ર હતાં. મલ્લિક રૂપ, લાવણ્ય અને યૌવનથી સર્વોત્કૃષ્ટ હોવા છતાં કુમારી હતી; અને આજીવન કૌમારવ્રત પાળવાનો તેનો સંકલ્પ હતો. તે અનુસાર રાજકુમારી હોવા છતાં તેની રહેણીકરણી અને ખાનપાન પ્રહ્લયર્થને અવરોધી એવાં સાદાં હતાં.

એ સમયે કોશલમાં પડિબુદ્ધિ, અંગમાં ચંદ્રચાચ, કાશીમાં શંખ, કુષ્ણાલમાં રૂપિય, કુરુમાં અદીનશત્રુ અને પંચાલમાં જિતશત્રુ નામે રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા.

કોશલના રાજાએ પોતાના મંત્રી સુબુદ્ધિ પાસેથી,^૩ અંગના રાજા ચંદ્રચાચે અંપાના વહાણવટીઓ પાસેથી,^૪ કાશીના શંખરાજાએ સોનીઓ પાસેથી,^૫ કુષ્ણાલના રૂપિયએ પોતાના વર્ષધર પાસેથી,^૬ કુરુના અદીનશત્રુએ એક ચિતારાના ચિત્ર^૭ ઉપરથી અને પંચાલના જિતશત્રુએ પોતાની રાજધાનીમાં આવેલી એક તાપસી પાસેથી^૮ મલ્લિના અપૂર્વ લાલિત્યની કીર્તિ જાણી. તે બધાએ તે રાજકુમારી તરફ આકર્ષિત થઈને તેનું માર્ગ કરવા પોત-પોતાના દૂતો કુંભ રાજા પાસે મોકલ્યા.

રાજા કુંભ પાસે આવીને તે દૂતોએ પોતપોતાના રાજાઓની માગણી કહી સંભળાવી. પરંતુ કુંભે તે બધાને નકારમાં જવાબ વાજ્યો.

આ માર્ગાની વાત કુમારી મલ્લિ પાસે પણ પહોંચી. તેણે વિચાર્યું કે એ બધા રાજાઓ જરૂર ગુસ્સે થઈને તેના બાપ ઉપર ચડાઈ કરશે. તે વખતે તે બધાને શાંત કરી સંયમશીલ બનાવવા માટે તેણે એક યુક્તિ ગોઠવી.

પોતાના મહેલના એક સુંદર અને વિશાળ ઓરડાની મધ્યમાં તેણે પોતાની એક આબેહુબ સુવર્ણમૂર્તિ મુકાવી. તે મૂર્તિ અંદરથી પોલી હતી અને તેના માથા ઉપર કમળના ઘાટવાળું એક ઠાંકણું હતું. એ મૂર્તિને જોતાં જ સાક્ષાત મલ્લિ પોતે જ ન બિલી હોય તેવો ભાસ થતો.

રાજકુમારી તે મૂર્તિના પેટમાં રાજ સુગંધી ખાદ્યો નાખ્યા કરતી. તેમ કરતાં કરતાં બ્યારે તે મૂર્તિ પૂરેપૂરી

ભરાઈ ગઈ, ત્યારે તેણે પેલું કમળના ઘાટવાળું ઢાંકણું તેના ઉપર મળ્યૂત રીતે બેસાડી દીધું.

આ તરફ પેલા રાજઓએ, દૂતોએ આણેલા જવાબ સાંભળીને ખૂબ ગુરસે થઈ, કુંભ ઉપર ચડાઈ કરવાનો વિચાર કર્યો. એ બાણીને કુંભે પણ યુદ્ધની તૈયારી કરવા માંડી. થોડા દિવસમાં બન્ને પક્ષ વચ્ચે એક ભયંકર યુદ્ધ થયું. પણ કુંભ એકઢો હોવાથી તેમાં ક્ષવી શક્યો નહિ. છતાં હતાશ થયા વિના તેણે તે યુદ્ધ ચાલુ રાખ્યું; અને તે દરમ્યાન મોટી સંખ્યામાં આવેલા તે પ્રબળ શત્રુઓ ઉપર વિજય કેમ કરીને મેળવવો તેની તે ઉદ્દેગ સાથે ચિંતા કરવા લાગ્યો.

આણી બાણુ મનુષ્યોનો સંહાર કરનારું તે ભયંકર યુદ્ધ જોઈને મહિએ પોતાના પિતાને વિનંતિ કરી કે મારે ખાતર આવી ખૂનખાર લડાઈ લાંબાવવાની જરૂર નથી. તમે તે બધા રાજઓને એક વાર મારી પાસે આવવા દો તો હું જરૂર તેમને સમજાવીને શાંત પાડીશ.

રાજ કુંભે, “રાજકુમારી મહિ તમને બધાને મળવા ઇચ્છે છે,” એવો સંદેશો દૂત મારફતે તે રાજઓને પહોંચાડ્યો. રાજઓએ આથી સંતુષ્ટ થઈને પોતાનું સૈન્ય રણક્ષેત્રમાંથી પાછું ખેંચી લીધું.

હવે જે ઓરડામાં મહિની સુવર્ણમૂર્તિ ગોઠવેલી હતી, તે ઓરડામાં જ તે બધાને લઈ જવામાં આવ્યા. રાજઓ તે મૂર્તિને જ મહિ સમજી તેના રૂપમાં વળી વધારે લુબ્ધ થયા. ત્યારબાદ વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ થઈને રાજકુમારી મહિએ તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે જ રાજઓને જ્ઞાન આવ્યું કે આ મહિ નથી પણ મૂર્તિ જ છે. ત્યાં આવીને

પોતાનું આસન લેતાં રાજકુમારીએ મૂર્તિ ઉપરનું ઢાંકણું ખોલી નાખ્યું.

ઢાંકણું ફર થતાં જ અંદરથી નીકળતી તીવ્ર દુર્ગંધથી આખો એરડો એકદમ ભરાઈ ગયો અને રાજાઓએ અકળાઈને પોતાને નાકે પોતાના ખેસ ઢાંક્યા. તેમને તેમ કરતા જોઈને મલ્લિ નમ્રભાવે ખોલી :—

“હે રાજાઓ ! તમે તમારા ખેસ તમારે નાકે કેમ ઢાંક્યા ? જે મૂર્તિનું સૌંદર્ય દેખી તમે લુબ્ધ થયા હતા, તે જ મૂર્તિમાંથી આ દુર્ગંધ નીકળે છે.

“મારું સુંદર દેખાતું શરીર પણ તે જ પ્રમાણે લોહી, રુધિર, થૂંક, મૂત્ર અને વિષ્ટા એમ અનેક પ્રકારની ઘૂણા ઉપજાવે તેવી વસ્તુઓથી ભરેલું છે. તેમાં જતી સારામાં સારી સુગંધીવાળી કે સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ પણ દુર્ગંધરૂપ વિષ્ટા ખનીને બહાર નીકળે છે. તો પછી આવી દુર્ગંધથી ભરેલા અને વિષ્ટાના ભંડારરૂપ આ શરીરના બાહ્ય સૌંદર્ય ઉપર કયો વિવેકી પુરુષ મુગ્ધ થાય ?”

મલ્લિની આ મામિક વાણી સાંભળીને તે રાજાઓ શરમાઈ ગયા; અને પોતાનું અંતર ખોલી, અધોગતિના માર્ગમાંથી બચાવનાર મલ્લિને કહેવા લાગ્યા:—“હે દેવાનુપ્રિયે ! તું જે કહે છે તે તદ્દન ખરું છે. અમે અમારી ભૂલને કારણે અત્યંત પસ્તાઈ એ છીએ.”

ત્યારબાદ મલ્લિએ તેમને ફરીથી કહ્યું:—“હે રાજાઓ ! મનુષ્યનાં કામસુખો આવા દુર્ગંધયુક્ત શરીર ઉપર જ અવલંબેલાં છે. વળી તે બાહ્ય સૌંદર્ય પણ સ્થાયી નથી. જ્યારે તે શરીર જરાથી અભિભૂત થાય છે, ત્યારે તેની કાંતિ વિવર્ણ થઈ જાય છે, ચામડી નિસ્તેજ થઈ લખડી

બય છે, આંખો ઊંડી જતી રહે છે, ડાચું મળી બય છે, મુખમાંથી લાળ દઢડે છે અને આખું શરીર હાલતાં ચાલતાં થરથર કંપે છે. તે હે દેવાનુપ્રિયો ! એ પ્રકારના શરીરથી નીપજતાં કામસુખોમાં કેાણુ આસક્તિ રાખે અને તે શરીરમાં કેાણુ મોહ પામે ?

“હે રાજાઓ ! મને આ પ્રકારનાં કામસુખોમાં જરાપણુ આસક્તિ નથી. મેં એ સર્વં સુખો તજીને દીક્ષા લેવાનું તથા આજીવન પ્રદક્ષ્યારી રહી, સંયમનું પાલન કરી, ચિત્તમાં રહેલી કામ, ક્રોધ વગેરે અસદ્વૃત્તિઓને નિર્મૂળ કરવાનું નક્કી કર્યું છે. આ વિષે તમારો શો વિચાર છે તે મને કહો.”

આ વાત સાંભળી રાજાઓ અતિ નમ્રભાવે બોલ્યા:—
“હે મહાનુભાવ ! તારું કહેવું ખરું છે. અમે પણ તું જેમ કરવા ધારે છે તેમ કામસુખો તજી પ્રવચ્ચા લેવા તૈયાર છીએ.”

મદિલએ તેમના વિચારને અનુમોહન આપીને, તેમને એકવાર પોતાની રાજધાનીમાં જઈ, પોતાના પુત્રોને રાજ્યભાર સોંપી, તેમની અનુમતિ લઈ, પાછા પોતાની પાસે આવવાનું કહ્યું.

આટલું નક્કી કર્યાબાદ, તે આ બધા રાજાઓને લઈને પોતાના પિતા પાસે આવી. ત્યાં તે રાજાઓએ પોતે આપેલા ત્રાસ બદલ કુંભ રાજાની ક્ષમા માગી. કુંભે પણ તે બધાનો યથેષ્ટ સત્કાર કરી, તેમને પોતપોતાની રાજધાનીઓ પ્રત્યે વિદાય કર્યાં.

તે રાજાઓના ગયા બાદ મલ્લિએ પ્રવજ્યા લીધી. તે રાજકુમારી હોવા છતાં ગામોગામ ફરવા લાગી તથા ભિક્ષા વડે મળતા લૂખાસૂકા અન્ન વડે પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગી. તેનું આ જાતનું સામર્થ્ય જોઈને ધીજી અનેક સ્ત્રીઓ પણ તેની પાસે દીક્ષિત થઈને એ માર્ગે વળી.

પેલા રાજાઓ પણ પોતપોતાની રાજધાનીઓમાં જઈ, પોતાના પુત્રોને રાજકારભાર સોંપી, મલ્લિ પાસે આવ્યા અને પ્રવ્રજિત થયા.

મલ્લિ તીર્થ કર થઈ અને મનુષ્યસમાજના ઉત્કર્ષ માટે વધારે ને વધારે પ્રયત્ન કરવા લાગી. આ પ્રવૃત્તિમાં પેલા છ રાજાઓ પણ તેના આજીવન સહચારી થયા.

આ પ્રમાણે મધ્યદેશમાં વિહાર કરતી મલ્લિએ પોતાનું અંતિમ જીવન બિહારમાં આવેલા સંમેત^{૧૦} પર્વત ઉપર વિતાવ્યું અને અજરામરતાનો માર્ગ સાધ્યો.

હૈ જંબુ ! શ્રમણબગવાન મહાવીરે સ્ત્રીજીવનનો પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલો વિકાસ આ અધ્યયનમાં વર્ણવેલો છે, જે મેં તને કહ્યો, એમ આર્થ સુધર્મો બોલ્યા.

૯

માકંદી

[માચંદી ૧]

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલો નાયધમ્મકહાના આઠમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તે હવે, તેના નવમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આચં જાણુએ પોતાના ગુરુ આચં સુધર્માને કહ્યું.

આચં સુધર્મા જોલ્યા:—

ચંપા નગરીમાં કોણિક નામે રાજા હતો. ત્યાં માકંદી નામે એક મોટો સાર્થવાહ રહેતો હતો. તેને ભદ્રા નામની પત્ની અને જિનપાલિત તથા જિનરક્ષિત નામે જે પુત્ર હતા. તે બંને ભાઈઓ ચતુર વેપારી તેમજ સાહસિક વહાણુવટી હતા. અત્યાર આગમચ તેઓ અનેક જાતનાં કરિયાણાંથી ભરેલાં મોટાં મોટાં વહાણુો લઈને અગિયાર વાર લવણુ-સમુદ્રની સફરે ગયા હતા તથા અપાર સંપત્તિ ધસડી લાવ્યા હતા.

એકવાર તે બંને ભાઈઓએ ફરીથી દરિયાઈ સફરે જવાનો વિચાર કર્યો, અને તે માટે પોતાનાં માતાપિતાની સંમતિ માગી.

માતાપિતાએ કહ્યું:—

“હે પુત્રો! હવે તમે આ એકઠા થયેલા અઠગક ધનનો ઉપયોગ કરો તોયે ધણું છે. હવે વધારે દરિયાઈ સફરનું સાહસ જેડવું રહેવા દો. તમે અનેક વાર ત્યાંથી સફળતા સાથે ક્ષેમકુશળ પાછા ફર્યા છો એ ઝોહું નથી.”

પરંતુ તે બંને ભાઈઓને તો દરિયાઈ સફરની ધૂન બરાબર લાગી હતી; એટલે ગમે તેમ કરીને પણ માતૃપિતાની સંમતિ મેળવી લઈ, તેઓ વહાણો સાથે સમુદ્રની સફરે ચડ્યા.

તેઓએ દરિયામાં થોડોક માર્ગ કાપ્યો એટલામાં તો આકાશમાં એકાએક અકાળે વાદળ ચડી આવ્યાં, મેઘ ગાબવા લાગ્યો, અને પવન પ્રચંડ વેગથી ફૂંકાવા લાગ્યો. થોડીવારમાં તો વહાણો ઊછળવા તથા આમતેમ અથડાવા લાગ્યાં, તેમનાં પાટિયાં તૂટવા લાગ્યાં, અને સઠ ફાટવા માંડ્યા. નાવિકો, કર્ણધારો, અને વ્યાપારીઓ ગભરાયા, તથા બધે હાહાકાર થઈ રહ્યો. કૂવાસ્થંભ તૂટી ગયા, ધબ્બો મરડાઈ ગઈ, વલયોના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા અને તે સર્વ વહાણો કોઈ પહાડ સાથે અથડાઈ, જોતજોતામાં સમુદ્રમાં ગરક થઈ ગયાં. સાથે ઘણાં કરિયાણાં અને માણસો પણ અલોપ થયાં.

ભાગ્યયોગે તે બે ભાઈઓને એક મોટું પાટિયું હાથ આવી ગયું. તેને આધારે તરતા તરતાં તે બંને ભાઈઓ એક અદ્ભુત દ્વીપ પાસે આવી પહોંચ્યા. તેનું નામ રત્નદ્વીપ હતું. તે ઘણો સુંદર, દર્શનીય, પ્રાસાદિક અને અનેક વૃક્ષાથી સુશોભિત હતો. ત્યાં રત્નદ્વીપદેવતા નામે એક ભયંકર અને દુષ્ટ દેવી પોતાના એક ભવ્ય મહેલમાં રહેતી હતી. તે મહેલની ચારે બાજુ મોટા મોટા વનખંડો હતા.

પેલા બે ભાઈઓએ બેટને કાંઠે આવી ખૂબ વિસામે લીધો. ત્યારબાદ આસપાસ ફરીને ફળો વીણી ખાધાં, શરદી દૂર કરવા નાળિયેર વીણીને તેમનું તેલ શરીરે મસળ્યું, તથા પુષ્કરિણીમાં નાહીને એક પૃથ્વીશિલાપટ્ટ ઉપર નિરાંતે બેઠા.

અંધા નગરી, માતપિતાની સંમતિ, સમુદ્રની સફર, પ્રચંડ પવનનો ઉત્પાત, વહાણોનું ભાગવું, પાટિયાનું મળવું અને આ દ્વીપને કાઠે ઊતરવું, એ બધું બાણે સ્વપ્ન આવ્યું હોય એમ તેમને ભાસવા લાગ્યું.

થોડીવારમાં તો તે બે ભાઈઓના આવ્યાની વાત બાણીને તે દેવી તેમની પાસે આવી પહોંચી અને કહેવા લાગી :—“હે માકંદીના પુત્રો ! તમને બે જીવિત વહાણું હોય, તો મારા મહેલમાં આવીને મારી સાથે વિવિધ કામસુખો ભોગવતા રહો; નહિ તો આ તીક્ષ્ણ તરવારથી તમારાં ડોકાં ઉડાવી દઈશ.”

તે દેવીનાં ક્રોધયુક્ત આ વચનો સાંભળીને તે બંને ભાઈઓ અત્યંત ભય પામ્યા અને તેની ઈચ્છા અનુસાર તેના મહેલમાં રહી તેની સાથે કામકીડા કરવા લાગ્યા. તે દેવી પણ તેમને તે દ્વીપમાં થતાં અમૃત જેવાં મીઠાં ફળો આણી આપવા લાગી તથા તેમની સાથે તેમની પત્નીની જેમ રહેવા લાગી.

એક દિવસ લવણસમુદ્રના સુસ્થિત નામના રખવાળે શકના વચનથી તે દેવીને આવીને કહ્યું કે, તારે આ લવણસમુદ્રમાં જે કાંઈ ઘાસ, પાંદડું, લાકડું, કચરો કે બીજું અશુચિ એવું પડ્યું હોય તે બધું એકવીસ વાર આંટાફેરા કરીને સાફ કરવાનું છે.

તે પ્રમાણે લવણસમુદ્ર સાફ કરવાના કામે જતી તે દેવીએ તે બંને ભાઈઓને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે અહીં જ રહેજો અને કયાંય ચાલ્યા જશો નહિ. મારા વિયોગથી અકળાઈને કદાચ કયાંક બહાર ફરવા જવાનો વિચાર કરો, તો દક્ષિણ દિશા સિવાય બીજી બધી

દિશાઓના વનખંડોમાં જાને. પૂર્વના વનખંડોમાં હંમેશાં વર્ષા અને શરદ ઋતુના દેખાવો રહે છે તથા તેમાં કેટલાય લતામંડપો, પુષ્કરિણીઓ વગેરે છે. તે સર્વ ઠંડાણે તમે યથેચ્છ ફરજો તથા મજા કરજો.

“જ્યારે ત્યા ફરીને કંટાળો, ત્યારે ઉત્તરના વનખંડોમાં જાને. ત્યાં હંમેશ શિશિર અને હેમંત ઋતુના દેખાવો રહે છે.

“ત્યાંથી પણ જ્યારે કંટાળો, ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં જાને. ત્યાં હંમેશ વસંત અને ગ્રીષ્મ ઋતુના દેખાવો રહે છે. તે વનખંડોમાં ઘટાવાળા અનેક આંખાઓ છે તથા અશોક વગેરે લિન્ન લિન્ન પ્રકારનાં વૃક્ષોથી તે અત્યંત સુશોભિત છે.

“જ્યારે ત્યાંથી પણ કંટાળો, ત્યારે પાછા મહેલમાં જ આવજો. પણ દક્ષિણ દિશામાં ભૂલેચૂકે પણ ન જતા. કારણ કે ત્યાં જેની દષ્ટિમાત્રથી પણ મૃત્યુ થાય એવો ઉગ્ર વિષ વાળો એક ભયંકર દષ્ટિવિષ સર્પ રહે છે.”

દેવીના ગયા પછી બંને ભાઈઓ તે તે વનખંડોમાં વારાફરતી આનંદથી ફરવા લાગ્યા. પરંતુ તે દેવીએ મોટો ભય દર્શાવીને દક્ષિણ દિશા તરફ જવાની મના કરેલી હોવાથી જ તેમનું મન કુતૂહલથી તે દિશા તરફ જવા માટે જ ઉત્સુક રહેવા લાગ્યું.

છેવટે એક દિવસ નિશ્ચય કરીને તેઓ તે દિશા તરફ જ જવા લાગ્યા. થોડે દૂર જતાં જ ચારે બાબુથી અસહ્ય દુર્ગંધ આવવા લાગી. તેમ છતાં નાક તથા મોં કપડા વડે ઢાંકીને તેઓ આગળ ગયા. ત્યાં શૂળીમાં પરાવેલા એક પુરુષનું રડવું તેમણે સાંભળ્યું. કુતૂહલથી તેની પાસે જઈને તેઓએ પૂછ્યું :—“હે દેવાનુંાપ્રય! આ

વધસ્થાન કેનું છે? તું કોણ છે? ક્યાંથી આવ્યો છે? અને આવી ભયંકર વેદનામાં તને કેણે નાખ્યો છે?"

તેણે જવાબ આપ્યો :—“હે દેવાનુપ્રિયો ! આ વધસ્થાન આ દ્વીપની દેવીનું છે. હું કાકંદીનો^૨ રહેવાસી, ઘોડાઓનો વેપારી છું. હું કેટલાય અશ્વો તથા ખીજાં કરિયાણાં લઈને મોટાં વહાણોમાં લવણસમુદ્રની સફરે નીકળ્યો હતો. હૈંવવશાત્ માટું વહાણ સમુદ્રમાં ખડક સાથે અથડાઈને તૂટી ગયું. માત્ર હું એકલો જ હાથમાં આવેલા એક પાટિયાને આધારે તરતા તરતા આ દ્વીપમાં આવી પહોંચ્યો, તથા અહીંની દેવી સાથે ભોગવિલાસ કરતો તેના મહેલમાં આનંદપૂર્વક રહેવા લાગ્યો. એક દિવસ જરાક વાંકું પડતાં તેણે ગુસ્સે થઈને મારી આ દશા કરી છે. હે દેવાનુપ્રિયો ! તમારી પણ તે શી વલે કરશે તેની મને ખબર નથી.”

આ વાત સાંભળતાં જ ખંને ભાઈઓ ભયથી કંપવા લાગ્યા અને આજીજી સાથે આ દ્વીપમાંથી નાસી છૂટવાનો માર્ગ તે પુરુષને પૂછવા લાગ્યા. તેણે જવાબ આપ્યો કે “હે દેવાનુપ્રિયો ! પૂર્વ દિશાના વનખંડમાં શૈલક નામના યક્ષનું એક યક્ષાયતન છે. ત્યાં તે અશ્વરૂપે રહે છે તથા પ્રત્યેક માસની ચૌદશ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમને દિવસે આવીને મોટેથી બોલે છે કે ‘કોની રક્ષા કરું?’ ‘કોને તારું?’ તો તમે આ ચૌદશે તેના આયતનમાં જઈ તેની પૂજાસેવા કરો અને તેને કહો કે ‘અમને તાર,’ ‘અમારી રક્ષા કર.’”

તેના કહ્યા પ્રમાણે ચૌદશને દિવસે તે ભાઈઓએ યક્ષાયતનમાં જઈને પોતાને તારવાની અને બચાવવાની તે યક્ષને વિનંતિ કરી.

તે ચક્ષુ તેમને કહ્યું કે, “હું તમને અવશ્ય બચાવીશ. પરંતુ ઘોડાને રૂપે જ્યારે તમને પીઠ ઉપર બેસાડીને હું લવણસમુદ્રમાં ચાલીશ, ત્યારે તે દેવી પાછળ આવી તમને બિવડાવવાનો કે શૃંગારભર્યા હાવભાવોથી લોભાવવાનો ખૂબ જ પ્રયત્ન કરશે. તે વખતે તમારે જરા પણ પીગળવું નહિ કે તેની સામું જોવું નહિ. કારણ કે જ્યાં સુધી તમે મારી પીઠ ઉપર રહેશો ત્યાં સુધી તમને હાથ પણ લગાડવાની કોઈની તાકાત નથી. પરંતુ જો તમે જરાય લાલચ કે ભયથી પલળીને તેની સામું જોશો, કે તરત હું તમને મારી પીઠ ઉપરથી સમુદ્રમાં ફેંકી દઈશ અને તે દેવી તત્કાળ તમારો વધ કરશે.”

બંને ભાઈઓ તેના કહ્યા પ્રમાણે જ દઢતાથી વર્તવાનું કબૂલ કરી તેની પીઠ ઉપર આસ્વઠ થયા અને અંધા તરફ વેગથી ગમન કરવા લાગ્યા.

લવણસમુદ્રને સાફ કરીને મહેલમાં આવતાં જ દેવીએ તે બંને ભાઈઓને ત્યાં ન જોયા. તે તરત જ બધી હકીકત સમજી ગઈ અને તલવાર હાથમાં લઈ તેમની પાછળ પડી. તેણે પાસે આવી તે બંને ભાઈઓને અનેક પ્રકારનો ભય બતાવ્યો પણ જ્યારે તે જરા પણ ડગ્યા નહિ, ત્યારે તેણે શૃંગારયુક્ત હાવભાવથી તેમને લોભાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેને લાગ્યું કે જિનરક્ષિત કંઈક ઢીલો છે એટલે તેને ઉદ્દેશીને તે મધુર સ્વરે બોલવા લાગી:—

“હે પ્રિય! હે વલ્લભ! હે કંથ! આ જિનપાલિતને તો હું નહોતી ગમતી, પણ તને તો હું અત્યંત પ્રિય હતી. તો પછી તું શા માટે મને વિનાકારણ એકલી મૂકીને

દિવસો શી રીતે જશે ? હે કાંત ! જો તું મારા ઉપર દયા નહિ કરે તો હું જરૂર અહીં પ્રાણત્યાગ કરીશ.” તેનાં આવાં પ્રેમ તથા અનુનયયુક્ત મધુર વચનોથી જિનરક્ષિત ગળી ગયો અને તેની સામે જોવા લાગ્યો. આમ થતાં જ પેલા યક્ષે તેને પોતાની પીઠ ઉપરથી જોરથી સમુદ્રમાં ફેંક્યો અને પેલી દેવીએ તેને પોતાની તરવાર ઉપર જ અધ્ધર ક્રીડી લઈ તત્કાળ મારી નાખ્યો.

ત્યારબાદ તે જિનપાલિતને લોભાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગી. પરંતુ જ્યારે ઘણું કરગરવા છતાં, રડવા છતાં કે હાવભાવ બતાવ્યા છતાં તે જરા પણ ડગ્યો નહિ, ત્યારે થાકીને તે પોતાના ભવન તરફ પાછી ચાલી ગઈ.

ચંપા આવી પહોંચતાં જ પેલા યક્ષે જિનપાલિતને તેની પાસેના એક બગીચામાં ઉતારી મૂક્યો.

તેણે પોતાને ઘેર જઈ પોતાનાં માતપિતાને રડતાં રડતાં પોતાના વીતકની અને જિનરક્ષિતના મૃત્યુની બધી હકીકત કહી સંભળાવી. ત્યારબાદ, સમય જતાં અને શોક વિસારે પડતાં સૌ સુખથી રહેવા લાગ્યાં.

એક વખત ચંપા નગરીના પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાનમાં ભગવાન મહાવીર પધાર્યા. જિનપાલિતે તેમનું ધર્મપ્રવચન સાંભળ્યું; અને પોતાના જીવનની શુદ્ધિ માટે; તે માતપિતાની સંમતિ લઈને તેમનો અંતેવાસીથઈ, સંયમપૂર્વક રહેવા લાગ્યો.

હે જંબુ ! જિનરક્ષિત જે પ્રમાણે દેવીના હાવભાવથી મોહિત થઈ, શૈલક યક્ષની પીઠ ઉપરથી ગબડી પડીને હજારો જળચર પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત એવા સાગરમાં મરણ પામ્યો, તે પ્રમાણે જે શ્રમણો અને શ્રમણીઓ અવિરતિથી મોહ પામીને ચારિત્ર્યથી બ્રષ્ટ થશે, તે દુઃખથી વ્યાપ્ત અને

ભયંકર સ્વભાવવાળા અપાર સંસારસાગરમાં પડીને ભ્રમણ કર્યા કરશે.

તેમજ હે જંબુ ! જેમ જિનપાલિત દેવીથી ક્ષોભ ન પામતાં પોતાના સ્થાને જઈ જીવિત અને સુખ પામ્યો, તે પ્રમાણે જે શ્રમણો અને શ્રમણીઓ સર્વ પ્રકારના માનસિક કામલોગોને એક વાર મૂક્યા પછી ફરી ઇચ્છતાં નથી, તે આ ભયંકર સંસારસમુદ્રને ઓળંગી સિદ્ધિપદને પામે છે.

હે જંબુ ! શ્રમણુભગવાન મહાવીરે નવમા અધ્યયનનો આ પ્રમાણે અર્થ કહ્યો છે; તે તને મેં કહ્યો, એમ આર્ચ સુધર્મા બોલ્યા.

૧૦

ચંદ્રમા

[અંકમાર્]

શ્રમણુભગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધર્મકહાના નવમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તો હવે તેના દશમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્ચ જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ચ સુધર્માને કહ્યું.

આર્ચ સુધર્મા બોલ્યા :—

એકવાર રાજગૃહ નગરની બહારના ગુણશિલક ચૈત્યમાં શ્રમણુભગવાન મહાવીર આવીને ઊતર્યા હતા.

તેમના મોટા શિષ્ય ગૌતમે તે વખતે તેમને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો:—

“હે ભગવાન ! આત્માની શુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થાય છે અને હાસ કેવી રીતે થાય છે, તે મને કહો.”

શ્રમણુભગવાન મહાવીર બોલ્યા :—

“હે ગૌતમ ! વર્ણુ, શીતલતા, સ્નિગ્ધતા, ક્રાંતિ, દીપ્તિ, દ્યુતિ, છાયા, પ્રભા, ઝોજસ, લેશ્યા અને મંડળની બાબતમાં કૃષ્ણુપક્ષના પડવાનો ચંદ્ર પૂર્ણિમાના ચંદ્ર કરતાં હીન હોય છે.

“તે જ પ્રમાણે કૃષ્ણુપક્ષના પડવાના ચંદ્ર કરતાં ખીજનો ચંદ્ર હીનતર હોય છે. અને એ રીતે દરરોજ હીન થતો થતો અમાસની રાત્રે તે છેક નષ્ટ થઈ જાય છે.

“એ જ પ્રમાણે હે આયુષ્યમન્ શ્રમણુ ! ક્ષમા, નિલોભતા, જિતેન્દ્રિયતા, સરલતા, મૃદુતા, લઘુતા, સત્ય, તપ, ત્યાગ, અકિંચનતા અને બ્રહ્મચર્યના ગુણોથી રહિત થઈને આપણાં નિર્ગ્રંથનિર્ગ્રંથીઓ દિનપ્રતિદિન હીન, હીન-તર અને હીનતમ દશાને પામતાં છેવટે અમાસના ચંદ્રની જેમ બિલકુલ નાશ પામે છે.

“વળી હે ગૌતમ ! શુકલપક્ષના પડવાનો ચંદ્ર વર્ણુ, દ્યુતિ વગેરે ગુણોની બાબતમાં અમાવાસ્થાના ચંદ્ર કરતાં અધિક હોય છે. તે જ પ્રમાણે શુકલપક્ષમાં ખીજનો ચંદ્ર પડવાના ચંદ્ર કરતાં અધિકતર હોય છે. એ રીતે વધતાં વધતાં પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર એ બધા ગુણોથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

“એ જ પ્રમાણે હે આયુષ્યમન્ શ્રમણુ ! ક્ષમા વગેરે ગુણોને વધારે ને વધારે ખીલવનારાં નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ છેવટે પર્ણિમાના ચંદ્રની પેઠે પરિપૂર્ણ થાય છે.”

હે જંબુ ! આ પ્રમાણે શ્રમણુભગવાન મહાવીરે દશમા અધ્યયનનો અર્થ કહ્યો છે; તે તને મેં કહ્યો, એમ આર્ચ મુધમાં બોલ્યા.

દાવદવનાં ઝાડ

[દાવદવ ૧]

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધમ્મકહાના દશમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તા હવે તેના અગિયારમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્ય જ'ણુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા:—

એકવાર રાજગૃહ નગરની બહાર ગુણશિલ ચૈત્યમાં શ્રમણુલગવાન મહાવીર આવીને બિતર્યા.

તેમના મોટા શિષ્ય ગૌતમે તે વખતે તેમને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો:—

“હે લગવન્ ! કેવા પ્રકારના જીવોને આરાધક કહેવા, અને કેવા પ્રકારના જીવોને વિરાધક કહેવા, તે મને કહો.”

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે જવાબ આપ્યો:—

“કેઈ સમુદ્રને કાઠે ઘટાવાળાં, પત્ર, પુષ્પ અને કૃજોથી લચેલાં તથા પુષ્કળ હરિયાળીવાળાં સુશોભિત દાવદવ નામનાં વૃક્ષો હોય છે. હવે જ્યારે કેઈ વાર દ્વીપના ઈષત્પુરોવાત, પશ્ચાત્વાત, મંદવાત અને મહાવાત ચાલે છે, ત્યારે તે વૃક્ષોમાંનાં કેટલાંક તો જેવાં હોય છે તેવાં જ સુશોભિત રહે છે, કેટલાંક જીર્ણ થઈ જાય છે, કેટલાંક કરમાઈ જાય છે અને કેટલાંક સૂકાં ઠૂંકાં જેવાં થઈ જાય છે.

“એ જ પ્રમાણે, જે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ બીજાં શ્રમણુ અને શ્રમણીઓના કે શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓના

સંસર્ગમાં આવતાં પોતાની સહનશીલતા ગુમાવતાં નથી અને નિર્ભય રહીને સાવધાનપણે બધું સહન કરી લે છે, પરંતુ અન્ય ધર્મવાળાંઓના સંસર્ગમાં આવતાં જ ઊંકળી બાય છે કે ક્ષમાને કોરે મૂકી કશું સહન કરવાની દરકાર રાખતાં નથી, અને ધર્મને નિમિત્તે ક્રોધને વશ થાય છે, તેઓને અંશથી વિરાધક કહ્યાં છે.

“ જે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ અન્ય તીર્થિકોના સંસર્ગમાં આવતાં શાંત રહે છે પણ શ્રમણ અને શ્રમણીઓ તથા શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓના સંસર્ગમાં આવતાં જ ખળભળી ઊઠે છે, ક્રોધે ભરાય છે, ચદ્દા તદ્દા ઝોલી નાખે છે, અને સહનશીલતાને કોરે મૂકે છે, તેઓને અંશથી આરાધક કહ્યાં છે.

“ જે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ કોઈના પણ સહવાસમાં આવતાં પોતાનો સમભાવ ગુમાવી બેસે છે અને અવિવેકને વશ થઈ વિષમભાવમાં પ્રવર્તે છે, તેઓને સર્વાંશે વિરાધક કહ્યાં છે.

“ અને જે શ્રમણ અને શ્રમણીઓ ગમે તેના સહવાસમાં આવતાં સમભાવે જ વર્તે છે, કદી ગુસ્સે થતાં નથી, કે આકૃતિમાં, ભાષામાં કે વિચારમાં ક્રોધનો અંશ પણ આવવા દેતાં નથી, તેવાં ક્ષમાશીલ શ્રમણ શ્રમણીઓને સર્વાંશે આરાધક કહ્યાં છે.”

હે જંબુ ! જીવોની આરાધકતાનો પાયો તેમની સહનશીલતા ઉપર છે અને વિરાધકતાનું મૂળ તેમના ક્રોધી સ્વભાવમાં છે. એ અર્થ શ્રમણુલગવાન મહાવીરે આ અગિયારમા અધ્યયનમાં કહ્યો છે; તે મેં તને કહ્યો, એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

સાર :—

આ અધ્યયનમાં આરાધક અને વિરાધકનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. આરાધક એટલે ભગવાનની આશા પ્રમાણે ચાલનાર, અને વિરાધક એટલે તે પ્રમાણે નહિ ચાલનાર.

જે મનુષ્ય પોતે માનેલાં સ્વજનો સાથે કે અન્ય ધર્મવાળાઓ સાથે કોઈ પ્રકારની અથડામણમાં આવે છે, તેને આમાં સ્પષ્ટ શબ્દમાં વિરાધક કહ્યો છે. અને જે બધા સાથે સમભાવથી વર્તે છે, તેને આરાધક કહ્યો છે. અન્ય તીર્થિકે (અન્ય સંપ્રદાયવાળાઓ) સાથે અથડામણમાં આવવાનું નિમિત્ત માત્ર સાંપ્રદાયિક અસ્મિતા સિવાય બીજું કંઈ કળી શકતું નથી. ભગવાન બહુતા હતા કે આ એક જ કારણથી એક ધર્મને માનનારા પણ લિન્ન લિન્ન સંપ્રદાયવાળા અને બુઠા બુઠા ધર્મને માનનારા એ બધા પોતપોતાને સાચા માનીને તે પ્રમાણે વર્તે તે નહિ, પણ લડશે જરૂર. એવા લડનારાઓને તેમણે વિરાધક કહીને ખાસ વખોડ્યા છે. આથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે જિન-પ્રવચનમાં પરસ્પર મતભેદને અંગે જૈનોએ પરસ્પર ધર્મકલહ કરવો એ ભગવાનની ચોખ્ખી વિરાધના છે. તેમ જ બીજાં પ્રવચનોની સાથે, તેમને મિથ્યા કહીને કલહ કરવો એ પણ વિરાધના જ છે. ભગવાનના કહ્યા પ્રમાણે જે પુરુષ સ્વ કે પરધર્મી સાથે સહિષ્ણુતાથી વર્તે છે તે જ આરાધક કહેવાય છે.

[ઉદગ-પાઠ]

શ્રમણુભગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધમ્મકહાના અગિયારમા અધ્યયનનો અર્થ જણાવ્યો; તે હવે તેના બારમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્થ જાણુએ પોતાના ગુરુ આર્થ સુધર્માને કહ્યું.

આર્થ સુધર્મા બોલ્યા :—

અંપા નગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. તેને ધારિણી નામે સ્ત્રી અને અહીનશત્રુ નામે યુવરાજ પુત્ર હતો. તેના રાજ્યની ધુરા સુખુદ્ધિ નામે શ્રમણુપાસક અમાત્યના હાથમાં હતી.

અંપાની બહાર એક મોટી ખાઈ હતી. તેનું પાણી સડેલા મુડદા જેવું ગંધારું, જેવું કે અડકવું ન ગમે તેવું ગંદું, અને અસંખ્ય કીડાઓથી ખદખદતું હતું.

એકવાર જિતશત્રુ રાજા અનેક મોટા રાજાઓ, ધનાઢયો અને સાર્થવાહો સાથે લોજન લીધા પછી લોજનની સામગ્રીનાં વખાણુ કરતો તેઓને આ પ્રમાણુ કહેવા લાગ્યો :—

“હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણુ લીધેલા લોજનનો રસ ઉત્તમોત્તમ હતો. તેનો વર્ણુ, ગંધ અને સ્પર્શ પણુ એવો જ સુંદર હતો. લોજન દીપક, તર્પક, અત્યંત આસ્વાદવાળું તથા આપણુ ખત્રીસે કોઠાઓને ઠંડક વાળે એવું આહલાદક હતું.”

અમાત્ય સુબુદ્ધિ સિવાય ત્યાં બેઠેલી મંડળીએ રાજની હામાં હા મેળવી; પણ સુબુદ્ધિએ કહ્યું: — “એમાં શું નવાઈ છે? એ તો પુદ્ગલ-પરમાણુઓનો સ્વભાવ છે. કેટલીક વાર સારાં અને મધુર અવાજવાળાં પરમાણુઓ કાનને ન ગમે તેવા કઠોર અવાજવાળાં થઈ જાય છે, અને કાનને ન ગમે તેવા અવાજવાળાં પરમાણુઓ ઉત્તમ, મધુર અવાજવાળાં પણ બને છે.

“જે આણુઓ આંખને અત્યંત પ્રસન્નતા આપનારાં હોય છે, તે કોઈ વાર જોવાં પણ ન ગમે તેવાં થઈ જાય છે; અથવા તેથી ઊલટું પરિણામ પણ આવે છે.

“સુગંધી આણુઓ કેટલીક વાર માથું ફાટી જાય તેવાં દુર્ગંધયુક્ત પણ થઈ જાય છે; અને દુર્ગંધી આણુઓ માથાને તર કરે તેવી સુવાસ પણ આપવા લાગે છે.

“જીભને સ્વાદિષ્ટ લાગનારાં પરમાણુઓ કેટલીક વાર બેસ્વાદ પણ બની જાય છે; અને આખવાં પણ ન ગમે તેવાં આણુઓ અત્યંત મધુર પણ થઈ જાય છે.

“જે આણુઓનો સ્પર્શ કરવાનું આપણને વારંવાર મન થાય, તે જ આણુઓ કેટલીક વાર અડકવાં પણ ન ગમે તેવાં થઈ જાય છે; જ્યારે કેટલીક વાર તેથી ઊલટું પરિણામ પણ આવે છે.

“એટલે કે અમુક ધણું સરસ અને અમુક ધણું જ ખરાબ છે એ કાંઈ નવાઈનો વિષય નથી.

“કેટલીક વાર સરસ વસ્તુ સંયોગવશાત્ ખગડી પણ પણ જાય છે અને ખરાબ વસ્તુ સુધરી પણ જાય છે. એ તો માત્ર પરમાણુઓના સ્વભાવ અને સંયોગની વિચિત્રતા છે.”

સુબુદ્ધિની આ હકીકત જિતશત્રુને ગમી નહિ. પણ તે આ વિષે વધુ ચર્ચા ન કરતાં ચૂપ રહ્યો.

એક વાર જિતશત્રુ રાજા ઘોડેસ્વાર થઈને મોટા પરિવાર સાથે નગર બહાર, તે ખાઈના અત્યંત ગંદા પાણી પાસે થઈને ફરવા નીકળ્યો. ત્યાં તે પાણીની અસહ્ય દુર્ગંધથી તેને નાક ઢાબવું પડ્યું. થોડે આગળ જઈને રાજાએ બધા સમક્ષ એ પાણીની નિંદા શરૂ કરી. તેણે કહ્યું:—

“એ ખાઈના પાણીનો રંગ ઘણો જ ખરાબ છે અને અને ગંધ તો સાપના સડેલા મુડલા જેવો છે. એટલા ઉપરથી જ તેના સ્વાદ અને સ્પર્શની પણ અટકળ કરી શકાય છે.”

રાજાની આ વાત પણ અમાત્ય સિવાય ખીજ બધાએ કપૂલ રાખી. માત્ર અમાત્યે કહ્યું:—“હે સ્વામી ! મને તો તમારી આ વાતમાં કંઈ નવાઈ લાગતી નથી. મેં પહેલાં કહ્યું હતું તે પ્રમાણે એ તો બધું પરમાણુઓના સ્વભાવની વિચિત્રતામાં જ રહેલું છે.”

જિતશત્રુએ સુબુદ્ધિને કહ્યું:—

“હે દેવાનુપ્રિય ! તારો અભિપ્રાય ખારાખર નથી. મને તો તારું કથન દુરાગ્રહ ભરેલું જ લાગે છે. જે સારી વસ્તુ છે તે સારી જ છે, અને ખરાબ વસ્તુ છે તે ખરાબ જ છે. તેમનો તે સ્વભાવ પક્ષટાઈ જાય એવું તે કંઈ બનતું હશે ?”

રાજાના કથન ઉપરથી સુબુદ્ધિને લાગ્યું કે વસ્તુમાત્ર પરિવર્તનશીલ છે એ વાત રાજા જાણતો નથી. માટે મારે પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ કરી બતાવી, રાજાને ભગવાન મહાવીરે કહેલું વસ્તુનું સ્વરૂપ ખરાખર સમજાવવું જોઈ એ.

ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે, વસ્તુમાત્ર દ્રવ્ય પર્યાય ઉભયરૂપ છે. દ્રવ્ય વિનાના પર્યાયો અને પર્યાયો વિનાનું દ્રવ્ય હોઈ શકે જ નહિ. પર્યાય એટલે પરિણામ-ફેરફાર. આ હકીકત રાજના ધ્યાનમાં આવે માટે મારે ખાઈના આ ગંદા પાણીને જ સ્વચ્છ કરી બતાવવું જોઈએ.

આમ વિચાર કરી, ઘેર પાછા ગયા બાદ, સુખુદ્ધિએ ખજારમાંથી નવ ફેરા ઘડાઓ મંગાવ્યા તથા પોતાનાં માણસો દ્વારા તે ઘડાઓમાં ખાઈનું ગંદું પાણી ખરાખર ગળીને ભરાવી મંગાવ્યું. ત્યારબાદ તેણે તે ઘડાઓ ખરાખર બંધ કરી સાત દિવસ રાખી મૂક્યા. ત્યારબાદ બીજા નવા ઘડાઓ મંગાવી, તે પાણી તેમાં ફરી ગળીને નંખાવ્યું અને તે દરેકમાં તાજી રાખ નંખાવી. સાત દિવસ બાદ ફરી નવા ઘડા મંગાવી તેણે તે પ્રમાણે જ ફરી કરાવ્યું. આમ સાત અઠવાડિયાં સુધી તેણે તે પાણી વારંવાર ફેરવાવ્યા કયું તથા તેમાં તાજી રાખ નંખાવ્યા કરી.

સાતમે અઠવાડિયે એ પાણીનો વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ સ્વચ્છમાં સ્વચ્છ પાણી જેવો થયો. તે ઈદ્રિયો અને ગાત્રોને આહ્લાદ આપે તેવું, પથ્ય, હલકું અને સ્ફટિક જેવું નિર્મળ થયું. એ ઉત્તમ પાણીને વધુ ઉત્તમ બનાવવા સુખુદ્ધિએ તેમાં સુગંધી વાગો, મોથ વગેરે ઉદ્દકસંભારણીય દ્રવ્યો ભેળવ્યાં અને રાજના પાણિયારાને એ પાણી લઈ જઈ, ભોજન વખતે રાજને આપવાની સૂચના કરી.

જમ્યા પછી રાજએ એ પાણી પીને તેનાં ખૂબ વખાણુ કર્યાં અને સાથે જમનારા બધા રાજાઓ, મિત્રો વગેરેને કહ્યું કે, “હો દેવાનુપ્રિયો ! આપણે જે પાણી અત્યારે પીધું એ ઉત્તમોત્તમ છે. શું એનો સ્વાદ ! શું એનો રંગ ! શી એની

ગંધ ! અને કેવી એની હિમ કરતાંયે વધારે શીતલતા ! હું તો તેને ઉદ્ધરત્ન કહું છું.”

વખાણ કરતાં કરતાં રાજાએ પાણિયારાને પૂછ્યું કે “આ પાણી તેં ક્યાંથી મેળવ્યું ? પાણિયારો બોલ્યો :— “મહારાજ ! એ પાણી સુબુદ્ધિને ત્યાંથી આવેલું છે.” રાજાએ સુબુદ્ધિને બોલાવીને પૂછ્યું :— “હે દેવાનુપ્રિય ! તું આલું સરસ પાણી ક્યાંથી લાવ્યો ?”

સુબુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો :— “મહારાજ ! એ પાણી પેલી ગંધાતી ખાઈનું જ છે.”

રાજાએ વિસ્મય સાથે પૂછ્યું કે, “શું આ પેલી ગંધી ખાઈનું પાણી છે ?”

સુબુદ્ધિ બોલ્યો :— “મહારાજ ! એ તેનું જ પાણી છે. જિનભગવાને કહ્યું છે કે વસ્તુમાત્ર પરિણુમનશીલ છે. જ્યારે તમે લોજનનાં વખાણ કર્યાં અને પાણીની નિંદા કરી, ત્યારે મેં તમને જિનભગવાનનો સિદ્ધાંત સમજાવવા પ્રયત્ન કરેલો; પણ તમારા માન્યામાં તે વાત આવી નહિ. તેથી મેં ખાઈના ગંધાતા પાણી ઉપર પ્રયોગ કરીને તમને તે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યો.”

આમ થવા છતાં રાજાને સુબુદ્ધિ ઉપર વિશ્વાસ ન આવ્યો. તેથી તેણે પોતાની દેખરેખ નીચે, કોઈથી ફેાડી ન શકાય તેવાં ખાસ અંગત માણસોદ્વારા એ પાણી મંગાવી સુબુદ્ધિના કહેવા પ્રમાણે એ પ્રયોગ ફરી કરી જોયો. ત્યાર બાદ તેને પાકી ખાતરી થઈ કે સુબુદ્ધિનું કહેલું પૂરેપૂરું ખરું છે. તેણે ફરી વાર સુબુદ્ધિને બોલાવીને પૂછ્યું કે “વસ્તુના સ્વરૂપને લગતો આવો સત્ય સિદ્ધાંત તેં ક્યાંથી મેળવ્યો ?”

સુબુદ્ધિ બોલ્યો :—

“ મહારાજ ! જિનભગવાનના વચનથી હું એ સિદ્ધાંત સમજ્યો છું. તેથી જ કેઈ સુંદર વસ્તુ જોઈને હું કુલાતો નથી તેમ જ નઠારી વસ્તુ જોઈ ગભરાતો નથી. વસ્તુના પર્યાયોનું ચથાર્થ લાન થવાથી અમુક પોતાનો સમભાવ ટકાવી બરાબર મધ્યસ્થ રહી શકે છે અને કષાયોની ચીકાશમાં પડતો નથી. ”

સુબુદ્ધિની વાત સાંભળીને રાજાને એ સિદ્ધાંત સમજવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ.

સુબુદ્ધિએ તેને પદાર્થના સ્વરૂપ પરત્વેનો જિનભગવાનનો સિદ્ધાંત બરાબર સમજાવ્યો. તેમ જ સદાચાર પરત્વે જિને કહેલો ચાતુર્યામ ધર્મ^૨ તથા ગૃહસ્થ ધર્મની બરાબર સમજ આપી.

રાજા તે વાત સાંભળી ઘણો પ્રસન્ન થયો તથા સુબુદ્ધિને કહેવા લાગ્યો :— “ હે દેવાનુપ્રિય ! તારું કહેવું મને બરાબર ગમ્યું છે; એમાં મારો પાકો વિશ્વાસ છે. હવે હું પદાર્થનું ચથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યો છું તથા આચાર-શુદ્ધિ માટે જિને કહેલા ગૃહસ્થધર્મને મારી પ્રવૃત્તિમાં ઉતારવાનો છું. ”

એક વાર ચંપા નગરીની બહાર પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યમાં કેટલાક જિનાનુયાયી સ્થવિરો આવીને બેઠાં. સુબુદ્ધિએ રાજાની સંમતિ લઈ તે સ્થવિરોના અંતેવાસી થવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ રાજાએ તેને કહ્યું કે, “ થોડાં વરસ પછી આપણે બંને સાથે જ જિનભગવાનના સ્થવિરોના અંતેવાસી થઈશું. ”

સુખુદ્ધિએ રાજની તે વાત સ્વીકારી અને એ બંને બાર વરસ સુધી ગૃહસ્થધર્મમાં રહ્યા. ત્યાર બાદ ચિત્ત-વૃત્તિનો પરિપાક થયે રાજએ પોતે જ સુખુદ્ધિને જોલાવીને કહ્યું કે, “હવે આપણે આ અદ્વીનકુમારને ગાદી સોંપી, તથા કુટુંબની સંમતિ મેળવી, બંને સાથે જ પેલા સ્થવિરોના અંતેવાસી થઈએ.”

એ પ્રમાણે કુમારનો રાજ્યાભિષેક કર્યા બાદ તે બંનેએ પ્રવ્રજ્યા લીધી અને જીવનશુદ્ધિનો માર્ગ સ્વીકાર્યો. બંને જણાએ અગિયાર અંગોનું અધ્યયન કર્યું, મનુષ્યમાત્રમાં મૈત્રીભાવ પ્રગટાવવા ઉગ્ર પ્રયત્ન કરી ચિત્તમાં સમભાવ કેળવ્યો, તથા શરીર-દંદ્રિયોને પોતાના વશમાં આણ્યાં. એ પ્રમાણે કેટલાંય વર્ષો સુધી સંયમ અને તપનું આચરણ કરતા તે, છેવટે કાળ કરી સિદ્ધ પુદ્ગ અને મુક્ત થયા.

આ પ્રમાણે હે જંબુ ! શ્રમણજીવન મહાવીર પોતાનું મંતવ્ય બીજાને બરાબર સમજાવવાની પદ્ધતિ આ અધ્યયનમાં વર્ણવી બતાવી છે; તે મેં તને કહી, એમ આર્થ સુધર્મો જોલ્યા.

દેડકો

[મંડુક]

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધમ્મકહાના
ખારમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તે હવે તેના તેરમા
અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્ય
જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા:—

રાજગૃહ નગરની બહાર ગુણશિલક નામે ચૈત્ય
હતું. તે નગરમાં શ્રેણિકરાજ રાજ્ય કરતો હતો. તે સમયે
ગામેગામ ફરતા ફરતા સંયમ અને તપથી આત્માને વાસિત
કરતા શ્રમણુલગવાન મહાવીર પોતાના ચૌદ હજાર શ્રમણો
સાથે ત્યાંના ગુણશિલક ચૈત્યમાં આવીને ભિતર્યા.

ત્યાં એકવાર સૌધર્મકલ્પના દર્દુરાવતંસક નામના
વિમાનમાં રહેનારો દર્દુર નામનો તેજસ્વી દેવ તેમની ભક્તિ
કરવા આવ્યો.

તે દેવનું દિવ્ય તેજ જોઈને લગવાનના મોટા શિષ્યે
તેમને પૂછ્યું:— “હે લગવન! એ દેવે એવું અદ્ભુત તેજ
શાથી મેળવ્યું?”

લગવાન બોલ્યા:— “હે ગૌતમ! આ નગરમાં
પહેલાં મોટી રિદ્ધિવાળો અને વ્યવહારકુશળ નંદ નામે એક
મોટો મળિયાર રહેતો હતો. તે વખતે એક વાર ફરતો
ફરતો હું આ નગરમાં આવી ચડ્યો. નંદ મળિયારે મારું
પ્રવચન સાંભળી મારી પાસે શ્રમણોપાસકનો ધર્મ સ્વીકાર્યો.

પછી દિવસ જતાં અસંચમીઓના સહવાસને કારણે તે ધીરે ધીરે પોતાના સંચમમાં શિથિલ થવા લાગ્યો. એક વાર જેઠ માસમાં નિર્જળો અકુમ (ત્રણ ઉપવાસ) સ્વીકારીને તે પોતાની પૌષ્ઠશાળામાં રહ્યો હતો. છેલ્લે દિવસે તેને અત્યંત તૃષ્ણા અને ક્ષુધા લાગી. પણ તે અસંચત અને આસક્ત થયો હોવાથી ભૂખ અને તરસ વખતે સમભાવ ટકાવી રાખવાને બદલે અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયો.

તે વખતે તેને વિચાર આવ્યો કે, જેઓ લોકોને પીવા માટે કે નાહવા માટે વાવો, પુષ્કરિણીઓ અને તલાવડીઓ બનાવે છે, તેઓને ખરેખર ધન્ય છે. હું જેમ અત્યારે તૃષ્ણાથી પીડાઉં છું, તેમ અનેક પ્રવાસીઓ આવા સખત તાપમાં તરસથી તરફડતા હશે. તેઓને માટે એ વાવો અને તલાવડીઓ આશીર્વાદ સમાન છે.

આમ વિચાર કરતાં તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, આવતી કાલે સવારે જ એક મોટું ભેટણું લઈ હું રાજા પાસે જઈને તેની સંમતિ મેળવી એક મોટી પુષ્કરિણી ખોદાવીશ.

સવાર થતાં જ તે પ્રભાણે તેણે રાજા પાસે જઈને તેને વિનંતિ કરી :— “હે મહારાજ ! આપ અનુમતિ આપો તો નગરની બહાર, વૈભાર પર્વત પાસે, વાસ્તુશાસ્ત્રીઓ બતાવે તે જગ્યાએ હું એક મોટી પુષ્કરિણી ખોદાવવાની ઇચ્છા રાખું છું.”

રાજાએ તેમ કરવાની તેને ઘણી ખુશીથી રજા આપી.

ત્યાર બાદ તેણે વૈભાર પર્વતની પાસે સમચૌરસ, સરખા કાંઠાવાળી, અનેક જાતનાં પુષ્પોથી સુગંધિત અને પુષ્પોની ગંધથી છકેલા ભમરા તથા સારસ વગેરે અનેક

જળચર પંખીઓના અવાજોથી ગુંજાયમાન એવી મોટી પુષ્કરિણી બંધાવી.

તેની ચારે દિશામાં તેણે ઘટાદાર વૃક્ષોની ગાઢ છાયાવાળા અને સુગંધિત પુષ્પોવાળી લતાઓથી બહેકતા ચાર વનખંડો તૈયાર કરાવ્યા.

ત્યાર બાદ પૂર્વના વનખંડમાં તેણે અનેક સ્તંભોથી સુશોભિત અને અત્યંત મનોહર એવી એક મોટી ચિત્રસભા બંધાવી. તેમાં પ્રેક્ષકોને પ્રસન્ન કરે તેવાં અનેક પ્રકારનાં લાકડાનાં રમકડાં, પુસ્તની બનાવટો, વિવિધ જાતનાં ચિત્રો, માટીની અનેક પ્રકારની સજ્જવટો, જુદી જુદી જાતનાં ગૂંથણુકામ, તથા વીંટીને, ભરીને અને સમૂહ કરીને તૈયાર કરેલા દેખાવો વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવામાં આવ્યા હતા.

તે પ્રત્યેકની સમજ આપનારા નિપુણ કારીગરો, તેમ જ વિવિધ પ્રકારનાં ગાયનવાદન કરનારા ગાયકો તથા કુશળ નટોને ત્યાં પગાર આપીને રોકવામાં આવ્યા હતા. શ્રમથી કંટાળીને નગર બહાર વિહાર કરવા આવનાર લોકો તે સભામાં નિરંતર બિછાવી રખાતાં આસનો ઉપર બેસીને પ્રસન્નતાપૂર્વક તે દેખાવો જોતા, સંગીત સાંભળતા અને નાટકોનો રસ લઈ પોતાનો શ્રમ દૂર કરતા.

દક્ષિણના વનખંડમાં અનેક જળચત્રોથી શોભિત, વિશાળ, ભવ્ય, જિંચી, તથા સહેલાઈથી સ્વચ્છ થઈ શકે તેવી એક પાકશાળા તૈયાર કરાવી હતી. તેમાં ખાન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ ચારે પ્રકારની વિપુલ ભોજન-સામગ્રી તૈયાર કરવા પાકશાળામાં પ્રવીણ રસોઈયાઓને રોકેલા હતા. એ રસોઈયાઓ ત્યાં આવનારા શ્રમણો, બ્રાહ્મણો, કૃષ્ણ લોકો અને માગણોને તે ભોજનસામગ્રી છૂટે હાથે

આપતા. ત્યાં આવનાર કોઈ ભૂખ્યું ન જાય તેની નંદ મહિયારની ખાસ આજ્ઞા હતી.

પશ્ચિમના વનખંડમાં ચારેકોરથી વિપુલ પ્રકાશ અને સ્વચ્છ હવા આવી શકે તેવું એક મોટું ઔષધાલય ખંધાવ્યું હતું. ત્યાં અનેક વૈદ્યો, વૈદ્યપુત્રો, રોગની પરીક્ષા કરનારા અનુભવીઓ અને તર્કથી રોગને સમજનારા ચતુર માણસોને રોકવામાં આવ્યા હતા. તેઓ ત્યાં આવનાર સર્વ રોગીઓ, ગ્લાનો, દુર્ખંદો અને અનેક વ્યાધિથી પીડાયેલા લોકોની નિદાનપૂર્વક ચિકિત્સા કરતા હતા. ચિકિત્સા ઉપરાંત રોગીઓના ઉપચાર અને ખાનપાનની પણ ત્યાં સંભાળભરી વ્યવસ્થા હતી.

ઉત્તરના વનખંડમાં નંદ શેઠે એક મોટી આલંકારિક-સલા ખનાવરાવી હતી. ત્યાં આવનારા લોકોને સ્વચ્છ કરનારા અનેક અલંકારિકપુરુષો (હજમો) રાખવામાં આવ્યા હતા. કેટલાય શ્રમણો, અનાથો, ગ્લાનો, રોગીઓ અને દુર્ખંદો તે સલાનો લાભ લઈ સ્વચ્છ થતા.

રાજગૃહમાં આવતા કે રહેતા અનેક મુસાફરો, કાસ-દિયાઓ, કાવડિયાઓ અને કારીગરો, ઘાસ, પાંદડાં અને લાકડાંના ભારા લઈ જનારા અનેક અનાથ કે સનાથ લોકો તે નંદા પુષ્કરિણીમાં નાહવા, પાણી પીવા અને પાણી લઈ જવા વારંવાર આવતા તથા કેટલાક તો ત્યાં આવીને માત્ર જળકીડા કરતા.

પુષ્કરિણીકાંઠે ઊભા કરેલા કેળના મંડપોમાં, લતા-કુંભેમાં અને પક્ષીઓના અવાજથી કલકલિત અનેક પ્રકારની પુષ્પોની પથારીઓમાં સાયવિહારે નીકળેલા રાજગૃહવાસીઓ આરામ કરતા.

એ પુષ્કરિણીને લીધે આખા રાજગૃહમાં અને તેની ચારે બાજુ નંદ મણિયાર ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ થયો. જ્યાં જઈને સાંભળો ત્યાં લોકો તેના જ ગુણ ગાતા અને કહેતા:—
“ધન્ય છે નંદ મણિયારને! સફળ છે એનો મનુષ્યજન્મ!
અને ધન્ય છે તેનાં માતૃપિતાને!”

આવી ચારે દિશામાં ફેલાયેલી પોતાની કીર્તિ સાંભળીને શ્રમણોપાસકની મર્યાદાથી વ્યુત થયેલો તે નંદ મણિયાર અધિકાધિક પ્રસન્ન થયો અને પોતાનું નામ અમર થયું બાણી ખૂબ કુલાતો સુખે સુખે રહેવા લાગ્યો.

એમ કેટલાક દિવસો વહી ગયા બાદ એક વાર નંદ મણિયારનું શરીર સોળ^૨ રોગોથી એકીસાથે ઘેરાયું. શ્વાસ, ખાંસી, જ્વર, દાહ, શૂલ, ભગંદર, હરસ, અજીર્ણ, આંખનું શૂળ, માથાનું શૂળ, અરુચિ, આંખ અને કાનની વેદના, ખરજ, જલોદર, અને કોઠ એમ સોળે રોગોથી તે હેરાન હેરાન થઈ ગયો.

તેણે રાજગૃહમાં ઘોષણા કરાવી કે જે કોઈ વૈદ્ય નંદ મણિયારના એક પણ રોગને શમાવશે તેને મોંમાગ્યું નાણું આપવામાં આવશે. આ ઘોષણા તેણે ફરી ફરી બેત્રણ વાર કરાવી. તેને કારણે કેટલાય વૈદ્યો અને વૈદ્યપુત્રો, ચિકિત્સાને લગતાં શસ્ત્રો, પાત્રો, શસ્ત્રોને તીક્ષ્ણ કરવાની સહીઓ, કરિયાતા વગેરેની સળીઓ અને અનેક પ્રકારનાં ઓસડવેસડ લઈને આવ્યા.

તેઓએ આવીને નંદમણિયારનું શરીર તપાસ્યું, નિદાન વિષે અંદર અંદર પડપૂછ કરી. કેટલાય લેપો, ખરડો, ચીકણાં પીણાં, વમન અને વિરેચનના ઉપચારો, નાસો, ડાંભો, અપસ્નાનો (ચીકાશ દૂર કરવા માટેનાં સ્નાનો), અનુવાસના,^૩

બસ્તીકર્મો, નિરૂહ,^૪ શિરાવેધો,^૫ તક્ષણો,^૬ પ્રક્ષણો,^૭ શિરાવેષ્ટનો,^૮ તર્પણો,^૯ અને પુટપાકો,^{૧૦} વગેરે ઉપાયોની સૂચના કરી તથા ઔષધ તરીકે કેટલાય પ્રકારની છાલો, વેલો, મૂળો, કંદો, પત્રો, પુષ્પો, ફૂલો, બીજો, સળીઓ વગેરે સૂચી. પણ તેઓના એક પણ ઉપચારથી નંદના શરીરને જરાય શાંતિ ન વળી.

નંદ મણિચાર આટલા રોગોથી પીડાયેલો હતો છતાં તેનું મન તો પોતાની પુષ્કરિણીમાં જ આસક્ત હતું. આખર વખતે પણ તે તેમાંથી મન પાછું ફેરવી શક્યો નહિ.

પરિણામે તે પોતાની જ પુષ્કરિણીમાં એક દેડકા તરીકે જન્મ્યો. ત્યાં ચારે બાજુ ફરતો તે દેડકો મોટો થઈ પુષ્કરિણીમાં આમતેમ ખેલવા ફૂલવા લાગ્યો.

પુષ્કરિણીએ આવેલા લોકો નંદનું નામ લઈ તેની ખૂબ પ્રશંસા કરતા અને કહેતા:- “ધન્ય છે નંદને. ધન્ય છે નંદની ઉદારતાને!”

એક વાર આ શબ્દો પેલા દેડકાને કાને પડ્યા. તે સાંભળતાં જ તેને યાદ આવ્યું કે આ શબ્દો તેણે પૂર્વે પણ ક્યાંક સાંભળ્યા છે. વધારે વિચાર કરતાં તેને પોતાના પૂર્વ જન્મનું બરાબર સ્મરણ થયું. તે સમજ્યો કે શ્રમણભગવાન મહાવીર પાસે સ્વીકારેલી શ્રમણોપાસકની મર્યાદામાં શિથિલ થઈને મરતી વખતે આ પુષ્કરિણીમાં આસક્ત રહેવાને કારણે જ હું આ દેડકાની દશાને પામ્યો છું.

આ વાત સમજતાં જ તે અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. તેણે પોતાની બુદ્ધિથી ફરી વાર શ્રમણોપાસકની મર્યાદા સ્વીકારી અને જીવન સુધી એ જન્મમાં પણ બની શકે તેટલો સંયમ પાળવાનો સંકલ્પ કર્યો.

અત્યાર સુધી તે મરજીમાં આવે ત્યારે પાણીમાં ફરતાં બીજાં નાનાં જીવડાંને મારી ખાતો અને રમત માટે પણ પાણીમાં આમતેમ ફરી અનેક જંતુઓને ત્રાસ આપતો. પરંતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રમણોપાસકની મર્યાદા સ્વીકાર્યા બાદ તેણે પોતાની તમામ હિંસક પ્રવૃત્તિ બંધ કરી.

અને તે પણ એટલે સુધી કે જે જે દિવસના એકાંતરે ઉપવાસ કરવા છતાં ખોરાકમાં તે માત્ર પાણી જ લેતો અને તેમાં પણ એક પણ જંતુ ના આવે તેની પૂરેપૂરી સંભાળ રાખતો.

એક વાર તેણે પુષ્કરિણીમાં નાહવા આવેલા લોકો પાસેથી સાંભળ્યું કે “ ભગવાન મહાવીર ગુણશિલક ચૈત્યમાં પધાર્યા છે ” એ વાત સાંભળી તે મારાં દર્શન કરવાને ઉત્સુક થયો અને ધીરે ધીરે બહાર આવી પોતાની પ્હુત ગતિથી મારા ઉતારા તરફ આવવા નીકળ્યો.

તે વખતે હે ગૌતમ ! રાજ શ્રેણિક ભંભાસાર પણ પોતાના મોટા પરિવાર સાથે મને વાંદવા આવતો હતો. એ દેડકો રસ્તામાં જ તેની સવારીમાં સપડાઈ ગયો અને એક ઘોડાના બચ્ચાના ડાળા પગ નીચે સખત દખાતાં જ તેનાં આંતરડાં બહાર નીકળી ગયાં. હવે તેનાથી આગળ ચાલી શકાય તેમ રહ્યું નહિ; એટલે તે ઠેકાણે જ “ સર્વ વીતરાગ પુરુષોને તથા મારા ધર્માચાર્ય શ્રમણભગવાન મહાવીરને મારા નમસ્કાર હો, ” એમ તે પોતાની ભાષામાં બોલ્યો.

તે વખતે તેને સ્પષ્ટ સ્મૃતિ થઈ કે તેણે શ્રમણભગવાન મહાવીરની સમક્ષમાં હિંસા, અસત્ય વગેરે દોષોને શ્રમણોપાસકની મર્યાદામાં આવે તેટલો જ ત્યાગ સ્વીકાર્યો હતો. પણ હવે તેણે સંકલ્પ કર્યો કે, “ હું તે દોષોને શ્રમણો-

ની મર્યાદામાં આવે એવો ત્યાગ સ્વીકારું છું અને હવે હું વધારે જીવું તો પણ કેઈ પણ પ્રકારના ભોજનનો તેમ જ આ દેહની મૂર્છાનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરું છું.”

તે દેડકો એવો સંકલ્પ કરતો કરતો તે ઠેકાણે જ અવસાન પામ્યો અને ત્યાંથી સમભાવ, સંયમ અને અનાસક્તિથી વિશુદ્ધ થયેલી ચિત્તવૃત્તિને કારણે દર્દુર^{૧૧} નામે તેજસ્વી તેમ જ દિવ્ય શક્તિ અને પુરુષાર્થવાળો દેવ થયો.

“એ પ્રમાણે હે જંબુ ! આસક્તિ અને અનાસક્તિનું પરિણામ બતાવનારું આ તેરમું અધ્યયન ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે; તે મેં તને કહ્યું,” એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

૧૪

અમાત્ય તેયલિ

[તેયલિ']

શ્રમણભગવાન મહાવીરે નાયાધમ્મકહાના તેરમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવો, એમ આર્ય જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા :—

તેયલિપુર નગરમાં કનકરથ નામે રાજા હતો. તેને પન્નાવતી નામે રાણી હતી તથા સામ, દામ, લેદ અને દાંડ એ ચાર પ્રકારની રાજનીતિમાં કુશળ એવો તેયલિપુત્ર નામે અમાત્ય હતો.

તે નગરમાં મૂષિકારદારક નામે એક સોની રહેતો હતો. તેને ભદ્રા નામની સ્ત્રી અને રૂપ, યૌવન તથા લાવણ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ એવી પોટ્તિલા નામે પુત્રી હતી.

એક વાર તે પોટિલા પોતાના આવાસની અગાસી ઉપર પોતાની સખીઓ સાથે સોનાના દડાથી રમતી હતી. તે વખતે અશ્વારૂઠ થઈ, મોટા પરિવાર સાથે અશ્વવાહનિકા માટે નીકળેલા તેયલિપુત્રે તેને દૂરથી જોઈ. તેના રૂપ ઉપર મુગ્ધ થઈને તેણે તેને લગતી ખાસ હકીકત પોતાનાં માણસોને પૂછી લીધી, અને ઘેર પાછા ગયા બાદ તે સોનીને ત્યાં તેની કન્યાનું માથું કરવા પોતાનાં માણસો મોકલ્યાં; તથા કહેવરાવ્યું કે જે શુદ્ધ જોઈએ તે લઈને પણ તારી કન્યા મને પરણાવ.

તે સોનીએ ઘણી ખુશીથી આવેલા માણસોના સ્વાગત સાથે મંત્રીનું કહેવું સ્વીકાર્યું અને પોતે જાતે મંત્રીને ઘેર તે વાત કહેવા ગયો. પછી વિવાહાર્થી તેયલિપુત્ર પોટિલા સાથે એક પાટ ઉપર બેઠો. બંનેએ સ્નાન કર્યું તથા હોમ કર્યો. ત્યારબાદ કુટુંબીઓને જમાડીને વિદાય કર્યા પછી અમાત્ય તેયલિપુત્ર પોટિલા સાથે સુખે સુખે રહેવા લાગ્યો.

રાજા કનરથ રાજ્ય તેમ જ અંત:પુરમાં અત્યંત આસક્ત હતો. તેની એ આસક્તિ એટલી બધી હતી કે પોતાનો એક પણ પુત્ર રાજ્યને લાયક ન રહે તે માટે તે પોતાને થતા દરેક પુત્રનાં અંગપ્રત્યંગો છેદી નાખતો. તેની રાણીએ વિચાર કર્યો કે આ રાજા એવો દુષ્ટ છે કે તે મારા એક પણ દીકરાને ગાદીને વારસ નહિ થવા દે. તેથી તેણે અમાત્ય સાથે મળીને પોતાના હવે થનારા એક પુત્રને બચાવી લેવાની ઝોઠવણ કરી.

યોગ્ય વખતે રાણીને પુત્ર થયો. અગાઉથી ઝોઠવ્યા મુજબ તેણે તે પુત્રને પોતાની ધાત્રીદ્વારા અમાત્યને ત્યાં છૂપી રીતે મોકલી આપ્યો. તે જ વખતે પોટિલાએ એક

મરેલી છોકરીને જન્મ આપ્યો હતો. તે છોકરીને છોકરાને સ્થાને રાણી પાસે મૂકવામાં આવી.

રાણીને પ્રસવ થયો છે એવું જાણતાં જ રાજા તેની પાસે ત્વરાથી આવી પહોંચ્યો. પણ મૂએલી છોકરી બેઠને ત્યાંથી પાછો ચાલ્યો ગયો.

હવે પેલો રાજપુત્ર અમાત્યને ત્યાં મોટો થવા લાગ્યો. તેનું નામ મોટી ધામધૂમ સાથે કનકધ્વજ રાખવામાં આવ્યું.

વખત જતાં અમાત્યને પોટિલા ઉપર અભાવ થયો. તેથી તે ઘણી ખિન્ન થઈ. પણ અમાત્યે તેના ખેદનું નિવારણ કરતાં કહ્યું કે, “હે દેવાનુપ્રિયે ! તારે ખેદ કરવાનું કારણ નથી. તું મારા રસોડામાં આવતા તમામ શ્રમણો, બ્રાહ્મણો અને ઈતર માગણોને નિરંતર દાન દીધા કર.”

ત્યારથી પોટિલા તે પ્રમાણે કરતી સુખેથી રહે છે. એવામાં વખત જતાં સુવતા નામની બ્રહ્મચારિણી, બહુશ્રુત અને બહુપરિવારવાળી આર્યા ગામેગામ ફરતી ફરતી ત્યાં આવી તથા સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને વાસિત કરતી થોડો વખત ત્યાં રહી. તે આર્યાને એક સંઘાટક લિક્ષા સમયે અમાત્યના ઘરમાં આવ્યો. પોટિલાએ તેને ઘણા આદરથી લિક્ષા આપી અને વિનંતિ કરી :—

“હે આર્યાઓ ! હું પહેલાં અમાત્યને અત્યંત ઇષ્ટ હતી પણ હવે હું તેને ગમતી નથી. તો એવું કાંઈ ચૂર્ણ, મંત્ર, કામણ કે વશીકરણ છે વા કોઈ ઔષધિ છે કે જેનાથી હું ફરીવાર તેને ઇષ્ટ થાઉં ?”

આ વાત સાંભળીને પોતાના બંને કાન દાળીને તે આર્યાઓ બોલી :— “હે દેવાનુપ્રિયે ! અમે તો શ્રમણ-નિર્ઝંથીઓ તથા બ્રહ્મચારિણીઓ છીએ. તારું આલું કથન

તો અમારાથી સાંભળી પણ ન શકાય. પણ જો તારી ઇચ્છા હોય તો અમે તને કેવળીએ જણાવેલા ધર્મનો ઉપદેશ કરીએ. ”

પોદ્દિલાએ તેમ કરવાની ઇચ્છા જણાવતાં, તે શ્રમણી-ઓએ તેને શ્રમણોપાસિકાનો ધર્મ કહી સંભળાવ્યો. પોદ્દિલાએ તેને સમજીને તેનો સ્વીકાર કર્યો. હવેથી શ્રાવિકાધર્મને પાળતી પોદ્દિલા કેઈ સંત કે સતી પોતાને ત્યાં આવી ચડે તો ખૂબ આદરથી યોગ્ય ભિક્ષા આપતી સુખેથી રહે છે.

એક વાર પોદ્દિલાને વિચાર આવ્યો કે હું મારા ચિત્તની શુદ્ધિ માટે હંમેશાં તે સુવ્રતા આર્યા પાસે રહું તો ઠીક. તે માટે તે અમાત્ય તેયલિપુત્રની અનુમતિ લેવા ગઈ.

અમાત્યે કહ્યું :—

“તું આર્યાઓની અંતેવાસિની થયા બાદ જ્યારે કાળ કરીશ ત્યારે જરૂર કેઈ સદ્ગતિમાં જઈશ. ત્યાંથી તું આવીને મને બોધ આપવાની કબૂલાત આપે તો હું તને આર્યાઓની અંતેવાસિની થવાની રજા આપું.”

પોદ્દિલાએ તેની તે વાત સ્વીકારી. ત્યાર બાદ અમાત્ય અને પોદ્દિલા બંને સુવ્રતા આર્યા પાસે ગયાં. પોદ્દિલાને આગળ કરીને અમાત્યે તે આર્યાને કહ્યું :— “હે દેવાનુપ્રિયે ! આ પોદ્દિલા મારી સ્ત્રી છે. તે પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ માટે તમારી સહવાસિની થવા ઇચ્છે છે. તો હું તમને આ શિષ્યાની ભિક્ષા આપું છું, તેનો તમે સ્વીકાર કરો.”

આર્યાએ તેને સ્વીકારીને તથા પ્રવ્રજિત કરીને પોતાના સંઘમાં રાખી. તે પોદ્દિલા અગિયાર અંગોને ભણી અને ઉગ્ર સંયમ તથા તપ આચરતી આચરતી

વિશિષ્ટ ચિત્તશુદ્ધિ સાથે રહેવા લાગી. વખત જતાં મૃત્યુ સમય નજીક આવ્યો જાણીને તે તપ અને સંયમમાં વધારે ઉઘત થઈ. છેવટે કાળ કરીને તે દેવયોનિમાં ઉત્પન્ન થઈ.

રાજા કનકરથ અવસાન પામ્યો. પ્રજાએ તેની પાછળ લૌકિક કાર્ય કરીને તેને સ્થાને હવે ગાદી કેાને આપવી એ વિષેનો વિચાર અમાત્ય પાસે મૂક્યો. અમાત્યે પોતાને ત્યાં રહેલા રાજપુત્ર કનકધ્વજનો નિર્દેશ કર્યો અને તેને પોતાને ત્યાં કેમ રાખેલો તે બધું વિગતવાર કહી સંભળાવ્યું.

કનકધ્વજનો રાજ્યાભિષેક થયો. કનકધ્વજની માતા પદ્માવતીએ તેને કહ્યું કે, “હવે તારે આ અમાત્યને જ પિતા તરીકે સમજવાના છે. તેમના પ્રતાપથી જ તું આ ગાદી ઉપર આવી શક્યો છે.” હવે કનકધ્વજ, અમાત્ય તેયલિપુત્ર ઉપર બહુ પ્રીતિ રાખતો પોતાનો રાજકારભાર ચલાવે છે.

પોદિલાને દેવયોનિમાં ગયા બાદ પોતે અમાત્ય સાથે કરેલી શરત યાદ આવી. તેણે અનેક પ્રકારે અમાત્યને ધર્મબોધ કરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેની સુખશીલતાને કારણે તેને સમજાવવામાં તે પોદિલિદેવ સફળ નીવડ્યો નહિ. છેવટે તેણે મંત્રીને જ્ઞાન આપવા તેની અને રાજાની વચ્ચે વિરોધ ઊભો કર્યો. તેથી કરીને હંમેશની માફક જ્યારે મંત્રી રાજા પાસે આવ્યો ત્યારે રાજાએ તેનો જરાય આદર ન કર્યો. જે રાજા પોતાને ઘણા માનથી અને આદરથી રાજ બોલાવતો તેને આજે આમ બદલાયેલો જોઈને અમાત્ય ઘણો ખેદ પામ્યો તથા રાજા પોતાને અકાળ મોતે મરાવી નખાવશે તે શંકાથી અત્યંત ભયભીત થયો.

તે જલદીથી પોતાને ઘેર પાછો આવ્યો. પરંતુ ત્યાં પણ તેનાં માતાપિતા કે સેવકોએ તેનો આહર ન કર્યો. હવે તો તેણે મરવાનો વિચાર કરીને કાલકૂટ વિષ ખાધું; પણ તેને તેની કશી અસર ન થઈ. પોતાની તરવારને ડોક ઉપર ચલાવી; તે પણ નિષ્ફળ ગઈ. ગળાકાંસો ખાવા ગયો; ત્યારે કાંસો જ તૂટી ગયો. મોટી શિક્ષાને ડોક સાથે ખાંધી જિંડા પાણીમાં પડ્યો; પણ મર્યો નહિ. છેવટે તે ઘાસની ગંજીમાં આગ નાખી તેમાં પેઠો; પણ અગ્નિ ખુઝાઈ ગયો.

પછી તે લમણે હાથ દઈને ભતરેલે મોંએ પોતાની આ દુર્હશાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તે વખતે પેલો પોદ્દિલદેવ પોદ્દિલાના રૂપે તેની સામે હાજર થયો અને બોલ્યો :

“હે તેયલિ ! આગળ મોટો ખાડો છે, પાછળ ગાંડો હાથી ચાલ્યો આવે છે, ખંને બાબુએ ઘોર અંધારું છે, વચ્ચે બાણો વરસે છે, ગામ સળગ્યું છે અને રણ ધગધગે છે. તો હે તેયલિ હવે ક્યાં જવું ?”

તેયલિ બોલ્યો : “જેમ ભૂખ્યાનું શરણ અન્ન છે, તરસ્યાનું શરણ પાણી છે, રોગીનું શરણ ઔષધ છે અને થાકેલાનું શરણ વાહન છે, તેમ જોને ચારે બાબુ ભય છે તેનું શરણ પ્રવ્રજ્યા છે. પ્રવ્રજિત થયેલા ક્ષાંત, દાંત અને જિતેન્દ્રિયને કશો ભય હોતો નથી.”

દેવે કહ્યું : “હે તેયલિ ! જ્યારે તું આ સમજે છે ત્યારે શા માટે ભય કરે છે ?”

આ સાંભળીને તેયલિને પોતાના પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું. તેને યાદ આવ્યું કે પહેલાં તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રની, પુષ્કલાવતી વિજયમાં પુંડરીકિણી રાજધાનીમાં મહાપદ્મ રાજા હતો. ત્યાં તે સાંસારિક ભોગવિલાસોને છોડીને

સ્થવિરોના સંઘમાં રહેલો. ત્યાંથી મરીને તે મહાશુક્ર કલ્પમાં દેવ થયો હતો અને ત્યાંથી તે અહીં અમાત્ય થયો છે.

તેણે વિચાર કર્યો કે હવે પણ તેણે એવા જ પ્રકારના સંત સ્થવિરોના સહવાસમાં રહી, ચિત્તશુદ્ધિને અર્થે સંયમ આદરવો જોઈએ. આમ વિચારી તે તેયલિપુરના પ્રમદવન નામના ઉદ્યાનમાં જઈને ઉચ્ચ સંયમી તરીકે રહેવા લાગ્યો. આ રીતે સંયમ, તપ અને ત્યાગપૂર્વક રહેતાં રહેતાં તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત જેવું જીવન ગાળવા લાગ્યો.

હવે રાજા કનકધ્વજને ખબર પડી કે અમાત્ય તેયલિપુર તો ઉદ્યાનમાં એક યોગીની પેઠે રહે છે. પોતે વિના અપરાધે તેનો અનાહર કર્યો હોવાથી તે તેની પાસે જઈને વારંવાર ક્ષમા માગવા લાગ્યો. મંત્રો હવે સમભાવી થયેલો હતો એટલે તેણે એ રાજાને સમભાવપ્રધાન ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો.

રાજાએ પણ શ્રમણોપાસકની મર્યાદામાં આવે તેટલો ધર્મ સ્વીકાર્યો. પછી તેયલિપુર યોગી સંયમનો ઉપદેશ દેવાને ગામેગામ ફરતો ફરતો અંતે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયો.

હે જંબુ ! ચારે બાજુ ભયથી ઘેરાયેલા મનુષ્યો પણ આસક્તિ છોડીને લાગ્યે જ ધર્માભિમુખ થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એ હકીકત આ પ્રમાણે શ્રમણુલગવાન મહાવીરે આ ચૌદમા અધ્યયનમાં સમજાવેલી છે; જે મેં તને કહી, એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

નંદીકૂલ

[નંદીકૂલ ૧]

શ્રમણુભગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધમ્મકહાના ચૌદમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તે હવે તેના પંદરમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જાણાવો, એમ આર્ય જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા :

ચંપામાં જિતશત્રુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો અને ત્યાંથી ઇશાન ખૂણામાં આવેલી જંગલદેશની રાજધાની અહિચ્છત્રામાં^૨ કનકકેતુ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ચંપામાં ધન્ય નામે સમૃદ્ધ અને વ્યાપારકુશળ એવો એક સાર્થવાહ રહેતો હતો. એક વાર તે સાર્થવાહે વાણિજ્ય માટે અહિચ્છત્રા તરફ જવાનો વિચાર કર્યો.

તે માટે તેણે અનેક પ્રકારનાં કરિયાણાંનાં મોટાં મોટાં ગાડાં ભરાવ્યાં, તથા પ્રયાણની તૈયારી પહેલાં ચંપામાં તેણે ઘોષણા કરાવી કે, “જે કોઈ ચરક,^૩ ચીરિક,^૪ ચમખંડિક,^૫ ભિચ્છુંડ,^૬ પંડુરગ,^૭ ગૌતમ,^૮ ગોવ્રતી,^૯ ગૃહિધર્મી,^{૧૦} ધર્મચિંતક,^{૧૧} અવિરુદ્ધ,^{૧૨} વિરુદ્ધ,^{૧૩} વૃદ્ધ,^{૧૪} શ્રાવક,^{૧૫} વૃદ્ધ શ્રાવક, રક્તાપટ^{૧૬} અને નિર્ગ્રંથ વગેરેના પાસંડના પરિવાજક કે ગૃહસ્થ, ધન્ય સાર્થવાહની સાથે અહિચ્છત્રા આવવા ઇચ્છતા હોય, તે ઘણી ખુશીથી આવી શકે છે.”^{૧૭} ધન્ય સાર્થવાહ જેની પાસે છત્ર નહિ હોય

તેને છત્ર આપશે, જોડા વિનાનાને જોડા આપશે, કુંડી વિનાનાને કુંડી આપશે, ભાતા વિનાનાને ભાતું આપશે, રસ્તામાં જેને જે કંઈ તોટો પડશે તે પૂરો કરશે અને જે કોઈ બિમાર થશે અથવા બીજા કોઈ કારણથી અશક્ત થશે તો તેને સહાય આપશે. માટે જેને આવવું હોય તેણે ખુશીથી આવવું.”

આ ઘોષણા તેણે ચંપામાં બે ત્રણ વાર કરાવી. અહિચ્છત્રા જનરા બધા પ્રવાસીઓ ધન્યના સાર્થમાં આવ્યા. ધન્યે જેને જે જે જોઈતું હતું તે તે આપ્યું અને કહ્યું કે “તમે બધા ચંપાના અગ્રોધાનમાં મારી રાહ જુઓ. હું અમુક દિવસે અહીંથી પ્રયાણ કરીશ.”

પછી શુભ નક્ષત્ર, તિથિ અને કરણનો યોગ આવ્યે, પોતાની જ્ઞાતિમાં મોટું જમણુ આપીને, જ્ઞાતિજનોની અનુમતિથી, ક્રિયાણાનાં અનેક ગાડાંઓ સાથે ધન્યે ચંપાથી નીકળી અહિચ્છત્રા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

નાની નાની મજલો કરતો ધન્ય બધા સાર્થ સાથે અંગદેશની વચ્ચે થઈને સરહદ ઉપર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પડાવ નાખ્યા બાદ ભવિષ્યના પ્રવાસમાં રાખવાની સાવચેતીની ભણુ માટે તેણે પોતાના સાર્થમાં નીચે પ્રમાણે ઘોષણા કરાવી :

“હવે પછીના પ્રવાસમાં વૃક્ષોથી ગીચ એવી એક મોટી અટવી આવનાર છે. તેમાં પત્ર, પુષ્પ અને ફળોથી શોભતાં નંદીકૂળ નામનાં વૃક્ષો આવશે. તે વર્ણુ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને છાયાથી ઘણાં મનોહર હોય છે. પરંતુ જે કોઈ તેમની છાયામાં વિસામે લે છે કે તેમનાં ફળકૂલ ચાખે છે, તેનું અકાળ મૃત્યુ થાય છે. માટે કોઈ પ્રવાસીએ

તે વૃક્ષોની છાયામાં વિસામો લેવો નહિ કે તેમનું ફળકૂલ ચાખવું નહિ.”

આ ઘોષણા તેણે આખાળવૃદ્ધને પહોંચે તેવી રીતે એ ત્રણવાર કરાવી અને તેનું પાલન થાય તે માટે પોતાનાં માણસો મારફત ખરાબર ચોકસાઈ રખાવી.

પરંતુ સાર્થનાં કેટલાંય માણસો ધન્યની આ ઘોષણા તરફ લક્ષ્ય ન રાખીને તે વૃક્ષની છાયા અને ફળકૂલોથી આકર્ષાઈ અકાળ મૃત્યુ પામ્યાં. પરંતુ જેઓએ તે ઘોષણાને ધ્યાનમાં રાખી, તેઓ તે ઝાડોથી દૂર જ રહ્યાં.

એ રીતે પ્રવાસ કરતો ધન્ય અહિચ્છત્રા આવી પહોંચ્યો તથા મોટું નજરાણું લઈને રાત્રને મળ્યો. રાત્રએ તેના કરિયાણાની જકાત માફ કરવાનો હુકમ કર્યો. ધન્ય ત્યાંના સર્વ વેપાર પૂરો કરીને, પાછાં તે દેશનાં કરિયાણાંઓથી પોતાનાં ગાડાં ભરીને સુખે સુખે અંપામાં આવી પહોંચ્યો.

એક વાર તે નગરીમાં કેટલાક સંતસ્થવિરો આવ્યા. પરિપકવ વયના અને અનુભવી ધન્યે તેમની પાસે ધર્મ-પ્રવચન સાંભળ્યું. તેથી તેની લોગાકાંક્ષા અને ધનોપાર્જનની વૃત્તિ શમી. તે પોતાના મોટા પુત્રને બધો કારભાર સોંપી, કુટુંબની અનુમતિ લઈ, તે સ્થવિરોનો અંતેવાસી થયો.

ત્યાર બાદ તે ધન્ય શ્રમણ પોતાના સુખલોગના જૂના સંસ્કારો તોડવા માટે ઉચ્ચ સંયમ અને તપ આચરવા લાગ્યો, પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે સમભાવ અનુભવાય તેવું સાર્ત્વિક જીવન ગાળવા લાગ્યો, પોતાની શારીરિક હાજતો માટે કોઈને જરા પણ ત્રાસ ન થાય તેવી કાળજી રાખવા લાગ્યો અને ભિક્તાં, ખેસતાં, ખાતાં, પીતાં, સૂતાં અને જાગતાં અહિંસા તથા સત્યનું જ મનન અને આચરણ કરવા લાગ્યો.

સ્થવિરો પાસે તે સામાયિક વગેરે અગિયાર અંગો ભણ્યો અને પોતાનું છેલ્લું જીવન અત્યંત સમભાવપૂર્વક ગાળતો રહેવા લાગ્યો. અંતે વિદેહાવસ્થા પામીને તે સિદ્ધ, પુદ્ગ અને મુક્ત થયો.

“હે આયુષ્યમાન શ્રમણો ! ધન્યના સાર્થમાં જે પ્રવાસીઓએ તેની પેલી ઘોષણા ન માની, તેઓ જેમ અકાળ મૃત્યુથી મૂઆ, તેમ જે નિર્ગ્રંથનિર્ગ્રંથીઓ વીતરાગ પુરુષોએ કહેલા સંચમનો સ્વીકાર કરીને પણ કામગુણોમાં લલચાર્ધને ફસાઈ જાય છે તથા શ્રમણત્વથી બ્રૂટ થાય છે, તેઓ શ્રમણ અને શ્રમણસંઘમાં નિંદનીય થાય છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ સંસારના અંતને પામવાને બદલે તેમાંજ રખડયા કરે છે.

“પરંતુ જે નિર્ગ્રંથનિર્ગ્રંથીઓ ધન્યની ઘોષણાને સ્વીકારીને ચાલનારા પ્રવાસીઓની જેમ પોતાના સંચમમાં વધારે ને વધારે ઉજમાળ થશે, કામગુણોથી અત્યંત દૂર રહેશે, મનથી પણ તેમની પ્રાર્થના નહિ કરે, અને તેવી પ્રાર્થનાની વૃત્તિને રોકવા અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, ત્યાગ અને બ્રહ્મચર્યના પાલનમાં ક્ષણે ક્ષણે ઉદ્યત રહેશે, તેઓ સમસ્ત લોકમાં વંદનીય અને પૂજનીય થઈ થોડાજ વખતમાં સંસારનો પાર પામી સિદ્ધ, પુદ્ગ અને મુક્ત થશે.”

હે જંબુ ! પ્રત્રાસીનું ઉદ્દાહરણ આપીને આ પંદરમા અધ્યયનમાં શ્રમણુલગવાન મહાવીરે સંચમીઓને જે ચેતવણી આપી છે, તે મેં તને કહી, એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

અપરકંકા નગરી

[અવરકંકા]

શ્રમણુભગવાન મહાવીરે કહ્યેલો નાયાધમ્મકહાના પંદરમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તો હવે તેના સોળમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જણાવે, એમ આર્થ જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્થ સુધર્માને કહ્યું. આર્થ સુધર્મા બોલ્યા :—

અંધા નગરીમાં વેદવેદાંગાદિ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ એવા સોમ, સોમહત્ત અને સોમભૂતિ નામના ત્રણ બ્રાહ્મણ ભાઈઓ રહેતા હતા. તેમને અનુક્રમે નાગશ્રી, ભૂતશ્રી અને ચક્ષુશ્રી નામે ભાઈઓ હતા.

તે ત્રણે ભાઈઓ એટલા બધા સમૃદ્ધ હતા^૨ કે કાંઈ પણ ઉદ્યોગ કર્યા સિવાય બેઠાબેઠ બાધા કરે તો પણ સાત પેઠી પહોંચે તેટલું ધન તેમની પાસે હતું.

એક વાર તેમને વિચાર થયો કે આપણી પાસે આટલું બધું ધન છે, ત્યારે આપણે જુદી જુદી રસોઈ ન કરતાં વારાફરતી એક એકને ઘેર જમીએ અને સુખથી રહીએ.

એ પ્રમાણે એક વાર નાગશ્રીનો વારો આવ્યો. તેણે અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એમ ચાર પ્રકારનું વિપુલ ભોજન તૈયાર કર્યું. પરંતુ ચૂકથી શરદ ઋતુની કડવી દૂધીનું શાક બનાવ્યું. રસોઈ તૈયાર થઈ ગયા બાદ તેને આ વાતની ખબર પડી.

તેણે વિચાર્યું કે જો મારી ઢેરાણીઓ અને દિયરો આ ઝેર જેવું શાક ખાશે તો મારી નિંદા થશે, મારે શરમાવું પડશે અને કુટુંબનો સ્નેહ તૂટી જશે. માટે જો કે તે શાક અનાવવામાં તેલ, મસાલા વગેરે ઘણું વપરાયું છે, તો પણ તેને એક જગ્યાએ સંતાડી રાખી, શરદ ઋતુની ખીજ મીઠી દૂધીનું તેવું જ સુંદર શાક અનાવીને તે સૌને જમાડું.

ઘેર આવીને બધા લાઈએ જમીને પોતપોતાને કામે લાગ્યા અને પછી લોબ્ઠ ઓ પણ જમીને પોતપોતાને કામે લાગી.

એવામાં ચંપાની બહારના સુભૂમિભાગ નામના ઉદ્યાનમાં બહુ પરિવારવાળા, બહુશ્રુત અને સત્ય સંચમના ધારક ધર્મઘોષ નામે સ્થવિર ફરતા ફરતા આવીને ઊતર્યા હતા. તેમનો શિષ્ય ધર્મરુચિ અનગાર ઊંચ, નીચ અને મધ્યમ કુળમાં^૩ લિક્ષા માટે ફરતો ફરતો નાગશ્રીને ઘેર આવ્યો.

માસોપવાસી તે સ્થવિરને આવતો જોઈને નાગશ્રી ઘણી ખુશી થઈ અને ઊડીને પેલું કડવી દૂધીનું બધું શાક તેને આપ્યું.

લિક્ષા લઈને પાછા ફરતા ધર્મરુચિએ પોતાની લિક્ષા લઈ જઈને ગુરુને બતાવી. ગુરુ ગંધથી તે શાકને પારખી ગયા અને ઓલ્યા કે “તેલથી લદબદ અને અનેક મસાલાથી સંયુક્ત આ શાક તું ખાઈશ તો તારું અકાળ મૃત્યુ થશે; માટે તેને ન ખાતાં કોઈ નિર્ભવ જગામાં પરઠવી દે” અને ખીજ લિક્ષા મેળવીને પારણું કર.”

ધર્મરુચિ તે શાકને પરઠવવા માટે ઉદ્યાનની પાસેના ભાગમાં ગયો. પહેલાં તો તેણે એક ટીપુ લઈને ચોખ્ખી

જમીન ઉપર મૂક્યું. ત્યાં તો તેની ગંધથી ઊભરાયેલી હબરો કીડીઓ તે ટીપાને ચાખતાં વેંત જ મરી ગઈ.

આ જોઈને ધર્મરુચિને વિચાર આવ્યો કે જો ખંધું જ શાક આમ પરઠવીશ તો કેાણુ જાણુ કેટલાય લાભ કીડીઓ અહીં મરી જશે. માટે એને હું જ ખાઈ જાઉં એ વધારે સાદું છે.

એમ વિચારી કીડીઓ ઉપરની અનુકંપાને લીધે તે ખંધું શાક તે પોતે જ ખાઈ ગયો. તે શાક ખાવાથી તેના શરીરમાં દુઃસહ વેદના ઊપડી આવી અને તે ત્યાંથી ઊડવાને પણ અશક્ત થઈ ગયો. જીવનનો અંત આવ્યો. જાણીને તે ત્યાં જોઠો જોઠો જ મનથી અરહતોને અને પોતાના ધર્મચાર્ય ધર્મઘોષને વારંવાર પ્રણામ કરવા લાગ્યો તથા તેમની પાસેથી સ્વીકારેલી કિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, અબ્રહ્મચર્ય અને મૂર્છાના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞાઓ વારંવાર યાદ કરવા લાગ્યો અને તેમ કરતો કરતો જ ત્યાં અવસાન પામ્યો.

ધર્મરુચિને ગયે ઘણો વખત થયો જાણીને આચાર્યે ખીબા શ્રમણોને તેની ભાગ કાઢવાનું કહ્યું. શ્રમણો શોધતા શોધતા તેનું શખ પડ્યું હતું ત્યાં આવ્યા, અને તેનાં ઉપકરણો ભેગાં કરી, પાછા જઈને તેમણે પોતાના ગુરુને તેના અવસાનની વાત કરી. ગુરુએ તેમને તેના અવસાનનું કારણ સમજાવ્યું.

ધર્મઘોષના શિષ્યોએ ધર્મરુચિના અવસાનની વાત ચંપામાં ઠેર ઠેર ફેલાવી લીધી અને સાથે સાથે નાગશ્રીને વગોવવી શરૂ કરી. આવી વાત ફેલાતાં જ ચંપાના લોકો નાગશ્રી ઉપર ગુસ્સે થયા અને તેની વારંવાર નિર્ભર્ત્સના

કરી તેને મારવા લાગ્યા એટલું જ નહિ પણ તેના પતિ પાસે તેને ઘરમાંથી જ કઢાવી મૂકી.

તે બિચારી તિરસ્કાર પામતી આમતેમ ચંપામાં રખડવા લાગી. કોઈ તેને આંગણે ન આવવા દે તેમ જ એટલે પણ ન બેસવા દે. તેના શરીર ઉપર માત્ર એક કાંટેલું કપડું તથા હાથમાં રામખાતર અને એક કૂટલો ઘડો હતાં. તેની આસપાસ માખેા બહુબહુતી હતી, તેના વાળ છૂટા હતા તથા તેનો દેખાવ બિહામણો હતો. લોકો ઘરને ઉમરે જે બલિ મૂકતા તે ખાઈને જ તે શરીર નભાવતી.

આમ કરતાં કરતાં તેના શરીરમાં ૧૬ રોગો દાખલ થયા. રોગોથી પીડાતી અને ઝૂરતી તે મરીને દુર્ગતિમાં ગઈ. ત્યાંથી અનેક વાર તેવા જ જન્મોમાં ફરતી ફરતી તે એકવાર ચંપાનગરીમાં રહેતા સાગરદત્ત સાર્થવાહને ત્યાં ભદ્રા ભાર્યાની કૃપે દીકરી થઈને જન્મી.

તે ઘણી સુકોમળ હોવાથી માતપિતાએ તેનું નામ સુકુમાલિકા રાખ્યું. તેની રક્ષા માટે પાંચ ધાત્રીઓની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

આમ અનેક પ્રકારનાં લાલનપાલનમાં ઊછરતી તે સુકુમાલિકા, પહાડની કંદરાઓમાં ચંપાની વેલ વધે તેમ દિવસે દિવસે મોટી થવા લાગી. હવે તો તે બાલિકા મટીને યુવતી પણ થઈ અને તેનું રૂપ, ચૌવન તથા લાવણ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ થયાં.

એ જ નગરીમાં જિનદત્ત સાર્થવાહનો સાગર નામે એક યુવાન, સુરૂપ અને સુકુમાર પુત્ર રહેતો હતો. તેણે એક વાર રસ્તા ઉપર જતાં જતાં ઘરની અગાશી ઉપર

સખીઓ સાથે સોનાના દડાથી રમતી સુકુમાલિકાને જોઈ. તેને જોઈને તે તેના ઉપર આસક્ત થયો.

ઘેર પાછા ફર્યા બાદ તેણે પોતાના પિતાને સુકુમાલિકાનું માગું કરવા તેના પિતા પાસે મોકલ્યો. તેણે જઈને તેના પિતાને કહ્યું કે, “હે દેવાનુપ્રિય! જો તમને યુક્ત લાગતું હોય, પાત્રતા દેખાતી હોય, પ્રજ્ઞા ધરાવતી હોય અને સરખો સંયોગ જણાતો હોય તો મારા સાગરને તમારી સુકુમાલિકા આપો. તમે માગો તેટલું શુદ્ધ પણ આપવા હું તૈયાર છું.”

સુકુમાલિકાના પિતાએ જણાવ્યું:—“હે દેવાનુપ્રિય! જો તમારો પુત્ર મારે ત્યાં ઘરજમાઈ રહે તો જ હું તેને મારી પુત્રી આપું. કારણ કે મને મારી પુત્રી એટલી બધી વહાલી છે કે તેના વિના એક ક્ષણ પણ હું રહી શકતો નથી.”

સાગરના પિતાએ પાછા આવીને આ હકીકત સાગરને કહી સંભળાવી. સાગરે તેનો કશો વિરોધ ન કર્યો. એથી સારાં તિથિનક્ષત્રનો યોગ થયે, વિધિપૂર્વક જ્ઞાતિભોજન કરાવીને તથા સાગરને શણગારીને જિનદત્ત સાર્થવાહ સાગરદત્તને ઘેર મોટી ધામધૂમ સાથે ગયો. સાગરદત્તે પણ તેનો વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમથી સત્કાર કર્યો તથા પોતાની પુત્રીનું સાગર સાથે લગ્ન કર્યું.

પાણિગ્રહણ સમયે સુકુમાલિકાનો પાણિસ્પર્શ સાગરને તરવાર જેવો તીક્ષ્ણ, અગ્નિ જેવો દાહક અને અત્યંત અનિષ્ટ લાગ્યો. તે સ્પર્શથી મુહૂર્ત સુધી તો તે પરવશ જેવો થઈ ગયો. લગ્ન થઈ રહ્યા બાદ રાત્રે જ્યારે તે તેણીની સાથે એક પથારીએ સૂતો ત્યારે પણ તેના અંગનો સ્પર્શ તેને તરવારની ધાર જેવો તીક્ષ્ણ, અગ્નિ જેવો દાહક અને અત્યંત

અનિષ્ટ લાગ્યો. આથી તે ઊઠી જુદી પથારીમાં જઈને સૂઈ ગયો.

સુદૂત પછી જાગીને સુકુમાલિકાએ જોયું તો પોતાની પથારીમાં સાગર ન હતો; તેથી તે ઊઠીને સાગરની પથારીમાં જઈને તેની સાથે સૂઈ ગઈ. ત્યાં પણ સાગરને તેનો સ્પર્શ અત્યંત અસહ્ય લાગવાથી, કોઈ માણસ જેમ મારાથી નાસી છૂટે તેમ ત્વરાથી સુકુમાલિકાનું ઘર છોડીને તે પોતાને ઘેર ચાલી આવ્યો.

સવાર થતાં સુકુમાલિકાની માતાએ દાસીને વરવહુ-માટે શયનગૃહમાં મુખશોધનિકા મૂકી આવવાનું કહ્યું. મુખશોધનિકા મૂકવા ગયેલી દાસીએ શોક કરતી એકલી સુકુમાલિકાને જોઈ; પણ સાગરને ન જોયો. તેણે આવીને સુકુમાલિકાના પિતા સાગરદત્તને સાગરના ચાલ્યા જવાની વાત કહી.

તે સાંભળીને ક્રોધે ભરાયેલો સાગરદત્ત જિનદત્તને ત્યાં જઈ કહેવા લાગ્યો:—“હે દેવાનુપ્રિય! આ શું યુક્ત છે કે કાંઈ પણ દોષ બતાવ્યા સિવાય, પતિવ્રતા સુકુમાલિકાને છોડીને ઘરજમાઈ રહેવાને બંધાયેલો સાગર તારે ત્યાં ચાલ્યો આવે ?”

જિનદત્તે પોતાના પુત્ર સાગરને ઠપકો આપ્યો તથા તેને સસરાને ત્યાં પાછા જઈને રહેવાનો આગ્રહ કર્યો. પરંતુ સાગરે કહ્યું:—“હું પહાડથી પડી જાઉં, ઝાડે ફાંસો ખાઈને મરી જાઉં, મરુભૂમિમાં જઈને વગર પાણીએ દેહ પાડું, પાણીમાં ડૂબી જાઉં, અગ્નિમાં બળી જાઉં, ઝેર ખાઉં, મારા શરીરને જંગલી પશુઓ કે ભૂતરાક્ષસોને અર્પણ કરું, શસ્ત્રોથી ચિરાઈ જાઉં, ગીધો વડે ફેલાઈ જાઉં, પરદેશમાં

ચાલ્યો જાઉં કે સંન્યાસી થઈ જાઉં એ કપૂલ છે; પણ સાગરહત્તને ઘેર તો હું જવાનો નથી.” આ હકીકત ભીંત પાછળ રહેલા સાગરહત્તે સાંભળી તેને એમ થયું કે જાણે જમીનમાં પેસી જાઉં. તે શરમાઈને પોતાને ઘેર પાછો આવ્યો અને સુકુમાલિકાને ખોળામાં બેસાડી આશ્વાસન આપવા લાગ્યો કે, “હે પુત્રી! સાગરે તને છોડી તેથી શું થયું? હું તને એવા જ બીજાને આપીશ કે જેને તું ઇષ્ટ અને પ્રિય થઈ પડીશ. માટે તું કશી જ ચિંતા ન કર.”

ત્યાર બાદ એક વાર સાગરહત્તે અગાશી ઉપરથી એક ચીંથરેહાલ, હાથમાં રામપાતર અને કૂટેલા ઘડાવાળો દ્રમક (લિખારી) બેચો. પોતાનાં માણસોદ્ધારા તેણે તેને ઘેર તેડાવી મંગાવ્યો, તથા નવરાવી, ઘોવરાવી, વસ્ત્રાભૂષણથી શણગારીને મિષ્ટભોજન જમાડી તૃપ્ત કર્યો. ત્યાર બાદ તેને કહ્યું:—

“આ મારી પ્રિયપુત્રીને તને સ્ત્રી તરીકે સોંપું છું. તું અને એ બંને કલ્યાણવાળાં થાઓ.”

તે દ્રમકે શેઠની એ વાત સ્વીકારી અને પહેલી જ રાતે તે સુકુમાલિકાની સાથે એક પથારીમાં સૂતો. પરંતુ ઘડીક સૂતો ત્યાં તો સાગરની પેઠે તેને પણ સુકુમાલિકાનો સ્પર્શ તરવારની આણીની જેમ લોંકાવા લાગ્યો અને અગ્નિની પેઠે બાળવા લાગ્યો. તેથી માતથી નાસી છૂટે તેમ તે ત્યાંથી પોતાનું રામપાતર અને કૂટેલો ઘડો લઈ નગરમાં ચાલ્યો ગયો.

બીજે દિવસે સવારે શેઠને આ વાતની ખબર પડી. સાગરહત્ત સુકુમાલિકાને ખોળામાં બેસાડી કહેવા લાગ્યો:—
“હે પુત્રી! તું ખેદ ન કરીશ. આ કોઈ તારાં પૂર્વજન્મનાં

પાપનું જ ફળ છે અને તારે વગર ખેદે ભોગવવું જ જોઈએ. માટે કાંઈ પણ શોકચિંતા કર્યા વિના હવેથી તું આપણે ત્યાં આવતા શ્રમણ, બ્રાહ્મણ કે દુઃખી માણસોને ખાનપાન આપતી અને દાનધર્મ આચરતી સુખેથી રહે.”

વખત જતાં એક દિવસ તે ગામમાં બ્રહ્મચારિણી, બહુશ્રુત અને બહુપરિવારવાળી ગોપાલિકા નામની આર્યા ગામેગામ ફરતી ફરતી આવી પહોંચી તથા સંયમ અને તપથી આત્માને વાસિત કરતી થોડો વખત ત્યાં રહી. તે આર્યાનો એક સંઘાટક ભિક્ષા સમયે સાગરદત્તના ઘરમાં આવ્યો.

સુકુમાલિકાએ તેને ઘણા આદરથી ભિક્ષા આપ્યા બાદ વિનંતિ કરી કે, “હે આર્યાઓ! પહેલાં હું સાગરને અત્યંત ઇષ્ટ હતી પણ હવે તેને ગમતી નથી, એટલું જ નહિ પણ બીજા જે કોઈને હું વરું છું તેને પણ ગમતી નથી. તો હું સાગરને ફરી ઇષ્ટ થાઉં એવો કોઈ મંત્ર, ચૂર્ણ કે ઔષધિ મને બતાવો તો ઘણી કૃપા થશે. તમે બહુશ્રુત છો અને અનેક પ્રયોગોનાં બાણુકાર છો.”

આર્યાઓએ આ વાત સાંભળતાં જ પોતાના કાન ઢાંક્યા અને કહ્યું:—“હે દેવાનુપ્રિયે ! અમે તો બ્રહ્મચારિણી તપસ્વિનીઓ છીએ. તારું આ વાક્ય અમારે સાંભળવું પણ ન જોઈએ. અમારું કામ તો સંયમ અને શીલનો પ્રચાર કરવાનું છે. જો તું ઇચ્છે તો સંયમ અર્થે શીલને આચારમાં આણવાની પદ્ધતિ તને બતાવીએ.”

પછી આર્યાઓના ઉપદેશથી સુકુમાલિકા શ્રાવિકા થઈ અને પિતાની સંમતિ લઈને ગોપાલિકા આર્યા પાસે પ્રવ્રજિત થઈ. હવે સુકુમાલિકા આર્યા ખાવામાં, પીવામાં,

ઊઠવામાં, બેસવામાં, બોલવામાં અને ચાલવામાં પોતાનાં સંયમ તથા શીલને બરાબર સાચવે છે અને ઉચ્ચતપ તથા પ્રહાર્યર્થનું સેવન કરતી ગામેગામ વિહરે છે.

એકવાર તેણે પોતાની ગુરુણી ગોપાલિકા આર્યને કહ્યું કે, “જે આપની અનુમતિ હોય તો હું ચંપાની બહાર સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં રહીને બધાં ઉપવાસ કરતી સૂર્યાભિમુખ ઊભી રહી ધ્યાન કરવા ઇચ્છું છું.”

ગુરુણીએ કહ્યું:—“હે આર્યે ! આપણે પ્રહાર્યારિણી શ્રમણીઓ છીએ. આપણે એકલાં ગામ બહાર જઈ શકીએ નહિ; એટલું જ નહિ પરંતુ ગામમાં પણ ફરતી વંડીવાળા ઉપાશ્રયમાં જ વસતી શરીરને ઢાંકીને અને પગ પૃથ્વી ઉપર ભેગા રાખી આતાપના લઈ શકીએ.”

ગુરુણીનું આ વાક્ય સુકુમાલિકાને ગમ્યું નહિ. એટલે તે તો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં જઈને ધ્યાન ધરવા લાગી.

હવે તે ઉદ્યાનની પાસે એક સ્વૈરચારિણી ટોળી રહેતી હતી. તે ટોળી એક દિવસ દેવદત્તા ગણિકાને લઈને સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં વિહાર કરવા આવી. ટોળીના એક પુરુષે દેવદત્તાને ખોળામાં બેસારી, બીજાએ તેને માથે છત્ર ધર્યું, ત્રીજાએ માથા ઉપર પુષ્પનો મુગટ મૂક્યો, ચોથા પગે અળતો લગાવવા લાગ્યો અને પાંચમે આમર ઢોળતો ઊભો રહ્યો.

તે ટોળીની અને ગણિકાની બધી રતિકીડા સુકુમાલિકાએ જોઈ. તે જોતાં જ તેના સર્વ કામસંસ્કારો તાબ થયા. તેણે વિહૃંજ થઈને સંકલ્પ કર્યો કે જે આ મારા આકરા તપ અને પ્રહાર્યર્થનું કંઈ ફળ હોય, તો હું ભવિષ્યમાં આ

ગણિકાની પેઠે જ પાંચ જણથી સેવાતી અને સુખલોગ લોગવતી થાઉં.

હવે તો તેને કામસંસ્કારોના ઉદયથી પોતે સ્વીકારેલા શ્રમણીપણા ઉપર પણ ઘૂણા આવવા લાગી. તે વારંવાર પોતાના હાથ, પગ, માથું, મોહું, સ્તન, કક્ષા અને ગુહ્યાંગોને ઘોતી; તથા બેસવાના, સૂવાના અને સ્વાધ્યાય કરવાના સ્થાને પહેલાં પાણી છાંટ્યા વિના પગ પણ ન મૂકતી.

ગુરુણીએ તેને કહ્યું:—“ હે દેવાનુપ્રિયે ! આપણે સંયમ-શીલ પ્રહાર્યારિણી છીએ, માટે તમારે આમ કરવું ન કલ્પે. તમે એ વિષે વિચાર કરો અને પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને શુદ્ધ થાઓ.”

પણ સુકુમાલિકાએ ગુરુણીનું કહેવું ધ્યાન ઉપર ન લીધું અને અંતે તે શ્રમણીવર્ગમાં તિરસ્કાર અને નિંદા પામી. એક વાર તેને વિચાર આવ્યો કે જ્યારે હું શ્રાવિકા હતી ત્યારે સ્વતંત્ર હતી. તે વખતે આ બધી શ્રમણીઓ મારી પ્રશંસા કરતી અને મારે! આદર કરતી. હવે હું જ્યારે મુંડ થઈને પ્રવ્રજિત થઈ છું, ત્યારે પરવશ હોવાને લીધે આ શ્રમણીઓ મારું અપમાન કરી મારે! તિરસ્કાર કરે છે. માટે આવતીકાલે જ સવારના અહીંથી નીકળી આ લોકોથી અળગી થઈને હું જુદા ઉપાશ્રયમાં રહીશ.

સુકુમાલિકા સ્વચ્છંદી હતી તેથી તેને કોઈએ અટકાવી નહિ. એટલે તે જુદા ઉપાશ્રયમાં જઈને નિરંકુશપણે રહેવા લાગી. ત્યાં તે પોતાનાં સંયમ અને શીલમાં ઘણી પાછી પડી. અને એ રીતે કેટલોક વખત પસાર થયા બાદ, કાળધર્મ પામી, તે ઈશાનકલ્પમાં ઘણા લાંબા આયુષ્યવાળી સુકુમાલિકા નામની દેવી થઈ.

ત્યાંથી તે પંચાલ દેશના કાંપિલ્ય^૫ નગરમાં દુપદ^૬ રાજાને ઘેર ચુલણીની કુક્ષીએ પુત્રી તરીકે અવતરી. માતાપિતાએ તેનું નામ દ્રૌપદી રાખ્યું. તેને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન નામનો એક સુવરાજ ભાઈ પણ હતો.

દ્રૌપદી દિવસ જતાં યુવતી થઈ. એક વાર તે નાહી-ઘોઈ, વિભૂષિત થઈને રાજાને પગે લાગવા સલામાં આવી. પુત્રીને ખોળામાં બેસારી તેના માથા ઉપર હાથ મૂકી રાજાએ તેને કહ્યું કે, “હે પુત્રી તને હું મારી મરણમાં આવે ત્યાં પરણાવું તો કદાચ તું દુઃખી પણ થાય અને મને મનમાં જીવનભરનું શલ્ય રહી જાય. માટે તેમ ન કરતાં હું તારે માટે સ્વયંવર કરું, જેથી તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર પસંદ કરી શકે.” એમ કહીને આશીર્વાદ આપી રાજાએ પુત્રીને વિદાય કરી.

ત્યારબાદ રાજાએ કૃષ્ણવાસુદેવ, સમુદ્રવિજયપ્રમુખ દશ દશાર્હ, બળદેવપ્રમુખ પાંચ મહાવીર, ઉગ્રસેનપ્રમુખ ૧૬,૦૦૦ રાજાઓ, પ્રદ્યુમ્નપ્રમુખ સાડાત્રણ કોડી રાજકુમારો, શાંખપ્રમુખ ૬૦૦૦૦ દુર્હાન્ત બળવાનો, વીરસેનપ્રમુખ ૨૧,૦૦૦ વીરપુરુષો, મહાસેન પ્રમુખ ૫૬,૦૦૦ પરાક્રમી પુરુષો તથા અનેક રાજાઓ, ઇશ્વરો, તલવરો, માડંબિકો કૌંડંબિકો, ઇન્દ્રો, શેઠશાહુકારો, સેનાપતિઓ અને મોટા મોટા સાર્થવાહો વગેરેને સ્વયંવરમાં બોલાવવા હૂતને દારિકા જવાનો હુકમ કર્યો.

હૂત તૈયાર થઈ, કવચ પહેરેલા, આયુધ અને પ્રહરણોવાળા અનેક પુરુષોને સાથે લઈને તથા ઘોડાબંડેલા રથમાં બેસી, પંચાલદેશની વચ્ચે થઈ તેની સરહદ ઉપર આવ્યો. ત્યાંથી સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં દાખલ થઈ, દારિકામાં

કૃષ્ણવાસુદેવની ઉપસ્થાનશાળામાં આવીને તેણે કૃષ્ણને દ્રુપદનો સંદેશો કહી સાંભળાવ્યો.

કૃષ્ણે તેની હકીકત સાંભળીને પોતાના બધા સમુદાયને ભેગો કરવા સુધર્મા સભામાં રહેલી સામુદાયિક ભેરી વગડાવી. ભેરી સાંભળીને સમુદ્રવિજય વગેરે કૃષ્ણ પાસે આવ્યા. આવેલા બધા લોકોને કૃષ્ણે પોતાની સાથે દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં આવવા તૈયાર થવાની સૂચના કરી. તે મુજબ બધા તૈયાર થઈ કૃષ્ણ સાથે સૌરાષ્ટ્રની વચ્ચે થઈ, સરહદ વટાવી, પંચાલના કંપિલપુરમાં મોટી ધાનધૂમથી આવી પહોંચ્યા. તેમની સાથે અનંગસેના વગેરે હજારો ગણિકાઓ પણ હતી.

દ્રુપદરાજ્યે સુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, નકુળ અને સહદેવ એ પાંચે પુત્રો સહિત પાંડુરાજને, સો ભાઈઓવાળા દુર્યોધનને, ગાંધેય, વિદુર, દ્રોણ, જયદ્રથ, કલીબ અને અશ્વત્થામાને સ્વયંવરમાં ઓલાવવા બીજાે હૃત હસ્તિનાપુરમાં મોકલ્યો. ત્રીબલ્હતને અંગરાજ કર્ણ, સેલ્લક, અને નંદીરાજને ઓલાવવા ચંપામાં મોકલ્યો. ચોથાને પાંચસો ભાઈઓવાળા, દમઘોષના પુત્ર શિશુપાળને ઓલાવવા શુક્તિમતી મોકલ્યો. પાંચમાને દમદંતને ઓલાવવા હસ્તિશીર્ષ મોકલ્યો. છઠ્ઠાને ધરરાજને ઓલાવવા મથુરા મોકલ્યો. સાતમાને જરાસંઘના પુત્ર સહદેવને ઓલાવવા રાજગૃહ મોકલ્યો. આઠમાને લેસગના પુત્ર રુકિમને ઓલાવવા કૌડિન્ય નગરમાં મોકલ્યો. અને સો ભાઈઓ સાથે કીચકને ઓલાવવા નવમાને વિરાટ નગરમાં મોકલ્યો. તે ઉપરાંત દશમા હૃતને બીજાં અનેક ગામ તથા નગરના રાજ્યોને ઓલાવવા સૂચના કરી.

એ બધા રાજાઓ^૭ દ્રુપદના આમંત્રણથી ધામધૂમ સાથે કંપિલપુરમાં આવી પહોંચ્યા. રાજા દ્રુપદે તેઓનું સ્વાગત કરીને તેમને યોગ્ય ઉતારા આપ્યા.

કંપિલ નગરીની બહાર ગંગા નદીને કાંઠે રાજા દ્રુપદે એક મોટો સ્વયંવરમંડપ તૈયાર કરાવ્યો હતો. તેમાં સ્તંભો ઉપર કીડા કરતી અનેક પૂતળીઓ ગોઠવી હતી, શોભા વધારે તેવા અનેક સ્તંભો ઊભા કર્યા હતા અને તેને બની શકે તેટલો સુંદર અને આકર્ષક બનાવવામાં આવ્યો હતો.

સ્વયંવરમાં આવેલા બધા રાજાઓને રાજા દ્રુપદ તેમના ઉતારામાં જ હરરોજ વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ, સુરા, મધ, માંસ, સીધુ અને પ્રસન્ના તથા અનેક પ્રકારનાં પુષ્પો, વસ્ત્રો, ગંધો માલ્યો અને અલંકારો મોકલાવ્યા કરે છે અને તે બધા તેમનો ઉપલોગ કરતા, ગાનતાન સાંભળતા, નાટકો જોતા અને અનેક પ્રકારના વિલાસો કરતા આનંદથી રહે છે.

ત્યાર બાદ એક દિવસ દ્રુપદ રાજાએ ઘોષણા કરાવી કે, “આવતી કાલે સવારના પહોરમાં દ્રૌપદીનો સ્વયંવર થશે. માટે બધા રાજાઓએ દ્રુપદ ઉપર કૃપા કરીને નાહીઘોઈ, વિભૂષિત થઈને પોતપોતાના વૈભવ સાથે વહેલા પધારવું અને દ્રૌપદીની વાટ જોતા, પોતપોતાના નામથી અંકિત થયેલા આસન ઉપર મંડપમાં બેસવું.”

દ્રુપદ રાજાએ મંડપમાં ચારે બાજુ કૂલની માળાઓ લટકાવરાવી, અનેક પ્રકારના સુગંધી ધૂપોથી ભરેલાં ધૂપધાણાં મુકાવ્યાં, અને વધારાના પ્રેક્ષકો માટે પગથિયાંના આકારે માંચાઓ એક ઉપર એક ગોઠવાવ્યાં.

વખત થતાં બધા રાજ્યો મંડપમાં આવી પહોંચ્યા. રાજ દ્રુપદ પણ આવીને બધાઓનો સત્કાર કરી, કૃષ્ણ વાસુદેવને શ્વેત ચામર ઢાળતો ઊભો રહ્યો.

દ્રૌપદી નાહી, બલિકર્મ કરી, મંદિરને યોગ્ય શુદ્ધ વસ્ત્રો બદલી, જિનગૃહમાં ગઈ. ત્યાં તેણે જિન પ્રતિમાને જોતાં જ પ્રણામ કર્યાં, લોભહસ્તક લઈને પ્રતિમાઓને પરામર્શી, અને સૂર્યાબદેવની પેઠે પ્રતિમાઓની પૂજા કરી ધૂપ કર્યો. ત્યારબાદ ડાખા જાનુને ઊંચો કરી, જમણો જાનુ નીચે સ્થાપી, ત્રણ વાર માથું નમાવી, પ્રતિમાની સ્તુતિ કરતી બોલી :-

“ નમોત્યુ ણં અરિહંતાણં, મગવંતાણં (જાવ) સંપત્તાણં ”

પછી તે અંતઃપુરમાં ગઈ તથા સર્વાલંકારવિભૂષિત થઈને પોતાના ભાઈ દૃષ્ટદ્યુમ્નથી હંકાતા અશ્વરથમાં બેસી, અનેક દાસદાસીઓ તથા પોતાની કીડાપિકા ધાત્રી અને લેખિકા દાસી સાથે સ્વયંવરમંડપમાં આવી.

આવતાં વેંત જ તેણે નમ્રતાપૂર્વક બધા રાજ્યોને પ્રણામ કર્યાં. પછી હાથમાં દર્પણવાળી ધાત્રીને સાથે લઈને તે સ્વયંવરમાં ગજગતિથી ફરવા લાગી. દર્પણમાં જે રાજનું પ્રતિબિંબ પડતું તે રાજનાં વંશ, નામ, ગોત્ર, સત્ત્વ, સામર્થ્ય, પરાક્રમ, લાવણ્ય, શાસ્ત્રાભ્યાસ, માહાત્મ્ય, રૂપ, યૌવન, કુલ અને શીલ તે ધાત્રી દ્રૌપદીને વર્ણવી બતાવતી.

તે પ્રમાણે દર્પણમાં પડતાં રાજ્યોનાં પ્રતિબિંબ જોતી તથા ધાત્રીએ કહેલું વર્ણન સાંભળતી સાંભળતી દ્રૌપદી હજારો રાજકુમારોને વટાવીને જ્યાં પાંડવો હતા ત્યાં આવી.

તેણે પાંચે પાંડવોને પાંચ વર્ણનાં પુષ્પની વરમાળાથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત કર્યા અને કહ્યું :-“ આ પાંચ પાંડવને હું વરી.”

તરત જ બધા લોકોએ “ ઠીક કર્યું,” “ ઠીક કર્યું.” એવી ઘોષણા કરી. ત્યારબાદ બીજા બધા રાજાઓ પોતપોતાને ઉતારે પાછા ચાલ્યા ગયા.

પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન પાંચ પાંડવ અને દ્રૌપદીને અશ્વરથમાં બેસાડી દ્રુપદના રાજમહેલમાં લાવ્યો. રાજા દ્રુપદે પાંચ પાંડવો અને દ્રૌપદીને પાટ ઉપર બેસાડી અભિષેક કરાવ્યો, હોમ કરાવ્યો, અને પાંચે પાંડવો સાથે દ્રૌપદીનું પાણિત્રહણ કરાવ્યું તથા પ્રીતિદાનમાં અનેક દાસદાસીઓ સાથે વિપુલ ધન આપ્યું.

ત્યાર બાદ દ્રુપદ રાજાએ વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ તૈયાર કરાવીને આવેલા દાજીઓને ખૂબ આદરથી જમાડ્યા અને વિદાય કર્યા. તે વખતે પાંડુરાજાએ તે બધા જ રાજાઓને પાંડવો અને દ્રૌપદીના પાણિત્રહણ ઉત્સવ વખતે હસ્તિનાપુરમાં આવવા વિનંતિ કરી.

પાંડુ રાજાએ હસ્તિનાપુરમાં સાત સાત માળના ઊંચા પાંચ મહેલો તૈયાર કરાવ્યા અને તે તૈયાર થયે પોતાના પાંચ પુત્રો અને દ્રૌપદીને લઈને મોટા પરિવાર સાથે તે કંપિલપુરથી નીકળી હસ્તિનાપુર આવ્યો.

ત્યાં તેણે ગામ બહાર એક મોટો મંડપ કરાવ્યો. યોગ્ય વખતે નોતરેલા બધા રાજાઓ આવી પહોંચ્યા. દ્રુપદની પેઠે પાંડુએ પણ તેમનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો તથા તે બધાની સમક્ષમાં તેણે પાંચ પાંડવો અને દ્રૌપદીને

સાથે પાટ ઉપર બેસાડી અભિષેક કરાવ્યો. ત્યાર બાદ આવેલા રાજ્યોને ઘણા આદર સાથે વિસન્નિત કર્યા.

હવે પાંચે પાંડવો દ્રૌપદી સાથે સુખવિલાસથી રહેવા લાગ્યા. એવામાં એક વાર મૃગચર્મના ઉત્તરાસંગવાળા, હાથમાં દંડ અને કમંડલુ ધારણ કરનારા, જટાધારી, જનેઠ, ગણત્રિકા, મુંજમેખલા ને વલ્કલ પહેરનારા, કચ્છપી વીણા વગાડનારા, કન્જિયાખેર, મધ્યસ્થ અને ગાંધર્વપ્રિય એવા કચ્છુ નારદ કન્જિયાની શોધમાં પાંડુરાજના મહેલમાં આકાશથી ઊતરીને આવી પહોંચ્યા.

નારદને આવતા જોઈને પાંચે પાંડવો, કુંતી અને પાંડુરાજએ આસનથી ઊઠી, સાત આઠ પગલાં નારદની સામે જઈ તેમની પ્રદક્ષિણા કરી, વંદને અને નમનથી તેમનો સત્કાર કર્યો તથા જમીન ઉપર પાણી છાંટી તેમને બેસવા માટે દર્શ ઉપર આસન પાથર્યું.

આ આસને બેસીને નારદે રાજનું, રાજકુટુંબનું અને અંતઃપુરનું કુશળમંગળ પૂછ્યું. તે વખતે નારદને અસંયત તથા પાપથી અવિરત સમજીને દ્રૌપદીએ તેમનો આદર ન કર્યો, તેમનું સંમાન ન કર્યું અને પાંડવોની પેઠે તેમની ઉપાસના પણ ન કરી.

નારદને મનમાં વિચાર આવ્યો કે પાંચ પાંડવોમાં અનુબદ્ધ થયેલી દ્રૌપદી, રૂપ અને લાવણ્યના જોસમાં મારો આદર તથા ઉપાસના નથી કરતી. માટે મારે ઋષિના અનાદરનું ક્ષણ તેને બતાવવું જોઈએ.

હવે નારદ પાંડુને કુશળમંગળ પૂછીને પૂર્વ દિશા તરફ લવણસમુદ્રની વચ્ચેના માર્ગ ઉપર આકાશમાં વિહરવા લાગ્યા. તે વખતે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં, પૂર્વના દક્ષિણાર્ધ

ભરતની અપરકંકામાં પદ્મનાભ નામે રાજા હતો. તેને સાતસો રાણીઓ અને સુનાભ નામે યુવરાજ પુત્ર હતો.

તે રાજા બધી રાણીઓ સાથે અંત:પુરમાં સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો. તે વખતે નારદ ઋષિ તેના લવનમાં આકાશથી ઊતર્યા. પદ્મનાભે પાંડુની પેઠે તેમનો આદર કર્યો અને બેસવાનું દર્ભાસન આપ્યું.

નારદે રાજાને કુશળમંડળ પૂછ્યા. પછી રાજાએ તેમને કહ્યું કે, “હે દેવાનુપ્રિય! તમે ગામેગામ ઘરેઘરના માહિતગાર છો. તો તમે કહો કે મારા જેવું અંત:પુર તમે કયાંય જોયું?”

નારદ થોડું હસ્યા અને લાગ જોઈને બોલ્યા:—“હે રાજા! તું તો કૂવાનો દેડકો છે. હસ્તિનાપુરના રાજા પાંડુના પુત્રોની ભાર્યા દ્રૌપદીના પગના અંગૂઠાના સોમા ભાગ બરાબર પણ તારું અંત:પુર નથી.” આટલું કહી પદ્મનાભનું કુશળ પૂછી નારદ આકાશમાં વિહરવા લાગ્યા.

નારદની વાત સાંભળીને રાજા પદ્મનાભ દ્રૌપદીના રૂપલાવણ્યમાં મોહ પામ્યો. તેણે પૌષધશાળામાં જઈ પોતાના પૂર્વના મિત્ર દેવને બોલાવવા અભયકુમારની પેઠે વિશિષ્ટ તપ અને સંકલ્પ ધારણ કર્યાં. તેનાં તપ અને સંકલ્પના બળથી ખેંચાઈ આવેલા દેવને તેણે કહ્યું:—“હે દેવાનુપ્રિય! હું દ્રૌપદીને ઇચ્છું છું. માટે તું તેને અહીં ઉપાડી લાવ.”

દેવ બોલ્યા:—“પાંચ પાંડવોને મૂકીને દ્રૌપદી બીજા કોઈ પણ સાથે રાજપુત્રીથી એક ક્ષણ પણ રહેવાની નથી એ વાત ચોક્કસ છે. પણ માત્ર તારી મરજી છે તેટલા જ કારણે હું દ્રૌપદીને અહીં ઉપાડી લાવીશ.” આમ કહીને તે દેવ લવણસમુદ્રની વચ્ચે થઈને, હસ્તિનાપુર જઈ,

અગાસીમાં યુધિષ્ઠિર સાથે સુખે સૂતેલી દ્રૌપદીને ઉપાડી અપાટાબંધ પદ્મનાભના ભવનમાં લાવ્યો; અને ત્યાંની અશોકવનિકામાં તેને રાખી, દ્રૌપદી લાવ્યાની ખબર પદ્મનાભને આપીને પોતાને સ્થાને પાછો ચાલ્યો ગયો.

ઘડી-ઘેઘડીમાં દ્રૌપદી જાગી ઊઠી. પોતે જ્યાં હતી તે સ્થાન તેને ખૂબ અપરિચિત લાગ્યું. તેને એમ થયું કે આ મારું ભવન કે મારી અશોકવનિકા નથી. મને કોઈ દેવે, દાનવે, કિંપુરુષે, કિંનરે, મહોરગે કે ગંધર્વે કોઈ ખીબ રાજની અશોકવનિકામાં લાવીને મૂકી દીધી છે.

દ્રૌપદી આમ શોચ કરતી હતી તેવામાં રાજ પદ્મનાભ બનીઠનીને તેની પાસે આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો:—“ હે દેવાનુપ્રિયે ! તું શો વિચાર કરે છે ? તને મેં મારે માટે અહીં તેડી મંગાવી છે; માટે મારી સાથે રહીને તું આનંદ કર. ”

દ્રૌપદીએ યુક્તિથી જવાબ આપ્યો કે “ ભારતવર્ષની દ્વારિકામાં મારા સ્વામીનો ભાઈ કૃષ્ણ વાસુદેવ રહે છે. તે જો છ મહિનાની અંદર મારી કંઈ ભાજ ન કાઢે તો હે રાજ ! પછીથી તું કહીશ તેમ હું કરીશ. ”

દ્રૌપદીનું વચન સાંભળીને પદ્મનાભે તેને કન્યાઓના અંત:પુરમાં મૂકી અને ઝાઝી કનડગત ન કરી. ત્યાં દ્રૌપદી આંતરે આંતરે ખબ્બે ઉપવાસ અને પારણે પારણે આચં-બિલનું ઉચ્ચ તપ કરતી રહેવા લાગી.

આ તરફ યુધિષ્ઠિર જાગ્યો અને દ્રૌપદીને ન જોતાં વિષ્ણુ થઈને આમ તેમ તપાસ કરવા લાગ્યો. મહેલમાં કયાંય તેની ભાજ ન મળતાં તેણે પાંડુને તે વાતની ખબર

કહી. પાંડુએ પણ હસ્તિનાપુરને ખૂણે ખૂણે દ્રૌપદીની તપાસ માટે ઘોષણા કરાવી, અને કહ્યું કે ને તેની ભાળ આપશે તેને તે ઇચ્છે તેટલું ધન આપવામાં આવશે.

પરંતુ જ્યારે હસ્તિનાપુરમાં તેનો કશો પત્તો લાગ્યો નહિ, ત્યારે પાંડુએ કુંતીને દ્વારકામાં કૃષ્ણ પાસે દ્રૌપદીની શોધ કરાવવા જવાનું કહ્યું. કુંતી નાહીઘોઈ, ખલિકર્મ કરી, હાથી ઉપર ખેસી દ્વારિકા તરફ જવા નીકળી; અને ત્યાંના અગ્રોધાનમાં જઈ પહોંચીને પોતાના આવ્યાની ખબર તેણે કૃષ્ણને કહેવરાવી.

કૃષ્ણ આવીને પોતાની ક્ષતિને પગે પડ્યો અને તેને પોતાના આવાસમાં લઈ ગયો. ત્યાં ગયા બાદ આવવાનું પ્રયોજન પૂછતાં કુંતીએ દ્રૌપદીના ગુપ્ત થયાની વાત જણાવી.

કૃષ્ણે કહ્યું :— “ ક્ષતિ તમે જરા પણ ચિંતા ન કરશો. દ્રૌપદીની ભાળ પાતાળમાં, અસુરોનાં ભવનોમાં, અર્ધભરતમાં કે ખીજે ગમે ત્યાં મેળવ્યા પછી જ હું જાંપીશ. આમ આશ્વાસન આપીને તેણે કુંતીને પાછી હસ્તિનાપુર વિદાય કરી.

ત્યારબાદ કૃષ્ણે પણ પાંડુની પેઠે દ્વારિકામાં દ્રૌપદીની ભાળ મેળવવા ખૂણે ખૂણે ઘોષણા કરાવી; પણ ક્યાંય તેનો પત્તો ન આધો.

હવે એકવાર કૃષ્ણ પોતાના અંતઃપુરમાં હતો, તે વખતે નારદ આકાશમાંથી ત્યાં ઊતર્યા. કૃષ્ણે પાંડુની પેઠે તેમનો સત્કાર કર્યો અને પૂછ્યું :— “ હે દેવાનુપ્રિય ! તમે ગામેગામ ઘરે ઘરે ફરો છો. તમે ક્યાંય દ્રૌપદી હોવાની વાત સાંભળી છે. ? ”

નારદે જવાબ આપ્યો :— “ હે રાજા ! હું અપરકંકામાં ગયેલો ત્યાં પદ્મનાભના ભવનમાં જેવી પૂર્વે જોઈ હતી તેવી દ્રૌપદીને જોઈ હતી. ”

કૃષ્ણે નારદને કહ્યું કે, “ હે દેવાનુપ્રિય ! આ બધું તમારું જ કામ લાગે છે ! ”

દ્રૌપદીના સમાચાર મળતાં જ કૃષ્ણે તે બખર પાંડુને હસ્તિનાપુર મોકલ્યા, અને ચતુરંગી સેના સાથે તૈયાર થઈ રહી પોતાની વાટ જોવાનું પાંડવોને કહેવરાવ્યું.

ત્યાર બાદ કૃષ્ણે દ્વારિકામાં સંનાહિકા ભેરી વગડાવી અને પોતાના બધા પરાક્રમી યોદ્ધાઓને તૈયાર થવાની સૂચના આપી.

એમ અનેક વીર પુરુષો અને મોટી સેનાથી વીંટળાયેલો કૃષ્ણ વાસુદેવ હાથી ઉપર બેસીને હસ્તિનાપુર આવી પહોંચ્યો તથા પાંડવોને સાથે લઈને અપરકંકા તરફ ચાલ્યો.

રસ્તામાં પડાવ નાંખી, કૃષ્ણે પૌષધશાળામાં જઈને લવણસમુદ્રના અધિષ્ઠાતા સુસ્થિત દેવને ત્રણ દિવસના તપ અને સંકલ્પથી પોતાની પાસે બોલાવ્યો, તથા તેને પોતે અપરકંકા શા માટે જાય છે તે વાત કહી સંભળાવી; અને વચ્ચે માર્ગમાં આવતા લવણસમુદ્રને પાર કરવા તેમાં માર્ગ કરી આપવાની સૂચના કરી.

તે દેવે કૃષ્ણને કહ્યું :— “ હે દેવાનુપ્રિય ! તું કહે તો હું જ દ્રૌપદીને અહીં ઉપાડી લાવું અને પદ્મનાભ રાજાને તેની સેના સહિત લવણસમુદ્રમાં ફેંકી દઉં. ”

કૃષ્ણે જવાબ આપ્યો :— “ હે દેવાનુપ્રિય ! તારે એટલી બધી તકલીફ લેવાની જરૂર નથી. માત્ર અમારા છ રથ

જઈ શકે તે માટે લવણસમુદ્રમાં માર્ગ કરી આપ એટલું ઘણું છે.

પછી પોતાની બધી સેનાને પાછી વાળીને કૃષ્ણ તથા પાંડવોએ લવણસમુદ્રમાં પોતાના રથો ઉતાર્યા અને તેની વચ્ચે થઈને અપાટાબંધ તેઓ અપરકંકાના અગ્રોધાનમાં પહોંચી ગયા.

ત્યાં રથ ઊભા રાખીને કૃષ્ણે પોતાના દ્વારુક સારથીને ભાલામાં ભરાવેલા લેખ સાથે પદ્મનાભ પાસે મોકલ્યો અને કહેવરાવ્યું કે, “કાં તો દ્રૌપદીને પાછી આપ કે યુદ્ધ માટે તૈયાર થા.”

હતે ત્યાં જઈને પોતા તરફથી રાજાને પ્રણામ કરીને કૃષ્ણનો સંદેશો કહેવા ભાલામાં ભરાવેલો લેખ આગળ ધર્યો અને દ્રૌપદીને પાછી આપવાની કે યુદ્ધ માટે તૈયાર થવાની હાકલ કરી.

પદ્મનાભ તે સાંભળી ખૂબ ગુસ્સે થયો અને રાજનીતિશાસ્ત્રમાં હૃત અવધ્ય હોવાથી તેને ન મારતાં તેનું અપમાન કરીને પાછલે દરવાજેથી તેને કાઢી મૂક્યો અને કહ્યું :- “તારા કૃષ્ણને કહેજે કે હું પોતે જ યુદ્ધ માટે સન્નિજત થઈને બહાર આવું છું.”

ત્યાર પછી પદ્મનાભે પોતાની સેના તૈયાર કરાવી તથા પોતે પોતાના મુખ્ય હસ્તી ઉપર બેસી યુદ્ધ માટે કૃષ્ણ હતો ત્યાં ગયો. તેને દૂરથી આવતો જોઈને વાસુદેવે પાંડવોને પૂછ્યું :- “છાકરાઓ! તમે લડશો કે મારી લડાઈ જશો?”

પાંડવોએ કૃષ્ણને પોતાની લડાઈ જોવાનું કહ્યું. પદ્મનાભે અપાટાબંધ પાંડવોને હંકારીને વિખેરી નાખ્યા તથા

તેમના રથો અને તે ઉપરના વિજયધ્વજો તોડીફોડીને ફેંકી દીધા.

હારેલ પાંડવો વીલે મોઢે કૃષ્ણ પાસે પાછા આવ્યા. તેણે પૂછ્યું :— “ તમે શું ધારીને તેની સામે થયા હતા ? ”

પાંડવોએ જવાબ આપ્યો :— “ અમે તો ખાસ કંઈ વિચાર કર્યા વિના માત્ર તમારી અનુમતિ લઈને તેની સામે થયા હતા. ”

કૃષ્ણે કહ્યું — “ એથી જ તો તમે હાર્યા છો. તમે જ રાજા છો અને પદ્મનાભ નથી એવા સંકલ્પથી જો તમે લડયા હોત, તો તે ક્યારનોય નાસી ગયો હોત. હવે હું પોતે રાજા છું અને એ રાજા નથી એવા દૃઢ સંકલ્પથી લડું છું તે તમે જુઓ. ”

એમ કહીને કૃષ્ણ પદ્મનાભની સામે ગયો. જતાં વેંત જ તેણે રિપુની સેનાનો નાશ કરનારો પોતાનો પાંચજન્ય શંખ ફૂંક્યો. તેના અવાજથી પદ્મનાભના સૈન્યનો એક તૃતીયાંશ ભાગ તો નાસી જ ગયો. પછી કૃષ્ણે પોતાનું ધનુષ્ય લીધું, દોરી ચડાવી અને ટંકારવ કર્યો એટલામાં વળી બીજો તૃતીયાંશ ભાગ નાસી ગયો.

પોતે ઘણા અશક્ત છે અને સૈન્ય ઘણું થોડું છે એમ સમજીને પદ્મનાભ અપરકંકાના દરવાજા ખંધ કરીને તેમાં પેસી ગયો. કૃષ્ણે અપરકંકા તરફ જઈને નરસિંહ૩૫^{૧૦} ધારણ કરી મોટા અવાજથી પોતાના પગ પછાડયા. તે અવાજથી રાજકિલ્લા, ગોપુર વગેરે ખખળીને પડી ગયું.

અપરકંકાને ભોંયભેગી થયેલી જોઈને ભય પામેલો પદ્મનાભ દ્રૌપદીને શરણે ગયો. દ્રૌપદીએ તેને કહ્યું કે “ મને અહીં આણતાં તે કૃષ્ણ જેવા વીર પુરુષને વિક્ષરાવેલો

છે એ નહિ જાણેલું? હજુ પણ તું આમ કર: નાહી, ભીને કપડે, વસ્ત્રના છેડા છૂટા રાખી, અંત:પુર સાથે ઉત્તમ નજરાણાં લઈ, મને આગળ કરીને તું કૃષ્ણને શરણે જા. કારણ કે ઉત્તમ પુરુષો હંમેશાં શરણે આવેલા ઉપર કૃપાવાંત હોય છે.”

પદ્મનાભે દ્રૌપદીના કહ્યા પ્રમાણે જઈને કૃષ્ણને દ્રૌપદી પાછી સોંપી કૃષ્ણે પદ્મનાભને ઠપકો આપતાં કહ્યું કે, “હે પદ્મનાભ! મારી જેન દ્રૌપદીને અહીં લાવતાં તેં નહિ જાણેલું કે તેં મૃત્યુ જ નોતર્યું હતું? છતાં હવે તારે મારાથી ખીવાનું કારણ નથી.”

એમ કહી કૃષ્ણે પદ્મનાભને પોતાની રાજધાનીમાં પાછા જવાની રજા આપી; તથા પોતે દ્રૌપદીને સાથે લઈને પાંડવો પાસે આવ્યો. એ બધા, ત્યારબાદ, લવણસમુદ્રની વચ્ચે થઈને જંબુદ્વીપના ભરતમાં પાછા જવા નીકળ્યા.

એ વખતે ધાતકીખંડદ્વીપના પૂર્વાર્ધ ભરતમાં ચંપાનો રાજા કપિલ નામે વાસુદેવ હતો. એકવાર એ ચંપામાં મુનિસુવ્રત અહીં ત ફરતા આવીને ત્યાંના પૂણભદ્ર ચૈત્યમાં ભિતર્યા.

જે વખતે કૃષ્ણ વાસુદેવે અપરકંઠામાં પોતાનો પાંચજન્ય શંખ કૂંકર્યો, તે વખતે આ કપિલ વાસુદેવ મુનિસુવ્રત અહીં તની પાસે ધર્મપ્રવચન સાંભળતો હતો. તેણે તે શંખનાદ સાંભળ્યો એટલે તેને વિચાર થયો કે ધાતકીખંડના ભરતમાં મારા જેવો કોઈ વાસુદેવ થયો કે શું? આવો શંખનો શબ્દ વાસુદેવ સિવાય ખીજ કોઈનો હોઈ શકે નહિ.

પણ તેની શંકાનું નિરાકરણ કરતાં મુનિસુવ્રત અહીં તે કહ્યું કે એ શબ્દ તો અપરકંકાના રાજા પદ્મનાભના પંજમાં સપડાયેલી પાંચ પાંડવોની ભાર્યા દ્રૌપદીને છોડાવવા આવેલા દારિકાના વાસુદેવ કૃષ્ણના શંખનો છે. તારા જેવો ખીજો વાસુદેવ અહીં ઊભો થયો નથી. એક સાથે એક જ ક્ષેત્રમાં બે વાસુદેવ કદી થતા પણ નથી અને એક ખીજાને જોઈ પણ શકતા નથી.^{૧૧} તો પણ તું લવણસમુદ્રની વચ્ચે થઈને પસાર થતા કૃષ્ણ વાસુદેવના રથના ધજાગરાને જોઈ શકીશ.

કપિલ વાસુદેવ, મુનિસુવ્રત અહીં તેને પ્રશ્ન કરી, હસ્તી ઉપર બેસી લવણસમુદ્રના વેલાકૂળે (કિનારે) આવ્યો અને દ્વરથી કૃષ્ણ વાસુદેવના ધજાગરાને જોઈને તેણે પોતાનો શંખ વગાડ્યો. આ રીતે બંને પોતપોતાના શંખના શબ્દદ્વારા મળ્યા.

કપિલ વાસુદેવે અપરકંકાના રાજા પદ્મનાભને, દ્રૌપદીને સતાવવા બદલ ઠપકો આપ્યો અને તેને દેશવટો આપી તેની જગાએ તેના પુત્રને અપરકંકાની ગાદીએ બેસાડ્યો.

પાંડવો અને વાસુદેવ મુસાફરી કરતા કરતા ગંગા નદી પાસે આવ્યા. ત્યાં વાસુદેવે પાંડવોને કહ્યું કે, “તમે ગંગાને ઊતરી બચો. હું આ લવણસમુદ્રના માલિક સુસ્થિત દેવને મળીને આવું છું.”

પાંડવો ત્યાંની એક નાવદ્વારા ગંગા ઊતરી ગયા. પછી કૃષ્ણ વાસુદેવ ગંગાને હાથથી તરી શકે છે કે નહિ એ બાલ્યવાના કૌતુકથી તેમણે તે નાવ સંતાડી દીધી અને કૃષ્ણની વાટ જોતા સામે કાંઈ બેઠા.

સુસ્થિતને મળી આવીને કૃષ્ણે ગંગા ઊતરવા માટે નાવની તપાસ કરી પણ તેને ક્યાંય મળી નહિ. ત્યારે તેણે

એક હાથમાં ઘોડા અને સારથી સાથે રથ ઉપાડ્યો અને બીજે હાથે સાડી ખાસઠ જોળન પહોળી ગંગાને તે તરવા લાગ્યો. પરંતુ અધવચ આવતાં તે થાકી ગયો અને પરસેવાથી રેખજેખ થઈ ગયો. તેણે મનમાં ને મનમાં આવી વિશાળ ગંગાને હાથથી તરી જનારા પાંડવોનાં વખાણ કર્યાં. પણ પાંડવોનું આ બળ જોતાં તેઓ પદ્મનાભ સાથે યુદ્ધમાં કેમ કરીને હારી ગયા તે તેને સમજાયું નહિ.

જેમતેમ કરીને તેણે મહા મુસીબતે ગંગા પાર કરી. તથા ઘોડો થાક ખાઈ પાંડવો પાસે આવી તેમની સમક્ષમાં તેણે તેમનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં. પાંડવોએ તો નિખાલસ દિલથી સ્પષ્ટ કહી દીધું કે અમે ગંગાને હાથથી તર્યાં નથી પણ નાવથી તર્યાં છીએ. આ તો તમારું બળ જોવા અમે હોડી સંતાડી દીધી હતી.

આ વાત સાંભળતાં જ કૃષ્ણને ઘણો ગુસ્સો ચડ્યો અને ભવાં ચડાવીને તે બોલ્યો:—“જ્યારે મેં એકલાએ દ્રૌપદીને બચાવી ત્યારે તમે મારું બળ ન જાણી શક્યા કે અત્યારે મને આમ હેરાન કર્યો?”

ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં કૃષ્ણે એક લોહદંડથી પાંડવોના બધા રથોનો ચૂરો કરી નાખ્યો અને તેમને દેશનિકાલ થવાની આજ્ઞા આપી. તે પ્રસંગના સ્મારક તરીકે તેણે ત્યાં રથમર્દન નામનો કોટ બંધાવ્યો.

પછી કૃષ્ણ પોતાના શિબિરમાં આવી પહોંચ્યો અને સૈન્યને સાથે લઈ દ્વારકાં પાછો ગયો.

પાંડવોએ હસ્તિનાપુરમાં આવીને પોતાના પિતાને કૃષ્ણે તેમને કરેલી દેશનિકાલની આજ્ઞાની વાત કરી તથા

તેનું કારણ પણ કહી સંભળાવ્યું. પાંડુએ પણ તેમને ખૂબ ઠપકો આપ્યો.

પછી પાંડુએ કુંતીને ઝોલાવીને કૃષ્ણ પાસે દ્વારકાં મોકલી અને તેની સાથે કહેવરાવ્યું કે તમે દેશનિકાલ કરેલા પાંડવો કઈ દિશામાં અને કયા ખૂણામાં જાય? તમારું સામ્રાજ્ય તો આખા દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં છે.

કુંતીએ કહેલી વાત સાંભળીને વાસુદેવે કહ્યું કે દક્ષિણ સમુદ્રને કાંઠે તેઓ પાંડુમથુરા^{૧૨} વસાવે અને મારી નગરે કહી ન પડે તે રીતે રહે.

પાંડવો હસ્તિનાપુરથી નીકળી કૃષ્ણના કહ્યા પ્રમાણે પાંડુમથુરા વસાવી સુખે સુખે રહેવા લાગ્યા. વખત જતાં દ્રૌપદી સગર્ભા થઈ અને નવ મહિના પૂરા થયે તેણે એક સુંદર અને સુકુમાર પુત્રને જન્મ આપ્યો.

જાતકમાંદિ સંસ્કારો પૂરા થયા પછી બારમે દિવસે દ્રૌપદીએ અને પાંડવોએ મળીને તેનું નામ પાંડુસેન પાડયું. દિવસ જતાં પાંડુસેન મોટો થયો અને ૭૨ કળામાં નિપુણ થઈ લોગસમર્થ યુવરાજ થયો.

તે વખતે ત્યાં ધર્મઘોષ નામે સ્થવિર કરતા કરતા આવી પહોંચ્યા. પાંડવોએ તેમની પાસે ધર્મશ્રવણ કર્યું. તેમની વિષયવૃત્તિ મંદ થઈ અને ચિત્તશુદ્ધિ માટે તેઓ ઉત્સુક થયા. ત્યારબાદ દ્રૌપદીની અનુમતિ^{૧૩} લઈને અને પાંડુસેનને રાજગાદી સોંપીને તેઓ તે ધર્મઘોષ સ્થવિરના સહચારી થયા અને ચૌદે પૂર્વોનો અભ્યાસ કરીને ઉચ્ચ સંયમ તથા તપ, શીલ, સત્ય, અહિંસા અને ધ્રુવચર્ય પાળતા, ગામેગામ પાંડુમથુરાની આસપાસ ફરવા લાગ્યા.

પાંડુસેનની અનુમતિથી દ્રૌપદીએ પણ પોતાની ચિત્ત-શુદ્ધિ માટે સુવ્રતા આર્યા પાસે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી. તે પોતાની

ગુરુણી પાસે ૧૧ અંગો ભણી અને ઉચ્ચ તપ, સંયમ તથા શીલ સાથે ત્યાં જ પાંડુમથુરાની આસપાસ વિહરવા લાગી.

તે વખતે અરિષ્ટનેમિ અર્હંત સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં તપ અને સંયમથી આત્માને વાસિત કરતા વિહરતા હતા. ઢોઢો પાસેથી તેમના સૌરાષ્ટ્રવિહારની વાત સાંભળીને યુધિષ્ઠિર વગેરે પાંચે અનગારોએ ત્યાં જવાનો વિચાર કર્યો.

પોતાના ગુરુની અનુમતિથી તેઓ પાંડુમથુરાના સહસ્રામ્ર વનથી નીકળીને, ગામેગામ ફરતા ફરતા, હથથકપ્પ^{૧૪} નગરની બહારના સહસ્રામ્ર વનમાં આવીને ઊતર્યા.

ત્યાં યુધિષ્ઠિર સિવાયના ચાર અનગારોએ નગરમાં ભિક્ષા લઈને પાછા આવતાં સાંભળ્યું કે અરિષ્ટનેમિ અર્હંત તો ઉજ્જયંત શૈલના^{૧૫} શિખર ઉપર જઈને કાળધર્મ પામ્યા છે. એટલે તેમણે પાંચે જણે ભેગા થઈને શત્રુજય^{૧૬} પર્વત ઉપર જવાનો વિચાર કર્યો. તેમણે આણેલો આહાર યોગ્ય સ્થળે પરઠવી દીધો અને તે પહાડ ઉપર જઈને તેઓ તપ કરતા રહેવા લાગ્યા. તથા તપ, સંયમ, ત્યાગ, અનાસક્તિ વગેરે ગુણોને સંપૂર્ણપણે ખીલવીને, કાળ કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા.

દ્રૌપદી આર્ચા પણ શુદ્ધ ભાવે બહુ સમય સુધી સંયમને પાળતી બ્રહ્મલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થઈ. ત્યાંથી મહાવિદેહવાસ પામીને તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થશે.

“હે જંબુ ! તપની પાછળ જો આસક્તિ હોય તો તે ગમે તેવું ઉચ્ચ હોય છતાં ચિત્તશુદ્ધિ કરી શકતું નથી, એ વસ્તુ દ્રૌપદીનું દષ્ટાંત આપીને આ સોળમા અધ્યયનમાં ભગવાન મહાવીરે સમજાવેલી છે; તે મેં તને કહી.”
એમ આર્ચા સુધર્મા બોલ્યા.

ઘોડાઓ.

[આઈલુલુ^૧]

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલો. નાયાધમ્મકહાના સોળમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો. તો હવે તેના સત્તરમા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે તે જાણવો, એમ આર્ય જંબુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા બોલ્યા :—

હત્થિસીસ^૨ નગરમાં કનકકેતુ નામે રાજા હતો. ત્યાં કેટલાય સમૃદ્ધ અને વ્યવહારચતુર વહાણવટી વાણિયાઓ રહેતા હતા. એકવાર તે વહાણવટીઓ વહાણો ભરી વેપાર કરવા લવણસમુદ્રને પ્રવાસે ઊપડ્યા.

સમુદ્રમાં કેટલાંય યોજનો ગયા પછી મોટી આંધી ઊપડી અને આગળ કહેલા માકંદિપુત્રોની જેમ તેમની હોડીઓ ડોલવા તથા ભમવા લાગી. વહાણના નિબમા હતપુદ્ધિ થઈ ગયા અને વહાણો ક્યાં લઈ જવાં તેનો વિચાર ન કરી શક્યા.

તે વખતે કેટલાક કુક્ષિધારો, કર્ણુધારો, ગળિલલ્લકો અને વહાણવટીઓ તે નિબમાને કહેવા લાગ્યા, “હવે શું કરવું ? આ વહાણો તૂટું તૂટું થઈ રહ્યાં છે.”

કોઈને કાંઈ સૂઝ ન પડી એટલે ભય પામેલા તેઓએ ઈંદ્ર, સ્કંદ, રુદ્ર, શૈવ, વૈશ્રમણુ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ વગેરેની

માનતાઓ કરી. એવામાં ગલરાટ ઓછો થવાથી નિબ્બમાએ કહ્યું કે આપણે કાલિકદ્વીપની પાસે આવ્યા છીએ.

તેઓએ દ્વીપને કાંઠે વહાણો આણીને લંગર નાખ્યાં અને નાની હોડીઓ દ્વારા તેઓ કાલિકદ્વીપમાં ઊતર્યાં. તે દ્વીપમાં હિરણ્ય, સુવર્ણ, રત્ન અને વજની કેટલીય ખાણો અને ઘોડાઓ તેમની નજરે ચડ્યાં.

ઘોડાઓ તે વહાણવટી વાણિયાઓને ભેઈને તેમના ગંધથી ભય પામી, ત્યાંથી અનેક યોજન દૂર જંગલમાં નાસી ગયા. વાણિયાઓ ત્યાંની ખાણોમાંથી હિરણ્ય, સુવર્ણ, રત્ન, વજ વગેરે લઈને હોડીઓ દ્વારા તેમનાં વહાણમાં ભરવા લાગ્યા.

અનુકૂળ પવન શરૂ થતાં, લાકડાં, પાણી વગેરે જરૂરી સામગ્રી વહાણમાં ભરી લઈને ત્યાંથી નીકળી તેઓ ગંભીર-પોતવહન^૩ પટ્ટનમાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં તેમણે વહાણોનાં લંગર નાખ્યાં.

નાની હોડીઓ દ્વારા વહાણમાં ભરેલું સોનું, રૂપુ વગેરે કિનારે ઉતારીને, ગાડાંમાં ભરી તેઓ ત્યાંથી હત્થિસીસ નગરના અગ્રોધાનમાં આવી પહોંચ્યા અને મોટા નજરાણા સાથે રાજને મળ્યા.

દરેક ગામ, આકર અને નગરો વગેરે તરફ ફરનારા અને વારંવાર લવણસમુદ્રની સફરે જનારા તેઓને, રાજાએ, તેમણે ભેયેલી કોઈ નવીન વાત સંભળાવવાનું કહ્યું.

તેઓએ કાલિકદ્વીપમાં ભેયેલા ઘોડાને લગતી વાત રાજાને કહી. રાજાએ તે ઘોડાઓ લાવી આપવા તે વહાણ-વટીઓને પોતાનાં માથુસો સાથે તે દ્વીપમાં ફરી મોકલ્યા.

તેમની સાથે વીણા, વલ્લકી, બ્રામરી, કચ્છપી, ભંભા, ષડ્બ્રામરી વગેરે વીણા અને શ્રોત્રેન્દ્રિયને ઉત્તેજક બીજાં વાદ્યોનાં ગાડાં મોકલ્યાં; ચક્ષુરિન્દ્રિયને ઉત્તેજક અનેક પ્રકારની રંગભેરંગી ધનાવટો તથા એવા જ ગૂંથેલાં, ભરેલાં અને મઢેલાં અનેક પ્રકારના દેખાવોનાં ગાડાં મોકલ્યાં; ઘ્રાણેન્દ્રિયને ઉત્તેજક એવા સુગંધી કોષ, તમાલપત્ર જેવાં સુગંધી પત્ર, ચુવા, તગર, એલચી, હિંબર, ચંદન, કુંકુમ, ઊંધીર, ચંપક, મરુઆ, દમણક, જાઈ, જૂઈ, મલ્લિકા, નવ-મલ્લિકા, વાસંતિકા, કેતકી, કપૂર અને પાટલના પુટોનાં ગાડાં મોકલ્યાં; સ્વાદેન્દ્રિયને તૃપ્ત કરનાર ખાંડ, ગોળ, સાકર, મચ્છંડિકા, પુષ્પોત્તર, શ્વેતોત્તર વગેરે સ્વાદુ પદાર્થોનાં ગાડાં મોકલ્યાં; સ્પર્શેન્દ્રિયને ઉત્તેજક અનેક પ્રકારનાં સુંવાળા સ્પર્શ-વાળાં કોચવચ, કંબલ, પ્રાવરણ, નવતચ, મલય અને મસૂરનાં વસ્ત્રો તથા અનેક પ્રકારના સુંવાળા પથ્થરો વગેરેનાં ગાડાં મોકલ્યાં તથા લાકડાં, ઘાસ, પાણી, ચોખા, ઘઉંનો લોટ, અને ગોરસ વગેરે મુસાફરીને યોગ્ય પદાર્થોનાં ગાડાં મોકલ્યાં.

આ બધા પદાર્થો તેમણે હોડીઓદ્વારા વહાણમાં ભર્યાં અને ઘોડા લેવા તેઓ કાલિકકદીપ તરફ ઊપડ્યા. ત્યાં પહોંચીને એ ઘોડાઓ ન્યાં ન્યાં બેસતા, સૂતા, ઊભા રહેતા અને આળોટતા ત્યાં ત્યાં જઈને તેમને આકર્ષવા તે રાજ-પુરુષોએ વીણાઓ વગેરે વગાડવી શરૂ કરી તથા તે દરેક ઠેકાણે પેલા આંખને ગમે તેવા દેખાવના પદાર્થો, નાકને ગમે તેવા સુગંધી પદાર્થો, ખાંડ વગેરે સ્વાદુ વસ્તુઓ અને મલય, મસૂર વગેરે સુંવાળા પદાર્થો ગોઠવી દીધા.

વીણાઓ વગેરેના મધુર અવાજથી તે ઘોડાઓ, તે માણસો પાસે આવીને ચૂપચાપ બેસી ગયા, સુગંધીઓ સૂંઘવા લાગ્યા, અને વીરડાઓમાં ભરેલાં ખાંડ વગેરેથી સ્વાદિષ્ટ કેરેલાં પાણી પીવા લાગ્યા.

ઘોડાઓને આમ લુબ્ધ થયેલા બાણીને તે લોકોએ તેમને ગળે અને પગે ખાંધીને પકડી લીધા તથા નાની હોડીઓમાં ઉતારી વહાણમાં ચડાવ્યા અને ત્યાંથી હૃત્થિસ્રીસ પાછા ફરી કનકકેતુ આગળ તેમને રજૂ કર્યાં.

કનકકેતુએ તે વહાણવટીઓનું બધું દાણ માફ કર્યું અને અશ્વમર્દકોને તે ઘોડાઓ કેળવવા માટે સોંપ્યા.

તે લોકોએ તેમનાં મોં, નાક, કાન, વાળ, ખરી અને કાંડાં ખાંધીને, ચોકડાં ચડાવીને, તંગ ખેંચીને, આંકીને તથા વેલ, નેતર, લતા અને ચાબૂક વગેરેના પ્રહારોદ્વારા સારી રીતે કેળવીને તેમને રાજ પાસે આણ્યા.

એ પ્રમાણે હે આયુષ્યમાન શ્રમણ! જે શ્રમણો અને શ્રમણીઓ સત્ય, અહિંસા, વગેરેની સત્પ્રતિજ્ઞાઓ સ્વીકારીને પેલા ઘોડાઓની પેઠે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધમાં આસક્ત થાય છે, રાગ કરે છે, ગૃહ થાય છે, મોહ પામે છે અને તેમને પ્રાપ્ત કરવા તરફડે છે, તેઓ તે ઘોડાઓની પેઠે અસહ્ય દુઃખ પામે છે અને સંસારચક્રમાં ફર્યા કરે છે. તેઓ શ્રમણો, શ્રમણીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓમાં નિંદનીય થાય છે તથા વગોવાય છે.

જે મનુષ્યો શ્રોત્રેન્દ્રિયને વશ થઈને મધુર શબ્દોમાં રાગ કરે છે તે તેતરની પેઠે પાશમાં બંધાય છે.

જે મનુષ્યો ઘ્રાણેન્દ્રિયને આધીન થઈ અનેક પ્રકારના સુગંધોમાં આસક્ત થાય છે, તેઓ મહારીના હાથમાં સપડાયેલા સાપની પેઠે અત્યંત કઠોર વધબંધ પામે છે.

જે માણસો સ્વાદેન્દ્રિયને વશ થઈ અનેક પ્રકારનાં લિબ્જતદાર ખાનપાનમાં ગૃહ્ણ બને છે, તેઓ ગલ ગળેલા મત્સ્યની પેઠે તરફડીને મરણ પામે છે.

જે મનુષ્યો સ્પર્શેન્દ્રિયને વશ ન કરતાં અનેક જાતના સ્પર્શોથી લલચાય છે, તેઓ અંકુશથી વીંધાતા હાથીની પેઠે પરાધીન થઈને મહાવેદના પામે છે.

શ્રમણે મધુર કે અમધુર શબ્દોને કાનમાં પ્રવેશ કરતા અટકાવવા કાનમાં પુમડાં ન નાખતાં સમભાવ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

શ્રમણે સારાં કે નહારાં રૂપો પોતાની આંખો સામે આવતાં તે આંખો ઉપર દ્રેષ કરવાને બદલે સમભાવ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

શ્રમણે સુગંધ કે દુર્ગંધનાં અણુઓ નાક પાસે આવતાં નાક ચડાવવાને બદલે સમભાવ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

શ્રમણે જીભ ઉપર સારા કે નરસા રસો આવતાં મોં મરડવાને બદલે સમભાવ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

શ્રમણે શરીરને સારા કે નરસા સ્પર્શોનો પ્રસંગ પડે ત્યારે હૃષ્ટ કે તુષ્ટ ન થતાં સમભાવ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

“હે જંબુ ! એ પ્રમાણે આ સત્તરમા અધ્યયનમાં અધિના ઉદાહરણદ્વારા લગવાન મહાવીરે આપણને સમભાવ કેળવવાની શિક્ષા આપી છે; તે મેં તને કહી.” એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

સુંસુમા

[સુંસુમા]

શ્રમણલગવાન મહાવીરે કહેલો નાચાધામ્મકહાના સત્તરમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો. તો હવે તેના અઠારમા અધ્યયનનો શો અર્થ છે તે જાણાવો, એમ આર્ય જંપુએ પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને કહ્યું.

આર્ય સુધર્મા જોલ્યા :—

રાજગૃહમાં ધન્ય નામે સાર્થવાહ તેની ભદ્રા નામે ભાર્યા સાથે રહેતો હતો. તેને ધન, ધનપાળ, ધનદેવ, ધનગોપ અને ધનરક્ષિત એ પાંચ છોકરાઓ ઉપરાંત એક સુંસુમા નામની પુત્રી હતી.

તેને ત્યાં ચિલાત નામે એક દાસપુત્ર હતો. તે ચિલાત સુંસુમાને રમાડતો અને સંભાળતો. ચિલાત તોફાની હતો તેથી તે તેની સાથે રમવા આવતાં છોકરાં-ઓના કોડાઓ, લાખના લખોટાઓ, મોઈ, દંડા, ઢીંગલીઓ અને કપડાં લઈ લેતો. કેટલીકવાર કોઈનાં ઘરેણાં પણ લઈ લેતો. કોઈની સાથે ઝઘડતો કે કોઈને મારતો પણ ખરો.

છોકરાંનાં માખાપો આ ક્રિયાદ ધન્ય સાર્થવાહ પાસે વારંવાર લાવતાં અને તે પણ ચિલાતને તેમ ન કરવા વારંવાર કહ્યા કરતો. પણ ચિલાત ધન્યનું કહ્યું માનતો જ નહિ. તેથી એકવાર ગુસ્સે થઈને તેણે ચિલાતને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો.

તે ચિલાત રાજગૃહની શેરીઓ, રસ્તાઓ, દેવળો, ચોરાઓ, પરઓ, જુગારખાનાંઓ, વેશ્યાવાડો અને ઠાઠાનાં પીઠાંઓમાં ફરવા લાગ્યો.

આ રીતે ફરતો ફરતો તે સ્વચ્છંદી, ઠાઠાડિયો માંસાહારી, જુગારી અને વ્યભિચારી થયો.

રાજગૃહની પાસે અગ્નિખૂણામાં, પહાડના એક વિષમ ભાગમાં, વાંસની ગીચ ઝાડીથી વીંટળાયેલી સિંહચુડા નામની એક ચોરપટ્ટી હતી. તેમાં અનેક ખંડો હતા પણ દરવાજો એક જ હતો. કોઈ અજાણ્યો ત્યાં જઈ ન શકે તે માટે તેની આસપાસ મોટા મોટા ખાડાઓની એક ખાઈ હતી. તેની ચારે બાજુ કયાંય પાણીનું નામ ન હતું; પણ તેની અંદર પાણીની ઉત્તમ વ્યવસ્થા હતી. આમ તે મોટામાં મોટી સેનાથી પણ ન તોડી શકાય એવી મજબૂત હતી.

ત્યાં અધાર્મિક, અધર્મકેતૂ, શૂર, શબ્દવેધી, સાહસિક અને જેના ત્રાસથી ગામ તથા નગર ત્રાસી ગયાં છે એવો વિજય નામે ચોર સેનાપતિ રહેતો હતો.

તેના તાબામાં પાંચસો ચોર હતા. કેટલાય ચોરો, પારદારિકો, ગંઠિયાઓ, સંધિછેદકો, ખાતર પાડનારાઓ, રાજદ્રોહીઓ, દેવાદારો, બાળહત્યારાઓ, વિશ્વાસઘાતીઓ, જુગારીઓ અને ખંડરક્ષકો તથા બાળ એવા કેટલાય હુષ્ટ લોકો તેના આશ્રયે રહેતા હતા.

તે વિજય ચોરે રાજગૃહના અગ્નિખૂણા તરફનાં ગામ-નગરો લૂંટીને, ગાયો અને બંદીઓને પકડીને તથા મુસાફરોને લૂંટીને ભારે ત્રાસ વર્તાવ્યો હતો.

લોકોથી હડધૂત થતો પેલો ઠાસપુત્ર ચિલાત ફરતો ફરતો વિજય પાસે આવી ચડ્યો અને વિજયની પાસે

હાથમાં ખડ્ગ તથા યદિ લઈને અંગરક્ષક તરીકે રહેવા લાગ્યો.

વિજય ખીજે કોઈ ઠેકાણે ધાડ પાડવા જતો અને તે દરમ્યાન કોઈ તે ગુફા ઉપર હલ્લો લાવતું ત્યારે તે ચિલાત તેની બરાબર રક્ષા કરતો.

વિજયે ચિલાતને કેટલીય ચોરવિદ્યાઓ, ચોરમંત્રો, ચોરમાયાઓ અને ચોરકળાઓ શીખવી.

વખત જતાં વિજયનું અવસાન થયું. ત્યારે તે પાંચસો ચોરોએ ચિલાતને વિજયની ગાદીએ બેસાડ્યો અને તે પણ વિજયની પેઠે જ ચારે કોર કેર વરતાવવા લાગ્યો.

એકવાર વિપુલ અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ, સુરા, મધ, માંસ અને પ્રસન્ના સારી પેઠે તૈયાર કરાવીને તે ચિલાત બધા ચોરો સાથે જમવા બેઠો હતો. તે વખતે તેને વિચાર આવ્યો કે રાજગૃહમાં ધન્ય સાર્થવાહ બહુ સંપન્ન છે તથા તેની પુત્રી સુંસુમા પણ બહુ સ્વરૂપાન છે, માટે આજ તો ધન્યનું ઘર ફાડીએ અને તે છોકરીને ઉપાડી લાવીએ.

બરાબર મધરાતે જ્યારે આખું નગર ઘોર નિદ્રામાં હતું, તે વખતે ચિલાત પોતાના પાંચસો ચોરો સાથે રાજગૃહના પૂર્વ દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો.

મસકમાંથી પાણી લઈને છાંટતાં જ ખારણું ઊઘડી ગયું અને “હું મારા પાંચસો ચોરો સાથે ધન્યનું ઘર ફાડવા આવ્યો છું, જે નવી માનું દૂધ પીવા ઇચ્છતો હોય તે સામે આવે જાય,” એમ બોલતો બોલતો ચિલાત ધન્યનું ઘર તોડી અંદર દાખલ થયો.

ધન્ય અને તેના પાંચ પુત્રો ખીતા ખીતા ચૂપકીથી બહાર નાસી ગયા. ચિલાતે ઘરમાંથી પુષ્કળ ધન, સુવર્ણ

વગેરે લીધું તથા સુંસુમાને ઉપાડી તે પોતાની સિંહગુહામાં પાછો આવ્યો.

સવારના પહોરમાં ઘેર આવીને જોયું તો ધન્યને જણાયું કે ધન સાથે સુંસુમા પણ ચોરોના હાથમાં ગઈ હતી. તેથી તે મોઢું નજરાણું લઈને નગરગોખૃકો પાસે ફરિયાદ કરવા ગયો. તેમની પાસે જઈને તેણે બનેલી બધી વાત તેમને કહી સંભળાવી. તેઓ હથિયાર સજીને, જાણે સમુદ્ર ચાલતો હોય તેમ ટોળાબંધ રાજગૃહમાંથી નીકળી ચિલાતની સિંહગુહા તરફ ચાલ્યા.

તેમને આવતા જોઈને ચિલાતના સાથીઓ ભયથી આડાઅવળા નાસી ગયા. એકલો ચિલાત સુંસુમાને લઈને એક ઘેર અટવી તરફ નાસવા લાગ્યો.

ધન્ય અને તેના પાંચ પુત્રો તેને સુંસુમાને લઈને નાસતો જોઈ, હાંકોટા કરતા, પોકાર પાડતા, રાડો નાખતા તેની પાછળ પડ્યા.

કેટલેક દૂર ગયા પછી જ્યારે ચિલાત સુંસુમાને ઉપાડીને ચાલવા અશક્ત થઈ ગયો, ત્યારે તરવારથી તેનું માથું કાપીને પોતાની સાથે લઈ તે ઘેર અટવીમાં નાડો. ત્યાં ભૂલો પડી તરસનો માર્યો તે અધવચે જ મરી ગયો.

આ બાબુ ધન્ય અને તેના પાંચે પુત્રો પણ દોડતા દોડતા થાકી ગયા પણ ચિલાતને પકડી શક્યા નહિ. પાછા વળતાં, સુંસુમાનું રસ્તામાં પડેલું શબ જોતાં જ તેઓ મૂંઝિત થઈને જમીન ઉપર ગબડી પડ્યા.

ભાન આવ્યા બાદ તેઓ ભારે કલ્પાંત કરવા લાગ્યા. તે બધા થાકી ગયેલા હોવાથી ભૂખ્યા અને તરસ્યા થઈ ગયા હતા. એટલે તેઓ અટવીમાં કાંઈ ફળફૂલ તથા પાણી

શોધવા નીકળ્યા. પરંતુ ઘણે દૂર ગયા છતાં ખાઈ શકાય તેવું કે પી શકાય તેવું કંઈ જ તેમને મળ્યું નહિ.

છેવટે ધન્ય સાર્થવાહે પોતાના મોટા દીકરાને બોલાવીને કહ્યું કે, “તમે અહીં ભૂખ્યા તરસ્યા મરી જશો, માટે મને મારીને મારું માંસ અને લોહી ખાઓ તથા રાજગૃહ જીવતા પહોંચીને ધર્મ અને પુણ્યના ભાગી થાઓ.”

મોટો પુત્ર બોલ્યો, “હે તાત ! તમે મારા પિતા છો, ગુરુ છો, સંરક્ષક અને સંગોપક છો; તમને હું શી રીતે મારું ? પણ તમે મને મારીને મારા લોહી અને માંસથી જીવતા રહી આ અટવી પાર કરી જાઓ.”

બીજા પુત્રે તે સાંભળી પિતાને કહ્યું :- “મારી હયાતીમાં મારા ગુરુ અને દેવતા જેવા મોટા ભાઈને ન મારતાં મને જ મારી તમે બધા જીવતા રાજગૃહ પહોંચો.”

આ રીતે બધા પુત્રોએ પિતાને આશ્ચર્યક કહ્યું. છેવટે ધન્યે પોતાના વહાલા પાંચે પુત્રોને કહ્યું કે, “હે પુત્રો ! આપણે એકે ન મરીએ. આ સુંસુમાનું શબ નિષ્પ્રાણ અને નિર્જીવ પડ્યું છે. તેના માંસ અને લોહીથી આપણે બધા બચીને રાજગૃહ પહોંચીએ.”

પિતાની આ વાત બધાને ગમી. તેઓએ અરણી અને શરકના સંયોગથી અગ્નિ સળગાવ્યો અને લાકડાંની તાપણીમાં સુંસુમાનું માંસ પકાવ્યું તથા લોહી સાથે ખાધું. ત્યારબાદ જીવતા રાજગૃહ પાછા ફરીને તેઓ ધર્મ અને પુણ્યની પ્રવૃત્તિમાં તત્પર થયા.

ધન્ય સાર્થવાહે રાજગૃહમાં આવીને સુંસુમાનું લૌકિક કર્યું. કાળક્રમે બધા સુંસુમાના મરણનો શોક ભૂલી ગયા.

તે વખતે ભગવાન મહાવીર રાજગૃહના ગુણુશિલ ચૈત્યમાં આવીને ઊતર્યા હતા. ધન્ય સાર્થવાહે તેમનું ધર્મ-પ્રવચન સાંભળ્યું. તેથી તે પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ માટે, ચિત્તના વિકારો દૂર કરવા માટે, કામ, ક્રોધ અને લોભના સંસ્કારો છાંડવા માટે, અને સર્વભૂતદયાને કેળવવા માટે પ્રવ્રજિત થઈ તેમનો સહચારી થઈને રહ્યો, અગિયાર અંગો ભણ્યો, અને ઉચ્ચસંયમ તથા તપથી આત્માને વાસિત કરતો વિહરવા લાગ્યો. વખત જતાં કાળ કરીને તે દેવયોનિમાં ગયો અને ત્યાંથી મહાવિદેહવાસ પામીને તે સિદ્ધ, પુદ્ગલ અને મુક્ત થશે.

“ હે જંબુ ! જેમ ધન્ય સાર્થવાહે શરીરનાં વર્ણુ, રૂપ, બળ અને વિષય વધારવા સુંસુમાનું લોહીમાંસ ખાધું ન હતું, પરંતુ માત્ર જીવતા રાજગૃહ પહોંચી, ધર્મારાધન કરવા જ તેનો ઉપયોગ કર્યો હતો, તે જ પ્રમાણે આપણું નિર્ઐથ નિર્ઐથીઓ આ ગંદા શરીરનાં વર્ણુ, રૂપ, બળ અને વિષય વધારવા આહાર ન કરે, પણ નિર્વાણના માર્ગમાં શરીર સહાયક છે એમ સમજીને તેને ટકાવી રાખવા માટે જ કરે.”

“ આ રીતે વર્તનારાં નિર્ઐથ નિર્ઐથીઓ વંદનીય અને પૂજનીય થશે તથા ભવસાગરનો પાર પામશે.

“ એ પ્રમાણે હે જંબુ ! આ અઠારમા અધ્યયનમાં શ્રમણો અને શ્રમણીઓને આહાર કરવાનો ઉદ્દેશ ભગવાન મહાવીરે ધન્યના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યો છે; તે મેં તને કહ્યું.” એમ આર્ય સુધર્મા બોલ્યા.

પુંડરીક

[પુંડરીચજ્ઞાય^૧]

‘શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલો નાયાધમ્મકહાના અઠારમા અધ્યયનનો અર્થ જાણ્યો; તો હવે તેના ૧૯મા અધ્યયનનો શો અર્થ છે તે જાણવો,’ એમ આર્ચ જંખુએ પોતાના ગુરુ આર્ચ સુધર્માને કહ્યું.

આર્ચ સુધર્મા જોડ્યા :—

જંખુદ્વીપના^૨ પૂર્વવિદેહમાં, સીતા મહાનદીને ઉત્તર કાંઠે, નીલવંત પર્વતની^૩ દક્ષિણે, ઉત્તર તરફના સીતામુખ વનખંડની પશ્ચિમે અને એકશેલકવજ્જાર પર્વતની પૂર્વે પુષ્કલાવતી વિજયમાં પુંડરીકિણ્ણી નગરીનો મહાપદ્મ નામે રાજા હતો. તેને પદ્માવતી નામે રાણી અને પુંડરીક તથા કંડરીક નામે બે પુત્રો હતા. તેઓમાં પુંડરીક યુવરાજ હતો.

તે વખતે પાંચસો અનગારો સાથે ગામેગામ ફરતા તથા તપ અને સંયમથી આત્માને વાસિત કરતા ધર્મધોષ નામે સ્થવિર ત્યાંના નલિનીવન નામે ઉદ્યાનમાં આવીને ઊતર્યા.

તેમનું ધર્મપ્રવચન સાંભળીને વિષયવિલાસોથી થાકી ગયેલો રાજા મહાપદ્મ પોતાના પુત્ર પુંડરીકને રાજગાદી આપીને તથા કંડરીકને યુવરાજ કરીને તેમનો અંતેવાસી થયો.

અનગાર મહાપદ્મે સ્થવિરોની પાસે ચૌદ પૂર્વોનું અધ્યયન કર્યું અને પછી તે જનપદવિહારે વિહરવા લાગ્યો.

એકવાર કેટલાક સ્થવિરો ફરતા ફરતા પુંડરીકની રાજધાનીમાં નલિનીવન ઉદ્યાનમાં આવીને ઊતર્યા. પુંડરીક તેમ જ કંડરીક બંને ભાઈઓને તે સ્થવિરોએ ધર્મ કહી સંભળાવ્યો. પુંડરીકે શ્રમણોપાસકની મર્યાદામાં આવે તેટલો ધર્મ સ્વીકાર્યો અને કંડરીકે મોટાભાઈની અનુમતિ લઈને, વિષયવિલાસમાં ખૂંટેલા પોતાના આત્માનો નિસ્તાર કરવા તેમના અંતેવાસી થવાનો સંકલ્પ કર્યો.

મોટાભાઈ પુંડરીક તેનો સંકલ્પ જાણીને તેને કહેવા લાગ્યો :—“ હે દેવાનુપ્રિય! તું શા માટે મુંડ થાય છે, શા માટે પ્રવ્રજ્યા લે છે? હું તારો રાજ્યાભિષેક કરવાનો વિચાર રાખું છું.”

પુંડરીકના આમ કહેવાથી કંડરીક જરા પણ ચળ્યો નહિ. તેમ જ તેણે તેનો કંઈ જવાબ પણ ન આપ્યો. આમ બે ત્રણ વાર કહ્યા છતાં જ્યારે પુંડરીકને કંડરીકની અભિષેક તરફની રુચિ ન જણાઈ, ત્યારે તેણે તેને સ્થવિરોનો અંતેવાસી થવાની અનુમતિ આપી; તથા “આ મારા પ્રિયભાઈને શિષ્યભિક્ષામાં તમને આપું છું,” એમ કહી કંડરીકને તેણે તે સ્થવિરોને સોંપ્યો.

કંડરીક અગિયાર અંગોને ભણ્યો તથા ઉગ્ર સંયમ, તપ, શીલ અને સત્યને પાળતો ગામેગામ વિહરવા લાગ્યો.

એકવાર કંડરીક નલિનીવનથી નીકળી અન્યત્ર વિહાર કરવાને તૈયાર થયો. તે તપસ્વી હતો તેથી તે અંતપ્રાંત, લૂખાસૂકા અને નીરસ ભોજનથી પોતાનો નિર્વાહ કરતો. સ્વાદેદ્રિયના સંયમમાં તે શૈલક ઋષિ જેવો હતો.

અતિશય લૂખાસૂકા ભોજનથી કંડરીકના શરીરે દાહ-જ્વર થયો. છતાં તે વિહાર તો કર્યો જ કરતો. એક દિવસ

ધર્મઘોષ સ્થવિર ફરતા ફરતા, કંડરીકને સાથે લઈને પુડરીકની રાજધાનીમાં નલિનીવનમાં આવીને ઊતર્યા.

રાજા પુડરીકે આવીને તેમની પાસે ધર્મપ્રવચન સાંભળ્યું અને પછી વિનંતિ કરી કે, “હે ભગવન! જો તમે મારી ચાનશાળામાં આવીને ઊતરો, તો આ કંડરીક અનગારની કંઈક ચિકિત્સા થઈ શકે.”

સ્થવિરો નલિનીવનમાંથી નીકળી, પુડરીકના કહ્યા પ્રમાણે તેની ચાનશાળામાં આવી રહ્યા. પુડરીકે પણ યોગ્ય વૈદ્યો અને યોગ્ય ઔષધો દ્વારા કંડરીકનો ઉપચાર શરૂ કરાવ્યો.

શૈલક્રમ્પિની પેઠે કંડરીક પણ ક્રમે ક્રમે નીરોગી અને બલવાન શરીરવાળો થયો. એટલે તે સ્થવિરો રાજાને પૂછીને બહારગામ વિહરવા લાગ્યા.

પણ કંડરીક અનગારે, સાજો થયા બાદ, મનોરૂ ખાનપાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમમાં મૂર્છિત, આસક્ત તથા લુબ્ધ થઈને બહાર વિહાર કરવાની ઇચ્છા ન બતાવી. અને ધીરે ધીરે તે સંચમમાં શિથિલ થયો.

આ વાત સાંભળીને અંત:પુર સાથે પુડરીક તેની પાસે આવીને તેની ત્રણ પ્રદક્ષિણા લઈ આ પ્રમાણે વિનંતિ કરવા લાગ્યો:—

“હે દેવાનુપ્રિય! તું ધન્ય છે, તું કૃતાર્થ છે, તારો જન્મ સફળ છે, કે તેં રાજ્ય અને અંત:પુર છોડીને સંચમ સ્વીકાર્યો છે. હું અધન્ય છું, અકૃતાર્થ છું, અપુણ્ય છું કે અંત:પુરમાં અને માનુષ્યક કામલોગોમાં હજી સુધી મૂર્છિત છું, લુબ્ધ છું અને સંચમ કરી શકતો નથી.”

કંડરીકને પુંડરીકની આ વાત ગમી નહિ. પણ જ્યારે તેણે એમ ને એમ બે ત્રણ વાર કહ્યું ત્યારે ઇચ્છા ન છતાં પણ શરમાયેલો અને પરવશ બનેલો તે પુંડરીકરાજને પૂછીને પોતાના ગુરુ સાથે વિહાર કરવા લાગ્યો.

કેટલાક વખત સુધી તે તેણે ઉચ્ચ વિહાર કર્યો. પણ પછી તે સંચમના અનુશીલનથી થાક્યો અને ખેદ પામ્યો. એથી ધીરે ધીરે તે સ્થવિરો પાસેથી નીકળીને પાછો પુંડરીકની રાજધાનીમાં, પુંડરીકના રાજમહેલ પાસેની અશોકવનિકામાં અશોકના ઝાડ નીચે આવીને બેસ્યો.

પુંડરીકની ધાઈમાતાએ ખિન્ન થયેલા તેને બેઈને તેના આબ્યાની વાત રાજને કરી.

રાજએ તેની પાસે આવીને કહ્યું કે, “હે દેવાનુપ્રિય ! તું ધન્ય છે કે તું સંચમશીલ છે; અને હું અધન્ય છું કે હું અસંચમશીલ છું.” આ વખતે તેણે આમ બે ત્રણ વાર કહ્યા છતાં કંડરીકે કશું ગણકાર્યું નહિ. છેવટે રાજએ કહ્યું:-

“હે ભગવન્ ! તમે લોગાથી છો ?”

કંડરીકે હા પાડી. એટલે તુરત જ પુંડરીકે કંડરીકને ॥દ્વીએ બેસાડયો॥ અને પોતે પોતાની બંતે જ કેશોને ॥ચ કરીને, આતુર્યામધર્મનો સ્વીકાર કરી, કંડરીકનો વેશ હિરી લીધો.

પછી તે પેલા સ્થવિરો પાસે આવી પહોંચ્યો અને ॥મની સમક્ષમાં તેણે કરી આતુર્યામધર્મનો સ્વીકાર કર્યો.

હવે રાજ કંડરીકને પ્રણીત પાન, લોબ્ધન અને ઘણા બંધગરને લીધે અભૂર્ણ થયું અને તેના શરીરમાં પિત્તજ્વર ખબલ થતાં દાહ શરૂ થયો. એવી સ્થિતિમાં અવસાન પામીને તે અઘોગતિએ ગયો.

હવે પુંડરીક અનગાર સંચમને પાળતા ગામેગામ ફરતા વિહરે છે. ખાનપાનમાં તે અત્યંત અનાસક્ત છે. નીરસ, વિરસ, ઠંડું, લૂખું એવું પરિમિત ભોજન પણ સ્વાધ્યાય અને સંચમમાં બાધ ન આવે એવી રીતે તે લે છે અને રાત્રીએ જાગરણ કરીને ધર્મચિંતન કર્યા કરે છે.

આમ કરતાં કરતાં તેમને પણ અજીર્ણ થયું તથા તેથી તેમના શરીરમાં પિત્તજ્વર દાખલ થતાં દાહ થયો. તેમનું શરીર અશક્ત અને પરાક્રમહીન થઈ ગયું. તેથી તેમણે પોતાનો છેવટનો વખત જાણીને, અહિંત ભગવંતોને અને પોતાના ધર્મચાર્ય ધર્મોપદેશક સ્થવિરોને નમસ્કાર કર્યા; સ્થવિરો પાસે સ્વીકારેલી અહિંસા, સત્ય વગેરેની પ્રતિજ્ઞાઓ યાદ કરી, અને પાપનું આલોચન કરતા તે કાળ કરીને સર્વાર્થસિદ્ધની ગતિએ પહોંચ્યા. ત્યાંથી તેમનું અવસાન થયા બાદ તે મહાવિદેહવાસ પામી, સિદ્ધ, યુદ્ધ અને મુક્ત થઈ સર્વ દુઃખોનો અંત કરશે.

હે આયુષ્યમાન શ્રમણ! આ પ્રમાણે જે નિર્ઘ્ને અને નિર્ઘ્નીઓ કંડરીકની પેઠે સંચમ સ્વીકાર્યા પછી મંદ થશે, સંચમથી બ્રહ્મ થશે અને સ્વીકારેલી બધી પ્રતિજ્ઞાઓનો ભંગ કરશે, તેઓ કંડરીકની પેઠે દુઃખી થઈ આ અપાર સંસારમાં ભમ્યા કરશે.

પરંતુ જે નિર્ઘ્ને અને નિર્ઘ્નીઓ પુંડરીકની પેઠે શીલ અને સત્ય સ્વીકાર્યા પછી દૃઢ રહેશે, વિષયવિલાસોમાં આસક્તિ નહિ રાખે અને કષાયોને વશ નહિ થાય, તેઓ શ્રમણ-શ્રમણી અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને અર્ચનીય, વંદનીય, પૂજનીય અને પર્યુપાસનીય થશે; તથા છેવટે આ ભયંકર સંસારકાંતારનો પાર કરી શકશે.

“ હે જંબુ ! શ્રમણુલગવાન મહાવીરે આ અધ્યયનમાં કંડરીક અને પુ'ડરીકનાં ઉદાહરણુ આપીને સંયમની કઠોરતા અને સંયમનું શુભ પરિણામ અને આપણને દર્શાવ્યાં છે; તે મેં તને કહ્યાં.

“ હે જંબુ ! આ પ્રમાણે શ્રમણુલગવાન મહાવીરે કહેલો યોગણીસ અધ્યયનવાળો આ પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ અહીં સમાપ્ત થાય છે. તે મેં તને કહ્યાં.”

પ્રથમ સ્કંધ સમાપ્ત

દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધ

માસ્તાવિક

પ્રથમ સ્કંધ સાંભળી રહ્યા બાદ આર્ય જ્ઞપ્ત્યે પોતાના ગુરુ આર્ય સુધર્માને પૂછ્યું :— “આ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધની ધર્મકથાઓનો શો ભાવ છે, તે હવે મને કહો. ”

આર્ય સુધર્મા જાલ્યા :—

શ્રમણુલગવાન મહાવીરે આ બીજા શ્રુતસ્કંધમાં ધર્મકથાઓના દશ વર્ગ કહ્યા છે (૧) ચમરની^૧ અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૨) બલિવૈરોચનેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૩) અસુરેન્દ્ર^૨ સિવાય બાકીના દક્ષિણના ઇંદ્રોની^૩ અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૪) અસુરેન્દ્ર સિવાય ઉત્તરના ભવનવાસી ઇંદ્રોની અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૫) દક્ષિણના વાનવ્યંતરો^૪ના ઇંદ્રોની અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૬) ઉત્તરના વાનવ્યંતરોના ઇંદ્રોની અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૭) ચંદ્રની અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૮) સૂર્યની અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૯) શકની અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ (૧૦) ઇશાનની અગ્રમહિષીઓનો વર્ગ.

આ દશ વર્ગોમાંથી શ્રમણુલગવાન મહાવીરે પહેલા વર્ગનો શો ભાવ કહ્યો છે તે કહી સંભળાવવા જંપુએ પોતાના ગુરુને વિનંતી કરી.

ગુરુ જોડ્યા :-

“પહેલા વર્ગનાં પાંચ અધ્યયનો છે. તેમાંનું પહેલું કાલી, ખીણું રાઈ, ત્રીણું રચણી, ચોથું વિજ્ઞા અને પાંચમું મેહા છે.”

આ પાંચમાંના પહેલા અધ્યયનનો અર્થ જાણવા જંપુએ ફરી ગુરુને પ્રછતાં આર્ય સુધર્મા જોડ્યા :-

૧

કાલી

રાજગૃહમાં રાજા શ્રેણિક ચેલ્લણા^૧ રાણી સાથે રાજ્ય કરતો હતો. તે સમયે ત્યાંના ગુણશિલ ચૈત્યમાં શ્રમણ-લગવાન મહાવીર આવીને ઊતર્યા.

તે વખતે ચમરચંચા રાજધાનીમાં રહેલી કાલી નામની ચમરની પટરાણીએ લગવાનને રાજગૃહના ગુણશિલ ચૈત્યમાં આવ્યા જાણીને ત્યાં રહ્યાં રહ્યાં જ પ્રભામ કર્યા.

એકવાર કાલીદેવીને શ્રમણલગવાન મહાવીર પાસે જઈ તેમની ભક્તિ કરવાનો સંકલ્પ થતાં તે તેમની પાસે આવી અને દિવ્ય ભક્તિ કરી પોતાને સ્થાને પાછી ચાલી ગઈ.

એ દેવીનું દિવ્ય તેજ જોઈને લગવાનના પદ્મશિષ્યે શ્રમણલગવાન મહાવીરને પૂછ્યું :- “હે લગવન ! એ દેવીએ એવું અફલુત દિવ્ય તેજ શાથી મેળવ્યું ?”

લગવાન જોડ્યા :- હે ગૌતમ ! ભારતવર્ષમાં આમલ-કલ્પા નગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. ત્યાં કાળો નામે એક સમૃદ્ધ ગાથાપતિ રહેતો હતો. તેને કાળશ્રી

૧૫૮

નામે સ્ત્રી તથા ઉમરે મોટી, શરીરે જીર્ણ અને કોઈ વરને પસંદ ન પડે તેવી કાળી નામે એક પુત્રી હતી.

તે વખતે આમલકદેવાના આમ્રશાળ વનમાં પાર્શ્વનાથ અર્હત આવીને ઊતર્યા હતા. માતાપિતાની રબ લઈને તે કાળી નાહીધોઈ, ચોખ્ખી થઈ, શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી, પોતાના પરિવાર સાથે પાર્શ્વનાથ અર્હતને વંદન કરવા ગઈ. પાર્શ્વનાથ અર્હતનું પ્રવચન સાંભળી તેને તેમાં શ્રદ્ધા થઈ, રુચિ થઈ અને તેણે ભગવાનને કહ્યું :—“ હું મારાં માતાપિતાને પૂછીને વિષયવિલાસો છાંડી તમારી પાસે સંયમનું વ્રત લેવા ઇચ્છું છું.”

ત્યાંથી પાછી ફરી પોતાનાં માતાપિતાને તેણે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો અને કહ્યું કે જો તમે અનુમતિ આપો તો હું મારો સંકલ્પ સિદ્ધ કરું.

ગાથાપતિ કાળાએ તે પ્રસંગે મિત્ર, જ્ઞાતિ અને સગાં-સંબંધીઓને મોટું ભોજન આપ્યું; અને તે તથા તેની સ્ત્રી પોતાની પુત્રી કાળીને લઈને પાર્શ્વનાથ અર્હત પાસે આવ્યાં તથા તેમને વિનંતિ કરી કહેવા લાગ્યાં કે, “ હે દેવાનુપ્રિય ! આ દીકરી અમને વહાલી છે. તે તમારા ઉપદેશથી સંસાર તરફ ઉદ્દેગ પામી છે અને તમારી અતેવાસિની થવા ઇચ્છે છે. તો હે દેવાનુપ્રિય ! અમે આપને આ શિષ્યાની લિક્ષા આપીએ છીએ તે તમે સ્વીકારો.”

ભગવાને આ સાંભળી તેનો સ્વીકાર કર્યો. હવે કાળી કુમારી પોતાનાં આભરણવસ્ત્ર છાંડી કેશલુંચન કરી, પાર્શ્વનાથ અર્હતની પાસે આવીને કહેવા લાગી :—“ હે ભગવન ! આ સંસાર સળગેલો છે, એમાંથી મારો નિસ્તાર કરો.”

પછી ભગવાને તેને પુષ્પચૂલા આર્યાને શિષ્યા તરીકે સોંપી. તે આર્યાએ તેને પ્રવ્રજ્યા આપી. હવે તે ખાવા-પીવામાં, બેસવાઊઠવામાં અને બોલવામાં સંચમને સાચવતી બ્રહ્મચારિણી થઈ તથા સામાયિક વગેરે અગિયાર અંગોને ભણીને પોતાની ગુરુણી સાથે ગામેગામે બિહરવા લાગી.

વખત જતાં તે પોતાના સંચમથી શિથિલ થઈ. તે પોતાના હાથપગ, માથું, મોહું, સ્તન, કક્ષા અને ગુહ્યાંગોને વારંવાર ઘોતી તથા બેસવાના, સૂવાના અને સ્વાધ્યાય કરવાના સ્થાને પહેલાં પાણી છાંટ્યા પછી જ પગ મૂકતી.

ગુરુણીએ તેને કહ્યું :- “ હે દેવાનુપ્રિયે ! આ આપણો આચાર નથી. આપણે બ્રહ્મચારિણી છીએ માટે તમારે આમ કરવું ન ઘટે. માટે હે દેવાનુપ્રિયે ! તમારે વિચારીને આનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ થવું જોઈએ. ”

કાલીએ ગુરુણીનું વચન સ્વીકાર્યું નહિ. તેથી તેને શ્રમણીઓમાં આદર ઘટવા લાગ્યો અને તે વારંવાર નિંદાવા લાગી. કાળીને એમ થયું કે જ્યારે હું શ્રાવિકા હતી ત્યારે સ્વતાંત્ર હતી, અને જ્યારથી હું પ્રવ્રજિત થઈ છું ત્યારથી પરવશ બની છું. તે આવતી કાલે અહીંથી નીકળી મારે જુદા જ ઉપાશ્રયમાં રહેવું યોગ્ય છે.

જુદા ઉપાશ્રયમાં રહેતી તે કાલી વિષયસ્વછંદી થઈ અને પોતે સ્વીકારેલી સંચમની પ્રતિજ્ઞાઓને લગભગ ભૂલી ગઈ. એ રીતે રહેતી કુશીલવિહારી કાલી અંતે અવસાન પામી ચમરચંચા રાજધાનીમાં કાલીદેવીને અવતાર પામી.

“ એ જ પ્રમાણે હે જંપુ ! ગાથાપતિ રાઈ અને રાઈશ્રી ભાર્યાની પુત્રી રાઈ, ગાથાપતિ રચણી અને રચણશ્રી

ભાર્યાની પુત્રી રચણી, ગાથાપતિ વિઞ્ણુ અને વિઞ્ણુશ્રી ભાર્યાની પુત્રી વિઞ્ણુ, તથા ગાથાપતિ મેહ અને મેહશ્રી ભાર્યાની પુત્રી મેહાનું પણ વૃત્તાંત સમજવું.

“હે જંબુ! એ પ્રમાણે શ્રમણુભગવાન મહાવીરે ધર્મકથાનો પહેલો વર્ગ કહ્યો છે. હવે તને બીજો વર્ગ કહી સાંભળાવું છું તે સાંભળ.”

આ બીજા વર્ગમાં પણ શુંભા, નિશુંભા, રંભા, નિરુંભા, અને મહના એમ પાંચ અધ્યયનો છે. એ પાંચે અધ્યયનોનો ભાવ કાલીની કથા પ્રમાણે જ સમજી લેવાનો છે. માત્ર વિશેષ એ છે કે આ પાંચેનું વાસસ્થાન જિતશત્રુના રાજ્યમાં શ્રાવસ્તી^૨ હતું. તે દરેકનાં માતૃપિતાનાં નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે:-

શુંભગૃહપતિ, શુંભશ્રી ભાર્યા; નિશુંભ ગૃહપતિ, નિશુંભશ્રી ભાર્યા; રંભ ગૃહપતિ, રંભશ્રી ભાર્યા; નિરુંભ ગૃહપતિ, નિરુંભશ્રી ભાર્યા; મહન ગૃહપતિ અને મહનશ્રી ભાર્યા.

ત્રીજા વર્ગનાં પણ અધ્યયનો છે. તેમાં (૧) ઇલા (૨) સતેરા (૩) સૌદામિની (૪) ઈદ્રા (૫) ધના (૬) વિદ્યુત - નામની દક્ષિણુના ૯ ઈદ્રોમાંના દરેકની છ છ અગ્રમહિષીઓ ગણુવી અને તેમનું વૃત્તાંત કાલીની કથા પ્રમાણે જ સમજવું. માત્ર તેમનું નિવાસસ્થાન વારાણસી ગણુવું. એટલે પણ અધ્યયન થશે.

ચોથા વર્ગમાં પણ પણ અધ્યયનો છે. તેમાં (૧) રુચ્યા (૨) સુરુચ્યા (૩) રુચંસા (૪) રુચકાવતી (૫) રુચકાંતા (૬) રુચપ્રભા - નામની ઉત્તરના ૯ ઈદ્રોમાંના દરેકની છ છ અગ્રમહિષીઓ ગણુવી અને તેમનું વૃત્તાંત પણ કાલીની કથા

પ્રમાણે જ સમજવું. માત્ર તેમનું નિવાસસ્થાન ચંપા ગણવું. એટલે ૫૪ અધ્યયન થશે.

પાંચમા વર્ગમાં ૩૨ અધ્યયનો છે. તેમાં (૧) કમલા (૨) કમલપ્રભા (૩) ઉત્પલા (૪) સુદર્શના (૫) રૂપવતી (૬) બહુરૂપા (૭) સુરૂપા (૮) સુભગા (૯) પુણ્યા (૧૦) બહુપુત્રિકા (૧૧) ઉત્તમા (૧૨) ભારિયા (૧૩) પદ્મા (૧૪) વસુમતી (૧૫) કનકા (૧૬) કનકપ્રભા (૧૭) વતંસા (૧૮) કેતુમતી (૧૯) વજ્રસેના (૨૦) રતિપ્રિયા (૨૧) રૌહિણી (૨૨) નવમિકા (૨૩) હ્રી (૨૪) પુષ્પવતી (૨૫) ભુજગા (૨૬) ભુજગવતી (૨૭) મહાકચ્છા (૨૮) અપરાજિતા (૨૯) સુધોષા (૩૦) વિમલા (૩૧) સુસ્વરા (૩૨) સરસ્વતી - નામની દક્ષિણુના વાનવ્યંતરના ઈંદ્રોની અગ્રમહિષીઓ ગણવી અને તેમનું વૃત્તાંત પણ કાલીની કથા પ્રમાણે જ સમજવું. માત્ર તેમનું નિવાસસ્થાન નાગપુર ગણવું એટલે ૩૨ અધ્યયનો થશે.

છઠ્ઠો વર્ગ પાંચમા બરાબર જ ગણવો. માત્ર નિવાસસ્થાન સાકેત ગણવું અને પતિઓ ઉત્તરના વાનવ્યંતરના ઈંદ્રો.

સાતમા વર્ગનાં ચાર અધ્યયનો છે. તેમાં (૧) સુરપ્રભા (૨) આતપા (૩) અર્ચિર્માલી (૪) પ્રભંકરા - નામની ચાર સૂર્યની અગ્રમહિષીઓ ગણવી અને નિવાસસ્થાન અરકપુરી^૩ માનવું. બાકી બધું કાલીની કથા પ્રમાણે જ સમજવું.

આઠમા વર્ગમાં ચાર અધ્યયનો છે. તેમાં (૧) ચંદ્રપ્રભા (૨) જ્યોત્સ્નાલા (૩) અર્ચિર્માલી (૪) પ્રભંકરા - નામની ચાર ચંદ્રની અગ્રમહિષીઓ ગણવી અને નિવાસસ્થાન મથુરા માનવું. બાકી બધું કાલીની જ કથા પ્રમાણે સમજવું.

આ બધા વર્ગોમાં માતૃપિતાનાં નામ અત્રમહિષીઓનાં નામ ઉપરથી જ સમજવાં. જેમકે ઇલાનો પિતા ઇલગૃહ-પતિ અને માતાનું નામ ઇલશ્રી.

નવમા વર્ગમાં આઠ અધ્યયન છે. તેમાં (૧) પદ્મા (૨) શિવા (૩) સતી (૪) અંજૂ (૫) રોહિણી (૬) નવમિકા (૭) અચલા (૮) અપ્સરા-નામની આઠ શક ઈંદ્રની અત્રમહિષીઓ ગણવી અને નિવાસસ્થાન નીચે પ્રમાણે સમજવાં: પહેલી જે શ્રાવસ્તીની, બીજી જે હસ્તિનાપુરની, ત્રીજી જે કંપિલપુરની^૪ અને ચોથી જે સાકેતપુરની.^૫ પિતાનું નામ પદ્મ અને માતાનું નામ વિજયા બધાનું જ ગણવું અને બાકી બધું કાલીની કથા પ્રમાણે સમજવું.

દશમા વર્ગમાં આઠ અધ્યયન છે. તેમાં (૧) કૃષ્ણા (૨) કૃષ્ણરાજા (૩) રામા (૪) રામરક્ષિતા (૫) વસુકા (૬) વસુગુપ્તા (૭) વસુમિત્રા (૮) વસુંધરા-નામની આઠ ઈશાન ઈંદ્રની અત્રમહિષીઓ ગણવી અને નિવાસસ્થાન નીચે પ્રમાણે સમજવાં. પહેલી જે વારાણસીની, બીજી જે રાજ-ગૃહની, ત્રીજી જે શ્રાવસ્તીની અને ચોથી જે કૌશાંબીની^૬. બાકી બધું કાલીની કથા પ્રમાણે સમજવું. પિતાનું નામ રામ અને માતાનું નામ ધર્મા બધાનું જ ગણવું.

“એ પ્રમાણે હે જંપુ ! શ્રમણુલગવાન મહાવીરે ધર્મ-કથાનો આ શ્રુતસ્કંધ કહ્યો છે.”

સમાપ્ત

द्विपत्रिका

ટિપ્પણો

૧ : અંગદેશ

મહાભારતમાં કલ્યા પ્રમાણે બલિરાગના પુત્ર અંગના તાપાનો દેશ તે અંગદેશ. અને જૈન કથા પ્રમાણે ઋષભદેવના પુત્ર અંગનો દેશ તે અંગદેશ. મગધની પાસેના દેશને અંગદેશ કહેવામાં આવતો. તેની સીમા શક્તિસંગમતંત્રમાં વૈદ્યનાથથી માંડીને પુરી જિલ્લામાં આવેલા ભુવનેશ્વર સુધી જણાવવામાં આવેલી છે.

૨ : અંધા

અંગદેશની રાજધાની હતી. ભાગવતની કથા પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્રના પ્રપૌત્ર અંધે તેને વસાવેલી. જૈન કથામાં કલ્યા પ્રમાણે પિતાના મૃત્યુના શોકથી રાજગૃહમાં ન જમવાથી કોણિક રાજ્યે અંધાના એક સુંદર ઝાડવાળા સ્થળે નવી રાજધાની તરીકે તેને વસાવેલી. વૈદિક, જૈન તેમજ બૌદ્ધ એમ ત્રણે સંપ્રદાયવાળા તેને તીર્થસ્થાન ગણે છે. તેનાં બીજાં નામો અંગપુરી, માલિની, લોમપાદપુરી અને કર્ણપુરી વગેરે છે. જૂના જૈન યાત્રીઓ લખે છે કે, અંધા પટણાથી પૂર્વમાં ૧૦૦ કોશ દૂર આવેલી છે. તેની દક્ષિણે લગભગ ૧૬ કોશ ઉપર મંદારગિરિ નામે એક જૈન તીર્થ છે, જે અત્યારે મંદારહીલ નામે સ્ટેશન પાસે આવેલું છે. અંધાનું વર્તમાન

નામ ચંપાનાલા છે અને તે ભાગલપુરથી ત્રણ માઈલ દૂર આવેલું છે. તેની પાસે જ નાથનગર પણ છે.

૩ : કૌટુંબિક

આ રાજ પ્રસેનજિતનો પૌત્ર અને ઋણિકનો પુત્ર થાય. તેનું બીજું નામ જૈન કથામાં અશોકચંદ્ર પણ આપ્યું છે. બૌદ્ધગ્રંથોમાં આ રાજ અન્નતશત્રુ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે બુદ્ધ તેમજ મહાવીરનો સમસામાયક હતો. તેની માનું નામ ચેલ્લણા હતું.

ભગવતીસૂત્રમાં તેને વજ્જી વિદેહપુત્ર કહેલો છે. (જુઓ ટિપ્પણ નં. ૨૧.) આ વળ્લુ શબ્દ બૌદ્ધગ્રંથપ્રસિદ્ધ વળ્લુવંશ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં (અધિકરણ ૧૧) તેને માટે વ્રજિક શબ્દ આપેલો છે. મન્નિઝમનિકાયની અદ્ધકથામાં આ વળ્લુવંશની ઉત્પત્તિ બતાવતાં તે શબ્દની વ્યુત્પત્તિ વિચિત્ર રીતે આપેલી છે. પરંતુ વ્રજ — ‘જવું’ ધાતુ ઉપરથી તે શબ્દ થયેલો હોવાથી તેનો અર્થ કોઈ ‘બટકતી જાતિ’ એવો થાય.

ભગવતીસૂત્રની ટીકામાં વળ્લુનો અર્થ વળ્લી એટલે ‘વળ્લાળો—ઈંદ્ર’ એવો કરવામાં આવ્યો છે. અને આચાર્ય હેમચંદ્રે પણ મહાવીરચરિતમાં એ જ અર્થનું સમર્થન કર્યું છે.

કોણિકને વિદેહપુત્ર કહ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે તેની માતા ચેલ્લણા વિદેહવંશની હતી.

વળ્લુ રાજ્યોની ઉત્પત્તિ વિષે વિશેષ માહિતી માટે પુરાતત્ત્વ પુ. ૧, પા. ૧૨૫ ઉપરનો અં કોસંબીનો લેખ જુઓ.

૪ : મહાવીર

જૈનધર્મના ૨૪ તીર્થંકરોમાંના છેલ્લા તીર્થંકર. તેમના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ, માતાનું નામ ત્રિશલા, ભાઈનું નામ નંદીવર્ધન, પત્નીનું નામ યશોદા, પુત્રીનું નામ પ્રિયદર્શના અને જમાઈનું નામ જમાલિ હતું. તે તેમની જૈન સુદર્શનાનો પુત્ર હતો.

તેમનાં માતૃપિતા પાર્શ્વનાથનાં શ્રમણોપાસક હતાં. તેમના પિતા જ્ઞાતકુળ* ના ક્ષત્રિય હતા. મહાવીરનો જન્મ વૈશાલિમાં (અત્યારનું બસાર, પટણાથી ૨૭ માઈલ ઉત્તરે) ક્ષત્રિયકુટુંબમાં થયો હતો. તેમનાં માતૃપિતાએ તેમનું નામ વર્ધમાન રાખ્યું હતું. તે ત્રીસ વર્ષના થતાં તેમનાં માતૃપિતા મૃત્યુ પામ્યાં. ત્યારબાદ મોટાભાઈની રજા લઈ તેમણે પ્રવ્રજ્યા લીધી અને ૧૨ વર્ષ તપશ્ચર્યા અને ધ્યાનમાં ગાળ્યા બાદ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ત્યારપછી તે ૩૦ વર્ષ સુધી ઉપદેશ આપતા જીવ્યા અને ૭૨ વર્ષની ઉંમરે ઈ. સ. પૂર્વે ૪૮૦ ની આસપાસમાં પાવાપુરીમાં નિર્વાણ પામ્યા. શ્વેતાંબરે તેમજ દિગંબરો અનેને મહાવીરસ્વામી તીર્થંકર તરીકે સરખા જ માન્ય હોવા છતાં તેમના જન્મની અને વિવાહની હકીકત તથા સમયાદિ વિષે બંનેમાં મતભેદ છે.

તેમનાં બીજાં નામ આ પ્રમાણે છે :—

વીર, ચરમતીર્થકૃત, દેવાર્ચ, જ્ઞાતનંદન, વૈશાલિક, સન્મતિ, મહતીવીર, અંત્યકાશ્ચપ, નાથાન્વય (જ્ઞાતાન્વય).

બૌદ્ધગ્રંથોમાં તે દીર્ઘતપસ્વી નિગ્ગંઠ નાતપુત નામે પ્રસિદ્ધ છે.

વીર નિર્વાણ સંવત ૨૪૭૬મે અત્યારે ચાલે છે (શ્વેતાંબર).

૫: સુધમાં

તેમના પરિચય માટે જુઓ રાયચંદ જિનાગમસંગ્રહનું ભગવતીસૂત્ર, પ્રથમ ભાગ-૫. ૧૫.

* આવશ્યકચૂર્ણોમાં “ઋષભદેવના પોતાના જ લોકો”ને જ્ઞાતો તરીકે જણાવેલા છે; તેઓનું કુળ તે જ્ઞાતકુળ અને તેઓનો વંશ તે જ્ઞાતવંશ. મહાપંડિત રાહુલ સાંકૃત્યાયન કહે છે કે વર્તમાનમાં માનભૂમ તરફ જે ભતિ ‘જયરિયા’ નામથી જાણીતી છે તે પ્રાચીન જ્ઞાત કે જ્ઞાતવંશની છે.

૧: જ'બુ

તેમના પરિચય માટે પણ ઉપર સુધર્મા માટે બતાવેલું સ્થાન જુઓ.

૭: પૂર્ણમદ્ર ચૈત્ય

ચૈત્ય^૧ એટલે ચિતા ઉપરનું સ્મારક. આ પૂર્ણમદ્ર ચૈત્યનું વર્ણન કરતાં ઔપપાતિક સૂત્રમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે:— “તેમાં નટ, નર્તક, મદ્ર, મૌષ્ટિક,^૨ વેદાંબજ,^૩ રક્ષવક,^૪ જલ્પ,^૫ કથક, રાસક, આખ્યાતા, લંખ,^૬ મંખ^૭, તુંબ તથા વીણા વગાડનારા અને માગધો પોતાના ગાયન, વાદન, ખેલન, હાસ્ય વગેરેના પ્રયોગો કર્યા કરતા હતા, આહોતાઓ તેમાં આહુતિઓ આપતા અને હજારો યાગોના લાગા ત્યા આવતા.”

૮: નાયાધર્મકહા

આ સૂત્રની શરૂઆત કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “આ છટ્ટા અંગના એ શ્રુતસ્કંધ કહ્યા છે. તેમાં પ્રથમ સ્કંધમાં જ્ઞાતો-ઉદ્ઘાહરણો છે અને બીજામાં ધર્મકથાઓ છે.” તેમાં મૂળ શબ્દો જ્ઞાયાણિ ય ધમ્મકહાઓ ય છે. ટીકાકાર અભયદેવે એ મૂળને અનુસરીને “નાયાધર્મકહા” શબ્દનો “જ્ઞાતો-ઉદ્ઘાહરણો અને ધર્મકથાઓ” એવો અર્થ કરેલો છે.

તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં આ અંગને માટે “જ્ઞાતધર્મકથા” એ શબ્દનો ઉપયોગ થયેલો છે. તેનો ઐતિહાસિક અર્થ કરવામાં આવે તો જ્ઞાત એટલે જ્ઞાતપુત્ર-મહાવીરે કહેલી ધર્મકથાઓ એવો અર્થ જરૂર થઈ શકે. પણ ભાષ્યના ટીકાકારે તેનો જ્ઞાતા: દૃષ્ટાન્તા:

૧. ટીકાકારે ચૈત્યને અંતરાયતન—“ભૂત, વ્યંતરનું રહેકાણું” કહે છે.

૨. મુષ્ટિયુક્ત કરનારા.

૩. વિડંબના—ટીખળ કરનારા.

૪. તરનારા ૫. દોરડા ઉપર ખેલનારા ૬. મોટા વાંસડાના અગ્રભાગ ઉપર ખેલનારા ૭. ચિત્રનાં પાટિયાં બતાવનારા બિહુઓ.

તાનુપાદાય ધર્મો યત્ર કવ્યતે જ્ઞાતધર્મકથાઃ એટલે કે “ઉદાહરણોદ્ધારા જેમાં ધર્મનું કથન કરેલું છે તે કથાઓ” એવો અર્થ કર્યો છે.

જ્ઞાતાસૂત્રના ટીકાકાર અભયદેવે જ સમવાયાંગની ટીકામાં અને મલ્લયગિરિએ નંદીસૂત્રની ટીકામાં “જેમાં જ્ઞાતો એટલે ઉદાહરણો પ્રધાન છે તેવી ધર્મકથાઓ” એવો અર્થ લીધો છે. તે ઉપરાંત મૂળમાં આપેલો “જ્ઞાતો અને ધર્મકથાઓ” એ અર્થ પણ બચવા કરીને લીધેલો છે. પરંતુ હેમચંદ્રાચાર્યે પોતાના કાશમાં “જ્ઞાતપ્રધાન ધર્મકથાઓ” એવો પ્રથમ અર્થ જ લીધો છે.

નાયાધર્મકહા એ પ્રાકૃત પદમાંથી દિગંબરોએ નાથધર્મકથા (ગોમ્મટસાર), જ્ઞાતૃધર્મકથા (તત્ત્વાર્થરાજવર્તિક) તથા શ્વેતાંબરોએ જ્ઞાતધર્મકથા અને જ્ઞાતાધર્મકથા એવાં પદો ઉપજાવેલાં છે. તથા તે પદોમાંથી ઉપર જણાવેલા લિન્ન ભિન્ન અર્થો બતાવ્યા છે. પરંતુ તે બધામાં ભગવાન મહાતીરના નામ સાથે સંબંધ જોડનારો ઐતિહાસિક અર્થ વધુ સુસંગત છે. માટે જ આ સૂત્રનું નામ “નાયધર્મકહા” મુખપૃષ્ઠ ઉપર અમે મૂકેલું છે.

સમવાયાંગ અને નંદીસૂત્રમાં નાયાધર્મકહાનો પરિચય આ પ્રમાણે આપ્યો છે:—

“જેઓ વિષયસુખમાં મૂર્છિત છે, અને સંયમમાં કાયર છે, તથા સર્વ પ્રકારના મુનિગુણોથી શૂન્ય છે, તેવાઓને સંયમમાં સ્થિર કરવા તથા સંયમમાં સ્થિર રહેલાઓના સંયમની વૃદ્ધિ કરવા આ કથાઓ કહેવામાં આવી છે.”

તે કથાઓનું પરિમાણ જણાવતાં કહેલું છે કે, “તેના બે શ્રુતરકંઠ છે અને તેમાં ૧૯ અધ્યયનો છે. તે અધ્યયનોમાં આવેલી હકીકતો ચરિત - બનેલી પણ છે અને કલ્પિત પણ છે. ધર્મકથાઓના ૧૦ વર્ગો છે. એક એક ધર્મકથામાં પાંચસો પાંચસો આખ્યાયિકાઓ છે, એક એક આખ્યાયિકામાં પાંચસો પાંચસો ઉપાખ્યાયિકાઓ છે અને એક એક ઉપાખ્યાયિકામાં પાંચસો પાંચસો

આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાઓ છે.” આ રીતે બધી મળી તેમાં ૩૫ કરોડ કથાઓ અને પાંચ લાખ ૭૬૦૦૦ પદો હોવાનું જણાવ્યું છે.

દિગંબરો તેમાં માત્ર અનેક પ્રકારનાં આખ્યાનો ઉપાખ્યાનો હોવાનું કહે છે અને તેનાં પદોની સંખ્યા પાંચ લાખ, ૫૬૦૦૦ જણાવે છે.

વ્યાકરણમાં જેને છેડે વિભક્તિ હોય તેને પદ કહેવામાં આવે છે. સાહિત્યમાં સામાન્ય રીતે આ પદનો જ વ્યવહાર થાય છે. જૈનસૂત્રોમાં જે પદોની સંખ્યા બતાવી છે તે પદનું સ્વરૂપ આ પદથી કંઈક જુદા પ્રકારનું લાગે છે. કર્મત્રયનો ટીકાકાર કહે છે કે “ન્યાં અર્થ પૂરો થાય તે પદ એમ કહેવામાં આવ્યું છે.” નંદીનો ટીકાકાર મલ્લયજિરિ લખે છે કે:—

“યત્ર અર્થોપલબ્ધિઃ તત્ પદમ્ એટલે કે જે અર્થવાણું તે પદ.” અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં વ્યાખ્યાનું સ્વરૂપ બતાવતાં સંહિતા, પદ, પદાર્થ, પદવિગ્રહ, આલણા, અને પ્રસિદ્ધિ એમ વ્યાખ્યાનાં અંગો બતાવ્યાં છે. તેમાં પદ વિષે લખતાં તેનો ટીકાકાર મલ્લયજિરિ હેમચંદ્ર વ્યાકરણપ્રસિદ્ધ પદને જ પદ તરીકે જણાવે છે. જેમ કે કરોમિ इति एकं पदम्। भवन्त इति द्वितीयं पदम्। सामायिकम् इति तृतीयं पदम्। વળી નંદીનો ટીકાકાર બીજે સ્થળે પદ વિષે લખતાં ચૂલ્કીકારનું પ્રમાણ આપીને જણાવે છે કે “ઉપસર્ગપદ, નિપાતપદ, નામપદ, ક્રિયાપદ અને મિશ્રપદ એમ પાંચ પ્રકારનાં પદો છે. એ પદોને આશ્રીને સૂત્રોનાં પદો ગણવાનાં છે અથવા સૂત્રોનો આખો આલાપક એ એક પદ છે અને તે પદની અપેક્ષાએ સૂત્રનાં પદો સમજવાં.” આ બીજાં પદોની અપેક્ષા લઈ એ ત્યારે સૂત્રમાં લાખો પદો નહિ થઈ શકે પણ હજારો થશે. આ રીતે પદની જુદી જુદી વ્યાખ્યા અનેક સ્થળે મળે છે. કેટલીક જગ્યાએ એમ પણ લખેલું છે કે સંપ્રદાયની પરંપરા નષ્ટ થઈ જવાથી પદનું ખરું પ્રમાણ મળી શકતું નથી. અને આમ પણ લખેલું છે કે એક

પદમાં ૫૧,૦૮,૮૬,૮૪૦ શ્લોકો હોય છે. દિગંબર સંપ્રદાયમાં પણ ૫૧,૦૮,૮૪,૬૨૧^૩ શ્લોકનું એક પદ બતાવેલું છે. સમવાયાંગ અને નંદીમાં મૂળમાં જ્યાં નાયાધમ્મકહાનું પ્રમાણ બતાવ્યું છે ત્યાં માત્ર સંજ્ઞાઈ પદસહસ્પાઈ આટલો જ ઉલ્લેખ આવે છે. તેનો અર્થ હજારો પદો એવો થાય છે. અહીં જે પાંચ લાખ વગેરે પદની સંખ્યા બતાવી છે તે તેની વ્યાખ્યાએને આધારે છે.

૬: ઉકિખત-શ્ચાય

આ અધ્યયનમાં મેઘકુમારની વાત આવે છે. તેમાં તેણે હાથીના ભવમાં સસલાને બચાવવા “ ણણ ઉક્ખિત્તે પગ જિંચો કર્યો હતો - એવું વર્ણન આવે છે. તે ઉપરથી આ અધ્યયનનું નામ ઉકિખત-શ્ચાય પડ્યું છે.

૧૦: રાજગૃહ

આ નગર બૌદ્ધો અને જૈનોનું પૂજનીય તીર્થ છે. ત્યાં મહાવીર અને શુદ્ધે અનેક ચાતુર્માસો કરેલા. તેથી જ તેનો ઉલ્લેખ વારંવાર બંને ધર્મના ગ્રંથોમાં આવે છે. જરાસંઘના સમયમાં રાજગૃહ મગધની રાજધાની હતી એ જાતની નોંધ મહાભારતના સભાપર્વમાં મળે છે. તેનું ખીજું નામ ગિરિમજ પણ તેમાં નોંધેલું છે. ત્યાં પાંચ પહાડો છે એમ મહાભારતકારે તેમજ જૈન ગ્રંથકારોએ જણાવેલું છે. પણ તેમનાં નામોમાં ભેદ નીચે પ્રમાણે છે:—

મહાભારત:—વૈહાર (વૈભાર), વારાહ, વૃષભ, ઋષિગિરિ, ચૈત્યક.

વાયુપુરાણ:—વૈભાર, વિપુલ, રત્નકૂટ, ગિરિમજ, રત્નાચલ.

જૈન:—વૈભાર, વિપુલ, ઉદ્ય, સુવર્ણ રત્નગિરિ.

આ પહાડોને કારણે તેનું ખીજું નામ ગિરિમજ પડ્યું હતું. તેનું વર્તમાન નામ રાજગિર છે. તે બિહારથી લગભગ ૧૩, ૧૪ માઈલ દક્ષિણે આવેલું છે. આ જ રાજગૃહની બહાર ઉત્તરપૂર્વમાં

જૈન સૂત્રોમાં નાલંદા* નામનું સ્થળ હોવાનું જણાવ્યું છે. પ્રસિદ્ધ નાલંદા વિદ્યાપીઠ ત્યાં હતું.

આવશ્યક નિયુક્તિની અવચૂર્ણીમાં લખેલું છે કે પહેલાં ત્યાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામે નગર હતું. તેને ક્ષીણુવાસ્તુક થયેલું જાણીને જિતશત્રુ રાજ્યે તે ઠેકાણે ચનકપુર સ્થાપ્યું. કાળે કરીને તે ક્ષીણુ થતાં ત્યાં ઋષભપુર સ્થાપ્યું. ત્યારબાદ કુસાગ્રપુર થયું. તે આખું બળી ગયા પછી શ્રલિકના પિતા પ્રસેનજિત રાજ્યે ત્યાં રાજગૃહ વસાવ્યું.

પન્નવણાસૂત્રમાં રાજગૃહને મગધની રાજધાની તરીકે વર્ણવેલું છે.

ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશકમાં રાજગૃહના બિના પાણીના ઝરા વિષે ઉલ્લેખ છે. તેનું નામ મહાતપોપતીરબ્રહ્મ આપેલું છે. ચીનાઈ પ્રવાસી ફાલાને અને હુએન્ટ્સંગે તે બિના પાણીનો ઝરા જોયાનું લખેલું છે. ઐહ્યંથોમાં આ ઝરાને તપોદ નામે કહેલો છે.

૧૧ : મગધ

ઋગ્વેદમાં આ દેશનો કીકટ નામે ઉલ્લેખ કરેલો છે. અથર્વ-વેદમાં તેનું મગધ નામ આવે છે. હેમાચાર્યે પોતાના કોશમાં તે બંને નામો આપેલાં છે. પન્નવણાસૂત્રમાં આયદેશો ગણાવતી વખતે મગધને પહેલો ગણાવ્યો છે. અત્યારના બિહારને પ્રાચીન મગધ કહી શકાય. તેમાં ઐહ્યો અને જૈનોનાં અનેક તીર્થો છે. તેથી તેઓ તેને પૂજ્ય અને પવિત્ર માને છે.

પરંતુ વૈદિક લોકોએ તીર્થયાત્રાના કારણે સિવાય તેમાં પ્રવેશ કરવાનો પણ નિષેધ કરેલો છે અને ત્યાં વધુ વખત રહેનારને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું ફરમાવેલું છે.

* ન+બલ-દા નાલંદા — એટલે દાન કરવામાં જે થાકે જ નહીં એવું સ્થાન અથવા નાલિદ (નારેન્દ્ર) રાજ્યોને રહેવાનું સ્થાન.

બસો વર્ષ પહેલાંના એક જૈન યાત્રિકે લખ્યું છે :—

“ કાસીવાસી કાગ મૂર્છિ મુગતિ લહર્ષ
મગધિ મુઓ નર ખર હુર્ષ એ ”

“ કાગડો પણ કાશીમાં મરે તો મુક્તિ પામે, પરંતુ માણસ
જો મગધમાં મરે તો ગધેડો થાય ” એવી માન્યતા તે તરફના
લોકોમાં ચાલે છે.

૧૨ : શ્રેણિક

આ રાજા આગળ આવી ગયેલા કોણિક રાજાનો પિતા થાય.
તે શિશુનામવંશનો હતો. ઐહવ્રથોમાં આને સેનિય અને િગ્ધિસાર
નામે વર્ણવેલો છે. જૈનગ્રંથોમાં તેનું ખીળું નામ ભિભિસાર કે
ભંભાસાર આપેલું છે. તેના તે નામનું કારણ બતાવતાં આચાર્ય
હેમચન્દ્રે જણાવ્યું છે કે, “ એક વાર કુશાગ્રપુરમાં આગ થતાં રાજા
પ્રસેનજિત અને તેના બધા કુમારો મહેલ બહાર નીકળી ગયા. ખીળ
કુમારોએ નીકળતાં નીકળતાં હાથી, ઘોડા, રત્ન, મણિ, માણેક
વગેરે લીધાં; પણ શ્રેણિકે માત્ર એક ભંભા જ લીધી. પ્રસેનજિતે
તેને તેનું કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે ભંભા એ રાજાનું વિજય
ચિહ્ન છે માટે મેં તેને એકલીને લીધી છે આ ઉપરથી રાજાએ
તેનું નામ ભંભાસાર પાડ્યું.” િગ્ધિસાર અને ભિભિસાર એ
નામોમાં સામ્ય ચોખ્ખું લાગે છે.

૧૩ : ધારિણીનું સ્વપ્ન

લલિતવિસ્તરમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શુદ્ધની માતા માયાદેવીએ,
જ્યારે શુદ્ધ તેના ગર્ભમાં પેઠા તે વખતે રૂપાના ઢગલા જેવો, છ
દાંતવાળો અને સર્વાંગસુંદર હાથી પોતાના ઉદરમાં પેસતો હોય એવું
સ્વપ્ન જોયું હતું. આ પ્રમાણે જૈન તેમજ ઐહવ્રથોમાં કોઈ
મહાપુરુષ કુક્ષીમાં આવવાનો હોય તે પહેલાં તેમની માતાઓએ
આવાં ઉત્તમ સ્વપ્નો જોયાની હકીકત મળી આવે છે.

૧૪ : કૌટુંબિક પુરુષો

“ ખાસ તહેનાતના નોકરો.” જૈનસૂત્રોમાં નોકર અર્થમાં “ કૌટુંબિક પુરુષ ” તેમજ “ દાસચેટ ” એમ બે શબ્દોનો પ્રયોગ આવે છે. કૌટુંબિક શબ્દનો અર્થ ‘ કુટુંબનો માણસ ’ થાય. તે ઉપરથી એમ માલૂમ પડે છે કે રાજાઓ પોતાના રાજવંશીઓમાંથી કેટલાકને ખાસ તહેનાતના નોકરો તરીકે રાખતા. પરંતુ જે લોકો દાસ જાતના જ એટલે કે ગુલામ વંશના હતા તેમને માટે દાસચેટ શબ્દ વપરાતો હશે. જેમને અત્યારે આપણે ગોલા કહીએ છીએ તેવા પ્રકારના જ આ લોકો હતા. આ લોકોને એ રીતે જન્મથી મરણ સુધી દાસનું જ કામ કરવાનું રહેતું, જ્યારે કૌટુંબિક પુરુષને તેનું બંધન નહોતું. કેટલાંક વર્ણનો ઉપરથી એવું લાગે છે કે આ દાસચેટો ઘણું કરીને પરદેશીઓ જ હતા. (જુઓ ટિપ્પણ નં. ૨૬)

૧૫ : જવનિકા

(જવળિયા) યવન શબ્દ સાથે આ શબ્દનો સંબંધ છે. કોશકરોએ આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જુ ધાતુ ઉપરથી બતાવી છે. પણ ઇતિહાસની દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં લાગે છે કે આ શબ્દ યવન શબ્દમાંથી જ નીકળેલો છે. કારણ કે યવનિકા-પડદો રાખવાની પ્રથા યવનોમાં જ હતી તેમ ઇતિહાસ પરથી માલૂમ પડે છે.

અમરકોશમાં જવનિકા અને યમનિકા એમ બે શબ્દો મૂકેલા છે. અને હેમચંદ્રે જવની અને યમની આપેલા છે. પરદેશીઓના સહવાસથી આપણે ત્યાં પણ યવનિકા-પડદાનો રિવાજ તેમજ તે શબ્દ દાખલ થયા લાગે છે.

આ સૂત્રમાં આવેલો યવનિકાનો ઉલ્લેખ અને વર્ણન બરાબર હોય તો એમ કહી શકાય કે ઐબિસારના સમયમાં રાજકુટુંબોમાં તેની પ્રથા તથા યવનોનો પગપેસારો આપણા દેશમાં હતો.

૧૬ : અષ્ટાંગનિમિત્તવેદી

“નિમિત્તનાં આઠ અંગોને જાણનાર.” તે આઠ અંગો આ પ્રમાણે છે:—(૧) લૌભ [ભૂકંપ વગેરે] (૨) ઉત્પાત [લોહીને વરસાદ વગેરે] (૩) સ્વપ્ન (૪) અંતરિક્ષ [આકાશમાં દેખાતાં મંધર્વાનગર વગેરે] (૫) આંગ [અંગમાં થનારાં—આખનું ફરકવું વગેરે] (૬) સ્વર [પક્ષીઓનું બોલવું વગેરે] (૭) લક્ષણ [સ્ત્રી, પુરુષ વગેરેનાં લક્ષણો] (૮) વ્યંજન [તલ, મસા વગેરે શરીર ઉપરનાં ચિહ્ન]. આ વિષયનું વિગતવાર શાસ્ત્ર વરાહમિહિરની બૃહત્સંહિતા છે.

૧૭ : સ્વપ્નશાસ્ત્ર

આ વિષય ઉપર કેટલાય ગ્રંથોમાં અનેક પ્રકરણો મળે છે. જેમકે સુશ્રુત:—શારીર સ્થાન, અધ્યાય ૩૩; બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ:—જન્મખંડ અધ્યાય ૭; ભગવતીસૂત્ર:—શતક ૬, ઉદ્દેશક ૬.

૧૮ : દોહદ

“ગર્ભિણીને થતી વિવિધ ઇચ્છાઓ.” આ ઇચ્છાઓ પૂરી કરવામાં આવે તો જ ગર્ભ સર્વાંગસંપન્ન થઈ શકે. નહીં તો ગર્ભિણી સ્ત્રીને તેમ જ ગર્ભને હાનિ થાય. સ્ત્રીના દોહદ ઉપરથી ગર્ભસ્થ જીવના સ્વભાવની કલ્પના પણ કરવામાં આવતી. તે વિષેના સવિસ્તર વર્ણન માટે જુઓ સુશ્રુત:—શારીરસ્થાન, અધ્યાય ૩.

૧૯ : વૈભાર પર્વત

જુઓ રાજગૃહ.

૨૦ : વૈક્રિય સમુદ્ધાત

કેટલાંક કારણોને લઈને આત્મા પોતાના પ્રદેશોને (અંશોને) શરીરથી બહાર પ્રસરાવે છે અને પાછા સંકોચી પણ લે છે. તે ક્રિયાને જૈન પરિભાષામાં સમુદ્ધાત કહે છે. વૈક્રિયસમુદ્ધાત શરીરના પરિવર્તન માટે કરવામાં આવે છે. યોગસૂત્રમાં જણાવેલી

નિર્માણચિત્ત અને નિર્માણકાયની પ્રક્રિયાને આ પ્રક્રિયા મળતી આવતી હોય એમ લાગે છે. વાયુપુરાણમાં પણ આ વિષે ઉલ્લેખ છે. સમુદ્ધાતની ક્રિયા માટે પન્નવણાસૂત્રના ૩૬ માં પદમાં વિસ્તારથી લખેલું છે અને ભગવતીસૂત્રના ખીજા શતકના ખીજા ઉદ્દેશકમાં પણ એ વાતનું વર્ણન છે.

૧૧ : સ્વેચ્છનક હાથી

આ હાથી શ્રેણિકનો પદ્મહસ્તી હતો. શ્રેણિકે સંપત્તિના ભાગ કર્યા ત્યારે આ હાથી તેણે વિહલ્લકુમારને આપ્યો. પોતાની સ્ત્રીની હાથી કોણિકે હાથી પોતાને આપવાની પોતાના ભાઈ વિહલ્લકુમાર પાસે માગણી કરતાં તેણે તેમ કરવા ના પાડી. એટલે કોણિક તેને યુદ્ધ કરવાની ધમકી આપી. તેથી તે વૈશાલીમાં પોતાના માતામહ એટકને શરણે ગયો. ત્યારબાદ બંને પક્ષ વચ્ચે લડાઈ થઈ. એટકના પક્ષમાં કાશીના નવ મલ્લકી અને કોશલના નવ લેચ્છકી એમ અદાર ગણરાજ્યો હતા.

આ મહાશત્રાકંટક સંગ્રામમાં કોનો જય થયો અને કોનો પરાજય થયો એ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં ભગવાન મહાવીર ભગવતીસૂત્રમાં કહે છે “ગોયમા ! વજ્જી વિદેહપુત્રે જજ્ઞત્યા, નવ મલ્લઈ નવ લેચ્છઈ કાસીકોસલગા અટ્ટારસ વિ ગણરાયાણો પરાજજ્ઞત્યા । હે ગૌતમ ! વન્થ વિદેહપુત્રનો (કોણિકનો) જય થયો અને નવ મલ્લકી અને નવ લેચ્છકી એ અદારે ગણરાજ્યોનો પરાજય થયો.”

આ વિષે ભગવતીસૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમાં, નિરયાવલિસૂત્રમાં તેમજ હેમચંદ્રના મહાવીરચરિતના ૧૨ માં સર્ગમાં સવિસ્તર વર્ણન છે.

૧૨ : ગર્ભાની રક્ષાને અર્થે

ગર્ભિણી સ્ત્રીને લગતા આવા અનેક ઉલ્લેખો જૈનસૂત્રોમાં આવે છે.

એથી એમ સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે કે તે સમયના લોકો ગર્ભિણીની તેમજ ગર્ભની રક્ષા માટે કેટલી બધી કાળજી રાખતા. ન્યાં પ્રસૂતિશાસ્ત્ર તેમજ સંતતિશાસ્ત્ર ખૂબ ખેડાયેલું હોય ત્યાં જ આવી વ્યવસ્થાનો સંભવ છે. ગર્ભિણીના તેમજ ગર્ભના આરોગ્ય માટે તેના ખાદ્યાખાદ્યનો વિચાર આમાં સ્પષ્ટ છે. ગર્ભ સંસ્કારસંપન્ન થાય તે માટે ગર્ભિણીએ કેવી વૃત્તિઓ રાખવી જોઈએ તે વિષે પણ આ સ્થાને સ્પષ્ટ લખેલું છે. આવી જ હકીકત મત્સ્યપુરાણમાં કશ્યપે અદિતિને સમજાવેલી છે. તે વિષે વીરમિત્રોદયના સંસ્કારપ્રકાશમાં (પા. ૧૮૦-૧) ઉલ્લેખ છે.

૨૩ : અઢારે વર્ણ અને ઉપવર્ણ

મૂળમાં અઢારસ સેણીપ્પસેણીઓ છે.

ટીકાકારે શ્રેણીનો અર્થ કુંભકારાદિજાતયઃ એટલે કે “ કુંભાર વગેરે જાતિઓ ” અને પ્રશ્રેણીનો અર્થ તત્પ્રમેદરૂપાઃ એટલે કે “ તેના પેટાવિભાગો ” એમ કરેલો છે. જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકામાં તે અઢારને નવ નારુ અને નવ કારુ એમ બે ભેદ પાડીને ગણાવેલી છે. (૧) કુંભાર (૨) પદ્મદ્વલ - પટેલ (૩) સુવર્ણકાર - સોની (૪) સૂપકાર - રસોઈઓ (૫) ગાંધર્વ (૬) કાશ્યપક - હજમ (૭) માલાકાર - માળી (૮) કચ્છકર [કે કન્નકર ?] અને (૯) તંબોળી — આ નવ નારુ છે. (૧) ચમાર (૨) ચંત્રપીડક - ઘાણી, કોલુ વગેરે ચલાવનારા (૩) ગંછિયા [ગાંછો - વાંસકોડો ?] (૪) છિંપાય - છીપા (૫) કંસકાર - કંસારો (૬) સીવંજ - સીવનારા (૭) ગુચ્ચાર [?] (૮) ભદ્ર અને (૯) ધીવર - માછી — આ નવ કારુ છે.

૨૪ : યાગો

યાગ શબ્દનો વપરાશ વિશેષે કરીને વૈદિક સંપ્રદાયમાં છે. ત્યાં તેનો અર્થ ‘ યજ્ઞ ’ કરવામાં આવે છે. અહીં તેનો અર્થ ટીકાકારે “ દેવની પૂજા ” કરેલો છે. આ જ ટીકાકારે ભગવતી સુત્રમાં (શતક ૧૧,

ઉદ્દેશક ૧૧) યાગાન્ પૂજાવિશેષાન્ એટલે કે “ એક જાતની પૂજા ” એ અર્થ પશુ બતાવ્યો છે. કલ્પસૂત્રની ટીકામાં યાગાન્ અર્હતપ્રતિમાપૂજાઃ એટલે કે “ અર્હતપ્રતિમાની પૂજાઓ ” એવો અર્થ ઉપાધ્યાય વિનમ્રવિનયજીએ આપેલો છે અને તેનું સમર્થન પણ કર્યું છે. આ ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે યાગનો નિશ્ચિત અર્થ જૈન સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધ ન હતો. તેમ હોત તો સર્વ ઠેકાણે એક જ અર્થ ટીકાકારો બતાવત. તેનો નિશ્ચિત અર્થ ન હોવાનું કારણ એ લાગે છે કે તે શબ્દ મૂળ વૈદિક સંપ્રદાયનો છે.

૨૫ : ગણનાયકો

આ શબ્દનો સંબંધ ગણરાજ્ય સાથે છે. એટલે તેનો અર્થ પ્રાચીનકાળમાં પ્રસિદ્ધ એવાં “ ગણરાજ્યોના નાયકો ” એમ થાય.

૨૬ : વગેરે દેશો

મૂળમાં અહીં જણાવ્યા કરતાં વધારે દેશોનાં નામ છે. તે નામો આ પ્રમાણે છે : બજિસિ (બકુસિ), જોણિય (ચાનક), પદ્ધવિણુ (પદ્ધવિક), ઇસિણિયા (ઇસિનિકા), ઘોરુજિણિ (ઘોરુકિનિ), લાસિય (લાસિક), લહિસિય (લહુસિક), પક્કણિ (પક્વણી), મરુંડિ (મરુંડી).

૨૭ : સંસ્કારો

જન્મ્યા પછી પહેલે દિવસે જાતકર્મ, બીજે દિવસે જાગરિકા, ત્રીજે દિવસે ચંદ્રસૂર્યદર્શન, ચારમે દિવસે નામકરણ, પછી પ્રજ્ઞમણુ, ચંક્રમણુ, ચૂડાપનયન અને પછી ગર્ભથી આઠમે વરસે ઉપનયન—આ રીતે મેઘકુમારના સંસ્કારનો ક્રમ છે. સૂત્રોમાં ન્યાં ન્યાં કોઈના જન્મની હકીકત આવે છે, ત્યાં સંસ્કારોનો લગભગ આવો જ ક્રમ હોય છે. જેમકે ભગવતીમાં (૧૧ મું શતક, ઉદ્દેશક ૧૧) મહાબળના જન્મના પ્રસંગે જણાવ્યું છે કે પહેલાં દસ દિવસ સુધી સ્થિતિપતિતા (કુલાચાર પ્રમાણે કરવાનો વિધિ) કરે છે. પછી ચંદ્રસૂર્યદર્શન,

પછી જાગરિકા, નામકરણ, પરંગામણ (ઘૂંટણે ચાલવું), ચંક્રમણ, જેમામણ, પિંડવર્ધન (આહાર વધારવો), પળપાવણ (પ્રજ્ઞદાન), કર્ણવેધ, સંવત્સરપ્રતિલેખ (વર્ષાંત્રીકરણ-વરસાંઠ), ચોલોયણ (ચૂડાકર્મ), ઉપનયન, કલાગ્રાહણ વગેરે ગર્ભાધાનથી માંડીને બધી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે.

જન્મજાન મહાવીરના જન્મપ્રસંગે પહેલે દિવસે સ્થિતિપતિતા, ત્રીજે દિવસે ચંદ્રસૂર્યદર્શન, છઠ્ઠે દિવસે ધર્મજાગરિકા, અગિયારમે દિવસે સૂતક કાઢ્યા બાદ બારમે દિવસે નામકરણ (કદપસૂત્ર મૂળ) અને પછી આવશ્યકમાં લખ્યા પ્રમાણે ૮ વર્ષથી વધારે વયના જાણીને ઉપનય કરે છે.

મૂળમાં આ પ્રવૃત્તિને સંસ્કાર શબ્દથી જાણાવી નથી. પણ એ સંસ્કારો જ છે એ વિષે કંઈ શંકા નથી. કારણ કે વૈદિક પરંપરામાં સંસ્કારોનો જે ક્રમ મળે છે તેને જ મળતો જૈન સૂત્રોનો આ ક્રમ છે. ગર્ભાધાન, પુંસવન, અનવલોભન, સીમંતોન્નયન, જાતકર્મ (પહેલે દિવસે), નામકરણ, પ્રેષ્પારોહણ, દુગ્ધપાન, તાંબુલબક્ષણ, નિષ્ક્રમણ, ચંદ્રસૂર્યદર્શન, કટીસૂત્રબંધન, કર્ણવેધ, અંકુરાપણ, અન્નપ્રાશન, અષ્ટપૂર્તિકૃત્ય (સંવત્સરપ્રતિલેખ), ચૂડાકરણ, વિધારબ, ઉપનય વગેરે. આ જાતનો સંસ્કારોનો ક્રમ વીરમિત્રોદયના સંસ્કારપ્રકાશમાં જૂની સ્મૃતિઓનો આધાર આપીને બતાવેલો છે.

સંસ્કારો અને તેમની વિધિ વિષે પ્રાચીન જૈન સાહિત્યમાં કશુંય જાણાવ્યું નથી. છતાં જૈન કુટુંબોમાં જન્મેલા મેઘકુમાર, મહાવીર વગેરેને વૈદિકસંપ્રદાયના એ પ્રસિદ્ધ સંસ્કારો કરવામાં આવેલા એમ તે તે ઉદ્દેશો ઉપરથી માલૂમ પડે છે. બુદ્ધને પણ જાતકર્મ અને નામકરણ સંસ્કાર થયાનો ઉદ્દેશ બુદ્ધધર્મ પોતાના બુદ્ધચરિતમાં કરે છે.

આ ઉપરથી એમ માલૂમ પડે છે કે તે સંસ્કારો અને તેમની વિધિઓ એટલાં બધાં લોકપ્રચલિત થઈ ગયાં હતાં કે એમાં કોઈ પણ પ્રકારની સાંપ્રદાયિકતા રહી જ ન હતી. તેમજ ભિન્ન સંપ્રદાયની વિધિઓ પણ જો અવશ્ય ઉપયોગી હોય તો તેમને પોતાના આચારમાં લેવી પણ ખરી એવો ખીજ સંપ્રદાયો પ્રત્યે સમભાવ પણ તે જમાનાના લોકોની અંદર હતો. આ માટે ખીજ ઘણા પુરાવાઓ આ સૂત્રમાં આગળ આવવાના જ છે.

૨૮:૭૨ કળાઓ

(૧) લેખ [લખવાની કળા: બધી પ્રકારની લિપિમાં લખી શકવું; કોતરીને, સીતીને, વણીને, છેદીને, ભેદીને, બાળીને અને સંક્રમણ કરીને (એક ખીજમાં ભેગવીને) અક્ષરો પાડવા; સ્વામી-ચાકર, પિતા-પુત્ર, ગુરુ-શિષ્ય, પતિ-પત્ની, શત્રુ-મિત્ર વગેરે સાથે પરસ્પર પત્રવ્યવહારની શૈલી; લિપિના ગુણુદોષનું જ્ઞાન] (૨) ગણિત (૩) રૂપ (માટી, પથ્થર, સોનું, મણિ, વસ્ત્રો અને ચિત્ર વગેરેમાં રૂપનિર્માણ) (૪) નાટ્ય (અભિનયવાળો અને અભિનય વિનાનો નાટ્ય) (૫) ગીત (૬) વાદ્ય (૭) સ્વરગત (સંગીતના સ્વરસમૂહનું જ્ઞાન) (૮) પુષ્કરગત (મૃદંગ વગેરે વગાડવાનું જ્ઞાન) (૯) સમતાલ (ગીતાદિના તાલનું જ્ઞાન) (૧૦) ઘૂત (૧૧) જનવાદ (એક જાતનું ઘૂત) (૧૨) પાશક (પાસા) (૧૩) અષ્ટાપદ (ચોપાટ) (૧૪) પુર:કાવ્ય (શીઘ્રકાવ્ય) (૧૫) દ્વકૃત્તિકા (મિશ્રિત દ્રવ્યોની પૃથક્કરણ વિદ્યા) (૧૬) અન્નવિધિ (પાકવિદ્યા) (૧૭) પાનવિધિ (પાણી સ્વચ્છ કરવાની અને તેના ગુણુદોષ પારખવાની વિદ્યા) (૧૮) વસ્ત્રવિધિ (વસ્ત્ર પહેરવાની વિદ્યા) (૧૯) વિલેપન વિધિ (૨૦) શયન વિધિ (પદ્મંગ, પથારી ઇત્યાદિનાં માપ વગેરેનું જ્ઞાન અથવા કેમ સૂતું તે વિષેનું જ્ઞાન) (૨૧) આર્યા (આર્યા હંદના ભેદ પ્રભેદોનું જ્ઞાન) (૨૨) પ્રહૈલિકા (સમસ્યા)-(૨૩) માગધિકા-(૨૪) ગાથા-(૨૫)

ગીતિ-(૨૬) શ્લોક-(વગેરેના બેદ્રપ્રભેદોનું જ્ઞાન) (૨૭) હિરણ્યયુક્તિ
 (રૂપાનાં ધરેણાં કયાં કયાં પહેરવાં તેનું જ્ઞાન) (૨૮) સુવર્ણયુક્તિ
 (સોનાનાં ધરેણાં કયાં કયાં પહેરવાં તેનું જ્ઞાન) (૨૯) ચૂર્ણયુક્તિ
 (સ્નાન, મંજન વગેરેનાં ચૂર્ણોં બનાવવાની યુક્તિ) (૩૦) આભરણુવિધિ
 (૩૧) તરુણી-પ્રતિકર્મ (યુવતીનાં વર્ણુ વગેરેને વધારવાનું જ્ઞાન)
 (૩૨) સ્ત્રી-(૩૩) પુરુષ-(૩૪) હય-(૩૫) ગજ-(૩૬) ગાય-(૩૭)
 હુક્કર-(૩૮) છત્ર-(૩૯) દંડ-(૪૦) અસિ-(૪૧) મણિ-(૪૨) કાકણી
 (૨૯૯)-એ બધાંનાં સામુદ્રિકર્મ કહેલાં લક્ષણોનું જ્ઞાન (૪૩) વારતુવિદ્યા
 (૪૪) સ્કંધાવારમાન (સેનાના પરિમાણનું જ્ઞાન) (૪૫) નગરમાન
 (નગરના પરિમાણનું જ્ઞાન) (૪૬) વ્યૂહ (સેનાના વ્યૂહો રચવાનું જ્ઞાન)
 (૪૭) પ્રતિવ્યૂહ (પ્રતિ-દ્વંદ્વીના વ્યૂહનું જ્ઞાન) (૪૮) ચાર
 (મહોની ગતિ વગેરેનું જ્ઞાન) (૪૯) પડિયાર (પ્રતિચાર-મહોની
 પ્રતિકૂળ ગતિનું જ્ઞાન અથવા પ્રતિકાર-રોગીના ઉપચારનું જ્ઞાન)
 (૫૦) ચક્રવ્યૂહ-(૫૧) ગરુડવ્યૂહ-(૫૨) શકટવ્યૂહ-વગેરે વ્યૂહો
 રચવાનું જ્ઞાન (૫૩) યુદ્ધ (૫૪) નિયુદ્ધ* (મહામુદ્ધ) (૫૫) યુદ્ધાતિયુદ્ધ
 (મોટી લડાઈ) (૫૬) દષ્ટિયુદ્ધ (૫૭) મુષ્ટિયુદ્ધ (૫૮) આહુયુદ્ધ
 (૫૯) લતાયુદ્ધ (લતાની પેઠે પ્રતિદ્વંદ્વીને વીંટળાઈને કરવાનું યુદ્ધ)
 (૬૦) ધ્વજસ્ત્ર (આણેા અને અસ્ત્રોનું જ્ઞાન) (૬૧) ત્સરુપ્રવાદ
 (તરવારની વિદ્યા) (૬૨) ધનુર્વેદ (૬૩) હિરણ્યપાક (રૂપું બનાવવાનો
 કીર્મિયો) (૬૪) સુવર્ણપાક (સોનાનો કીર્મિયો) (૬૫) સૂત્રખેલ
 (દોડીએા તોડેલી કે બળી ગયેલી હોય પણ તૂટેલી કે બળેલી નથી
 એમ દેખાડવું તે અથવા તો દોરીએા ખેચીને કરાતો પૂતળાં
 વગેરેનો ખેલ) (૬૬) વસ્ત્રખેલ (ફટકું કે ટૂંકું વસ્ત્ર તેવું
 ન દેખાય તેવી રીતે પહેરવું અથવા વસ્ત્રની કીડા) (૬૭)

* “અથ નિયુદ્ધં તુ ત્વ મુજોદ્ધનમ્”

અર્થાત્ ભુજઓથી કરવામાં આવતું યુદ્ધ તે નિયુદ્ધ. — (અમિઘાન
 ચિન્તા૦ કાં૦ ૩, શ્લો૦ ૪૬૩)

નાલિકાખેલ* (એક પ્રકારનું ઘૂત) (૬૮) પત્રચ્છેદ (પાંદડાંની થોકડીમાં અમુક સંખ્યા સુધીનાં પાંદડાં છેદવાની કળા) (૬૯) કટચ્છેદ (વચમાં અંતરવાળી તેમજ એક હારમાં રહેલી વસ્તુઓના ક્રમવાર છેદનનું જ્ઞાન) (૭૦) સજીવ (મરેલી ધાતુઓને સહજરૂપમાં લાવવાનું જ્ઞાન) (૭૧) નિર્જીવ (ધાતુઓને મારવાનું જ્ઞાન) અને (૭૨) શકુનરુત (શકુનો અને અવાળોનું જ્ઞાન).

આ રીતે ૭૨ કળાના ઉલ્લેખો સમવાયાંજમાં ૭૨ મા સમવાયમાં અને રાજપ્રશ્નીયમાં દૃઢપ્રતિજ્ઞની શિક્ષાના પ્રકરણમાં થોડા ધણા ફેરફારો સાથે આવે છે.

કામસૂત્રના વિદ્યાસમુદ્દેશ પ્રકરણમાં ૬૪ કળાઓ અને તેમનું વિવરણ આપેલું છે. એ ચોસઠ કળાઓમાં ઉપર જણાવેલી ૭૨ કળાઓ સમાઈ જતી લાગે છે. તેમની વિગત આ પ્રમાણે છે:—

કામસૂત્ર જૈનસૂત્રની કઈ કળાઓ તેમાં સમાય છે

૧ ગીત ... .. (૫) ગીત (૭) સ્વરગત	
૨ વાદ્ય ... .. (૬) વાદિત્ર (૮) પુષ્કરગત (૯) સમતાલ	
૩ નૃત્ય ... .. (૪) નાટ્ય	
૪ આલેખ્ય... .. (૩) રૂપ	
૫ વિશેષકચ્છેદ (આને પત્રચ્છેદ પણ કહ્યું છે તિલક વગેરે માટે પાંદડાની અનેક જાતની આકૃ- તઓ બનાવવાની કળા)	{ (૬૮) પત્રચ્છેદ (આની અહીં કરેલી વ્યાખ્યા પણ થઈ શકે છે)

● સૂત્રકીડાની વ્યાખ્યા આપતાં નાલિકાસંચારનાલાલિસૂત્રાણાં અન્યથા પ્રન્યથા દશનમ્ અર્થાત્ નળીમાં નાખેલા સૂત્રના તાંતાણાઓનું ખીજખીજ રીતે દેખાતું એમ વાત્સ્યાયનની ટીકામાં જણાવેલું છે. એથી એમ માલુમ પડે છે કે નાલિકા-ખેલનો અર્થ સૂત્રકીડાને મળતો જ કદાચ હોય. વળી આ શબ્દ સૂત્રખેલ અને વસ્ત્રખેલની હારમાં જ છે; તેથી પણ આ અર્થ વધુ સુસંગત લાગે છે.

- ૬ તંદુલકુસુમખાલાવકાર (અનેક રંજના {
આખા વગેરેથી રંગોળી પૂરવી) }
- ૭ પુષ્પાસ્તરણુ (આને પુષ્પશયન પણ કહ્યું છે) (૨૦) શયનવિધિ
- ૮ દશનવસનાંગરાગ (દાંત, } { (૩૧) તરુણીપ્રતિકર્મ (?)
કપડાં અને શરીર } { (૧૯) વિલોપન (?)
રંજવાં તે) } { (૧૮) વસ્ત્રવિધિ
- ૯ મણિભૂમિકર્મ (સૂવા બેસવા }
માટે મણિ વગેરેથી }
જમીન બાંધવી)
- ૧૦ શયનરચન ... .. (૨૦) શયનવિધિ
- ૧૧ ઉદકવાલ (જળતરંગ) ... .. (૬) વાહિત્ર
- ૧૨ ઉદકાધાત (પાણીની
પિયકારીઓ વડે કોડા)
- ૧૩ ચિત્રયોગ (કામણટ્ટમણુ)
- ૧૪ માલ્યગ્રથન (માળાઓ ગૂંથવી)
- ૧૫ શેખરકાપીડયોજન [કૂલો વડે શેખ-
રક અને આપીડ (માથાનાં
આભૂષણુ) ગૂંથવાં] ... .. (૩૦) આભરણુવિધિ
- ૧૬ નેપથ્યપ્રયોગ ... .. (૧૮) વસ્ત્રવિધિ
- ૧૭ કર્ણપત્રભંગ (દાંત, શંખ
વગેરેનાં કાનનાં ધરેણુાં બનાવવાં) ... (૧૮) આભરણુવિધિ
- ૧૮ ગંધયુક્તિ ... .. (૨૬) ચૂર્ણયુક્તિ
- ૧૯ ભૂષણુયોજન .... .. (૧૮) આભરણુવિધિ
- ૨૦ ઈંદ્રજ્વળ
- ૨૧ કૌત્યુમારયોગ (સાભાગ્ય, વાજકરણુ
વગેરેના કુત્યુમારે કહેલા ઉપાયો)
- ૨૨ હસ્તસાધન (હાથની કુશળતા) ... (૬૮) પત્રચ્છેદ (૬૯) કટચ્છેદ
- ૨૩ વિચિત્ર શાક-શૂષ-ભક્ષ્ય વિકારક્રિયા ... .. (૧૬) અન્નવિધિ

- ૨૪ પાનકરસરાગાસવયોજન ... .. (૧૭) પાનવિધિ
- ૨૫ સૂચીવાનકર્મ (સીવવા સાંધવાની કળા)
- ૨૬ સૂત્રકીડા ... .. (૬૫) સૂત્રખેલ (૬૭) નાલિકાખેલ (?)
- ૨૭ વીણાડમરુકવાદ્ય ... .. (૬) વાદ્ય
- ૨૮ પ્રહેલિકા ... .. (૨૨) પ્રહેલિકા
- ૨૯ પ્રતિમાલા (અંતકડી)
- ૩૦ દુર્વાચકયોગ (કિલ્લ ઉચ્ચાર-
વાળા શબ્દો બોલવાની કળા)
- ૩૧ પુસ્તકવાચન
- ૩૨ નાટકાખ્યાયિકાદર્શન
- ૩૩ કાવ્યસમસ્યાપૂરણ
- ૩૪ પત્રિકાવેત્રવાનવિકલ્પ (નેત્ર, બરુ વગેરેથી
ખાટલા કે આસન બરવાની ક્રિયા)
- ૩૫ તક્ષકર્મ (સંઘાડિયાનું કામ)
- ૩૬ તક્ષણુ (સુતારી કામ)
- ૩૭ વાસ્તુવિદ્યા ... .. (૪૩) વાસ્તુવિદ્યા (૪૫) નગરમાન
- ૩૮ રૂપરત્નપરીક્ષા ... .. (૪૧) મણિલક્ષણુ (૪૨) કાકણી-
લક્ષણુ (૨૭) હિરણ્યયુક્તિ (?)
(૨૮) સુવર્ણયુક્તિ (?)
- ૩૯ ધાતુવાદ ... .. (૬૩) હિરણ્યપાક (૬૪) સુવર્ણપાક
(૭૦) સજીવ (૭૧) નિર્જીવ
- ૪૦ મણિરાગાકરજ્ઞાન (મણિઓની ખાણોનું
અને મણિઓ રંગવાનું કામ)
- ૪૧ વૃક્ષાયુર્વેદ (વનસ્પતિની દવા કરવાની વિદ્યા)
- ૪૨ મેષકુકકુટલાવકયુદ્ધવિધિ ... .. (૫૩) યુદ્ધ (?)
- ૪૩ શુકસારિકાપ્રલાપન (પોપટ
અને મેના વગેરે પઠાવવાં)

- ૪૪ ઉત્સાહન, સંવાહન અને કેશમર્દનમાં કુશળતા
(પગ તથા હાથ વગેરે વડે દમાવવા કે મસ-
ળવાની અને કેશ ઓળવાની કુશળતા).
- ૪૫ અક્ષરમુષ્ટિકાકથન (દ્વંકાક્ષરીનું જ્ઞાન-શોર્ટહેન્ડ)
- ૪૬ મ્લેચ્છિત વિકલ્પ (ગ્જલુકાર સિવાય બીજે
કોઈ ન સમજી શકે તેવો શબ્દપ્રયોગ)
- ૪૭ દેશભાષાવિજ્ઞાન
- ૪૮ પુષ્પશકટિકા (ફૂલોના મ્યાના, પાલખી
વગેરે બનાવવાની કળા)
- ૪૯ નિમિત્તજ્ઞાન... (૭૨) શકુનરુત [(૩૨) સ્ત્રી (૩૩) પુરુષ (૩૪)
હય (૩૫) ગજ (૩૬) ગાય (૩૭) કુકકુટ
(૩૮) છત્ર (૩૯) દંડ (૪૦) અસિ (૪૧)
મણિ (૪૨) કાકળી-રત્ન-એ બધાનાં
લક્ષણોનું જ્ઞાન] (૪૮) ચાર (૪૯) પ્રતિચાર
- ૫૦ યંત્રમાતૃકા (સજીવ કે નિર્જીવ યંત્રોની રચના)
- ૫૧ ધારણુમાતૃકા (સ્મૃતિશક્તિ-અવધાનકળા)
- ૫૨ સંપાદય (કોઈ માણુસ કાવ્ય બોલતો હોય તેની સાથે
જેને તે નથી આવડતું તેવો માણુસ પણ એકાદ આગલો
શબ્દ સાંભળીને બોલવા લાગે-એ કળા; અને જૈન
સંપ્રદાયમાં પદાનુસારિણી બુદ્ધિ કહે છે)
- ૫૩ માનસીકાવ્યક્રિયા (પદ્મ, ઉત્પલ વગેરે આકૃતિવાળા
શ્લોકમાં ખાલી રાખેલી જગ્યાઓ પૂરવી)
- ૫૪ અભિધાનકોશ (શબ્દકોશનું જ્ઞાન)
- ૫૫ છંદોવિજ્ઞાન ... .. (૨૧) આર્યા (૨૩) માગધિકા (૨૪)
ગાથા (૨૫) ગીતિ (૨૬) શ્લોક
- ૫૬ ક્રિયાકલ્પ (કાવ્ય-અલંકાર) ... .. (૧૪) પુર:કાવ્ય
- ૫૭ છલિતકયોગ (રૂપાંતર કરીને ઠગવાની કળા)
- ૫૮ વસ્ત્રગોપન

- ૫૯ સૂતવિશેષ ... (૧૦) સૂત (૧૧) જનવાદ (૧૨) પાશક
(૧૩) અષ્ટાપદ (૧૪) નાલિકાખેલ
૬૦ આકર્ષક્રીડા (પાસાની રમત) ... (૧૨) પાશક
૬૧ બાળક્રીડન (બાળકો માટે ઠીંગલી વગેરે બનાવવાની કળા)
૬૨ વૈનયિકી (પોતાને તેમજ ખીજને કેળવવાની કળા
અને હાથી વગેરે પશુઓને કેળવવાની કળા)
૬૩ વૈજયિકી (વિજયપ્રાપ્તિ માટેની કળા)

- (૪૬) વ્યહ (૪૭) પ્રતિવ્યહ (૫૦)
ચક્રવ્યહ (૫૧) ગરુડવ્યહ (૫૨)
શકટવ્યહ (૫૩) યુહ (૫૪) નિયુહ
(૫૫) યુહાતિયુહ (૫૬) દષ્ટિયુહ
(૫૭) મુષ્ટિયુહ (૫૮) બાહુયુહ
(૫૯) લતાયુહ (૬૦) ઠંબ્વસ્ત્ર
(૬૧) ત્સરુપ્રવાહ (૬૨) ધનુર્વેદ
(૪૪) સ્કંધાવારમાન

૬૪ વ્યાયામિકી (વ્યાયામ સંબંધી કળા)

જંબુદ્વાપ્રવ્રજ્ઞિની ટીકામાં સ્ત્રીની ૬૪ કળાનાં નામ
નીચે પ્રમાણે આપ્યાં છે:—

- (૧) નૃત્ય (૨) ઔચિત્ય (૩) ચિત્ર (૪) વાદિત્ર (૫) મંત્ર
(૬) તંત્ર (૭) જ્ઞાન (૮) વિજ્ઞાન (૯) દંભ (૧૦) જળસ્તંભ
(૧૧) ગીતમાન (૧૨) તાલમાન (૧૩) મેઘવૃષ્ટિ (૧૪)
ફલાકૃષ્ટિ (૧૫) આરામરોપણ્ય (૧૬) આકારગોપન (૧૭)
ધર્મવિચાર (૧૮) શકુનસાર (૧૯) ક્રિયાકલ્પ (૨૦) સંસ્કૃત-
જલ્પ (૨૧) પ્રાસાદનીતિ (૨૨) ધર્મરીતિ (૨૩) વર્ણિકાવૃદ્ધિ
(૨૪) સ્વર્ણસિદ્ધિ (૨૫) સુરભિતૈલકરણ્ય (૨૬) લીલાસંચરણ્ય
(૨૭) હયગજપરીક્ષા (૨૮) પુરુષસ્ત્રીલક્ષણ્ય (૨૯) હેમરતનભેદ
(૩૦) અષ્ટાદશલિપિપરિચ્છેદ (૩૧) તત્કાલબુદ્ધિ (૩૨) વાસ્તુ-

સિદ્ધિ (૩૩) કામવિક્રિયા (૩૪) વૈલકક્રિયા (૩૫) કુંભજમ
 (૩૬) સારીશ્રમ (૩૭) અંજનયોગ (૩૮) ચૂલુયોગ (૨૯)
 હસ્તકાધવ (૪૦) વચનપાટવ (૪૧) ભોજ્યવિધિ (૪૨)
 વાણિજ્યવિધિ (૪૩) મુખમંડન (૪૪) શાલીખંડન (૪૫)
 કથાકથન (૪૬) પુષ્પમંથન (૪૭) વક્રોક્તિ (૪૮) કાવ્યશક્તિ
 (૪૯) સ્ફારવિધિવેશ (૫૦) સર્વભાષાવિશેષ (૫૧) અભિધાન-
 જ્ઞાન (૫૨) ભૂષણપરિધાન (૫૩) ભૃત્યોપચાર (૫૪) ગૃહા-
 ચાર (૫૫) વ્યાકરણ (૫૬) પરનિરાકરણ (૫૭) રંધન (૫૮)
 કેશમંધન (૫૯) વીણાનાદ (૬૦) વિતડાવાદ (૬૧) અંકવિચાર
 (૬૨) લોકવ્યવહાર (૬૩) અંત્યાક્ષરિકા (૬૪) પ્રશ્નપ્રહેલિકા.

૧૬ : પ્રયોગ સાથે

પ્રાચીન સમયમાં આ બધી કળાઓનાં શાસ્ત્રો હતાં. વારાહી-
 સંહિતા, ભરતનું નાટ્યશાસ્ત્ર, વાત્સ્યાયનનું કામસૂત્ર, ચરક તથા
 સુશ્રુતની સંહિતાઓ, નલનું પાકદર્પણ, પાલકાખ્યનો હસ્તસાયુર્વેદ,
 નીલકંઠની માનંગલીત્રા, શ્રીકૃમારનું શિષ્પરત્ન, રુદ્રદેવનું ક્ષૈનિકશાસ્ત્ર,
 મયમત અને સંગીતરત્નાકર વગેરે ગ્રંથો તો અત્યારે પણ ઉપલબ્ધ
 છે. એ કળાઓને પહેલાં સૂત્રોથી કંઠસ્થ કરાવતા, પછી તેમનો અર્થ
 સમજાવવામાં આવતો અને ત્યારબાદ તેમનું પ્રયોગાત્મક શિક્ષણ
 આપવામાં આવતું. આમાં ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવી વાત તો એ
 છે કે, જૂના લોકો શિક્ષણ વખતે તે તે વિષયોના પ્રયોગોને જૂલતા
 ન હતા. વળી આ બધી કળાઓ મનુષ્યની કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો
 બંનેનો બરાબર વિકાસ કરે એમ યોગ્યચેલી છે. માત્ર એકાંગી
 માનસિક કેળવણી જૂના જમાનામાં ન હતી તેમ આ ઉપરથી
 જણાય છે.

૧૭ : અહાર પ્રકારની દેશી ભાષાઓ

આને માટે મૂળમાં અદ્વારસવિદ્ધિવ્વગારદેહીભાષાવિસારણ છે અને
 તેનો અર્થ ટીકાકારે આ પ્રમાણે કર્યો છે:—

અષ્ટાદશ વિધિપ્રકારાઃ - પ્રવૃત્તિપ્રકારાઃ અષ્ટાદશમિર્વા વિધિમિઃ
 મૈદૈઃ પ્રચારઃ પ્રવૃત્તિર્યસ્યાઃ સા તથા તસ્યાં દેશીભાષાયાં દેશમૈદેન
 વર્ણવલીરૂપાયાં વિશારદઃ અર્થાત્ દેશના જુદા જુદા ભાગોનાં ચાલતી
 અઢાર પ્રકારની લિપિમાં વિશારદ. ઓપપાતિક સૂત્રમાં મેલકુમારના
 વર્ણન જેવા જ પ્રસંગે અઢારસદેસીભાસાવિસારણ એટલું જ લખેલું છે.
 આ જ ટીકાકારે ત્યાં તેના અર્થ વિષે કંઈ લખ્યું નથી. શબ્દ
 ઉપરથી “અઢાર પ્રકારની દેશીભાષાઓમાં વિશારદ” એવો જ
 અર્થ માલુમ પડે છે. પણ તે દેશી ભાષાઓ કઈ અથવા તે દેશો
 ક્યા તે વિષે કશી જ માહિતી મળતી નથી. અઢાર પ્રકારની
 લિપિઓનો ઉલ્લેખ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં, અને સમવાયાંગમાં મળે છે.

(૧) બ્રાહ્મી* (૨) જવણાણિયા (યવનાની?) (૩) દોસાપુરિયા (?)
 (૪) ખરોષ્ટી* (૫) પુકખરસારિયા (પુકખરસારિ) (૬) ભોગવધ્યા
 (૭) પહરાધ્યા (૮) અંતકખરિયા (અંતાક્ષરી) (૯) અકખરપુક્યા
 (૧૦) વેણુધ્યા (૧૧) નિણ્હધ્યા (૧૨) અંકલિવી (૧૩) ગણ્યુતલિવી
 (૧૪) ગાંધર્વલિવી (૧૫) આયંસલિવી (૧૬) માહૈશ્વરી (૧૭) દોમીલિવી
 (૧૮) પોલિન્દી.

આ અઢારે લિપિઓ બ્રાહ્મીલિપિના પેટામાં ગણ્યોતી એમ
 પત્રવણાસૂત્રમાં લખેલું છે: વિશેષાવશ્યકની ટીકામાં તે અઢાર
 લિપિઓનાં નામ બીજી રીતે મળે છે. જેમકે:—

(૧) હંસલિપિ (૨) જૂતલિપિ (૩) જક્ષીલિપિ (૪) રાક્ષસીલિપિ
 (૫) ઉડીલાલિપિ (૬) યવનીલિપિ (૭) તુરુક્કીલિપિ (૮) કીરીલાલિપિ
 (૯) દ્રવિડીલિપિ (૧૦) સિંધવીયલિપિ (૧૧) માલવીનીલિપિ
 (૧૨) નટીલિપિ (૧૩) નાગરીલિપિ (૧૪) લાટલિપિ (૧૫) પારસીલિપિ
 (૧૬) અનિમિત્તીલિપિ (૧૭) ચાણાક્યલિપિ (૧૮) મૂલદેવીલિપિ.

● સમ્રાટ અશોકના ઉપલબ્ધ તમામ શિલાલેખો બ્રાહ્મી લિપિમાં
 કેતરાયેલા છે. ખરોષ્ટી લિપિમાં પણ કેતરાયેલા શિલાલેખો આજે
 ઉપલબ્ધ છે.

૩૧ : ગુણશિલ ચૈત્ય

અઢારમા સૈકાનેા એક જૈન તીર્થયાત્રી લખે છે કે :—

“ રાજગૃહી પૂરવ દિશિ, કોશ ત્રણ જળ્ય જાય;
ગુણસિલ વનની જાયગા, ગામ ગુણ્યાયાં કહેવાય.

ગુણશિલ ચૈત્ય રાજગૃહની પૂર્વઉત્તરે હોવાનું સૂત્રમાં લખેલું છે. આ યાત્રી રાજગૃહથી પૂર્વ દિશામાં ગુણશિલની જગા હોવાનું લખે છે. એટલે સૂત્રોક્ત ગુણશિલ અને આ યાત્રીએ જોયેલી ગુણશિલની જગા તથા ગુણ્યાયા ગામ કદાચ એક જ હોય. ખીજો યાત્રી આ વિષે જણાવે છે કે :—

“ ગામ ગુણાભિઅ જણુ કહઈ ત્રિહુ કોસે તસ તીરો જ;
ચૈત્ય બહુ જેહ ગુણશિલ, સમોસયાં જિહાં વીરો જ.”

આ દોહરામાં ત્રણ કોશ કચાંથી લેવા તે ખરાખર જણ્યાનું નથી, કારણ કે તેની ઉપર મુખ્ય વર્ણન પાવાપુરીનું આવે છે.

વર્તમાનમાં નવાદા સ્ટેશનેથી ત્રણેક માઈલ પર એક તળાવમાં મહાવીરસ્વામીનું મંદિર છે તેને ગુણ્યાયા અથવા ગુણશિલ કહેવામાં આવે છે. એ નવાદાનેા ઉલ્લેખ પણ જૈનયાત્રી કરે છે.

૩૨ : ઉઝો

જે ક્ષત્રિયો આરક્ષક (રખવાળ) અને ઉઝદંડ કરનારા હતા તેઓને ઉઝો કહેલા છે.

૩૩ : ભોગો

જે ક્ષત્રિયો ગુરુસ્થાને હતા તેઓને ભોગો કહેલા છે.

૩૪ : રાજન્યો

જે ક્ષત્રિયો ઋષભદેવની સમાન વયના હતા તેમને રાજન્યો કહેલા છે. અને આ ત્રણ સિવાય બાકીનાને સામાન્ય ક્ષત્રિય કહેલા છે (આવશ્યક).

૩૫ : પ્રશાસ્તારો

ધર્મશાસ્ત્રના અધ્યાપકો.

૩૬ : મલ્લકીઓ

મલ્લકી એક વંશનું નામ છે. બૌદ્ધસાહિત્યમાં તેને માટે મલ્લ શબ્દ અને કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં મલ્લક શબ્દ વપરાયેલો છે. કાશીના નવ મલ્લકી ગણુરાજ્યોનો ઉલ્લેખ જૈનસૂત્રોમાં મળે છે (જુઓ સેત્યનક હાથીવાળું ટિપ્પણ).

૩૭ : લેચ્છકીઓ

આ પણ એક વંશનું નામ છે. બૌદ્ધસાહિત્યમાં તેને માટે લિચ્છવી શબ્દ અને કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં લિચ્છવીક શબ્દ વપરાયેલો છે.

કાશ્યપના નવ લેચ્છકી ગણુરાજ્યોનો ઉલ્લેખ જૈનસૂત્રોમાં મળે છે (જુઓ સેત્યનક હાથીવાળું ટિપ્પણ). મન્નિઝમનિકાયની અઠ્ઠકથામાં તેમનું લિચ્છવી નામ પ્રડવાતું કારણ આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે : “તેમના પેટમાં જે જતું તે બધું મણિપાત્રમાં મૂક્યું હોય તેમ આરપાર દેખાતું. એવા તેઓ પારદર્શક-નિચ્છવિ (લિચ્છવી) હતા.”

નાયાધર્મકહાનો ટીકાકાર લખે છે કે લેચ્છક શબ્દનો અર્થ કોઈ જગાએ ક્ષિણ્ણવઃ—વાણિયા કરેલો છે.

૩૮ : રાજાઓ

માંડલિક રાજાઓ.

૩૯ : ઈશ્વરો

યુવરાજો. કેટલાક તેનો અર્થ અણિમા વગેરે સિદ્ધિવાળા પણ કરે છે.

૪૦ : તલવરો

રાજાઓ ખુશી થઈને જેઓને પદા આપ્યા છે તેવા રાજા જેવા પુરુષો.

૪૧ : માહંબિકો

જેની આસપાસ વસતી કે ગામ ન હોય તેવા સ્થળને મહંબ કહે છે. તેમના માહિકો તે માહંબિકો. આને બદલે માહંબિક પાઠ પણ આવે છે. તેનો અર્થ મહંબના માહિકો કરેલો છે.

૪૨ : કૌટુંબિકો

અનેક કુટુંબોના આશ્રયદાતા. 'કૌટુંબિક' નો બીજો અર્થ ખેડૂત-કણુખી-પણુ થાય છે.

૪૩ : ઇભ્યો

જેના પ્રયત્ન દગલામાં મોટો હાથી-ઇભ ઠંકાર્થ જાય તે ઇભ્ય.

૪૪ : શ્રેષ્ઠીઓ

શ્રદ્ધેવતાની મૂર્તિવાળા સુવર્ણપટ્ટને જેઓ માથા ઉપર બાંધે છે તે શ્રેષ્ઠીઓ.

૪૫ : આર્ય

તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં આર્ય * અને સ્લેચ્છ એવા બે મનુષ્યોના ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે. તેમાં આર્યોના છ ભેદ છે. (૧) ક્ષેત્રઆર્ય : કર્મભૂમિમાં જન્મેલા (૨) જાતિઆર્ય : -ઇક્ષ્વાકુ, વિદેહ, હરિ, અંબષ, જાત, કુરુ, છુંછુંનાલ, ઉગ્ર, ભોગ, રાજન્ય વગેરે. [પન્નવણાસૂત્રમાં અંબષ, કલિંદ, વૈદેહ, વેદંગ, હરિત, ચુંચુણુ એ છ જાતિઆર્ય ગણાવ્યા છે.] (૩) કુલઆર્ય : વિશુદ્ધવંશમાં જન્મેલા [પન્નવણાસૂત્રમાં રાજન્ય, ભોગ, ઉગ્ર, ઇક્ષ્વાકુ, જાત અને કૌરવ્ય એ છ ને કુલઆર્ય ગણ્યા છે.] (૪) કર્મઆર્ય : યજ્ઞન-યાજ્ઞન, અધ્યયન-અધ્યાપન, પ્રયોગ, કૃષિ, લિપિ, વાણિજ્ય અને યોગિનિપોષણથી આજીવિકા ચલાવનારા. [પન્નવણાસૂત્રમાં દોશી (કાપડિયા), સૂતર વેચનારા, કપાસ વેચનારા, સુત્તવેચાલિય, ભંડવેચાલિય, કુંબાર, પાલખી મેના વગેરે ઉપાડનારા - એ કર્મ આર્યો

* જૈન પરંપરામાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર એવા ભેદ માન્ય નથી; પણ ઉપર પ્રમાણેના બે ભેદ જ માન્ય છે. વર્તમાનમાં જેમને હરિજનો ગણવામાં આવે છે, તેઓ ' આર્યો ' માં સમાય છે.

જણાવ્યા છે.] (૫) શિષ્યઆર્ય :- વણકર, કુંભાર, હળમ, તુન્નવાય (તૂણનારા?), દેવટ (મશકો બનાવનારા) વગેરે લોકો, જેમની આજીવિકા ઓછા પાપવાળી અને અનિંદ્ર હોય. [પન્નવણાસૂત્રમાં - તૂણનારા, વણનારા, પટોળાં વણનારા, દેયડા (મશકો બનાવનારા), વરુક : (પિચ્છિકા-પીંછાંનું શિષ્ય કરનારા), છવ્વિયા (સાદડી વગેરે કરનારા), લાકડાંની ચાખડીઓ કરનારા, મુંજની પાદુકા કરનારા, છત્રોઓ બનાવનારા, વજ્રારા (વાહન બનાવનારા), પુચ્છારા (પૂંછડાંના વાળનું શિષ્ય કરનારા?), લેપ કરનારા, પૂતળાં બનાવનારા, ચિત્ર કરનારા, શબનું શિષ્ય કરનારા, દંતનું શિષ્ય કરનારા, ભાંડનું શિષ્ય કરનારા, જિજ્ઞાસારા (?), સેલારા (ભાલા વગેરે બનાવનારા), કોડીઓનું શિષ્ય કરનારા વગેરે - શિષ્યઆર્યો ગણાવ્યા છે.] (૬) ભાષાઆર્ય : આર્યોના વ્યવહારમાં ચાલતી ભાષા બોલનારા [પન્નવણાસૂત્રમાં અર્ધમાગધી ભાષા બોલનારા અને તેમાં પણ આગળ જણાવેલી બ્રાહ્મી વગેરે લિપિઓ જણનારાઓને ભાષાઆર્ય ગણેલા છે.]

રાજગૃહ-મગધ, ચંપા-અંગ, તામ્રલિપ્તિ-અંગ, કંચન-પુર-કલિંગ, વારાણસી-કાશી, સાકેત-કોશલ, ગજપુર-કુરુ, સૌરિક-કુશાવર્ત, કાંપિલ્ય-પાંચાલ, અહિચ્છત્રા-જંગલ, દ્વારવતી (દ્વારકા) -સૌરાષ્ટ્ર, મિથિલા-વિદેહ, કૌશાંખી-વત્સ, નંદીપુર-શાંડિલ્ય, બદિલપુર-મલ્લ, વૈરાટપુર-વત્સ (મત્સ્ય?), અચ્છાપુરી-વરણ, મૃત્તિકાવતી-દશર્ણ, શૌક્તિકાવતી-ચેદી, વીતભય-સિંધુસૌવીર, મથુરા-શરસેન, પાપા-અંગ, પુરીવર્તી-માસ, શ્રાવસ્તિ-કુલ્યાલ, કોટીવર્ષ-લાટ, શ્વેતાંબિકા-કેકય (અર્ધો) આટલા પ્રદેશને પન્નવણાસૂત્રમાં આર્યક્ષેત્ર કહ્યો છે.

૪૧ : અનાર્ય

શક, યવન, કિરાત, શબર, અર્ચર, સિંહલ, પારસ, કૌચ, પુલિંદ, ગંધાર, રોમ, કાંકળુ, પલ્લવ, હૃણુ, વગેરે દેશોના લોકો.

તેમને મલેચ્છ પણ કહેવામાં આવે છે. આ વિષે તત્ત્વાર્થભાષ્ય અને પન્નવણાસૂત્રમાં વિગતથી લખેલું છે.

ભગવાન મહાવીરને આવ્યા જાણીને નગરના બધા પ્રકારના લોકો તેમનું પ્રવચન સાંભળવા જાય છે તેવા અનેક ઉદ્દેશો જૈનસૂત્રોમાં મળે છે. એ જ રીતે કોઈ પરિવ્રાજિક આવે છે ત્યારે પણ તે બધા લોકો તેમનું પ્રવચન સાંભળવા જાય છે એવી પણ હકીકત તે સૂત્રોમાં મળે છે. આ વર્ણન ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ તારવી શકાય તેવું છે કે, પોતાના ગામમાં કોઈ સંતપુરુષ આવે ત્યારે લોકો ધર્મનો ભેદ રાખ્યા સિવાય તેમનું પ્રવચન સાંભળવા જતા અને જિજ્ઞાસાથી પ્રશ્નો કરતા. તથા યોગ્ય લાગે તો સાંભળેલો માર્ગ સ્વીકારતા પણ ખરા. કોઈની પાસેથી કોઈ ધર્મનું રહસ્ય સાંભળવામાં શ્રમણબ્રાહ્મણોનો ભેદ આડો આવતો હોય તેમ દેખાતું નથી.

૪૭ : ધર્મ કહ્યો

આ સૂત્રના મૂળમાં લખ્યું છે કે, “આ જગાએ ધર્મકથા સમજી લેવી.” તે વિષે ટીકાકાર જણાવે છે કે ઔપપાતિકમાં કહેલી ધર્મકથા અહીં સમજી લેવી. પરંતુ અહીં ઔપપાતિકને બદલે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ધર્મકથા મૂકવામાં આવી છે.

૪૮ : કુત્રિકાપણ

આ શબ્દ કુત્રિકાપણ એ ત્રણ શબ્દોનો બનેલો છે. કુ એટલે પૃથ્વી. ત્રિક એટલે ત્રણ. એટલે કે મર્ત્ય, સ્વર્ગ અને પાતાળ એ ત્રણે લોકની વસ્તુઓ જ્યાં મળી શકે તેવી દુકાન (આપણુ). વર્તમાનમાં, નાનામાં નાની ટાંકણીથી મોટામાં મોટા હાથી સુધીની તમામ પ્રકારની વસ્તુઓ વેચનારી યુરોપ અમેરિકાની સુપ્રસિદ્ધ દુકાનો જેવી આ દુકાનો હશે તથા ત્યાં બધા દેશોનો માલ મળી શકતો હશે.

૪૯ : શિષ્યબિદ્યા

મેઘકુમારે ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળીને ભગવાનને કહ્યું કે હું આપનો અંતેવાસી થવાને માટે મારાં માતપિતાની સંમતિ લઈ આવું. પછી મેઘકુમાર અને તેનાં માતપિતાનો વચ્ચે જે સંવાદ થાય છે તે અનુવાદમાં આપેલો જ છે. છેવટે મેઘકુમારનો દૃઢ નિશ્ચય જાણી માતપિતા તેને અંતેવાસી થવાની સંમતિ આપે છે. મેઘકુમાર પણ માતપિતાનો એટલો બધો ભક્ત છે કે છેવટની ધડીએ પણ માતપિતાના આગ્રહથી પાતાનો રાજ્યાભિષેક થવા દે છે. પછી રાજા શ્રેણિક અને ધારિણીદેવી મેઘકુમારને લઈને ભગવાન મહાવીર પાસે જાય છે અને પોતાના પુત્રને મહાવીરને સોંપે છે. સૂત્રોમાં જ્યાં જ્યાં દીક્ષાના ઉમેદવારોની હકીકત આવે છે ત્યાં ત્યાં બધે આવું જ વર્ણન હોય છે. આ ઉપરથી એવું સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે કે કોઈ પણ ઉમેદવાર માતપિતાની સંમતિ વિના ભાગ્યે જ પ્રવ્રજ્યા લેતો, એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રવ્રજ્યા આપનારો પણ જ્યારે તેના વાલીઓ તરફથી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સોંપવામાં આવે ત્યારે જ તેનો સ્વીકાર કરતો.

૫૦ : આચાર જોચર

આચાર એટલે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યનું અનુષ્ઠાન. જોચર એટલે ફૂલને ત્રાસ આપ્યા વિના જેમ ભમરો તેનો રસ લે છે, તેમ કોઈને પણ ત્રાસ આપ્યા વિના માત્ર ઉદરનિર્વાહને માટે જ નિર્દોષ બિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની પદ્ધતિ.

૫૧ : યાત્રા

સારી રીતે સંયમનો નિર્વાહ કરવો તે.

૫૨ : માત્રા

સંયમને માટે જ પરિમિત આહાર લેવો તે.

૫૩ : વિપુલ પર્વત

રાજગૃહનો એક પહાડ (જુઓ રાજગૃહ).

ટપ્પણ

૧ : સંઘાડ

ધન્ય શેઠ અને વિજય ચોર બેને હેડમાં એક સાથે (સંઘાડ) બાંધ્યા પછીથી આ અધ્યયનનો મુખ્ય મુદ્દો શરૂ થાય છે તેથી તેનું નામ સંઘાડ કહેલું છે.

૨ : માલુકાકરમ્

ટીકાકારે આનો અર્થ “ એક ઠગિયાવાળાં ફળના માલુક નામના ઝાડનું વન ” કર્યો છે. પત્રવણાસૂત્રમાં એક ઠગિયાવાળાં ફળનાં ઝાડનાં નામ મણાવતાં માલુકનું નામ આપેલું છે. જ્વાભિગમનો ચૂર્ણિકાર અને ચીબડીનું વન કહે છે. સુતનિપાતમાં એક પ્રકારની બહુ ફેલાતી વેદ માટે માલુવા શબ્દ વપરાયેલો છે.

૩ : ચૌદશ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમે

આ ચાર તિથિઓ ધણી પ્રાચીન સમયથી ધર્મકૃત્યો માટે નિયત થયેલી જણાય છે. મનુસ્મૃતિમાં લખ્યું છે કે “ અમાસ, આઠમ, ચૌદશ અને પૂનમે, એ દિવસોમાં બ્રાહ્મણે બ્રહ્મચારી રહેવું.” વળી એ દિવસોમાં તૈલ, માંસ અને હળમતનો ત્યાગ કરવાનું મિથાન ટીકાકારે ખીજી સ્મૃતિના આધારે બતાવ્યું છે. અન્ય સંપ્રદાયમાં પ્રચાર પામેલી આ પ્રથાને બૌદ્ધાએ પણ સ્વીકારેલી છે. અને જૈન-ત્રથોમાં તો આ તિથિએ વ્રતનિયમ કરવાની પ્રથા અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે.

ટિપ્પણ

૧ : અંડ

આ અધ્યયનમાં મોરનાં ઈર્ષાની હકીકત આપીને ઉપનય બતાવવામાં આવ્યો છે માટે આનું નામ અંડ છે.

૨ : મયૂરપોષક

મોરને પોષનાર. મોર, પોષટ, મેના વગેરે પક્ષીઓને કેળવનારો આ એક ખાસ વર્ગ હતો. તે વર્ગ આ વ્યવસાયથી જ આશ્રિકા ચલાવતો.

ટિપ્પણ

૧ : કુમ્ભ

આ અધ્યયનમાં કુર્મ-કાચખાતી હકીકત ઉપરથી નિતેન્દ્રિય અને અનિતેન્દ્રિય બિહુઓની સમજ આપવામાં આવી છે માટે તેનું નામ કુમ્ભ પડ્યું છે.

૨ : વારાણસી

આ માટેની વિગતવાર હકીકત ભગવતીસૂત્ર ભા. ૨ (રાયચંદ્ર જિનાગમસંગ્રહ) પા. ૧૯૪ માં જોઈ લેવી.

૩ : મયંગતીર

આને માટે મૂળમાં પણ મયંગતીર શબ્દ છે. ટીકાકાર મૃત-ગંગામાંથી મયંગ શબ્દ નીપજાવે છે અને તેનો અર્થ લખે છે કે :-
“જ્યાં ગંગાનું પાણી ખૂબ ભેગું થતું હોય તેને મૃતગંગા કહે છે.”
પણ મૃતગંગામાંથી મયંગ શબ્દ નીપજાવવાની પદ્ધતિ સમજતી

નથી. શબ્દ ઉપરથી સીધો વિચાર કરીએ તો મતંગ શબ્દ સહેલાઈથી નીપજી શકે છે.

સંબંધિત છે કે મતંગ નામે કોઈ ઋષિ ત્યાં રહેતા હોય અને તે ઉપરથી તે ધરાનું નામ મતંગતીરદ્રહ પડ્યું હોય.

આવશ્યકચૂર્ણિમાં મૃતગંગા વિષે નીચે પ્રમાણે હકીકત નોંધેલી છે. “ન્યાં સમુદ્રમાં ગંગા મળે છે ત્યાં વર્ષે વર્ષે એનો માર્ગ બદલાયા કરે છે. ગંગાનું જે મુખ ધણું જૂનું થઈ ગયું હોય છે તેને મૃતગંગા કહેવામાં આવે છે.”

૪ : વિવર્ધઓ

દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી, તેલ, ગોળ, મધ, મઘ અને માંસ આ નવ પદાર્થ વિકારજનક હોવાથી તેમને વિકૃતિ કહેવામાં આવે છે.

૫

ટિપ્પણ

૧ : સેલગ

આ અધ્યયનમાં સેલગ રાજાવની વાત છે માટે તેનું નામ સેલગ પડ્યું છે.

૨ : દ્વારિકા

દ્વારિકા સૌરાષ્ટ્રનું મુખ્ય શહેર હતું એમ પત્રવણા સૂત્રમાં કહેલું છે. આ દ્વારિકા અલારે સમુદ્રકાંઠે જે દ્વારિકા છે તે નથી, પણ ગિરનાર (રૈવતક) પાસેની દ્વારિકા છે. મહાભારતમાં લખ્યા પ્રમાણે જરાસંધના દબાણથી કૃષ્ણે મથુરાં છોડ્યું અને રૈવતક પર્વત પાસેની દુશસ્થલીને સ્થાને બહુદારવાળી દ્વારિકા વસાવી. આવા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ સભાપર્વના ૧૪ મા અધ્યાયમાં છે. આ સૂત્રમાં પણ રૈવતકને દ્વારિકાની બહાર ઉત્તરપૂર્વની દિશામાં આવેલો વર્ણવેલો

છે. એટલે અહીં મહાભારતમાં વર્ણવાયેલી દ્વારિકા સમજવાની છે. વર્તમાન દ્વારિકા ક્યારે વસી તે વિષેની હકીકત માટે જુઓ પુરાતત્ત્વ પુ. ૧, પા. ૧૦૧.

૭ : રૈવતક [-ગિરનાર]

દ્વારિકા પાસેનું આ તીર્થ ઘણું જૂનું છે. એનો તીર્થ તરીકેનો ઉલ્લેખ મહાભારતના સમયથી ચાલ્યો આવે છે. ત્યાંના અશોકના શિલાલેખને લીધે તે મૌર્યસમયમાં વધારે પ્રસિદ્ધ હશે. જૈનોના રર મા તીર્થકર અરિષ્ટનેમિ ત્યાં જ નિર્વાણ પામ્યાનો ઉલ્લેખ આ સૂત્રમાં જ છે. આનું ખીજું નામ ઉજ્જયન્ત પણ મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે. જૈનગ્રંથોમાં તે રૈવતક, ઉજ્જયન્ત, ઉજ્જવલ, ગિરિશ્યાલ અને ગિરિનાર વગેરે નામોથી પ્રસિદ્ધ છે.

૪ : વૈતાલ્ય

પ્રાકૃત ભાષાના કેટલાક અભ્યાસીઓ 'વૈતાલ્ય' શબ્દને 'વેલ્લર્ધ' શબ્દ સાથે સરખાવે છે. 'વેદિ' ખાસ આ પ્રદેશનું નામ છે.

૫ : વાસુદેવ પાસે આવી

આ ઉલ્લેખ ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે અહીંઓ વગર સંકેતે રાજાઓ પાસે પહોંચી જતી અને વગર પડદે કોઈ જાતનો અંતર સમજ્યા વિના તેમની સાથે વાત કરી શકતી.

૬ : શ્રમણોપાસકની મર્યાદા

શ્રમણોપાસકનાં ૧૨ વ્રતો હોય છે. આ વિષેનું વિગતવાર વર્ણન ઉપાસકદશાઙ્ગસૂત્રમાંથી સમજી લેવું.

૭ : પષ્ટિતંત્ર

પષ્ટિતંત્ર નામના શાસ્ત્રનો પરિચય પુરાતત્ત્વ પુ. ૫, પા. ૮૬ માં જોઈ લેવો.

૮ : શેઠ સુદર્શન

શુકપરિવાજકનો અનુયાયી થયા પછી પણ સુદર્શન થાવચ્ચાપુત્ર પાસે પ્રવચન સાંભળવા જાય છે એથી એમ જણાય છે કે અન્ય સંપ્રદાયવાળો મનુષ્ય અન્યસંપ્રદાયવાળા આચાર્ય પાસે જતાં કે તેમનું પ્રવચન સાંભળતાં જરા પણ અચકાતો નહિ. આવી જ હકીકત આ સૂત્રમાં વારંવાર આવે છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. વળી થાવચ્ચાપુત્રનો સંપ્રદાય સ્વીકાર્યા પછી પણ જ્યારે શુક તેને ઘેર જઈને બોલાવે છે ત્યારે તે, શુક સાથે કેવા સહભાવ અને વિનય સાથે બોલે છે તે પણ ખાસ લક્ષમાં લેવા જેવું છે. આ ઉપરથી જૂના જમાનામાં સાંપ્રદાયિક વિરોધ કેટલો ઓછો હતો તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

૯ : પાંચ મહાવ્રતો

૨૪ તીર્થંકરોમાંના પહેલા અને છેલ્લાના શાસનમાં પાંચ મહાવ્રતોવાળો ધર્મ હોય છે. અને વચલા ૨૨ ના શાસનમાં ચાર મહાવ્રતવાળો ધર્મ હોય છે, એવું આગમોમાં અને ટીકાઓમાં અનેક જગાએ સ્પષ્ટપણે લખેલું છે. એમ છતાં ૨૨ મા અરિષ્ટનેમિ તીર્થંકરના શાસનમાં, તેમની જ પાસે પ્રવચ્ચા લેનારા આ થાવચ્ચાપુત્રે અહીં જે પાંચ મહાવ્રતવાળો ધર્મ કહ્યો છે તેનું કારણ સમજી શકાતું નથી. અમે આ અનુવાદમાં આગમોદયસમિતિએ અને જૈનધર્મપ્રસારકસભાએ છપાવેલા નાયાધર્મમહાકાવ્યનો ઉપયોગ કરેલો છે. તે બંનેમાં મૂળ પાઠ સ્પષ્ટપણે પાંચ મહાવ્રતોને બતાવે તેવા જ છે.

૧૦ : પ્રતિમા

એ એક પ્રકારનું તપ છે. તેમાં ખાનપાનના પરિમાણનો અને અમુક અમુક પ્રકારનાં આસનો રાખવાનો ખાસ નિયમ હોય છે. કઈ પ્રતિમા કેટલા દિવસ રાખવી તેવું કાળનું પરિમાણ પણ

ચોક્કસ નિયત કરેલું હોય છે. આ વિષેની વિગતવાર માહિતી રાયચંદ્ર જિનાગમસંગ્રહના ભગવતીસૂત્રના ખીજા શતકના ૨૫૬ પાન ઉપરથી જાણી લેવી. ત્યાં એ પ્રતિમાઓનો કોઠો પણ આપવામાં આવેલો છે.

૬

ટિપ્પણ

૧ : તુંબ

આ અધ્યયનમાં તુંબડાનો દાખલો આપીને જીવનું ભારેપણું અને હલકાપણું સમજાવ્યું છે તેથી તેનું નામ તુંબ પડ્યું છે.

૭

ટિપ્પણ

૧ : રોહિણી

આ અધ્યયનમાં રોહિણી નામની એક શ્રેષ્ઠીપુત્રવધૂની કથા ઉપરથી ઉપનય બતાવ્યો છે માટે તેનું નામ રોહિણી પડ્યું છે.

૨ : ફેંકી દીધા

આમ દાણા ફેંકી દેનારી શેઠની પુત્રવધૂનું નામ ઉજ્જિકા છે. તેના નામનો અર્થ પણ “ફેંકી દેનારી” જ છે.

૩ : ખાઈ ગઈ

આમ દાણા ખાઈ જનારી શેઠની પુત્રવધૂનું નામ પણ ભોગવતી છે. તેના નામનો અર્થ “ભોગવાળી-ભોગ કરનારી-ખાનારી” જ થાય છે.

૪ : સાયવી રાજ્યા

આ દાણા સાયવી રાખનારી શેઠની પુત્રવધૂનું નામ પણ રક્ષિકા છે. તેના નામનો અર્થ “ રક્ષણ કરનારી—સાયવનારી ” જ થાય છે.

૫ : રૈહિણી

આ નામનો અર્થ “ ઉગાડનારી—વધારનારી ” છે.

૬ : કુડવ

જે ખોખાની એક સેતિકા, ચાર સેતિકાનો એક કુડવ અને ચાર કુડવનો એક પ્રસ્થ ધ. પ્રમાણનું વર્ણન ધાન્ય માનપ્રમાણના અધિકારમાં અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં કરેલું છે. દશકુમારચરિતમાં પ્રસ્થને ચાર શેર જેટલો જણાવેલો છે,

૭ : સાતમા અધ્યયનમાં

એક જર્મન પુસ્તકના “ જુદ અને મહાવીર ” નામના અનુવાદમાં આ સાતમા અધ્યયનમાં જે કથા આવેલી છે તેને મળતી કથા બાઈબલના નવા કરારમાં મેથ્યુની અને લ્યુકની સુવાર્તામાં આવે છે એમ જણાવ્યું છે. બાઈબલની એ કથાને લઈને એ પુસ્તકમાં ભારત અને ક્રિશ્ચન સમાનતાઓ બતાવેલી છે.

૮

ટિપ્પણ

૧ : મહિ

આ અધ્યયનમાં મહિના જીવનની હકીકત આવે છે માટે તેનું નામ મહિ પડ્યું છે.

૨ : મિથિલા

તીર્થકલ્પમાં મિથિલાનું વર્ણન કરતાં તેનું બીજું પ્રસિદ્ધ નામ જનપ્રભસૂરએ જગઈ જણાવેલું છે. અત્યારે સીતામઢીથી પશ્ચિમમાં

આશરે સાત માઈલ ઉપર જગદીશપુર નામે એક ગામ છે. તે જિનપ્રભસૂરિના સમયમાં મિથિલા નામે પ્રસિદ્ધ હશે એથી એને મિથિલાના ખીજ પ્રસિદ્ધ નામ તરીકે તેમણે જણાવેલું છે. અઢારમા સૈકાના જૈનયાત્રીઓ સીતામઢીને મિથિલા તરીકે ઓળખાવે છે. અને તેને પટણાથી ઉત્તરે ૫૦ ગાઉ ઉપર આવેલું બતાવે છે. જૈનયાત્રીઓના લખ્યા પ્રમાણે સીતામઢીથી ૧૪ કોશ ઉપર જનકપુરી નામે ગામ છે. આ જનકપુર અલારે પણ દરબંગાથી પશ્ચિમોત્તર આવેલા જનકપુરરોડ રોશનથી પૂર્વોત્તર ૨૪ માઈલ ઉપર છે. અને સીતામઢીથી પૂર્વોત્તર તે લગભગ ત્રીશ માઈલ ઉપર છે.

કેટલાક લોકો આ જનકપુરને જ મિથિલા કહે છે.

ઉપર જણાવેલા યાત્રીઓ સીતામઢીને મિથિલા માનવાનું કારણ જણાવતાં લખે છે કે :—

મહિલા નામે પરગનો, ચિ. કહીઈ દક્ષતર મહિ;

પણ મહિલા ઈણુ નાંમનો ચિ. ગાંમ વસે કોઈ નાંહિ.

એટલે કે રાજ્યના દક્ષતરમાં મહિલા નામનું પરગણું છે પણ એ નામનું કોઈ ગામ વસતું નથી. જિનવરનાં પગલાં સીતામઢીમાં જ છે માટે સીતામઢીને જ તે લોકોએ મહિલા-મિથિલા તરીકે ઓળખાવ્યું છે.

૩ : સુબુદ્ધિ પાસેથી

કોશલના પડિબુદ્ધિએ નાગયજુ માટે નાગધરમાં ચંદરવામાં એક મોટા શ્રીદામગંડ (લટકતી માળાઓનો દાંડાકાર સમૂહ) મુકાવેલો. તેને તેનો મંત્રી સુબુદ્ધિ નીરખી નીરખીને જોતો હતો તે વખતે રાજ્યે તેને પૂછ્યું કે, “હે દેવાનુપ્રિય ! તું અનેક ગામ નગર તથા દેશદેશાંતરમાં ફર્યો છે; તો તે કયાં આવો શ્રીદામગંડ જોયો છે?” સુબુદ્ધિએ કહ્યું કે જ્યારે હું તમારો દૂત થઈને મિથિલા રાજધાનીમાં ગયેલો ત્યારે ત્યાં કુંબરાજની રાણી પદ્માવતીએ પોતાની પુત્રી

મહિની વરસગાંઠને દિવસે જે જાતનો શ્રીદામગંડ કરાવેલો તેની પાસે આ તમારો શ્રીદામગંડ કોઈ વિસાતમાં નથી. આ રીતે તેણે મહિનું નામ સાંભળ્યું હતું.

૪ : ચંપાના વહાણુવટીઓ પાસેથી

ચંપા નગરીમાં રહેનારા અરહનનક વગેરે વહાણુવટીઓ એકવાર મિથિલામાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે રાજાને ભેટણું આપવા જતાં તેની પુત્રી મહિને જોઈ. ત્યાંથી પાછા ફરીને જ્યારે તેઓ ચંપામાં આવ્યા ત્યારે ત્યાં પોતાના રાજાને ભેટણું દેવા ગયા. ત્યાં તેણે પૂછ્યું કે તમે આટલોઆટલો પ્રવાસ કરો છો તો તમે કોઈ આશ્ચર્ય ઊપજે એવી વસ્તુ જોઈ? તેના ઉત્તરમાં તેમણે ચંપાના રાજા પાસે મહિનું વર્ણન કર્યું.

૫ : સોનીઓ પાસેથી

એકવાર મહિના કુંડળનો સાંધો વૂટી જતાં રાજા કુંભે મિથિલાના સોનીઓને બોલાવીને તેને સમો કરી આપવાનું કહ્યું. પણ તે સાંધો તેઓ સમો નહિ કરી શક્યા તેથી રાજાએ ગુસ્સે થઈને તેઓને હદપાર કર્યાં. તેઓ પોતાનો ઉચ્ચાળો લઈને કાશી દેશની વારાણસીમાં ગયા. અને ત્યાંના શંખ રાજાને પોતાની હદપારીનું કારણુ નિવેદન કરતાં મહિ કુંવરીનું તેની પાસે વર્ણન કર્યું.

૬ : વર્ષધર પાસેથી

એક વાર રૂપી રાજાએ પોતાની પુત્રીના ચાતુર્માસિક સ્નાનનો ઉત્સવ કર્યો. તે વિષે તેણે પોતાના વર્ષધરને પૂછ્યું કે તું મારો દૂત થઈને ઘણી જગ્યાએ જાય છે. તે કયાંય આવો સ્નાનનો ઉત્સવ જોયેલો? તેના ઉત્તરમાં તેણે મિથિલામાં જોયેલો મહિના સ્નાનનો ઉત્સવ વર્ણવતાં રાજા પાસે મહિનું આબેહૂથ વર્ણન કર્યું.

૭ : ચિતારાના ચિત્ર ઉપરથી

કુંભરાજાના પુત્ર મલ્લદિન્ને પોતાને માટે એક ચિત્રસભા તૈયાર કરી આપવાનું ચિતારાઓને કહ્યું. તેઓમાં એક ચિત્રકાર એક

અંશ ઉપરથી આખી વસ્તુનું આબેહૂમ ચિત્ર દોરી શકે તેવી શક્તિવાળો હતો. તેણે પડદામાં રહેલી મહિનો કાઠ રીતે અંગૂઠો જોઈ લીધો. તે ઉપરથી તેણે ચિત્રસભામાં મહિનું આખું રૂપ આબેહૂમ ચીતરી દીધું. એક વાર તે રાજકુમાર પોતાની અંબધાત્રી સાથે એ સભામાં ચિત્રો જોવા આવ્યો. ચિત્રો જોતાં જોતાં સાથે મહિ ઊભી છે એમ માનીને પાછો હટ્યા. અંબધાત્રીએ તેનું કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે “હે મા ! મારી મોટી બેન, જે મારી ગુરુદેવ જેવી છે તેણે મારી ચિત્રસભામાં શા માટે આવવું જોઈએ ?” માતાએ ખુશ્ખાસો કર્યો કે “બેટા ? એ મહિ નથી; મહિનું ચિત્ર છે.” એ સાંભળીને ગુસ્સે થયેલા તેણે ચિતારાએને બોલાવ્યા અને મહિનું ચિત્ર દોરનાર ચિતારાને બનથી મારવાનો હુકમ કર્યો. ચિતારાએએ વિનતિ કરી કે એ ચિતારાએ મહિને જોઈ નથી. પણ તેની પાસે એવી શક્તિ છે કે તે એકાદ અવયવ જોઈને પણ આખું ચિત્ર આબેહૂમ દોરી શકે છે; તેથી તેણે મહિનો માત્ર અંગૂઠો જોઈને આ ચિત્ર દોર્યું છે. એટલે તેમાં આ ચિતારા ઉપર કે મહિ ઉપર શંકા લાવવાની જરૂર નથી. માટે તેને મારવાનો હુકમ કરવાને બદલે ખીજે કાઠ હુકમ કરો. આ સાંભળીને મહિને તે ચિતારાનાં પીંછી વગેરે સાધનો બંધાવી નાખીને તેને હદપાર કર્યો. હદપાર થયેલો તે પોતાનો સામાન લઈને કુરુ જનપદના હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો. ત્યાં તેના રાજ પાસે સલામ જતાં, પોતાની હદપારીનું કારણ તેણે જણાવ્યું અને તેમ કરતાં સાથે આણેલું મહિનું ચિત્રપટ પણ તેની સામે રજૂ કર્યું. તથા કહ્યું કે આ ચિત્ર તો મહિનેના અસલ રૂપ પાસે કાંઈ જ નથી.

૮: તાપસી પાસેથી

એક વાર ચોખ્ખા તાપસી ફરતી ફરતી મિથિલામાં આવી. મહિ અને તેની વચ્ચે તાપસીના શૌચમૂલક ધર્મ વિષે ચર્ચા થઈ. તાપસી નિરુત્તર થઈ ગઈ. તેથી તેને મહિ ઉપર રીસ ચડી. તેણે

ધાર્યું કે મહિને કંઈક આફતમાં નાખ્યું. તેથી ત્યાંથી નીકળીને તે પંચાલના કંપિલપુરમાં જિતશત્રુ પાસે આવી. તેને જિતશત્રુએ પૂછ્યું કે તમે ઘણી જગાએ ફરો છો તો મારા જેવું અંત:પુર તમે ક્યાંય જોયું છે? તાપસીએ તેના અંત:પુરને ટક્કર મારે તેવી મહિનું વર્ણન તેની આગળ કર્યું.

૯ : મધ્યદેશ

મનુસ્મૃતિમાં આ ભાગની સીમા આ પ્રમાણે બતાવી છે. “ઉત્તરે હિમાલય, દક્ષિણે વિંધ્યાચળ, પશ્ચિમે કુરુક્ષેત્ર અને પૂર્વે પ્રયાગ.”

૧૦ : સંમેત

વર્તમાનમાં આ પર્વત હજારીબાગ જિલ્લામાં આવેલો છે અને તેનું ખીજું નામ પાર્શ્વનાથ પહાડ છે.

૯

ટિપ્પણ

૧ : માયંદી

આ અધ્યયનમાં માયંદી (માકંદી) ગૃહપતિના બે છોકરાં-ઓની હકીકત આવે છે માટે તેનું નામ માયંદી પડ્યું છે.

૨ : કાકંદી

કાકંદી વિષે અઢારમા સૈકાના જૈનયાત્રીઓના જુદા જુદા મતો છે. કોઈ કહે છે કે બિહારથી પૂર્વમાં તે ૨૫ ગાઉ ઉપર છે. કોઈનો મત છે કે ક્ષત્રિયકુંડથી તે પાંચ કોશ ઉપર આવેલી છે. અને એક યાત્રી તો બે કાકંદી હોવાનું બબે છે. જેમાંની એકને તે ક્ષત્રિયકુંડથી પાંચ કોશ હોવાનું જણાવે છે અને ખીજને ગોરખપુરથી પૂર્વમાં ૨૫ કોશ બતાવે છે. આજકાલ ક્ષત્રિયકુંડથી દશ બાર માઈલ

ઉત્તરપૂર્વમાં કાકંદી હોવાનું માનવામાં આવે છે. યાત્રાદર્પણમાં લખેલું છે કે ગોરખપુરની પાસે જે કાકંદી છે તેને તીર્થ તરીકે સમજવી. તેમાં આનું વર્તમાન નામ ખુખંદા બતાવવામાં આવ્યું છે. તે નોનવાર સ્ટેશનથી (ગોરખપુર લાઈન) દોઢ માઈલ ઉપર છે.

૧૦

ટિપ્પણ

૧: ચંદિમા

આ અધ્યયનમાં ચંદ્રનું દર્શાંત આપીને શ્રમણના ગુણોની વૃદ્ધિ હાનિ બતાવ્યાં છે માટે તેનું નામ ચંદિમા પડ્યું છે.

૧૧

ટિપ્પણ

૧: દાવદ્વ

આ અધ્યયનમાં દાવદ્વ નામનાં વૃક્ષનો દાખલો આપીને આરાધક વિરાધકનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે માટે તેનું નામ દાવદ્વ પડ્યું છે.

૧૨

ટિપ્પણ

૧: ઉદ્દગ-જ્ઞાય

આ અધ્યયનમાં ઉદ્દગ - પાણીનો જ્ઞાય - દાખલો આપીને વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવાની પદ્ધતિ સમજાવી છે, માટે તેનું નામ ઉદ્દગ - જ્ઞાય પડ્યું છે.

૨ : ચાતુર્યામ ધર્મ

પાર્શ્વનાથના સમયમાં ચાતુર્યામ (ચાર મહાવ્રતોવાળો) ધર્મ હતો. તે આ પ્રમાણે :- સર્વ પ્રકારની હિંસાનો ત્યાગ, સર્વ પ્રકારના અસત્યનો, ત્યાગ, સર્વ પ્રકારના ચૌર્યનો ત્યાગ, અને સર્વપ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ. અહીં પરિગ્રહના ત્યાગમાં સ્ત્રીનો ત્યાગ (બ્રહ્મચર્ય) આવી જ જાય છે. પણ જડ અને વક્ર શ્રમણો આ જાતનો અંત-ભાવ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકે તેમ ન હોવાથી ભગવાન મહાવીરે પંચયામનો ઉપદેશ કરીને બ્રહ્મચર્યનું ખાસ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વિધાન કર્યું.

૧૩

ટિપ્પણ

૧ : મંડુક

આ અધ્યયનમાં નંદ મણિયારના મંડુક (દેડકા) ના જન્મની વાત આવે છે માટે તેનું નામ મંડુક પડ્યું છે.

૨ : સોળ રોગો

આચારાંગના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં - કંઠમાળ, કોઠ, ક્ષય, અપસ્માર, નેત્રરોગ, જડતા, હીનાંગપણું, કૂબડાપણું, ઉદરરોગ, મૂકપણું, શરીરનું સૂણી જતું, ભસ્મકરોગ, કંપવા, પીઠ વાંકી વળી જવી, સ્ત્રીપદ અને મધુમેહ — આ પ્રમાણે સોળ રોગો ગણાવ્યા છે. અને જ્ઞાતામાં કરેલી રોગોની ગણના કરતાં આચારાંગની ગણના વધારે વાજબી લાગે છે. કારણ કે જ્ઞાતાની ગણનામાં કેટલાક રોગો એ ને એ ફરી આવે છે.

૩ : અનુવાસના

ચર્મચંત્રના પ્રયોગ દ્વારા અપાન વડે જઠરમાં કોઈ પ્રકારનાં તેલોનો પ્રવેશ કરાવવો. 'એનીમા' લેવો તે.

૪ : નિશ્ક

એક પ્રકારની અનુવાસના.

૫ : શિરાવેધ

નાડીઓમાંથી, નાડીઓ ભેદીને રુધિર કાઢવું તે.

૬ : તક્ષણો

અસ્ત્રા વગેરેથી ચામડી પાતળી કરવી.

૭ : મક્ષણો

ચામડી જરા જરા ખોલવી.

૮ : શિરોવેષ્ટનો

માથા ઉપર કંઈ ઓંધી ઉપચાર કરવો તે.

૯ : તર્પણો

અમુક પ્રકારનાં ચીકણાં દ્રવ્યો મસળીને શરીરની વૃદ્ધિ કરવી તે.

૧૦ : પુટપાકો

કોઢિયાનું શરીર કણકથી ખરડીને તેને ઓફવું અથવા કોઈ પાક ખવરાવવો તે.

૧૧ : હર્ડુર

જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય કે પશુની દેવ થયાની હકીકત આવે છે, ત્યાં દેવયોનિમાં પણ તેનો મનુષ્ય કે પશુયોનિના નામથી વ્યવહાર થયાનો ઉદ્દેશ આવે છે. તે વ્યવહાર ગ્રંથકારોએ જ ચલાવેલો છે, કે દેવયોનિમાં તેવાં નામોની પ્રથા જ છે, તે કાંઈ સ્પષ્ટ કળી શકાતું નથી.

૧૪

ટિપ્પણ

૧ : તેયલિ

આ અધ્યયનમાં તેયલિપુત્રની વાત વર્ણવેલી છે. માટે તેનું નામ તેયલિ પડ્યું છે. આવશ્યકચૂણિની અંદર પ્રત્યાખ્યાનને સમજાવતાં આ અધ્યયનમાં વર્ણવેલી બધી હકીકત આ જ રીતે મૂકેલી છે.

ટિપ્પણ

૧: નંદીફલ

આ અધ્યયનમાં નંદીફલનો દાખલો આપીને હકીકત કહેવામાં આવેલી છે માટે તેનું નામ નંદીફલ પડ્યું છે.

૨: અહિચ્છત્રા

એક અઢારમા સૈકાના જૈનયાત્રીએ અહિચ્છત્રા આગ્રાથી ઈશાનપૂણામાં કુરુજંગલના પ્રદેશમાં હોવાનું જણાવ્યું છે. ખીજા જૈનયાત્રીએ અહિચ્છત્રાને પાર્શ્વનાથનું તીર્થ કહ્યું છે અને તે મેવાત દેશમાં હોવાનું જણાવ્યું છે. જિનપ્રભસૂરિએ પોતાના તીર્થકલ્પમાં અહિચ્છત્રાની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે બતાવી છે : “જંબુદ્વીપના ભારત-વર્ષમાં, મધ્યમખંડમાં, કુરુજંગલ દેશમાં શંખાવતી નામે નગરી હતી. ત્યાં પાર્શ્વનાથસ્વામી ફરતા ફરતા આવ્યા અને ધ્યાનમાં રહ્યા. પૂર્વના વૈરી કમઠે તેમને પાણીનો ઉપસર્ગ કર્યો. અર્થાત એટલી બધી વૃષ્ટિ કરી કે ભગવાન કંઠ સુધી પાણીમાં ડૂબી ગયા. પછી ભગવાનના ભક્ત ધરણીંદ્ર નાગરાજે પોતાની પટ્ટરાણીઓ સાથે ત્યાં આવીને હજારો ફણાવાણું છત્ર ભગવાનને માથે ધર્યું, અને કમઠે કરેલા ઉપસર્ગનું નિવારણ કર્યું. ત્યારથી તે શંખાવતીનું નામ અહિચ્છત્રા પડ્યું.” જિનપ્રભસૂરિ કહે છે કે, “અત્યારે ત્યાં એક ઈંટનો કિલ્લો દેખાય છે અને પાણીના સાત કુંડો છે. તે પુરીની બહાર અને અંદર સવાલાખ મીઠા પાણીના કૂવાઓ અને વીથિકાઓ છે. હરિ, હર, હિરણ્યગર્ભ અને ચંડિકાનાં ભવનો તે બ્રહ્મકુંડો વગેરે લૌકિક તીર્થો પણ ત્યાં છે.” આજકાલ બરેલી જિલ્લામાં એએનલા નામનું ગામ છે. ત્યાંથી આઠ માઈલ ઉત્તરે રામનગર છે. ત્યાંથી

દક્ષિણમાં ૩૥ માર્ગલના ઘેરાવામાં કેટલાંક ખંડેરા છે. તે ખંડેરાવાળી જગતે આજકાલ અહિચ્છત્રા કહેવામાં આવે છે. અત્યાર સુધીમાં જૈનોના બે પ્રાચીન સ્તૂપો જડી આવ્યા છે. તેમાંનો એક મથુરાનો અને બીજો અહિચ્છત્રાનો છે. મહાભારતમાં પણ અહિચ્છત્રાપુરીનો નિર્દેશ છે.

દ્યુએનત્સિંગ કહે છે કે, અહિચ્છત્રામાં એક નાગહૃદ હતો અને યુદ્ધ લાગટ સાત દિવસ સુધી ત્યાં પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો. દ્યુએનત્સિંગ પોતાના વર્ણનમાં લખે છે કે, ત્યાં બાર મઠો હતા અને તેમાં હજારો સંન્યાસીઓ રહેતા હતા. વળી તે ઉપરાંત ત્યાં બ્રાહ્મણોનાં ૯ (?) દેવાલયો હતાં અને ૩૪૦ બ્રાહ્મણો મહાદેવની પૂજા કરતા હતા. તેની ચારે કોર એક કિલ્લો હતો અને તેનો ઘેરાવો ત્રણ કોશ હતો.

હેમચંદ્ર એ અહિચ્છત્ર દેશનો ઉલ્લેખ કરે છે અને તેનું બીજું નામ પ્રત્યગ્રથ જણાવે છે.

૩ : અરક

એક પ્રકારના ત્રિદંડીઓ, જેઓ યૂથબંધ રહે છે. અથવા કછોટા પહેરીને રહેનારા એક પ્રકારના તાપસો.

૪ : ચીરિક

શરીમાં પહેલાં કપડાં પહેરનારા એક જાતના સંન્યાસીઓ.

૫ : ચમખંડિક

ચામડાં પહેરનારો એક જાતનો સંન્યાસી અથવા માત્ર ચામડાને ઉપકરણ તરીકે રાખનારો.

૬ : બિચ્છુંડ

બિશ્વાથી જીવનારો કોઈ પણ બિશ્વુક અથવા બૌદ્ધસાધુ.

૭ : પંકુરંગ

પંકુરંગ—એટલે શિવનો અક્ત. દક્ષિણમાં વિડોબા પાંકુરંગ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

૮ : ગૌતમ

કેળવેલો બળદ સાથે રાખી તેની પાસે પગે પડાવવાના વગેરે બેલો કરાવીને ભિક્ષા માગનારો ભિક્ષુક.

૯ : ગોવતી

ગાયનું વ્રત કરનાર એટલે કે તે બેસે ત્યારે બેસે, તે ખાય ત્યારે ખાય — એવું વ્રત કરનાર. ગૌતમ, ગોવતી વગેરેનું વર્ણન ઔપપાતિકસૂત્રના મૂળમાં તેમજ તેની ટીકામાં પણ આવે છે.

૧૦ : ગૃહિધર્મા

ગૃહસ્થધર્મને જ શ્રેષ્ઠ માનનારા અને તે પ્રમાણે વર્તનારા લોકો.

૧૧ : ધર્મચિંતક

ધર્મશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનાર.

૧૨ : અવિરુદ્ધ

વિનયવાદી — પ્રાણીમાત્રનો વિનય કરનાર તપસ્વી.

૧૩ : વિરુદ્ધ

અક્રિયાવાદી — પરલોકને નહિ સ્વીકારનાર : બધા વાદીઓથી વિરુદ્ધ વાદી.

૧૪ : વૃદ્ધ

ઘડપણમાં સંન્યાસી થયેલો.

૧૫ : શ્રાવક

ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળનાર બ્રાહ્મણ.

૧૬ : રક્તપદ

પરિવાજક.

૧૭ : આવી શકે છે

ધન્ય સાર્થવાહે પ્રયાણ કરતી વખતે દરેક ધર્મના અનુયાયીઓને સાથે લઈ જવાની અને સાચવવાની ધોષણા કરાવી છે. એવા આ વર્ણન ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે દરેક ધર્મવાળાને સાચવવા અને સહાય આપવી તે એ જમાનામાં ગૃહસ્થનું મુખ્ય કર્તવ્ય ગણાતું.

ધન્ય સાર્થવાહને સૂત્રમાં જિનાનુયાયી તરીકે વર્ણવેલો છે. એથી બધા ધર્મોવાળા સાથે તેનો કેટલો સમભાવ હશે તે સારી રીતે જણાઈ આવે છે.

૧૬

ટિપ્પણ

૧ : અવરકંકા

આ અધ્યયનમાં અવરકંકાનો રાજ્ય પદ્મનાભ શ્રૌપદીને લઈ ગયો એ વાત આવતી હોવાથી તેનું નામ અવરકંકા પડ્યું છે. આ સૂત્રમાં તેનું નામ અમરકંકા અને અપરકંકા પણ લખેલું છે.

૨ : એટલા બધા સમૃદ્ધ હતા

સુત્રનિપાતના બ્રાહ્મણધર્મિકસુત્રમાં લખ્યું છે કે, જૂના કાળના બ્રાહ્મણો તપસ્વી, સંયમી અને કામભોગરહિત હતા. તે લોકો પાસે પશુ ન હતાં, હિરણ્ય ન હતું, ધન ન હતું. ધનમાં સ્વાધ્યાય અને નિધિમાં બ્રહ્મચર્ય હતાં. તેમનાં આ જાતનાં તપ, ત્યાગ અને સંયમને લીધે મોટાં મોટાં સંપન્ન રાષ્ટ્રો પણ તેમને નમતાં અને એવા હોવાથી જ બ્રાહ્મણો અવધ્ય કહેવાયા. તેઓ ૪૮ વર્ષ બ્રહ્મચારી રહેતા. પણ પાછળથી આ વસ્તુનો વિપર્યાસ થઈ ગયો. એટલે કે તે બ્રાહ્મણો પરિગ્રહી, ભોગી અને યાચક થઈ ગયા. બ્રાહ્મણોની પ્રાચીન-કાલિક પ્રતિષ્ઠાને લીધે તેમને દાનો મળવા લાગ્યાં અને તેથી જ તેઓ આ દશાને પહોંચી ગયા. આ સૂત્રમાં બ્રાહ્મણોની જે સમૃદ્ધિનું વર્ણન કર્યું છે, તે બ્રાહ્મણવના અસ્તકાળનું છે એમ સુત્રનિપાતના વર્ણન ઉપરથી સમજાય છે.

૩ : ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્ય કુળ

જૈનભિક્ષુઓ બધાં કુળોમાં ભિક્ષા લેવા કરતા. તેમની દષ્ટિ અમુકની ભિક્ષા ખપે અને અમુકની ન ખપે એવી ન હતી. તેઓ

માત્ર બિક્ષાની શુદ્ધિ અને નિર્દોષતા જ જોતા. અત્યારે જે આથી વિપરીત જાતની ભાવના દેખાય છે, તે પહેલાં ન જ હતી. આના ખીજા ઘણા પુરાવા સૂત્રમાં મળે છે.

૪ : પરઠવી દે

જૈનબિહુઓ કાળજીથી ખાનપાન વસ્ત્ર વગેરેની બિક્ષા લીધા છતાં કોઈ અયુક્ત વસ્તુ તેમાં આવી જાય તો તેને પરઠવી દે છે. આ પદ્ધતિનું નામ પારિષાપનિકા સમિતિ છે. જે વસ્તુ પરઠવવાની હોય તેને બહાર પરઠવતાં કોઈ પણ પ્રાણીને ઈજા ન થાય તેવી ખાસ કાળજી તેમાં રાખવાની હોય છે. અહીં જે શાક પરઠવવાની હકીકત આવે છે, તેમાં આ કાળજી બરાબર રખાયેલી છે. શાકને જમીન ઉપર મૂકી દેતાં કીડીઓના મૃત્યુનો સંભવ હોવાથી મુનિ પોતે ખાઈને મૃત્યુ વહોરી લે છે. પારિષાપનિકાની રીત પ્રમાણે આ ઠીક છે; પણ એમાં થોડું સુધારવા જેવું એ છે કે પરઠવવાની કોઈ પણ વસ્તુને કે મળમૂત્રને પણ જમીન ઉપર ફેંકવાને બદલે સંયમથી થોડું ખોદી, દાટી, ઉપર જમીન પાથરી બધું સરખું કરવામાં આવે, તો ત્યાંનાં સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓ સુરક્ષિત તો રહે જ ઉપરાંત ત્યાં આવજા કરનારાઓને ત્રાસ ન થાય અને વધારે સ્વચ્છતા તથા આરોગ્ય જળવાય.

જૈનશાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં લખ્યું છે કે શીચ, લઘુશંકા કે મોહાનો અને નાકનો મળ કોઈ પણ પ્રાણીને જરા પણ ત્રાસ ન થાય એવી જ રીતે પરઠવવાં.

૫ : કાંપિલ્ય

આને કંપિલા પણ કહે છે. ત્યાં તેરમા તીર્થંકર વિમલનાથનો જન્મ, રાજ્યાભિષેક અને દીક્ષા વગેરે પ્રસંગો બન્યા હતા. જિનપ્રભસૂરિ કંપિલપુરના કલ્પમાં લખે છે કે જંશુદ્ધીપમાં, દક્ષિણ ભરતખંડમાં, પાંચાલ નામના દેશમાં કંપિલ નામે નગર ગંગાને

કિનારે આવેલું છે. અઢારમા સૈકાના જૈનયાત્રીઓ કંપિલાની યાત્રા કરતાં લખે છે કે:-

૭ હો અયોધ્યાથી પશ્ચિમ દિશે, ૭ હો કંપિલપુર છે દાય.

૭ હો વિમલજન્મભૂમિ જાણુજો, ૭ હો પિટિયારી વહિ જાય.

આમાં કંપિલપુર નગરી અયોધ્યાથી પશ્ચિમ દિશામાં હોવાનું જણાવ્યું છે. કુરુકાયાદ જિલ્લામાં આવેલા કાયમગંજ થી ઉત્તર-પશ્ચિમમાં છ માઈલ ઉપર કંપિલા હોય તેમ લાગે છે. ઉપરની કવિતામાં જે પિટિયારી (પટયારી)નો ઉલ્લેખ છે, તે કંપિલાથી ઉત્તરપશ્ચિમ ૧૮-૧૯ માઈલ ઉપર આવેલું પટિયાલી ગામ છે. જૈનયાત્રીઓએ ત્યાં વિમલનાથનું મંદિર હોવાનું જણાવ્યું છે. મહાભારતમાં ગંગાને કાંઠે આવેલી માકંદીની પાસે દુપદનું આ નગર હોવાનું જણાવ્યું છે.

૬: દુપદ

મહાભારતમાં દ્રૌપદીના પિતા તરીકે દુપદનું નામ જણાવ્યું છે પણ તેની સ્ત્રીનું નામ કૌસવી અથવા સૌત્રામણી છે. મહાભારતમાં લખ્યા પ્રમાણે દ્રૌપદી અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન યજ્ઞવેદિકામાંથી મળ્યાં હતાં. દ્રૌપદીના પૂર્વજીવન તરીકે સુકુમારિકાની જે વાત કહેવામાં આવી છે, તેને કાંઈકે મળતી વાત મહાભારતમાં નીચે પ્રમાણે વ્યાસ કહે છે:-

“કાઈ એક ઋષિને રૂપવાણી અને સર્વ ગુણયુક્ત એવી એક કન્યા હતી. પણ તે પૂર્વકૃત કર્મથી દુર્ભાગા (અભાગણી) થયેલી હતી, તેથી તેને કાઈ પતિ મળતો ન હતો. પતિ મેળવવા માટે તેણે ઉગ્ર તપ કરીને શંકરને તુષ્ટ કર્યાં. તેણે શંકરને ‘પતિ આપો’ એમ પાંચ વાર કહ્યું હોવાથી શંકરે તેને પાંચ પતિવાણી થવાનું વરદાન આપ્યું અને કહ્યું કે તું દુપદને ઘેર દિવ્ય રૂપવાણી કન્યા થઈને અવતરીશ.”

આ વાતને યીજી રીતે પણ વ્યાસે નીચે પ્રમાણે કહી છે:-

“ ઈંદ્રસેના નામની મૌદ્ગલ્ય નામના વૃદ્ધ ઋષિની સ્ત્રી હતી. તે ઋષિ કામરૂપી હતો. ઋષિએ સ્ત્રીને કહ્યું કે તને હું કેવી રીતે પ્રસન્ન કરું? ઈંદ્રસેનાએ કહ્યું કે તમે પાંચ રૂપોવાળા થઈને મારી સાથે ક્રીડા કરો. આવી રીતે પાંચ રૂપોવાળા પતિ સાથે ક્રીડા કરતી તેને વિરક્ત થયેલા ઋષિએ છોડી દીધી. તેણે ઋષિ પાસે આજ્ઞા કરી કે, હે ભગવન! હું હજી કામની આકાંક્ષાવાળી છું માટે તમે મને ન છોડો તો સારું. ઋષિએ કહ્યું તું મને તપમાં વિદ્ય કરતી આવી અવકાશ વાત કહે છે, માટે મારી વાત સાંભળ. તું મનુષ્યલોકમાં પાંચાળરાજા દુપદની રાજપુત્રી થઈશ અને તને પાંચ પતિ થશે. આવી રીતે શાપ પામેલી અને ભોગથી અતૃપ્ત ઈંદ્રસેનાએ ત્રીણ તપથી શંકરની આરાધના કરી. શંકરે વરદાન આપ્યું કે તું વરાંગના થઈશ અને તે પાંચ વાર પતિની માગણી કરી હોવાથી તને પાંચ પતિ થશે. ઈંદ્રસેનાએ કહ્યું, ‘ સ્ત્રીઓને એક જ પતિ હોય અને પુરુષને ઘણી સ્ત્રીઓ હોય એવો ધર્મ ઘણા સમયથી ચાલ્યો આવે છે; અને ઘણાએ આચરેલો પણ છે. તો હું આવું ધર્મથી વિરુદ્ધ બહુપતિપણ સ્વીકારવા નથી ઇચ્છતી.’ શંકરે જવાબ આપ્યો કે તેથી કરીને તને અધર્મ નહિ પ્રાપ્ત થાય; કારણ કે દરેક સંગમ વખતે તું નવું નવું કૌમાર પ્રાપ્ત કરી શકીશ.”

આ મહાભારતની કથા અને જૈનકથામાં સામ્ય એટલું જ છે કે પૂર્વજન્મની ભોગની આકાંક્ષાને લીધે દ્રૌપદીની આવી સ્થિતિ થઈ છે.

૭: રાજાએ

સ્વયંવરમાં આવેલા આ રાજાઓમાંના કેટલાકનાં નામેા મહાભારતમાં આદિપર્વના ૨૦૧ મા અધ્યાયમાં મળે છે.

૮: આદર ન કર્યો

જૈનધર્મ વિનયમૂલક છે એમ શાસ્ત્રકારો વારંવાર કહે છે. અવિનય કરવાની બુદ્ધિથી કોઈનેા અવિનય કરવો એ તો સર્વથા જૈન-

ધર્મમાં નિષિદ્ધ જ છે. ભગવતીના ખીબા શતકમાં ભગવાનના પદ્મશિષ્ય ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમ, ભગવાન પાસે સ્કંદ તાપસ આવે છે એમ જાણીને તરત ઊભા થઈ તેને લેવા સામે જાય છે અને તેનું સ્વાગત પૂછે છે. એ જ રીતે અહીં કૃષ્ણ, પાંડવો અને કુંતી વગેરે નારદનો યોગ્ય વિનય કરે છે, માત્ર દ્રૌપદી નથી કરતી એ તેની સાંપ્રદાયિક સંકુચિતતા જ બતાવી આપે છે. એવો અવિનય કરવાથી ધર્મની રક્ષાને બદલે કેવો અધર્મ પેદા થયો એ સૂત્રકારે સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે.

૬ : ત્રણ દિવસના

સૂત્રોમાં જ્યાં જ્યાં કોઈ દેવને બોલાવવાની હકીકત આવે છે ત્યાં બધે, બોલાવનાર પૌષ્પશાળામાં કે એકાંત સ્થાનમાં જઈને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ સાથે દેવને આવવાનો સંકલ્પ સેવે છે અને પછી તે દેવ આવે છે, એવી હકીકત આવે છે. જ્યારે રામચંદ્ર લંકા ઉપર ચડ્યા ત્યારે વચ્ચે દરિયો આડે આવતો હોવાથી તેની સહાય લેવા માટે દરિયાને કાંઈ દાબ પાથરીને તે ત્રણ દિવસ રહ્યાને ઉલ્લેખ રામાયણમાં પણ આવે છે. દેવને બોલાવવાનો આ વિધિ રામાયણ અને જૈનસૂત્રમાં લગભગ મળતો આવે એવો વર્ણવાયો છે. રામાયણમાં લખ્યું છે :-

તતઃ સાગરવેલાયાં દર્માનાસ્તીર્ય રાઘવઃ ।

અઙ્ગલિં પ્રાહ્મુખઃ કૃત્વા પ્રતિશિશ્યે મહોદધેઃ ॥

સ ત્રિરાત્રોષિતસ્તત્ર નયજ્ઞો ધમવત્સલઃ ।

ઉપાસત તદા રામઃ સાગરં સરિતાં પતિમ્ ॥

૧૦ : નરસિંહરૂપ

સૂત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે કૃષ્ણે નરસિંહરૂપ ધરીને પદ્મનાભની અવરકંકા નગરીને ધ્રુગ્ધવી દીધી; ત્યારે વૈદિક પરંપરામાં નરસિંહ-રૂપદ્વારા પ્રહ્લાદના પિતા હિરણ્યકશિપુને વિષ્ણુએ મારી નાખ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

૧૧ : જોઈ પણ શકતા નથી

સૂત્રમાં મુનિ સુવત અહિંત કપિલ વાસુદેવને કહે છે કે એ ચક્રવર્તીઓ, એ બળદેવો અને એ વાસુદેવો એકબીજાને જોઈ શકતા નથી. આ કથનમાં એમ માની શકીએ કે આ લોકો રાજ્યલુબ્ધ હોવાથી ભેગા થઈને લડે એવો સંભવ હોવાથી તે એ એકબીજાને જોઈ ન શકે તેવું વિધાન કરવામાં આવ્યું હોય; પણ એ અહિંતો જોઈ શકે? આ વિધાનનું કારણ કાંઈ કળી શકતું નથી.

૧૨ : પાંડુમથુરા

જૂના વખતમાં મદુરામાં પાણ્ડય વંશના રાજાઓનું રાજ્ય હતું. એથી એમ માલૂમ પડે છે કે અહીં જણાવેલી પાંડુમથુરા તે હાલની મદુરા જ હોય. આ સૂત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે કૃષ્ણે પાંડવોને દક્ષિણ સમુદ્રને કાંઠે જવાનું કહેલું છે એથી પણ પાંડુમથુરાને મદુરા માનવાનું વધુ કારણ મળે છે.

૧૩ : દ્રૌપદીની અનુમતિ લઈને

દીક્ષા લેનારાઓની જે હકીકતો સૂત્રોમાં આવે છે, તેમાં અનુમતિનો ઉલ્લેખ તો બધે આવે જ છે, એમ અમે આગળ લખી ગયા છીએ. આ અધ્યયનમાં પાંડવોએ દીક્ષા લીધી તે વખતે તેઓએ દ્રૌપદીની અનુમતિ લીધી છે એમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. એટલે માતાપિતાની અનુમતિ લેવા ઉપરાંત સ્ત્રીની અને પુત્રોની અનુમતિ લેવાના ઉલ્લેખો સૂત્રોમાં સ્પષ્ટ આવે છે.

૧૪ : હૃથકરપ

આ ગામ શત્રુજયની આસપાસ હોવું જોઈએ એમ પાંડવોના પ્રવાસ ઉપરથી લાગે છે. મૂળમાં લખ્યું છે કે પાંડવો પાંડુમથુરાથી નીકળીને બહાર વિહાર કરવા લાગ્યા. ત્યાં તેમણે સાંભળ્યું કે સૌરાષ્ટ્રમાં અરિષ્ટિનેમિ અહિંત છે. તેમનાં દર્શનની ઇચ્છાથી તેઓ વિહાર કરતા કરતા હૃથકરપમાં આવ્યા. ત્યાં તેમણે

સાંભળ્યું કે અરિષ્ટનેમિ તો ઉજ્જયંત પર્વતમાં નિર્વાણ પામ્યા, એટલે પાંડવો હૃથકરપથી નીકળીને શત્રુંજય તરફ ગયા. અત્યારે કાર્દયાવાડમાં તળાજની નજીકમાં હાથપ નામનું ગામ છે. તે શત્રુંજયથી બહુ દૂર ન ગણાય. આ હાથપ તે હૃથકરપ હોવાનું વધારે બંધ બેસે છે. કારણ કે હૃથકરપ અને હાથપ બંનેમાં ભાષાના વિકાસની દૃષ્ટિએ ઘણું સરખાપણું છે. વળી ગુપ્તવંશીય પ્રથમ ધરસેનના વલ્લીના દાનપત્રમાં (ઈ. સ. ૫૮૮) હસ્તવપ્ર ઇલાકાનો ઉલ્લેખ આવે છે. એ શિલાલેખના અનુવાદમાં એ હસ્તવપ્રને હાલનું હાથપ ગણવામાં આવ્યું છે. (ઇન્ડિયન એન્ટીકવેરી વો. ૬, પા. ૯૦) હૃથકરપ કે હસ્તવપ્ર બંને શબ્દોમાંથી હાથપ નીકળી શકે છે; માટે આ કલ્પના પણ ખોટી હોય તેમ લાગતું નથી. સંભવ છે કે એ સમયે હાથપ ઇલાકો પણ હોય.

કેટલીક જગાએ આને માટે હૃત્યકરપ શબ્દ પણ વપરાયેલો જોવામાં આવે છે. ૧૭ માં સૈકાના ગણપાંડવચરિત્રમાં દેવવિજયજીએ હસ્તિકરપથી રૈવતક બાર યોજન હોવાનું લખેલું છે. તેથી પણ એ ઉપર જણાવેલું હાથપ હોય એ વધારે બંધબેસતું છે.

૧૫ : ઉજ્જયંત શૈલ

જુઓ રૈવતક ઉપરનું ટિપ્પણ (પા. ૨૦૦).

૧૬ : શત્રુંજય પર્વત ઉપર

પાંડવો પોતાના અંત સમયે હેમાદ્રિ તરફ ગયા છે એમ મહાભારતમાં લખેલું છે. આ કથામાં પાંડવો સૌરાષ્ટ્રના શત્રુંજય ઉપર આવ્યા એવો ઉલ્લેખ છે. મહાભારતના અને જૈનકથાના જુદા જુદા કથનથી પાંડવોએ પોતાનું છેલ્લું જીવન ક્યાં વિતાવ્યું અને તે કયો ધર્મ પાળતા હતા તે વિષે રાજા કુમારપાળની સભામાં વાદવિવાદ થયો. તેનો ઉત્તર આપતાં આચાર્ય હેમચંદ્રે એક આકાશવાણીનો પુરાવો આપતાં કહ્યું છે કે સેંકડો ભીષ્મો થયા છે,

ત્રણસો પાંડવો થયા છે, હજારો દ્રોણાચાર્ય થયા છે અને કણ્વીની તો સંખ્યા જ નથી. આમ કહીને હેમાચાર્યે કુમારપાળને કહ્યું કે આમાંના કોઈ જૈન પાંડવો શત્રુજય આવ્યા હશે અને ખીજા કોઈ પાંડવો હિમાલય ઉપર પણ ગયા હશે. એમ પ્રભાવક ચરિત્રમાં હેમાચાર્યના પ્રબંધમાં લખેલું છે. દ્રૌપદીનું આખ્યાન મહાભારતમાં આવે છે અને જૈન પાંડવચરિત્રમાં પણ તેને મૂકેલું છે. આમાંથી કયું મૂળ અને કયું મૂળ ઉપરથી આવેલું તે કલ્પવું કઠણ છે. પણ એમ લાગે છે કે ઘણીવાર પ્રસિદ્ધ થયેલી વ્યક્તિઓને દરેક ધર્મવાળા પોતપોતાના ધર્મની વ્યક્તિઓ તરીકે ગણાવવા પ્રયત્ન કરે છે. બુદ્ધ વેદવિરોધી હોવા છતાં તેમની એટલી બધી પ્રસિદ્ધિ થયેલી કે વૈદિક પરંપરાને તેમને અવતાર તરીકે લેવા જ પડ્યા. તેવી જ રીતે કૃષ્ણને પણ જૈનોએ બવિખ્યના તીર્થંકર તરીકે વર્ણવેલા છે. એવી જ ખીજી વ્યક્તિઓ જેવી કે રાવણ, રામ વગેરેને બૌદ્ધ સંપ્રદાયમાં બૌદ્ધ, અને જૈનસંપ્રદાયમાં જૈન તરીકે ખતાવેલી છે. તેવી રીતે આ દ્રૌપદીની કથા પણ ઘડાયેલી હોય તેવું અનુમાન કરીએ તો ખોટું લાગતું નથી.

૧૭

ટિપ્પણ

૧ : આઇજુજુ

આજ્ઞનેય-આજ્ઞનિય-આજ્ઞમ્-એક જાતનો ઉત્તમ ઘોડો. આ અધ્યયનમાં ઘોડાના ઉદાહરણથી કથા કહેલી છે માટે તેનું નામ આઇન્ન પડ્યું છે.

સંસ્કૃત કોશોમાં “કુલીન ઘોડો” એ અર્થમાં આજ્ઞનેય શબ્દ વપરાયેલો છે. બૌદ્ધસાહિત્યમાં તે માટે આજ્ઞનિય અને તેનું વિકૃત રૂપ આજ્ઞમ્ વપરાયેલાં જોવામાં આવે છે.

આ સૂત્રમાં વપરાયેલું આઠણ્ણરૂપ એ આજન્નનું જ રૂપાંતર છે. નિર્યુક્તિમાં પણ 'ઉત્તમ ઘોડો' એ અર્થમાં આજન્ન શબ્દ વપરાયેલો છે. ત્યાં તેના વ્યાખ્યાકારોએ અને પ્રસ્તુત ટીકાકાર અભયદેવે તે શબ્દને સંસ્કૃત 'આકીર્ણુ'માંથી ઊપજેલો બતાવ્યો છે. પરંતુ અર્થનો સંબંધ જોતાં તેને 'આકીર્ણુ'માંથી લાવવા કરતાં મૂળ 'આજ્જનેય'માંથી લાવવો જ યરાચર છે.

૨ : હસ્તિસીસ

ગચ્છાચારપયન્ના અને આવશ્યકચૂર્ણિમાં હસ્તિશીર્ષ નગરનું વર્ણન આવે છે. તેમાં લખેલું છે કે હસ્તિશીર્ષનો રાજા દમદંત એક વાર રાજગૃહના રાજા જરાસંધની પાસે ગયો. પાંડવોને અને દમદંતને કોઈ પણ કારણથી વેર હતું. તેથી તેની ગેરહાજરીમાં પાંડવોએ તેનું હસ્તિશીર્ષ લૂંટ્યું અને બાળી નાખ્યું. રાજગૃહથી પાછા ફરતાં દમદંતે આ હકીકત જાણી. તેથી તેણે પોતાના સૈન્ય સાથે હસ્તિનાપુરને ઘેરા લીધો. પાંડવો હસ્તિનાપુરમાં ભરાઈ રહ્યા, બહાર નીકળ્યા નહિ. તેથી તેને એમ લાગ્યું કે સામી છાતીએ આવનારા શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરવું એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે પણ આવા કિલ્લબ પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરવું એ ઠીક નથી. એમ સમજીને વણા દિવસ સુધી પાંડવોને બહાર નીકળવાની વાટ જોયા પછી તે પોતાને ગામ આલ્યો ગયો. કેટલોક સમય ત્યાં રાજ્ય કર્યા પછી તે વિરક્ત થયો અને નેમિનાથના શિષ્ય ધર્મધોષ પાસે તેણે પ્રવ્રજ્યા લીધી. ફરતો ફરતો એકવાર તે પાંડવોના હસ્તિનાપુરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તે દરવાજા પાસે જ ધ્યાનમાં ઊભો રહ્યા. દુર્યોધને તેને ખૂબ હેરાન કર્યો અને યુધિષ્ઠિરે તેની ઠીકઠીક શુશ્રૂષા કરી.

૩ : (અંબીર પોતાવહન) પદન

પદનનું સ્વરૂપ આપતાં ભગવતીની ટીકામાં જણાવ્યું છે કે તે એ પ્રકારનું છે. (૧) જલપત્તન અને (૨) સ્થલપત્તન. જ્યાં જલ-માર્ગ હોય અને વહાણો લાંગરી શકાતાં હોય તે જલપત્તન અને

ન્યાં સ્થલમાર્ગ હોય તે સ્થલપતન. અનેક દેશોથી આવતાં કરિયાણાંના વેચાણનું મથક તેને પતન કહેવામાં આવે છે. એનું બીજું નામ રતનભૂમિ પણ કેટલાક કહે છે. પન્નવણાની ટીકામાં પદ્મ અને પતન એવા બે શબ્દોનું વિવરણ મળે છે. ન્યાં માત્ર હોડીઓથી જ જઈ શકાય તેને પદ્મ કહ્યું છે; અને ન્યાં ગાડાં, ઘોડા અને હોડીથી પણ જઈ શકાય તેનું નામ પતન કહ્યું છે. પતનના ઉદાહરણ તરીકે ભૂગુકચ્છ-ભરૂચ જણાવેલું છે.

૪ : મરચાંડિકા, પુષ્પોત્તર, પદ્મોત્તર

ટીકાકારે આ ત્રણેને એક પ્રકારની સાકર જણાવેલી છે. પન્નવણાની ટીકામાં સત્તરમા પદ્મમાં લેશ્યાના સ્વાદ ખતાવતાં આ શબ્દોનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. તેમાં શર્કરા અને મત્સ્યંડીનું વિવરણ આપતાં જણાવ્યું છે કે :—શર્કરા કાશાદિ-પ્રભવા અને મત્સ્યણ્ઠી સ્ખન્દશર્કરા । એટલે એક પ્રકારના કાશ વગેરે ઘાસથી થનારી તે શર્કરા અને સાકર તથા ખાંડ ભેગી મળીને થયેલી તે મત્સ્યંડી.

અમરકોશમાં, જેમાંથી ખાંડ થાય છે તે—એવા અર્થમાં મત્સ્યંડી શબ્દ વાપર્યો છે.

હેમચંદ્રે શેરડીના રસના કાઢાના અર્થમાં ગોળ શબ્દ વાપર્યો છે, શર્કરા શબ્દ સ્ફટિક જેવા જામેલા મીઠા પદાર્થ માટે વાપર્યો છે, ખાંડને તેમણે મધુધૂલિ એટલે કે મધનાં રજકણો જેવી મીઠી કહેલી છે અને મત્સ્યંડી શબ્દને તેમણે ખાંડના વિકારના અર્થમાં લીધેલો છે. આ રીતે તેમણે શર્કરા, ખાંડ અને મત્સ્યંડી એ ત્રણેની ખનાવટ જુદી જુદી સમજાવી છે.

કોશની ટીકામાં હેમચંદ્ર ધન્વંતરિ તથા વાગ્બટનું પ્રમાણ આપીને મત્સ્યંડીના પર્યાય તરીકે મત્સ્યંડિકા, મત્સ્યાણ્ડિકા અને મીનાંડી એવા ત્રણ શબ્દો આપે છે.

કૌટિલ્ય પણ ખાંડ અને સાકરની સાથે મત્સ્યંડિકા શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે.

વૈષ્ણકશબ્દસિંધુમાં મત્સ્યાંડી ઉપરાંત સાકર અર્થમાં પુષ્પોદ્ભવા શબ્દનો ઉદ્ભવ છે. તેનો અર્થ કરતાં પુષ્પશર્કરા શબ્દ મૂકેલો છે. જેને અત્યારે કૂલસાકર કહેવામાં આવે છે, તે કદાચ આ હોય. અથવા કૂલોમાંથી બનતી સાકર એવો અર્થ પણ તેમાંથી નીકળી શકે છે. સૂત્રમાં લખેલી પુષ્પોત્તર અને આ પુષ્પોદ્ભવા એ બંને કદાચ એક હોઈ શકે.

સાકર અર્થમાં વપરાયેલો પદ્મોત્તર શબ્દ માત્ર અહીં જ મળ્યો છે. શબ્દ ઉપરથી એમ માલૂમ પડે છે કે કમળ જેવી સુગંધીવાળી અથવા કમળમાંથી બનતી સાકર એવો તેનો અર્થ હોય.

૧૮

ટિપ્પણ

૧ : સુંસુમા

આ અધ્યયનમાં સુંસુમા નામની ધન્ય સાર્થવાહની પુત્રીનું ઉદાહરણ આપીને આહારનું પ્રયોજન સમજવવામાં આવેલું છે માટે તેનું નામ સુંસુમા પડ્યું છે.

૨ : ચિલાત

એ શબ્દ અનાર્થ જાતિના એક સમૂહ માટે છે. ધણું કરીને અનાર્થ લોકો દાસનું કામ કરતા હતા, તેથી અહીં દાસપુત્રને ચિલાત — કિરાત — કહેવામાં આવેલ છે.

૩ : માટે જ કરે

ત્યાગી પુરુષો ભોજનને માત્ર શરીરના નિર્વાહની દૃષ્ટિએ જ લે છે. શરીરનાં રૂપ, રંગ, બળ કે વિષય વધે તે અર્થે તેઓ કદી ભોજનને સ્પર્શતા પણ નથી. આ વસ્તુ ઉપરના અધ્યયનમાં સચોટ રીતે વર્ણવેલી છે. એ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરવા બુદ્ધ ભગવાને સંયુત્તનિકાયમાં એક કથા આપેલી છે:—

“હે ભિક્ષુઓ! એ ધણીધણિયાણી પૂરતુ ભાતું લઈને એક ભયંકર જંગલમાં થઈને પસાર થવા લાગ્યાં. તેમની સાથે તેમનો એકનો એક પ્રિય પુત્ર પણ હતો. જતાં જતાં તેમનું ભાતું ખૂટી ગયું અને હજી અટવી ગેતરવી બાકી જ હતી. તેમણે વિચાર કર્યો કે આપણું ભાતું તો ખૂટી ગયું અને હજી જંગલ પાર કરવું તો બાકી છે, હવે કેમ કરીને આપણે આ જંગલ પાર કરી શકીશું? વિચાર કરતાં તેમને સૂઝ્યું કે આ પ્રિય પુત્રનું માંસ ખાઈને આપણે આ અટવી પાર કરી જઈએ. તેઓએ વિલાપ કરતાં કરતાં પુત્રનું માંસ ખાધું અને તેમ કરીને અટવી પાર કરી ગયાં.

“હે ભિક્ષુઓ! તેઓએ જે આ પુત્રનું માંસ ખાધું તે શું ગમ્મત માટે ખાધું, મદ માટે ખાધું, મંડન માટે ખાધું કે વિભૂષણ માટે ખાધું?”

ભિક્ષુઓએ કહ્યું, “તેઓએ તે માટે ખાધું નથી. તેઓએ તો માત્ર અટવી પાર કરવા માટે જ તે આહાર કરેલો.”

“હે ભિક્ષુઓ! તમને હું કહું છું કે તમારે પણ ભોજન એ દષ્ટિથી લેવું. જેઓ એ રીતે જ ભોજન લે છે તેઓ જ કામગુણ અને રાગના સ્વરૂપને સમજી શકે છે; અને જેઓ કામગુણો અને રાગનું સ્વરૂપ બરાબર સમજે છે, તેવા આર્યાશ્રાવકો કોઈ જાતના પાપમાં ન પડતાં નિર્વાણ પામે છે.”

વિસુદ્ધિમગ્ગમાં કહ્યું છે:—

“જેમ ગાડને ચલાવવા માટે ધરી ઊંચવી પડે છે, અને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અટવી પાર કરવા પુત્રમાંસ લેવું પડે છે, તે રીતે અમૂર્છિત ભિક્ષુએ શરીરના નિર્વાહ માટે પરિમિત આહાર લેવો.”

આ જ વસ્તુને શિક્ષાસમુચ્ચયમાં આ પ્રમાણે કહેલી છે:—

મેષજ્યમિવ આહારં પુત્રનાંસોપમં પુનઃ ।

માત્રયાડપ્રતિકૂલં ચ યોગી પિપ્પં સમાચરેત્ ॥

સ્મૃતિયાંદ્રિકામાં “મનુએ કહ્યું છે” એમ કહીને લખ્યું છે કે જ્યેષ્ઠએ તે કરતાં જરા પણ ભિક્ષા વધારે ન લેવી. જો કોઈ તે પ્રમાણે કરે તો તેને ચોરીનો દોષ લાગે છે.”

આ અધ્યયનમાં જણાવેલી વસ્તુ જ સંઘાડ અધ્યયનમાં ખીજી રીતે જણાવેલી છે.

૧૯

ટિપ્પણ

૧ : પુંડરીય-ણાય

આ અધ્યયનમાં પુંડરીકની વાત આવે છે માટે તેનું નામ પુંડરીય-ણાય પડ્યું છે.

૨ : જંબુદ્વીપ

મહાભારતના સભાપર્વમાં અર્જુનનો દિગ્વિજય વર્ણવતાં જણાવ્યું છે કે, “મેરુને દક્ષિણ પડખે જંબુ નામનું નિત્ય પુષ્પ અને ફળવાળું તથા સિદ્ધી અને આરણ્યથી સેવાયેલું એક વૃક્ષ છે. તેની શાખા હે રાજન્! સ્વર્ગ સુધી જાયી છે. તે જંબુવૃક્ષ ઉપરથી જંબુદ્વીપનું નામ પડ્યું છે. તે વૃક્ષને અર્જુને જોયું.”

જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમાં જણાવ્યું છે કે, “જંબુદ્વીપની આસપાસ તે તે ભાગોમાં ઘણાં જંબુનાં ઝાડો, જંબુનાં વનો અને નિલ પુષ્પવાળા, ફૂલવાળા તથા અતિ શોભા ધરાવતા વનખંડો છે..... માટે હે ઐતમ! આ દ્વીપનું નામ જંબુદ્વીપ પડ્યું છે.”

૩ : નીલગિરિ પર્વત

અર્જુનના દિગ્વિજયના પ્રકરણમાં, મહાભારતમાં જણાવ્યું છે કે, અર્જુને માહ્યવંત પર્વતને વટીને સ્વર્ગ જેવા પવિત્ર ભદ્રાશ્વ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાંના લોકોને જીતીને પછી તે નીલગિરિ નામના પર્વત તરફ ગયો. ત્યાં પણ વિજય મેળવીને તથા તે પર્વતને વટાવીને રમ્યક વર્ષ (ક્ષેત્ર)માં ગયો. આ રીતે રમ્યક અને ભદ્રાશ્વની વચ્ચે નીલગિરિ હોવાનો મહાભારતમાં ઉલ્લેખ છે.

જંબુદ્વીપપ્રવૃત્તિમાં નીલવંત વર્ષધર પર્વતનું સ્થાન ખતાવતાં જણાવ્યું છે કે, મહાવિદેહવર્ષની ઉત્તરે અને રમ્યક વર્ષની દક્ષિણે પૂર્વ કવણુસમુદ્રની પૂર્વે જંબુદ્વીપમાં નીલવંત નામનો વર્ષધર પર્વત છે.

૪: માદીએ બેસાંડયો

મનુષ્યમાત્રના સંસ્કારો હંમેશાં એક સરખા રહેવા એ ઘણું કડણુ કામ છે. વૈરાગ્યથી મનુષ્ય ગૃહત્યાગ કરીને પ્રવ્રજ્યા લે છે, પણ જાંડે જાંડે તેના મનમાં રહેલા ભોગના સંસ્કારોને તે શોધીને દૂર કરી શકતો નથી. તેથી કેટલીક વાર ફરીથી તે ભોગથી થવાની વાંછા રાખે છે. આ અધ્યયનમાં આવા જ એક રાજપુત્રની કથા આવેલી છે. રાજપુત્ર કંડરીકે પ્રવ્રજ્યા લીધેલી છતાં પાછા તેનામાં ભોગના સંસ્કારો જાગ્યા. તેને પરિણામે તે મોટાભાઈની રાજધાનીમાં આવીને રહેવા લાગ્યો. મોટાભાઈએ તેનું મન કળીને, તેનો સંયમ સચવાય તે માટે, એક બે વાર પોતે મૂર્છિત છે અને કંડરીક મહાત્યાગી છે એવું તેને કહેલું. તેને પરિણામે તે દાક્ષિણ્યને લીધે ફરી વાર સંયમમાં આવેલો. પણ હવે જ્યારે તે ભોગના સંસ્કારનાં દબાણથી બહુ વ્યાકુળ થયો, ત્યારે તેણે દાક્ષિણ્ય મૂકીને પોતાના ભાઈને સ્પષ્ટ કહ્યું કે હું ભોગથી છું. આથી મોટાભાઈએ તેને ગાદી આપી અને પોતે સંયમ લીધો. આમાં કહેવાનું એટલું જ છે કે સંયમ થયા પછી કોઈ ભોગથી થયાના પ્રસંગમાં આવી જાય, તો તેના પ્રત્યે ઘૂણા ન કરતાં, આમાં જે સહૃદયતા ખતાવવામાં આવી છે તેવી જો ખતાવવામાં આવે, તો ઝોછેવત્તે અંશે જરૂર સંયમનું રક્ષણ થઈ શકે છે. નરી ઘૂણા જ ખતાવવામાં આવે, તો પરસ્પર દ્વેષ અને અસંયમ વધારે ફેલાય છે.

આ વિષે હરિભદ્રસૂરિએ જણાવ્યું છે કે, એવે પ્રસંગે કાં તો સંયમને વધારે સ્થિર કરાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી અથવા મધ્યસ્થ ભાવ રાખવો, પણ અરુચિ કે ઘૂણા ઉત્પન્ન ન જ થવા દેવી.

દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધ

ટિપ્પણ

પ્રાસ્તાવિક

૧: અમર

મહાભારતમાં આદિપર્વના સંભવપર્વમાં દાનવોનો વંશ વર્ણવેલો છે. તેમાં અસુરોનાં વિરોચન, કુંભ, નિકુંભ, યત્નિ, મહાકાળ, શંખર વગેરે નામ જણાવેલાં છે. હવે પછીના અધ્યયનમાં કુંભ, નિકુંભ, વિરોચન, યત્નિ વગેરે જે નામો આવે છે, તે મહાભારતના ઉપલા ઉલ્લેખ સાથે સરખાવવા જેવાં છે.

૨: અસુર

આને માટે રાયચંદ્ર જિનાગમસંગ્રહમાંના ભગવતીસૂત્રનું શતક ૩, ઉદ્દેશક ૧. (ભા. ૨, પા. ૪૮) અસુરકુમાર ઉપરનું ટિપ્પણ જોવું.

૩: ઈંદ્રો

આને માટે રાયચંદ્ર જિનાગમસંગ્રહમાંના ભગવતીસૂત્રનું શતક ૪, ૧-૮ (ભાગ. ૨, પા. ૧૩૦) દેવેંદ્ર ઉપરનું ટિપ્પણ જોવું.

૪: વાનવ્યંતર

તત્ત્વાર્થલાખ્યામાં લખ્યા પ્રમાણે વ્યંતર શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—જેઓ પહાડના આંતરાઓમાં, ગુફાઓના આંતરાઓમાં અને વનનાં વિવરો વગેરેમાં રહે છે તે વ્યંતરો કહેવાય છે.

ટિપ્પણ

૧: ચેલ્લાણા

ચેલ્લાણા, મહાવીરસ્વામીના મામા અને વૈશાલિના રાજ્ય ચેટકની પુત્રી થાય. તેઓ કુલ સાત બહેનો હતી. ચેલ્લાણાને મેળવવા માટે શ્રેણિકને મોટો ભોગ આપવો પડેલો અને તે માંડમાંડ જીવતો પોતાને ઘેર પાછો પહોંચેલો. તે વિષેથી વિગતવાર હકીકત આચાર્ય હેમચંદ્રે મહાવીરચરિતમાં વર્ણવેલી છે.

૨: શ્રાવસ્તી

૧૮મા સૈકાના જૈનયાત્રીઓ જણાવે છે કે હમણાં જે કોના ગામ છે તેને શ્રાવસ્તી કહેવામાં આવે છે. તેઓ તેની આસપાસ જંગલો હોવાનું જણાવે છે. એ જંગલને દાંડક દેશની સીમા હોવાનું તેમણે લખ્યું છે. એક યાત્રી દરિયાગાદથી ૩૦ કોશ શ્રાવસ્તી છે એમ લખે છે. આજે અયોધ્યાથી ઉત્તરમાં બલરામપુર સ્ટેશનેથી ૧૨ માઈલ ઉપર અકોના ગામ છે. તેને અહીં કોના કહ્યું છે. તેનાથી પાંચ માઈલ સહેતમહેતનો કિલ્લો છે. આને વર્તમાનમાં શ્રાવસ્તી ગણવામાં આવે છે. જિનપ્રલસૂરિએ પોતાના તીર્થક્રમમાં લખ્યું છે કે, શ્રાવસ્તીનું વર્તમાન કાળમાં મહેડી નામ પ્રસિદ્ધ છે. આ મહેડી અને સહેતમહેત એ નામમાં ઝાઝો ફેરફાર નથી. સહેતમહેતનાં ખંડેરા ગોંડા જીલ્લામાં છે અને કેટલાંક બેરાઈચ જીલ્લામાં આવેલી રાપટી નદીને દક્ષિણ કાંઠે છે. કનિંગહામે પણ આ સહેતમહેતને જ શ્રાવસ્તી ગણ્યું છે.

૩: અરકપુરી

આવસ્થકચૂર્ણિની કથાઓમાં આનું ખીજું નામ પ્રત્યંતનગર બતાવેલું છે અને તેના રાજ્ય જિનચંદ્રધવજને એક માંડળિક ગણેલો છે.

૪: કાંપિલપુર

જીવો કાંપિલ્ય ઉપરનું ટિપ્પણ (અધ્યયન ૧૬, ટિપ્પણ ૫)

૫: સાકેતપુરી

આ સાકેત તે જ છે કે જે કોસલની રાજધાની છે અને જેને અયોધ્યા કહેવામાં આવે છે. આચાર્ય હેમચંદ્ર સાકેત, કોસલા અને અયોધ્યા એવાં તેનાં ત્રણ નામો જણાવે છે.

૬: કૌશાંબી

જિનપ્રભસૂરિએ યમુનાને કાંઠે આવેલી કૌશાંબીનું વર્ણન કરેલું છે. અત્યારે જમુના નદીને કાંઠે કોસમઘનામ અને કોસમખિરાજ એ બે ગામ આવેલાં છે. તેમને જ કૌશાંબી કહેવામાં આવે છે. ક્ષાણ્ણ પણુ આ જ સ્થળે કૌશાંબી કહે છે. અઠારમા સૈકાના જૈનયાત્રીઓ આને મહિગામ કૌશાંબી તરીકે વર્ણવે છે મહિગામ અને કૌશાંબી વચ્ચે માત્ર નવ કોશનું અંતર હોવાથી કવિઓએ તેને મહિગામ-કૌશાંબી તરીકે લખેલું જણાય છે. હાલ મહિ નામે અનેક ગામો પ્રસિદ્ધ છે પણ આ મહિ તે હાલનું સાલક-મહિ સમજવાનું છે. કવિઓએ મહિને શાહઝાદપુરથી દક્ષિણે છ માઈલ બતાવેલું છે. તે આ સાલક-મહિ જ સંભવે છે. હેમચંદ્રે મહાવીર ચરિતમાં લખેલું છે કે ઉજ્જનથી કૌશાંબી સો યોજન દૂર છે. તે અંતર જેતાં આજનું કોસમ એ જ કૌશાંબી લાગે છે. કારણ કે ઉજ્જન અને કોસમ વચ્ચે અત્યારે પણ ચારસો માઈલનું અંતર માલૂમ પડે છે. આ કોસમ અલ્હાબાદથી ૨૦ ગાઉ બતાવેલું છે.

કેશ

[ટિ.=ટિપ્પણુ; પા.=પાન]

અક્ષયનિધિ મંદિરનો સ્થાયી ખજાનો

અગારવિનય શૃંગ્લોનો આચાર

અથમહિષી પટરાણી

અર્ચાધાન આગલ! લાગમાં આવેલી વાડી (૨) ઉત્તમ ઉદ્યાન

અટવી ગાઠ નંગલ

અટ્ટલુશાળા વ્યાયામ કરવાનું સ્થાન

અહમ આઠ ટંક ભોજનનો ત્યાગ કરવાનું મત

અઠાર પ્રકારની દેશી ભાખાઓ જુઓ ટિ. પા. ૧૮૯

અઠારે વર્ણ અને ઉપવર્ણ જુઓ ટિ. પા. ૧૭૯

અણુમત (પાંચ) હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, અશ્વઘાયર્ય અને અપરિગ્રહનો
આંશિક ત્યાગ

અધ્યયન ગ્રંથનો વિભાગ; અધ્યાય

અનગાર અગાર-ઘર વિનાનો સંન્યાસી

અનગારવિનય સાધુઓનો આચાર

અનાર્ધ જુઓ ટિ. પા. ૧૯૪

અનુવાસના જુઓ ટિ. પા. ૨૦૯

અન્નપ્રાશન ખાળકને પ્રથમ વાર અન્ન ખવરાવવાનો સંસ્કાર

અપરનાન ચીકાશ દૂર કરવા માટેનું સ્નાન

અરકપુરી જુઓ ટિ. પા. ૨૨૬

અવરકંકા જુઓ ટિ. પા. ૨૧૪

અવિરુદ્ધ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩

અશન ભોજન

અશ્વમર્દક ઘોડા કેળવનાર

અશ્વવાહનિકા ઘોડો ખેલાવવાની કીડા

- અષ્ટાંગનિમિત્તવેદી જુઓ ટિ. પા. ૧૭૭
- અસુર જુઓ ટિ. પા. ૨૨૮
- અલિચ્છકાં જુઓ ટિ. પા. ૨૧૧
- અંકુશ ગાંડનાં પાંદડાં કાપવા માટે સંન્યાસીઓ રાખે છે તે સાધન
- અંગ (પા. ૩, લી. ૧૬) મુખ્ય શાસ્ત્ર જિનાગમમાં કુલ ૧૨ અંગો છે.
(આચાર, સૂયગડ, ઠાણુ, સમવાય, વિચાહપણ્યુત્તિ, નાયધમ્મકહા, ઉવાસગદસા, અંતગડ, અણુત્તરોવવાઈય, પદહાવાગરણુ, વિવાગ, દિક્કિવાય.)
- અંગદેશ જુઓ ટિ. પા. ૧૬૭
- અંડ ટિ. પા. ૧૯૮
- અંતમાંલ લૂખોસૂકો, વધ્યેાષટયો
- અંતેવાસી અંતે-પાસે રહેનાર; શિષ્ય
- આઈન્ન જુઓ ટિ. પા. ૨૨૧
- આચારગોચર જુઓ ટિ. પા. ૧૯૬
- આતાપના તપ લેવા તે; સૂર્યની સામે જલા રહેવાનું તપ
- આદર ન કર્યો જુઓ ટિ. પા. ૨૧૭
- આનુપૂર્વીએ અનુક્રમે
- આર્ય જુઓ ટિ. પા. ૧૯૩
- આલંકારક પુરુષો હામો
- આલંકારક સભા હાનમતખાનું; “ હેરકટિંગ સહન ”
- આવી શકે છે જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩
- આશુમજ્ઞ શીઘ્રબુદ્ધિવાળો
- ઇલ્યો જુઓ ટિ. પા. ૧૯૩
- ઇમિત ઇશારો
- ઇદ્રો જુઓ ટિ. પા. ૨૨૮
- ઇશ્વરો જુઓ ટિ. પા. ૧૯૨
- ઇષતપુરોવાત થોડો ભેજવાળો વાયુ (૨) પૂર્વ દિશાનો વાયુ
- ઉકિખત-જ્ઞાય જુઓ ટિ. પા. ૧૭૩
- ઉઘો જુઓ ટિ. પા. ૧૯૧. મનુસ્મૃતિ [અ. ૧૦, શ્લોક ૧૩] પ્રમાણે ક્ષત્રિય પુરુષ અને શુદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલી નતિ
- ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યકુળ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૪
- ઉજ્જવલ ઉદ્યમવંત

- ઉજ્જયંત શૈલ જુઓ ટિ. પા. ૨૨૦
 ઉત્તરાસંઘ ખેસ
 ઉદકસંભારણીય (દ્રવ્ય) ખાણીને સુગંધી કરનાર (દ્રવ્ય)
 ઉદગણ્યાય જુઓ ટિ. પા. ૨૦૮
 ઉપકરણ સાધનસામગ્રી
 ઉપયોગ [પા. ૫૮, લી. ૨૦] ચૈતન્ય
 ઉપરથાનશાળા ખેકક
 ઉપાશ્રય અપાસરો

 બીધીર વીરણું મૂળ, વાળો
 એટલા બધા સમૃદ્ધ હતા જુઓ ટિ. પા. ૨૧૪
 કરણ ન્યેતિપશાસ્ત્ર પ્રમાણેના દિવસના ૧૧ ભાગોમાંનો એક
 કર્ણધાર સુકાની
 કંપાય કોષ, માન, માયા, લોભ એ ચારમાંનો કોઈ એક
 કંચુકી અંત:પુરનું બહારનું કામકાજ કરનાર
 કંપિલપુર જુઓ ટિ. પા. ૨૩૦
 કાકંદી જુઓ ટિ. પા. ૨૦૭
 કાશ્યપ હનમ
 કાળધર્મ મરણ
 કાંપિલ્ય જુઓ ટિ. પા. ૨૧૫
 કુક્ષિધાર વહાણનાં પડખાં સંભાળનાર ખલાસી
 કુડવ જુઓ ટિ. પા. ૨૦૩
 કુત્રિકાપણ જુઓ ટિ. પા. ૧૯૫
 કુન્નમ જુઓ ટિ. પા. ૧૯૮
 કેસરી પૂંજણી
 કોણિક જુઓ ટિ. પા. ૧૬૮
 કોચવ્ય ર્થી ભરેલાં કપડાં
 કોવિદ નિપુણ
 કૌટુંબિક પુદુષો જુઓ ટિ. પા. ૧૭૬
 કૌટુંબિકો જુઓ ટિ. પા. ૧૬૩
 કૌશાંબી જુઓ ટિ. પા. ૨૩૦
 કૌડાપિકા રમાડનાર ધારી
 ક્ષાંત ક્ષમાયુક્ત

ખાઈ ગઈ જુઓ ટિ. પા. ૨૦૨
ખાદિમ મુખવાસ

ગણુનાયકો જુઓ ટિ. પા. ૧૮૦
ગણુત્રિકા રુદ્રાક્ષની માળા
ગણિમહાકવિ વહાણુના મધ્ય ભાગમાં કામ કરનાર
ગર્ભની રક્ષાને અર્થે જુઓ ટિ. પા. ૧૭૮
ગંભીર પોતવાહન પટ્ટન જુઓ ટિ. પા. ૨૨૨
ગાદીએ બેસાડયો જુઓ ટિ. પા. ૨૨૭
ગાંધર્વપ્રિય સંગીતપ્રિય
ગુણુસિદ્ધ ચૈત્ય જુઓ ટિ. પા. ૧૯૧
ગૃહપતિ ધરધણી; ગૃહસ્થ; ગાથાપતિ
ગૃહધર્મ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩
ગોપુર કિશ્કિનો દ્રવણો
ગોવતી જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩
ગોરીર્ષ અંદન ગોરોચન
ગૌતમ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩

ચત્વર ચાચર, ચોક
ચમર જુઓ ટિ. પા. ૨૨૮
ચરક જુઓ ટિ. પા. ૨૧૨
ચરણુકંઠુ ક્રિયાકાંડ
ચર્મખંડિક જુઓ ટિ. પા. ૨૧૨
ચંકમણુ બાળકને પ્રથમવાર ચલાવવાનો સંસ્કાર
ચંદિમા જુઓ ટિ. પા. ૨૦૮
ચંપા જુઓ ટિ. પા. ૧૬૭
ચંપાના વહાણુવટીઓ પાસેથી જુઓ ટિ. પા. ૨૦૫
ચાતુર્યામ ચાર મહાવ્રતો (અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અપરિમ્રહ)
ચાતુર્યામધર્મ જુઓ ટિ. પા. ૨૦૯
ચિતારાના ચિત્ર ઉપરથી જુઓ ટિ. પા. ૨૦૫
ચિલાત ૨૨૪
ચીરીક ટિ. પા. ૨૧૨
ચુક્ષુ નાની
ચુક્ષુ જુઓ ટિ. પા. ૨૨૬

ચોરપક્ષી ચોરનું ગામ

ચોલાપનચન વાળ ઉતરાવવાનો સંસ્કાર

ચૌદશ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમે જુઓ ટિ. પા. ૧૯૭

છનાલિક હાથ ટેકવવા મટિ સંન્યાસીઓ બિંધા ત્રિકોણ જેવું સાધન
રાખે છે તે

જનપદ દેશ

જનપદવિહાર દેશદેશમાં બ્રમણ

જવનિકા જુઓ ટિ. પા. ૧૭૬

જંબુ જુઓ ટિ. પા. ૧૭૦

જંબુદ્વીપ જુઓ ટિ. પા. ૨૨૬

જાતકર્મ જન્મતી વખતે કરાતો સંસ્કાર

જાનુ દીવણ

(હે) જાયા ! હે પુત્ર !

જવ (પા. ૨૮ લી. ૨૨) પંચેન્દ્રિયવાળો જવ

જોઈ પણ શક્તા નથી જુઓ ટિ. પા. ૨૧૬

તક્ષણો જુઓ ટિ. પા. ૨૧૦

તર્પણો જુઓ ટિ. પા. ૨૧૦

તલભૂમિ ભોંયતળિયું

તણવરો જુઓ ટિ. પા. ૧૬૨

તાપસી પાસેથી જુઓ ટિ. પા. ૨૦૬

તિકત કડવું

તીર્થાભિષેક તીર્થમાં જઈને સ્નાન કરવું તે

તીર્થિકો સંપ્રદાયવાળાઓ

તુંબ જુઓ ટિ. પા. ૨૦૨

તેવલિ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૦

તેલમર્કક તેલ ચોળનાર

ત્રણ કિવસના જુઓ ટિ. પા. ૨૧૮

હર્દુર જુઓ ટિ. પા. ૨૧૦

દાવદવ જુઓ ટિ. પા. ૨૦૮

દાંત ઇદ્રિયોનું દમન કરનાર

દુર્દાંત ગાંજ્યો ન જાય તેવો

દેવાનુમિય દેવાને વહીબ

હોહક જુઓ ટિ. પા. ૧૭૭

ક્રમક ભિખારી

ક્રવ્ય (પા. ૫૮ લી. ૧૭) મૂળ પદાર્થ

કુંપક જુઓ ટિ. પા. ૨૧૬

ક્રોપદીના અનુમતિ લઈને જુઓ ટિ. પા. ૨૧૯

કારિકા જુઓ ટિ. પા. ૧૯૯

કર્મ કહો જુઓ ટિ. પા. ૧૯૫

કર્મચિંતક જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩

કારિણીનું સ્વરૂપ જુઓ ટિ. પા. ૧૭૫

નગરગોપત્રકો નગરના રક્ષકો

નરસિંહરૂપ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૮

નવતથ જન

નંદીકલ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૧

નાયાધરમકલો જુઓ ટિ. પા. ૧૭૦

નિરૂહ જુઓ ટિ. પા. ૨૦૯

નિઠકમણ્ણુ સંસારના ભોગવિલાસ છોડીને ચાલી નીકળવું તે

નીલવંત પર્વત જુઓ ટિ. પા. ૨૨૬

પરઠવી દે જુઓ ટિ. પા. ૨૧૫

પર્યાય પરિણામ; ફેરફાર

પર્યુપાસનીય સેવા કરવા ગ્રોવ્ય

પવિત્રી તાંબાની વીંટી

પશ્ચાત-વાત પશ્ચિમનો વાયુ

પંચમુષ્ટિલોચ ક્રમે-ક્રમે પાંચ મૂઠી ભરીને વાળ હપ્પેડી નાખવા તે

પંડુરમ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૨

પારહારિક વ્યભિચારી

પાંચ મહાવ્રતો જુઓ ટિ. પા. ૨૦૧

પાંડુમથુરા જુઓ ટિ. પા. ૨૧૯

પીઠ સવાનું પાટિયું

પુટપાકો જુઓ ટિ. પા. ૨૧૦

પુંડરિકાચ જુઓ ટિ. પા. ૨૨૬

પુદ્ગલ ૧૮ દ્રવ્યનાં પરમાણુ

પુસ્તક જેનાં રમકડાં બને છે તેવા મસાલા

પૂર્ણબદ્ધૈત્ય જીઓ ટિ. પા. ૧૭૦

પૂર્વ પ્રાચીન શાસ્ત્ર (જૈન). તે ચૌદ છે. ઉત્પાદ, અમાયજ્ઞીય, વીર્યપ્રવાહ, અસ્તિનાસ્તિપ્રવાહ, જ્ઞાનપ્રવાહ, સત્યપ્રવાહ, આત્મપ્રવાહ, કર્મપ્રવાહ, પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાહ, વિદ્યાપ્રવાહ, કલ્યાણુવાદ અથવા અવધ્યપૂર્વ, પ્રાણાવાય, ક્રિયાવિશાલ, લોકબિંદુસાર

પૌષ્ઠશાળા પૌષ્ઠવ્રત કરવાનું અલગ સ્થાન

પ્રક્રિયા સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંત

પ્રકાણુ જીઓ ટિ. પા. ૨૧૦

પ્રણીત રસકસવાણું, વિકારજનક (ખાનપાન)

પ્રતિક્રમણ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત

પ્રતિબંધ ચોખી જવું, અટકી જવું તે

પ્રતિમા (અગિયાર) દર્શન, વ્રત, સામાયિક, પૌષ્ઠ, પ્રતિમા (ધ્યાન), અબ્રહ્મત્યાગ (અબ્રહ્મચર્ય), સજીવાહારવર્જન, સ્વયં આરંભ કરવાનો ત્યાગ, ખીજ દ્વારા આરંભ કરવાનો ત્યાગ, પોતાને માટે બનેલા આહારનો ત્યાગ અને સાધુ જેવા આચાર. આ ભક્તનાં ૧૧ તપમાનું દરેક (જીઓ ટિ. પા. ૨૦૧)

પ્રત્યાખ્યાન (દશ) (૧) અનાગત (જે સમયે જે તપ કરવું ઉચિત હોય તે સમયે કોઈ કારણથી તે તપ ન કરી શકાય તેમ હોય તે। તે સમય પહેલાં તપ કરી લેવું તે) (૨) અતીત (તે જ પ્રમાણે તે સમય વીલ્યા પછી તપ કરી લેવું તે) (૩) કોટી સંહિત (કોઈ એક પ્રકારના તપનું સળંગ આચરણ) (૪) નિયંત્રિત (ધારેલું તપ અંતરાય છતાં નિયત સમયે અવશ્ય કરવું તે) (૫) સાગાર (કોઈ પ્રકારની છટ રાખી શકાય તેવું તપ) (૬) અનાગાર (કોઈ પ્રકારની છટ ન રાખી શકાય તેવું તપ) (૭) પરિમણુ (પરિમાણુ નક્કી કરીને ખાનપાન વગેરે લેવાનું તપ) (૮) નિરવશેષ તપ (ખાનપાન વગેરેનો સર્વ રીતે ત્યાગ) (૯) સાંકેતિક તપ (કંઈ પણ સંકેત સાથે કરવાનું તપ) (૧૦) અબ્દા (સમયનું માપ નક્કી કરી કરાવું તપ) - આ દસ તપમાનું દરેક

પ્રપાત ઘોષ

પ્રયોગ સાથે જીઓ ટિ. પા. ૧૮૬

પ્રશ્નપણુ સમજવવું તે

પ્રશાસ્તારો જીઓ ટિ. પા. ૧૬૨

પ્રસન્ના સુરા, દાર

પ્રાણુ (પા. ૨૮, લી. ૨૧) બે ઈદ્રિય, ત્રણ ઈદ્રિય અને ચાર ઈદ્રિયવળા થવ

પ્રાસુક પ્રાણુ વિનાનું

૧લુલમતિથી ક્ષતો ક્ષતો

ફલક પીઠ પાછળ ઓઠિંગણુ તરીકે રાખવાનું પાટિયું

ફેંકી દીધા જુઓ ટિ. પા. ૨૦૨

ખલુશ્રુત ખલુ શાસ્ત્ર જલુનાર

બોતેર કબાઓ જુઓ ટિ. પા. ૧૮૨

ભદ્રાસન એક ભતનું બેસવાનું આસન

ભાવિત ભાવનાયુક્ત

ભાવિતાત્મા કીચી ભાવનાવાળો

ભિન્નધુ'ડ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૨

ભૂત (પા. ૨૮, લી. ૨૨) વૃક્ષો

ભોગો જુઓ ટિ. પા. ૧૯૧

ભોજનપિટક ખાણું ભરવાનો ડબો; "ટિકિન બોક્સ"

મગધ જુઓ ટિ. પા. ૧૭૪

મન્થ'ડિકા, પુષ્પોત્તર, પક્ષોત્તર જુઓ ટિ. પા. ૨૨૩

મજ્જજ્જુધર નાહવાનું સ્થાન

મધ્યદેશ જુઓ ટિ. પા. ૨૦૭

મનોરુ સુંદર

મય'મતીર જુઓ ટિ. પા. ૧૯૮

મયૂરપોષક જુઓ ટિ. પા. ૧૯૮

મલ્લકીઓ જુઓ ટિ. પા. ૧૯૨

મક્કિલ જુઓ ટિ. પા. ૨૦૩

મહત્તર અંતઃપુરની રક્ષાની ચિંતા કરનાર

મહાયામ (પાંચ) અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ -

એ મહામૃત

મહાવિદેહવાસ વિદેહાવસ્થા (૨) મહાવિદેહ નામના ક્ષેત્રમાં વાસ

મહાવાર જુઓ ટિ. પા. ૧૬૮

મંડુક જુઓ ટિ. પા. ૨૦૯

માદે જ કરે જુઓ ટિ. પા. ૨૨૪

માડ'બિકો જુઓ ટિ. પા. ૧૯૩

- માત્રા જીવ્યો ટિ. પા. ૧૯૬
 માધુકરી ફૂલને ત્રાસ આપ્યા વિના જેમ લમરો તેનો રસ લે છે તેમ
 કોઈને ત્રાસ ન થાય તેવી રીતે ભિક્ષા લેવાની પદ્ધતિ
 માયંદી જીવ્યો ટિ. પા. ૨૦૭
 માલુકાકરુ જીવ્યો ટિ. પા. ૧૯૭
 મુખશોધનિકા મેં ઘોવા માટે દાતણ સાથેની પાણીની ઝારી
 મૂર્છના આસક્તિ
 મિથિલા જીવ્યો ટિ. પા. ૨૦૩
 યક્ષાયતન યક્ષનું રહેવાનું સ્થાન
 યદિ લાકડી
 યાગો જીવ્યો ટિ. પા. ૧૭૬
 યાત્રા જીવ્યો ટિ. પા. ૧૯૧
 યાનશાલા તમિલો
 યાપનીય મુખરૂપ સમય વિતાવવો તે
 રક્તપટ જીવ્યો ટિ. પા. ૨૧૩
 રજોહરણ બેસવા બેઠવાની જગ્યાએ સૂક્ષ્મ જીવજંતુઓ બચે તે રીતે દૂર
 કરવાનું જૈન મુનિનું બિનનું કે પીંછાનું એક ઝાડુ જેવું સાધન
 રાજગૃહ જીવ્યો ટિ. પા. ૧૭૩
 રાજજ્યો જીવ્યો ટિ. પા. ૧૯૧
 રાજજ્યો જીવ્યો ટિ. પા. ૧૯૨ (૨) જીવ્યો ટિ. પા. ૨૧૭
 રૈવતક જીવ્યો ટિ. પા. ૨૦૦
 રોહિણી જીવ્યો ટિ. પા. ૨૦૨ તથા ૨૦૩
 લેખિકાદાસી લખનારી દાસી
 લેચકીઓ જીવ્યો ટિ. પા. ૧૯૨
 લોમહરતક રવાની બનેલી પીંછી
 વગેરે દેશો જીવ્યો ટિ. પા. ૧૮૦
 વમન બલટી
 વર્ષધર અંત:પુરના નપુંસક કરેલા રક્ષક
 વર્ષધર પાસેથી જીવ્યો ટિ. પા. ૨૦૫
 વલય વહાણમાં કામમાં આવતી વળી
 વાનવ્યંતર જીવ્યો ટિ. પા. ૨૨૮
 વારાણસી જીવ્યો ટિ. પા. ૧૬૮

- વાસુદેવ પાસે આવી જુઓ ટિ. પા. ૨૦૦
 વાસ્તુશાસ્ત્રી ધર વગેરે બાંધવાની વિદ્યાનો નજીકાર
 વિગઈઓ જુઓ ટિ. પા. ૧૯૯
 વિદ્યાસિદ્ધ ચમત્કારિક વિદ્યામાં નિપુણ
 વિપુલપર્વત જુઓ ટિ. પા. ૧૯૬
 વિમાન (પા. ૯૪, લી. ૧૫) દેવનું વિમાનસ્થાન
 વિરુદ્ધ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩
 વિરેચન જુલાળ
 વિહરવું પ્રવાસ કરવો, કરવું
 વૃદ્ધ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩
 વેત્તાકુળ કિનારો
 વૈક્રિય સમુદ્ધાત જુઓ ટિ. પા. ૧૭૭
 વૈતાઢ્ય જુઓ ટિ. પા. ૨૦૦
 વૈનયિક આચારને લગતું
 વૈભારપર્વત જુઓ ટિ. પા. ૧૭૭
 વૈશ્રમજી કુખર

 શત્રુજય પર્વત ઉપર જુઓ ટિ. પા. ૨૨૦
 શાશ્વતવાણી આત્મા નિત્ય છે એમ માનનાર
 શિક્ષામત (સાત) દ્વિમત, ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ, અનર્થ-કંડલ્યાગ,
 સામાયિક, દેશાવકાશિક, પૌષ્ઠોપવાસ, અતિથિસંવિભાગ - એ સાત
 વ્રતમાંનું દરેક
 શિરાવેધ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૦
 શિરોવેષ્ટનો જુઓ ટિ. પા. ૨૧૦
 શિષ્યબિદ્યા જુઓ ટિ. પા. ૧૯૬
 શુદ્ધ કન્યા કે વરની લેવાની કિંમત
 શૂન્યમનરેક હદાસ
 શેઠે શુદ્ધર્શન જુઓ ટિ. પા. ૨૦૧

 શ્રમજી આત્માના કલ્યાણ માટે પરિશ્રમ કરનારો સાધુ
 શ્રમણોપાસક આવક
 શ્રમણોપાસકની મર્યાદા જુઓ ટિ. પા. ૨૦૦
 આવક જૈનધર્મનો ઉપાસક (જુઓ ટિ. પા. ૨૧૩)
 આવરતી જુઓ ટિ. પા. ૨૨૬

શ્રીગૃહ રાજમંડાર-ખનનો

શ્રુતકેકંધ (શાજનો) પરિચ્છેદ

શ્રેણિક જુઓ ટિ. પા. ૧૭૫

શ્રેણીઓ જુઓ ટિ. પા. ૧૬૩

શ્લાઘા પ્રતિષ્ઠા

ષષ્ટિતંત્ર જુઓ ટિ. પા. ૨૦૦

સત્ત્વ (જુ. પા. ૨૮, લી. ૨૨) પૃથ્વી, પાણી, વાયુ અને અગ્નિરૂપ જીવે
સંઘાટકે નેડ, યુગલ

સંઘાડ જુઓ ટિ. પા. ૧૬૭

સંથારો પથારી

સંધિચ્છેદક ખાતર પાડનાર

સંધિમૂળ ચારે ખાતર પાડવા કોચેલું ખાકું

સંમેત જુઓ ટિ. પા. ૨૦૭

સંદકારો જુઓ ટિ. પા. ૧૮૦

સાકેતપુરી જુઓ ટિ. પા. ૨૩

સામવી રાખ્યા જુઓ ટિ. પા. ૨૦૩

સાતમા અધ્યયનમા જુઓ ટિ. પા. ૨૦૩

સાથ વેપારી કાફલો

સાથવાહ વેપારી કાફલાનો નાયક

સીધું આસવ

સુધર્મા જુઓ ટિ. પા. ૧૬૯

સુબુદ્ધિ પાસેથી જુઓ ટિ. પા. ૨૦૪

સુસુમા જુઓ ટિ. પા. ૨૨૪

સેચનક હાથી જુઓ ટિ. પા. ૧૭૮

સેજ પથારી

સેલગ જુઓ ટિ. પા. ૧૬૯

સેનીઓ પાસેથી જુઓ ટિ. પા. ૨૦૫

સેાળરેગો જુઓ ટિ. પા. ૨૦૯

સૌધર્મકંદપ એ નામનું એક સ્વર્ગ

સકંઠ કાર્તિકેય

સથવિર સંયમમાં સ્થિરતાવાળા વૃદ્ધ સાધુ

સ્વપ્નપાઠકે સ્વપ્નોનું ક્ષણ કહેનાર

સ્વપ્નશાસ્ત્રં જુઓ ટિ. પા. ૧૭૭

સ્વાદિમ સુકો મેવો વજેરે સ્વાદિષ્ઠ વસ્તુઓ

હતિથસીસ જુઓ ટિ. પા. ૨૨૨

હૃથકપ જુઓ ટિ. પા. ૨૧૯

હંસલક્ષ્ણ હંસનીલાતવાણું કે હંસ જેલું ઘોણું વન્ન

હિએર સુગંધી વાળો

શ્રી પૂજભાઈ જૈન ગ્રંથમાળાનાં કેટલાંક પુસ્તકો

કિંમત
રૂ. પૈ.

૧. સમીસાંજનો ઉપદેશ	સંપાદક : ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ	૩૦-૦૦
૨. શ્રી કુંદકુંદાચાર્યનાં ત્રણ રત્નો	”	૧૨-૦૦
૩. મહાવીરસ્વામીનો સંયમધર્મ	”	૩૦-૦૦
૪. મહાવીરસ્વામીનો આચારધર્મ	”	૨૭-૦૦
૫. મહાવીરસ્વામીનો અંતિમ ઉપદેશ	”	૪૫-૦૦
૬. ભગવાન મહાવીરના દશ ઉપાસકો	અનુવાદક : અધ્યાપક બેચરદાસ દોશી	૪૫-૦૦
૭. ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ	”	૯૦-૦૦